

fkn
Fakultet kriminalističkih nauka

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište VIII Sarajevo, 2008 Broj 1-2

Kriminalističke teme

časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

*Razlozi za pokretanje časopisa su naučni, edukativni i društveni. Naučne potrebe i opravdanost izlaženja časopisa su u funkciji prezentacije naučnih dostignuća na polju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija kao i drugih disciplina koje se prožimaju sa navedenim oblastima. Edukativna funkcija časopisa je od šireg značaja sa aspekta permanentnog praćenja i usvajanja novih saznanja iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. Društvena opravdanost za pokretanje časopisa je imperativ vremena budući da je po svojoj strukturi jedinstven u Bosni i Hercegovini. Društvo se mora uspješno organizirati i suprostaviti rapidno rastućim i sve složenijim antisocijalnim devijantnim i kriminalnim pojavama. Ciljevi časopisa su prezentacija naučne i stručne misli. (Izvod iz koncepcije časopisa *Kriminalističke teme*)*

IZDAVAČ

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka
Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Dr. sc. Ramo Masleša, dekan

ADRESA

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: krimteme@fknbih.edu

UDC 434.9 ISSN 1512-5505

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila
FBiH pod rednim brojem 773 od
13.03.1998. godine.

UREĐUJE

Redakcija časopisa:

Dr. sc. Muhamed Budimlić, *glavni i odgovorni urednik*
Dr. sc. Muslija Muhović
Dr. sc. Haris Halilović
Mr. sc. Almir Maljević
Mr. sc. Darko Datzler
Mr. sc. Eldan Mujanović
Beba Ešrefa Rašidović

DTP

Predrag Puharić

DIZAJN KORICA

Tarik Jasenković

Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u /
Journal of Criminal Justice Issues (Kriminalističke teme) is indexed / abstracted in:
CSA Sociological Abstract
EBSCO SocINDEX
EBSCO SocINDEX Full Text

Izdanja ovog časopisa objavljena u toku 2003. godine greškom su objavljena pod godištem prethodne godine. Izdanja za 2008. godinu ispravljaju tu grešku te se objavljuju pod godištem VIII.

Redakcija časopisa

Izdanje časopisa Kriminalističke teme 1-2, godište VIII objavljuje se kao zbornik radova koji su dostavljeni od strane autora koji su učestvovali na naučnoj konferenciji u organizaciji Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu pod naslovom *Sistemi sigurnosti u višetničkim državama – komparativni pristup*, koja je održana u Sarajevu 20.05.2008. godine.

Kriminalističke teme

KRIMINALISTIKA

1

KRIMINALISTIČKA I KRIVIČNO-PROCESNA EDUKACIJA POLICIJSKIH I PRAVOSUDNIH RADNIKA I NJIHOV UTICAJ NA ADEKVATNU PRIMJENU KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA

INTEGRATION OF CRIMINAL INVESTIGATION SCIENCE CURRICULUM IN EDUCATION OF HOME AFFAIRS AND JUSTICE ENFORCEMENT OFFICERS

Vladimir Krivokapić - Univerzitet u Beogradu

Elmedin Muratbegović - Univerzitet u Sarajevu

3

OBlici PREVARA U SISTEMU POREZA NA DODATU VRIJEDNOST

FORMS OF SMUGGLING IN SYSTEM OF VALUE ADDED TAXES

Mersida Sućeska – Univerzitet u Sarajevu

19

PRILOG TEORIJSKOM UTEMELIENJU PROCESNE ZAŠTITE SVEDOKA

CONTRIBUTION TO THEORETICAL FOUND THE PROCEDURAL WITNESS PROTECTION

Snežana Brkić – Univerzitet u Novom Sadu

37

UTICAJ ZAKONSKIH I PODZAKONSKIH AKATA NA (NE)MOGUĆNOST KORIŠTENJA DNK ANALIZA U KRIVIČNIM ISTRAGAMA

INVOLVEMENT OF LEGAL'S AND SUB LEGAL'S SOLUTIONS IN (IM)POSSIBILITY FOR USE OF DNA ANALYSIS IN CRIMINAL INVESTIGATION

Mladen Milosavljević – Univerzitet u Sarajevu

53

ПРОБЛЕМ КОРУПЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ И МУЛТИЕТНИЧКА ДРУШТВА

THE PROBLEM OF CORRUPTION IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND MULTI ETHNIC SOCIETY

Драган Јовашевић – Универзитет у Нишу

71

KONFISKACIJA IMOVINE STEČENE KRIMINALOM – OPŠTA RAZMATRANJA I REŠENJA U ZAKONODAVSTVU REPUBLIKE SRBIJE

CONFISCATION OF PROPERTY GAINED BY CRIME – GENERAL CONSIDERATIONS AND SOLUTIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA LEGISLATION

Mr Darko Marinković - Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Mr Nenad Milić - Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

85

INFORMACIJSKA SIGURNOST (EVROPSKI STANDARDI)

INFORMATION SAFETY (EUROPEAN STANDARDS)

Puharić Predrag - Univerzitet u Sarajevu

Muhamed Budimlić - Univerzitet u Sarajevu

103

ULOGA GRANIČNE POLICIJE U SUZBIJANJU KRIVIČNIH DJELA „KRIJUMČARENJA“ (UZ ANALIZU SLUŽBENE STATISTIKE GRANIČNE POLICIJE ZA PERIOD 2000-2006 GODINA)	
STATE BORDER POLICE ROLE IN FIGHTING AGAINST „SMUGGLING“ (WITH ANALYZE OF OFFICIAL STATISTICS IN PERIOD 2000-2006)	
<i>Nermin MRKALJEVIĆ – Granična policija Bosne i Hercegovine</i>	117
KRIMINOLOGIJA	131
MALOLJETNIČKO PRIJESTUPNIŠTVO I UPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI MEĐU ADOLESCENTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI- PREVALENCIJE I KORELACIJE	
PREVALENCE AND CORRELATES OF JUVENILE OFFENDING AND SUBSTANCE USE AMONG YOUTH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	
<i>Eldan Mujanović - Univerzitet u Sarajevu</i>	
<i>Jim Nash - Portland State University</i>	
<i>Thomas L. Winfree - New Mexico State University</i>	133
OCIJENA I PROCJENA	
ASSESS AND EVALUATION	149
<i>Dževad Termiz - Univerzitet u Sarajevu</i>	
BEZBEDNOST U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE – NOVI DOMETI POLICIJSKE SARADNJE	
SECURITY IN SOUTHEAST EUROPE – NEW RANGE OF POLICE COOPERATION	
<i>Saša Mijalković - Kriminalističko–policijska akademija, Beograd</i>	
<i>Goran Bošković - Kriminalističko–policijska akademija, Beograd</i>	155
„EVIDENCE BASED CRIME PREVENTION“ ŠTA (NE)DJELUJE, A ŠTA OBEĆAVA U KONTEKSTU SAVREMENE PREVENCIJE KRIMINALITETA	
„EVIDENCE BASED CRIME PREVENTION“ WHAT WORKS, FOR WHOM, AND WHICH CIRCUMSTANCES	
<i>Elmedin Muratbegović - Univerzitet u Sarajevu</i>	173
PREVENCIJA SUICIDALNOSTI U KONTEKSTU SOCIJALNE SIGURNOSTI	
PREVENTION OF SUICIDAL ACTS IN THE CONTEXT OF SOCIAL SECURITY	
<i>Elvira Islamović – Univerzitet u Bihaću</i>	179
PREVALENCIJA NASILNIČKOG PONAŠANJA MEĐU DJECOM I ADOLESCENTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI- STUDIJA SAMOPRIJAVLJIVANJA (ISR22-BIH)	
PREVALENCE OF VIOLENT BEHAVIOR AMONG JUVENILES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA- SELF-REPORTED STUDY (ISR22-BIH)	
<i>Muhamed Budimlić - Univerzitet u Sarajevu</i>	189

UTJECAJ LOKALNE ZAJEDNICE NA VIKTIMIZACIJU LOCAL COMMUNITY CHARACTERISTICS AND CRIMINAL VICTIMIZATION <i>Darko Datzer – Univerzitet u Sarajevu</i>	203
SIGURNOSNE STUDIJE	217
KRIZA INDIVIDUALNOG I KOLEKTIVNOG IDENTITETA KAO PROBLEM DRUŠTVENE SIGURNOSTI U VIŠEETNIČKIM DRŽAVNIM ZAJEDNICAMA, S POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU THE CRISIS OF INDIVIDUAL AND COLLECTIVE IDENTITY AS A PROBLEM OF THE SOCIAL SECURITY IN MULTI-ETHNIC STATES – THE PARTICULAR VIEW ON BOSNIA AND HERZEGOVINA <i>Mirsad D. Abazović – Univerzitet u Sarajevu</i>	219
OBAVJEŠTAJNA ANALIZA INTELLIGENCE ANALYSIS <i>Ramo MASLEŠA – Univerzitet u Sarajevu</i> <i>Maid PAJEVIĆ – Obavještajno-sigurnosna agencija BiH</i>	231
POLITIKA I USTAV KAO PRETPSTAVKA IZGRADNJE SAVREMENOG SISTEMA BEZBEDNOSTI VIŠEETNIČKIH DRŽAVA POLICY AND CONSTITUTION AS A ASSUMPTION DEVELOPING CONTEMPORARY SECURITY SYSTEM OF MULTIETHNIC STATES <i>Mile Rakić - Beograd</i>	247
FUNKCIJA KONTROLE U ODRŽAVANJU STABILNOSTI SISTEMA SIGURNOSTI U MULTIETNIČKIM DRŽAVAMA, S AKCENTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU THE FUNCTION OF CONTROL IN MAINTAINING STABILITY OF SECURITY SYSTEMS IN MULTIETHNIC SOCIETIES, PARTICULAR ACCENT TO BOSNIA AND HERZEGOVINA <i>Doc.dr. Munib Bisić – Univerzitet u Sarajevu</i> <i>Goran Kovačević – Univerzitet u Sarajevu</i>	257
BEZBEDNOSNI SISTEM U REPUBLICI MAKEDONJI – IZAZOVE I PERSPEKTIVE SECURITY SYSTEM OF REPUBLIC OF MACEDONIA- CHALLENGES AND PERSPECTIVES <i>Atanas Kozarev - Centar za demokratija i bezbednost, Skoplje</i>	273
ETNIČKE PREDRASUDE KAO UZROČNIK TEŠKIH OBLIKA NARUŠAVANJA SIGURNOSTI (STANJE U BiH) ETHNIC PREJUDICE AS A CAUSE OF SERIOUS FORMS OF SAFETY DISTURBANCE (SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA) <i>Damir Bevanda – Obavještajno-sigurnosna agencija BiH</i>	283

KRIMINALISTIKA

KRIMINALISTIČKA I KRIVIČNO-PROCESNA EDUKACIJA POLICIJSKIH I PRAVOSUDNIH RADNIKA I NJIHOV UTICAJ NA ADEKVATNU PRIMJENU KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA

Vladimir Krivokapić - *Univerzitet u Beogradu*
Elmedin Muratbegović - *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Novi racionalni i savremeni sistem obuke i školovanja policije i kadrova u krivičnom pravosuđu nužno zahtjeva unapređenje sistema školovanja prema savremenim potrebama i zahtjevima i njegovo usklađivanje (harmonizaciju) sa evropskim standardima. Osim što u duhu profesionalne etike treba da bude efikasan i primjeren praksi te otvoren prema kreativnim idejama, novi sistem edukacije predstavlja sinonim određenog koncepta koji neminovno podrazumjeva i modernizaciju metoda i tehnika nastave i adekvatnu materijalno-tehničku opremljenost. Svakako da je efikasno suprotstavljanje kriminalitetu u velikoj mjeri zasnovano na savremenom obrazovanju u tom pravcu. Usvajanje novih shvatanja podrazumeva prethodno realno sagledavanje i reviziju ustaljenih slabosti. Nakon kritičkog sagledavanja na primjer pitanja kriminalističkog postupanja u krivičnom postupku i edukacije na tom planu, kriminalističke upotrebe, odnosno kriminalne zloupotrebe tehničkih sredstava i tehničkih dostignuća, kao i koncepcije preventivne kriminalistike i njene praktične primjene, u kriminalističkom obrazovanju je moguće predložiti niz konstruktivnih ideja. Kriminalistika se nedovoljno i neadekvatno primjenjuje u krivičnom postupku, a potpunija edukacija pravosudnih organa u ovoj oblasti doprinjela bi njegovoj efikasnosti. Primjena tehničkih sredstava u cilju otkrivanja krivičnih djela i učinilaca istih, uslovljena je preciznim pravnim regulisanjem i punom zaštitom ustavnih prava i sloboda građana, kao i edukacijom policijskih kadrova. Koncipiranje, programiranje i realiziranje preventivne kriminalistike treba da bude zasnovano na etiološkim i fenomenološkim karakteristikama kriminaliteta. Tako u praktičnoj primjeni preventivne kriminalistike, edukovani kadrovi trebalo bi da povezuju kriminalističko postupanje, sa socijalnom prevencijom odnosno antikriminalnim nastojanjem društva u širem smislu riječi, bar kada je riječ o sprječavanju kriminaliteta. U ovom članku osvrnut ćemo se na problematiku vezanu za policijsku i pravosudnu praksu u Republici Srbiji, kao i dijelom u Bosni i Hercegovini, dok ćemo neki naredni put obraditi praksu i drugih zemalja u regionu.

Ključne riječi

silogistička kriminalistika / preventivna kriminalistika / policija / pravosuđe

Summary - Integration of Criminal Investigation Science Curriculum in Education of Home Affairs and Justice Enforcement Officers

Criminal Investigation Science, heuristic and syllogistic part, has not been given an adequate attention in educational systems in national, regional and international domain. Knowledge of Criminal Investigation Science is not adequate, especially in practice of Prosecutors. New concept of Criminal Procedure in the Countries of West Balkan show that, from the one side, Prosecutors become the «main actors» of Criminal Investigation, but from the other side, they are coming from the law schools, with curriculum without

any subject related to Criminalistics, Criminal Investigation, Forensics Psychology etc... This tendency requires further investigation and analysis.

Key Words

Criminal Investigation Studies / Legal Studies / Crime Prevention

1. Silogistička kriminalistika – (ne)ograničeni dometi

Kako nalaže silogistička kriminalistika kao kriminalistika krivičnog postupka, pojedina dokazna sredstva mogu se obezbeđivati isključivo u skladu sa pravilima krivične procedure. U tome bi važnu ulogu imala kriminalistička iskustvena pravila, metode prirodnih i tehničkih nauka, eksperimentalne i statističke analize. Ali, silogistička kriminalistika u naučnom i praktičnom smislu je zanemarena, i riječ je o području naučne i praktične kriminalistike kome se za sada ne pridaje dovoljno pažnje. Isto se odnosi i na područje kriminalističke fenomenologije, odnosno kriminalističke taktike i kriminalističke tehnike u krivičnom postupku. Opravdano je da kao značajna komponenta krivičnog postupka silogistička kriminalistika uz procesnu formu obavlja i produbljenija tematska istraživanja, i da radi uspješnijeg krivičnog postupka oblikuje teorijski, empirijski i edukativni pristup ovoj fazi suzbijanja kriminaliteta. To podrazumjeva i mnogo čvršću vezu heurističke i silogističke kriminalistike, kako sadržajno, tako i sa stanovišta organa koji je realiziraju, odnosno unapređenje kriminalistike sa empirijskog i teorijskog aspekta. Silogistička kriminalistika je, naprotiv, dosta skućena djelatnost u krivičnom postupku u kome procesna forma ne rijetko ograničava kriminalistički sadržaj. Relativno je pitanje, od slučaja do slučaja, u kojoj mjeri procesna forma dominira nad kriminalističkim sadržajem, odnosno u kojoj mjeri kvalitet kriminalističkog sadržaja takav da mu je faktički značaj neopravdano umanjen. Nije isključeno da umanjeno vrijednovanje silogističke kriminalistike doprinosi djelimično i glorifikacija procesne norme, odnosno dominacija onih subjekata kojima osnovna funkcionalnost nije kriminalistička, već pravna.

2. Potreba potpunije kriminalističke edukacije

Objektivnu istinu u krivičnom postupku nije moguće utvrditi isključivo primjenom apstraktnih pravne norme, već i uz primjenu kriminalistike i njenih brojnih metoda. Primjena kriminalističkih metoda u prekrivičnom i krivičnom postupku je neefikasna ukoliko oni koji ih primjenjuju ili procjenjuju nisu dovoljno stručni, nemaju odgovarajuće znanje ili ga koriste neadekvatno, što se posebno odnosi na kriminalističke metode značajne za adaptaciju metoda prirodnih i tehničkih nauka. Negativna posljedica je u nepravilnom ocjenjivanju dobijenih rezultata, tj. nepravilnom utvrđivanju i interpretiranju činjeničnog stanja.

Poznato je da naučne, odnosno kriminalističke metode imaju mnogo veću mogućnost primjene u osiguranju fizičkih, nego personalnih (ličnih) dokaza (iskaza lica). Međutim, sa aspekta utvrđivanja činjeničnog stanja u krivičnom postupku, odnos fizičkih i personalnih dokaza nepovoljan je u korist personalnih dokaza. Prilikom izvođenja personalnih (ličnih) dokaza uglavnom se primjenjuju samo propisi krivičnog procesnog prava, uz odsustvo naučne kriminalistike i drugih adekvatnih metoda. Doprinos naučne kriminalistike prilikom vršenja radnji dokazivanja, a kojima se osiguravaju personalni dokazi u krivičnom postup-

ku, odnosno u presuđenju krivičnih djela, prilično je skroman iz razloga što je za izvođenje i osiguranje personalnih dokaza po važećem Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srbije (Npr.) ovlašćen isključivo krivični sud. Međutim, po novom Zakoniku o krivičnom postupku koji se primenjuje od 01. juna 2007. godine, dokazne radnje kojima se osiguravaju personalni dokazi u prethodnoj istrazi i istrazi, po pravilu, preduzima tužitelj, a pojedine dokazne radnje i policija. Tako je u članu 258. stav 2. propisano da policija može saslušati svjedoka u prethodnoj istrazi ako joj to povjeri tužilac. Tužilac takođe, može predložiti istražnom sudiji da sasluša svjedoka u prethodnoj istrazi ukoliko postoji opasnost da se građanin usljed starosti, bolesti ili drugih važnih razloga, neće moći saslušati na glavnom pretresu, ako dođe do njegovog vođenja, ili kada tužilac smatra da je iz drugih važnih razloga potrebno da to učini istražni sudija (član 258. stav 6.). U fazi prethodne istrage istražni sudija može saslušati kao svedoka i građanina koji je lišio slobode lice zatečeno pri izvršenju krivičnog djela za koje se goni po službenoj dužnosti (član 266. stav 6.). U oba slučaja zapisnik o saslušanju svjedoka u prethodnoj istrazi se ne izdvaja iz spisa i može se koristiti u krivičnom postupku kao dokaz (član 258. stav 8.).

Pored toga, prema novom ZKP-u u prethodnoj istrazi policija može saslušati osumnjičenog ako joj to poveri tužilac (član 260. stav 4.), a zapisnik o saslušanju osumnjičenog može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku (član 260. stav 7.). U fazi prethodne istrage u prisustvu tužioca i istražni sudija može saslušati osumnjičeno lice koje su pripadnici policije lišili slobode, zbog postojanja uslova za određivanje pritvora predviđenih u članu 174. stav 1. (član 263. stav 5.), kao i lice koje je lišeno slobode od strane građana prilikom izvršenja krivičnog djela (član 266. stav 4.).

U fazi istrage dokazne radnje, po pravilu preduzima tužilac (kao i u Bosni i Hercegovini), dok istražni sudija može na predlog javnog tužioca narediti i sprovesti pretresanje stana, drugih prostorija i lica i privremeno oduzimanje predmeta, kao i na zahtjev javnog tužioca narediti sprovođenje ekshumacije leša (član 272. stav 1. i 2. ZKP-a). Prema članu 270. stav 2. propisano je da istragu sprovodi tužilac, mada tužilac, okrivljeni i njegov branilac mogu zahtjevati od istražnog sudije da sprovede određene dokazne radnje u istrazi ako osobite okolnosti očigledno ukazuju da takve radnje neće moći da se ponove na glavnom pretresu, ili bi izvođenje dokaza na glavnom pretresu bilo nemoguće, odnosno znatno otežano.

Evidentni su propusti u pojedinim oblastima kriminaliteta u kojima se primjenjuju određena vještačenja radi osiguranja fizičkih dokaza. Oni u znatnoj mjeri štete krivičnom postupku i doprinose stvaranju tamne brojke kriminaliteta ne samo u odnosu na djelo, nego i na izvršioca. Razvojem pojedinih nauka pružaju se objektivne mogućnosti da kriminalistika ovlada brojnim metodama i prilagodi ih potrebama krivičnog postupka. S obzirom da se najveći broj vještačenja odvija u organizacionim jedinicama unutrašnjih poslova u prekrivičnom postupku, sud se upoznaje tek sa rezultatima vještačenja, koja se u određenom broju slučajeva ne mogu ponoviti. Upravo stoga se centrima za vještačenje organa unutrašnjih poslova prigovara da su usmjereni prije svega na potrebe otkrivanja i hvatanja učinilaca krivičnih djela, kao i da ozbiljno dovode u pitanje ostvarivanje nekih prava okrivljenog u krivičnom postupku. Barem delimičnim poznavanjem nekih kriminalističkih metoda od strane suda, ti prigovori bi mogli biti otklonjeni.

Kod pojedinih procesnih radnji u krivičnom postupku neophodna je primjena pravila kriminalističke taktike. U krivičnom postupku nužna je koordinacija krivičnog procesnog i kriminalističkog postupanja, što čini osnovu za stvaranje koncepcije posebne sudske kriminalistike. Ona, nažalost, postoji samo u sferi procesnog, ali ne i kriminalističkog postupanja. Definisanje kriminalistike kao policijske nauke umnogome sužava njen opseg, s obzirom da je ona podjednako značajna za policijsku praksu, kao i za krivični postupak. Uostalom, još je "otac kriminalistike" Hans Gros (u Priručniku za istražne sudije kao sistem kriminalistike), ukazao da je ona izrasla iz krivičnog postupka i da mu služi. Ne postoji ni jedan razlog da se pojedine kriminalističke metode, koje su organi pravosuđa koristili u prekrivičnom postupku, a koje će koristiti u fazi prethodne istrage, ne primjenjuju prilikom preduzimanja krivično procesnih radnji, odnosno dokaznih radnji.

Opravdano se može postaviti pitanje zašto kriminalistika danas ne pruža rezultate koji se od nje realno očekuju, s obzirom na rapidan razvoj nauka čije metode koristi? Postoje određena shvatanja koja u velikoj mjeri umanjuju mogućnosti današnje kriminalistike. Znatan dio krivičnog pravosuđa smatra kriminalistiku isključivo policijskom naukom. Krivičnom postupku se time nanosi velika šteta, a posledica ovog shvatanja je nespremnost krivičnog suda da se naučno i stručno angažuje u primjeni kriminalističkih metoda u mjeri koliko ga na to obavezuje krivično procesna norma.

Da li se ovaj značajan nedostatak krivičnog pravosuđa može otkloniti saradnjom i interakcijom organa unutrašnjih poslova, tužilaštva i krivičnog suda u prekrivičnom i krivičnom postupku, kao i određivanjem od strane suda brojnih vještačenja o onim činjenicama za koje sud nije dovoljno stručan? Ova dva aspekta su svakako neophodna, ali ne i dovoljna. Formalna nadređenost tužioca (u Bosni i Hercegovini) i istražnog sudije (u Srbiji) u odnosu na organe unutrašnjih poslova često otežava ovu saradnju i svodi je na pravno formalnu sadržinu. Pitanje je, međutim, da li raspravni sudija koji je obavezan da prethodno utvrdi sve okolnosti krivične stvari može u potpunosti i kvalitetno da obavi taj odgovoran zadatak, ako ne poznaje odgovarajuće kriminalističke naučne metode, značajne za utvrđivanje istinitog činjeničnog stanja. Formalne stručne kvalifikacije, kao i pravosudna praksa, po pravilu, ne ukazuju na ovu mogućnost.

Bez kriminalističkog obrazovanja i usvajanja savremenih naučnih znanja, krivično-procesni i policijski radnici objektivno ne mogu donositi adekvatne odluke, bilo da se radi o prekrivičnom ili krivičnom postupku. Moramo priznati da danas najveći broj krivičara usavršava svoja pravna znanja praćenjem propisa, ostavljajući kriminalistička dostignuća po strani, što je nesumnjivo jedan od razloga zaostajanja silogističke kriminalistike nad heurističkom. Nedovoljno kriminalističko obrazovanje, u stručnom i praktičnom smislu, zapaža se upravo kod onih pravosudnih kadrova kojima je uz krivično procesno, neophodno i kriminalističko znanje. Nije dovoljno samo ocjenjivanje pravne strane pribavljenih dokaza u postupku, već bi sud trebalo da poznaje i metode koje u svom radu koristi operativni radnik (kriminalistički tehničar), tužilac, pa i istražni sudija, kako bi provjerio konkretnu primjenu ovih metoda, njihovu pouzdanost i kvalitet.

Ne postoji obimna krivično-procesna literatura o značaju kriminalistike za utvrđivanje istinitog činjeničnog stanja u krivičnom postupku. To iz razloga što se odredbe ZKP-a u Bosni i Hercegovini ali i Srbiji samo posredno odnose na kriminalističke metode, mjere i

radnje, mada je izvjesno da je sadržaj mnogih krivično procesnih radnji u znatnoj mjeri i kriminalistički.

Ako se izdvojeno posmatraju aktivnosti, ovlaštenja i obaveze pojedinih krivično procesnih subjekata koje određuje ZKP, dolazimo do zaključka da ova procesna strana ne odgovara u potpunosti taktičkoj situaciji.

Kako istražni sudija, prema važećem ZKP-u (u Srbiji), u prethodnom krivičnom postupku donosi konačne odluke koje nisu samo krivično procesne, već i kriminalističke, on stoga mora da raspolaze solidnim kriminalističkim znanjem. Isto tako, i branilac treba da posjeduje određena kriminalistička znanja, radi što uspješnijeg obavljanja svoje funkcije u krivičnom postupku. Kriminalistička i krivično procesna aktivnost zasniva se na dva različita misaona procesa: na činjeničnom (kriminalističkom) i normativno pravnom (krivično-procesnom) mišljenju. Ove dvije metode treba dovesti u međusobnu vezu, što nije lako, jer se kriminalistika zasniva na različitim naukama, i koristi različite metode: psihološke, tehničke, medicinske, prirodno matematičke, sociološke. To bi u suštini značilo prilagođavanje krivično procesnom, u osnovi različitom metodu, s obzirom na krivično procesni sadržaj već unapred donesene norme.

Prodor kriminalistike u tehnološkoj revoluciji i opasnosti njene primjene po ljudska prava i slobode, ne opravdava njeno zapostavljanje u krivičnom postupku. On, naprotiv, treba da doprinese njenom sadržajnijem uključivanju u krivično-procesne norme, pomoću kojih bi se kontrolisale i spriječile moguće negativne posledice naučnih dostignuća. Prodiranje kriminalistike u pojedina tehnička dostignuća radi utvrđivanja činjeničnog stanja ne može se smatrati povredom etike. Naprotiv, ova povreda će postojati ako je donošenje odluke u krivičnom postupku rezultat jednostranog formalnopravnog ocjenjivanja dokaza.

Kriminalistika se za sada najvećim dijelom ispoljava u praksi organa formalne socijalne kontrole: policija, poreska uprava i carinske službe. Međutim, možda i prioritarno, neophodno je kod pravnika koji djeluju u okviru organa pravosuđa probuditi interesovanje za kriminalistiku, tamo gdje ono ne postoji. «Ruku na srce, pravnici kriminalistiku na južnoslavenskim govornim područjima intenzivno potcjenjuju, što zorno pokazuju i curriculum-i pravnih fakulteta u regiji. Pravosudni radnici, krivičari, u potpunosti bi trebalo da poznaju metode i sredstva rada organa unutrašnjih poslova u dijelu kriminalističko operativnog angažiranja. Tako bi se spriječile mnoge paušalne ocjene na račun postupanja ovih organa, a njihov rad vrjednovao objektivnije.

Kriminalistikom se u najvećoj mjeri bavi policija. Kako oni sami nisu subjekti krivičnog postupka, to može biti razlog njenog manjeg uvažavanja u samom postupku. I na kraju, nedovoljno poznavanje jedne metode ne može biti razlog za njeno eventualno negiranje i neprihvatanje. Usklađivanju odnosa krivičnog procesnog prava i kriminalistike u krivičnom postupku može doprinjeti i sam zakonodavac, uključivanjem u većoj mjeri kriminalističke sadržaje u zakon o krivičnom postupku. Time bi bio opravdan i stav prema kome o rezultatima izvođenja dokaza odlučuje sud, na osnovu slobodnog uvjerenja i na osnovu kriminalističkog znanja i iskustva. Dvije značajno zanemarene metode suprotstavljanja kriminalitetu, preventivna djelatnost policije (samostalna ili u interakciji sa drugim subjektima) i kriminalistička djelatnost organa pravosuđa, potpunijim i kvalitetnijim obavljanjem ovih

aktivnosti doprinjele bi uspješnijem suprotstavljanju kriminalitetu u cjelini. U današnjim uslovima porasta kriminaliteta, i to onog koji je društveno najopasniji i najnehumaniji, ovakva poboljšanja bila bi opravdana i svrsishodna i s aspekta globalne politike suprotstavljanja kriminalitetu jedne države.

Kriminalističke inovacije koje danas uglavnom uvodi policija, trebalo bi da budu prihvaćene od strane svih organa i kadrova koji se po prirodi svog posla bave kriminalistikom. Kada je riječ o krivično pravosudnim organima, u njihovom radu podjednako su važni i pravni i kriminalistički aspekt stvari. I jedan i drugi domen očigledno predstavljaju dijalektičko jedinstvo forme i sadržaja, sa jedinstvenim ciljem utvrđivanja objektivne i formalne istine. Da bi se taj proces mogao odvijati shodno svojoj svrsi i namjeni, neophodno je otklanjati sve one suprotnosti koje ga ometaju. Jedna od njih će svakako nestati procesom savlađivanja savremenih kriminalističkih znanja od strane organa krivičnog pravosuđa, odnosno njihovim temeljnim poznavanjem krivično procesnih institucija od strane pojedinih radnika policije koji se bave kriminalističkim poslovima.

3. Kriminalistička upotreba tehničkih sredstava i njihova kriminalna zloupotreba

Svako moderno demokratsko društvo nastoji da zaštiti i očuva zakonska i ustavna prava svojih građana, njihovu slobodu i privatnost. I državni organi angažirani na suzbijanju kriminaliteta u čijim je ovlaštenjima primjena tehničkih sredstava, imaju obavezu da u potpunosti čuvaju ustavna prava i garancije građana, što nije uvijek u skladu sa njihovom efikasnošću u suprotstavljanju kriminalitetu. Postoji nesklad između proklamiranja i praktične primjene opće-prihvaćenih i humanih stavova da je zaštita individualnih prava čovjeka u principu iznad opštih. Takođe, otkrivanje po svaku cijenu istine u krivičnom postupku nije u skladu sa principima demokratskog društva. Dakle, postoji rizik da kriminalitet, i to onaj društveno najopasniji, izmakne efikasnoj kontroli policije i krivičnog pravosuđa koji snose najveću odgovornost u suprotstavljanju kriminalitetu. Humano nastojanje da se jedan društveni sistem, odnosno demokracija, mjeri obimom primjene i kontrole svih sredstava, moramo dopuniti činjenicom da je rapidan porast kriminaliteta, i to onog organiziranog i društveno najopasnijeg, koji prati najbrutalnije nasilje, zabilježen upravo u zemljama u kojima su demokratski odnosi u začetku. Današnji kriminalitet karakterizira njegov povećan obim i sve nehumanije posljedice koje često dovode do surovog oduzimanja života, njegovo tajno organiziranje i sve manja mogućnost otkrivanja nepoznatih izvršilaca. Organizovani kriminalitet danas raspolaže ogromnim kapitalom, što kriminalcima omogućava zloupotrebu tehnološkog razvoja i najsavremenijih tehničkih sredstava za tajno dogovaranje i pripremanje krivičnih djela, vršenje najtežih zločina (aktiviranje eksplozivnih naprava elektronskim putem i sl.). Kada je riječ o ovako obimnom kriminalitetu, osim što postoji potreba da se rezultati primene tehnike vrijednuju kao dokazi u krivičnom postupku, u istoj mjeri neophodan je daleko veći doprinos tehničkih metoda u otkrivanju krivičnih djela i učinilaca u samom začetku kriminalne djelatnosti.

Sve povoljnije tehničke mogućnosti telekomunikacijskog povezivanja i na velikim daljinama omogućavaju kriminalno organizovanje na međunarodnim putevima pranja novca, šverca oružja, municije, vozila i droge i drugim vidovima organiziranog kriminaliteta. Često su kriminalci u zvaničnoj prednosti nad policijom i drugim državnim organima. U svojoj pokretljivosti i organizovanju, izvršioци krivičnih djela nisu ograničeni državnim i regional-

nim nadležnostima, što u današnjem izdjeljenom svijetu stvara velike teškoće državnim organima, a kriminalcima pogodnosti kakve do sada nisu imali. Zloupotrebom tehnološkog razvoja nastaju novi vidovi kriminaliteta (npr. kompjuterski kriminalitet) ili se osavremenjuje sam modus operandi klasičnih krivičnih djela (npr. aktiviranje eksplozivne naprave elektronskim putem i sl.).

Današnji razvoj telekomunikacija omogućava kriminalcima dogovor i zločinačko planiranje i na najvećim daljinama, a da pri tom ne ostave ni najmanji trag. U kojoj mjeri će kriminalci zloupotrebiti tehniku, zavisi između ostalog i od obima finansijskog obrta kojim raspolažu. Taj obim danas je enormno visok, čak i u zemljama sa niskim nacionalnim dohotkom. U ruke kriminalaca sliva se sve veći kapital, a time je veće njihovo nastojanje da osvoje vlast, ne birajući sredstva. U kojoj mjeri će im to dozvoliti policije pojedinih zemalja zavisi od kadrovskih i posredno finansijskih sredstava, odnosno spremnosti njihovih policija da se upuste u obračun sa takvim snagama.

Sasvim je izvjesno da se društveno najopasniji kriminal realizira uz pomoć tehnike i njenih dostignuća. Stiče se utisak da su danas kriminalci na ovom području "uspješniji" od državnih organa, između ostalog i zbog toga jer nemaju prije svega materijalne i druge probleme. Tu svakako spada nepoštovanje zakonskih normi, kao i premoštavanje državnih administrativnih granica, političkih i drugih odnosa koji postoje između država. Ova opasnost nije trenutna, već je u stalnom porastu. Dakle, primjena tehnike i njenih metoda u suzbijanju kriminaliteta danas je neophodnija nego ikada ranije, upravo zbog njene zloupotrebe. Ni u jednom periodu do sada nisu u toj mjeri bili ugroženi privatnost i sam život građana. Logična pretpostavka je da će ova opasnost biti sve veća ukoliko primjena, odnosno zloupotreba tehnike od strane kriminalaca nadvlada upotrebu tehnike u antikriminalne svrhe. Međutim, postavlja se pitanje koliko uspješno državni organi mogu da se bore protiv ove opasnosti, s obzirom na njihova ovlaštenja i materijalno tehničke mogućnosti.

Treba imati u vidu da radi uspješnijeg planiranja i vršenja krivičnih djela kriminalci uporno prate nastojanja državnih organa, prije svega policije koji određena stručna znanja i metode prilagođavaju potrebi suprotstavljanja kriminalitetu. Krivična djela ostvarena zloupotrebom tehničkih sredstava, po pravilu ostavljaju najteže posledice po ljudske živote i materijalna dobra. Uređaji za prisluškivanje na svetskom i domaćem tržištu podjednako su dostupni i policiji i kriminalcima. Kriminalci, oslobođeni formalnih i finansijskih teškoća, čak će pre posegnuti za njima u cilju kriminalnog organizovanja, distribucije plena, i uopšte, tajnog kriminalnog dogovaranja kao i radi praćenja namera policije. Tehnološki program, dakle, može biti upotrebljen i zloupotrebljen u sasvim suprotne svrhe, što znači da je tehnika danas moćno sredstvo u rukama kriminalaca. Treba imati u vidu da primjena pojedinih klasičnih kriminalističkih sredstava, ako je uopšte moguća, pojačava rizik od dekonspiracije, čime se dovodi u pitanje uspešnost otkrivanja krivičnih djela i otkrivanja izvršilaca. U slučaju tajnog kriminalnog organizovanja otkrivanje je moguće samo istom metodom, konspirativno.

Upotreba tehničkih sredstava u suzbijanju kriminaliteta pravno je ograničena ne samo unutrašnjim propisima (ustavnim i zakonskim), nego i međunarodnim". U svim demokratskim državama krivična zakonodavstva sadrže propise čiji cilj je da se sankcioniše neovlašćena upotreba tehnike „od strane“: Međunarodnog pakta o građanskim i političkim

pravima čl. 1.; Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima; Rezolucija generalne skupštine 217A (III); Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti; Rezolucija generalne skupštine 40/34; Aneks: Kodeks ponašanja lica odgovornih za sprovođenje zakona; Rezolucija generalne skupštine 40/69 od 17. decembra 1979. godine i dr.

U kojoj mjeri će kriminalci zloupotrebiti tehniku, zavisi između ostalog i od obima finansijskog obrta kojim raspolažu. Taj obim danas je enormno visok, čak i u zemljama sa niskim nacionalnim dohotkom. U ruke kriminalaca sliva se sve veći kapital, a time je veće njihovo nastojanje da osvoje vlast, ne birajući sredstva. U kojoj mjeri će im to dozvoliti policije pojedinih zemalja zavisi od kadrovskih i posredno finansijskih sredstava, odnosno spremnosti njihovih policija da se upuste u obračun sa takvim snagama.

Sasvim je izvjesno da se društveno najopasniji kriminal realizira uz pomoć tehnike i njenih dostignuća. Stiče se utisak da su danas kriminalci na ovom području "uspešniji" od državnih organa, između ostalog i zbog toga jer nemaju prije svega materijalne i druge probleme. Tu svakako spada nepoštovanje zakonskih normi, kao i premošćavanje državnih administrativnih granica, političkih i drugih odnosa koji postoje između država. Ova opasnost nije trenutna, već je u stalnom porastu. Dakle, primjena tehnike i njenih metoda u suzbijanju kriminaliteta danas je neophodnija nego ikada ranije, upravo zbog njene zloupotrebe. Ni u jednom periodu do sada nisu u toj mjeri bili ugroženi privatnost i sam život građana. Logična pretpostavka je da će ova opasnost biti sve veća ukoliko primjena, odnosno zloupotreba tehnike od strane kriminalaca nadvlada upotrebu tehnike u antikriminalne svrhe. Međutim, postavlja se pitanje koliko uspešno državni organi mogu da se bore protiv ove opasnosti, s obzirom na njihova ovlaštenja i materijalno tehničke mogućnosti.

Treba imati u vidu da radi uspješnijeg planiranja i vršenja krivičnih djela kriminalci uporno prate nastojanja državnih organa, pre svega policije koji određena stručna znanja i metode prilagođavaju potrebi suprotstavljanja kriminalitetu. Krivična djela ostvarena zloupotrebom tehničkih sredstava, po pravilu ostavljaju najteže posledice po ljudske živote i materijalna dobra. Uređaji za prisluškivanje na svjetskom i domaćem tržištu podjednako su dostupni i policiji i kriminalcima. Kriminalci, oslobođeni formalnih i finansijskih teškoća, čak će prije posegnuti za njima u cilju kriminalnog organizovanja, distribucije plijena, i uopšte, tajnog kriminalnog dogovaranja kao i radi praćenja namjera policije. Tehnološki program, dakle, može biti upotrijebljen i zloupotrijebljen u sasvim suprotne svrhe, što znači da je tehnika danas moćno sredstvo u rukama kriminalaca. Treba imati u vidu da primjena pojedinih klasičnih kriminalističkih sredstava, ako je uopšte moguća, pojačava rizik od dekonspiracije, čime se dovodi u pitanje uspješnost otkrivanja krivičnih djela i otkrivanja izvršilaca. U slučaju tajnog kriminalnog organiziranja otkrivanje je moguće samo istom metodom, konspirativno.

Upotreba tehničkih sredstava u suzbijanju kriminaliteta pravno je ograničena ne samo unutrašnjim propisima (ustavnim i zakonskim), nego i međunarodnim". U svim demokratskim državama krivična zakonodavstva sadrže propise čiji cilj je da se sankcioniše neovlašćena upotreba tehnike od strane državnih organa u krivičnom, odnosno prekrivičnom postupku. Jedan dio tih zakona, međutim, minimizira mogućnost kriminalističkog postupanja. Oni se restriktivno odražavaju na rad policije, umanjujući i mogućnost primjene

tehničkih dostignuća u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela, dok su pojedini zakoni vodili računa i o svrsishodnosti ovih sredstava u suzbijanju kriminaliteta¹.

4. Koji su značajni kriminalistički efekti ove mjere?

To je prije svega mogućnost prikupljanja sadržaja, ključnih i presudnih za otkrivanje i rasvetljavanje krivičnih djela u situacijama kada su saznanja (osnovi sumnje) samo indikativne, odnosno tiču se tajnog kriminalnog organiziranja, a pod uslovom da je primjena drugih metoda nemoguća ili rizična. Ako je u pitanju mogućnost vršenja opasnih krivičnih djela, posebno su značajni preventivni efekti ove mere, tako da su bez osnova tradicionalni razlozi protiv njene primjene.

Nije samo policija danas u prilici da pribavlja i koristi tehnička sredstva u cilju otkrivanja krivičnih djela i izvršilaca. Mnogo veće su mogućnosti kriminalaca za njihovu zloupotrebu. Sve prisutnije je mišljenje da bi radnje tajne kontrole telefona i poštanskih pošiljki trebalo uvrstiti u krivični postupak, kako bi imale određeni dokazni efekat. Raskorak između tehničkih dostignuća, odnosno mogućnosti korišćenja tehnološkog progressa u antikriminalne svrhe, s jedne strane i mogućnosti zloupotrebe tih istih sredstava od strane kriminalaca, s druge, bio bi smanjen. Ne postoji opravdanje za odbacivanje mogućnosti primjene savremenih tehničkih sredstava u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, pod uslovom potpunog poštovanja ustavnih prava i sloboda građana i veoma preciznog pravnog reguliranja. Takvo stanovište u skladu je sa unapređenjem antikriminalne prakse u demokratskom društvu i njenim usmjeravanjem na efikasnije otkrivanje onih krivičnih djela u čijem su modus operandi-ju i nekonvencionalna tehnička sredstva. Samim tim, postigli bi se i

¹ Tako, važeći Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije propisuje da istražni sudija na pismeni i obrazloženi prijedlog tužioca može narediti nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila krivična djela: 1) protiv ustavnog uređenja ili bezbednosti Republike Srbije; 2) protiv čovječnosti i međunarodnog prava i 3) sa elementima organizovanog kriminala (falsifikovanje i "pranje" novca, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, nedozvoljena trgovina oružjem, municijom ili eksplozivnim materijama, trgovina ljudima), davanja i primanja mita, iznude i otmice (član 232. stav 1). Ta mera i druge mjere koje predviđa važeći ZKP u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, ali i neke druge mere propisane su Zakonikom o krivičnom postupku Republike Srbije koji će se primjenjivati od 01. juna 2007. godine pod nazivom "posebne dokazne radnje". U tu grupu radnji svrstane su: 1) tajni zvučni i optički nadzor osumnjičenog; 2) pružanje simuliranih poslovnih usluga i sklapanje simuliranih pravnih poslova; 3) angažovanje prikrivenog isljednika; 4) kontrolirana isporuka; 5) automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih podataka; i 6) saslušanje svedoka saradnika (član 146-164). Za razliku od važećeg ZKP-a novi ZKP propisuje da tajni zvučni i optički nadzor osumnjičenog može narediti istražni sudija na pismeni i obrazloženi prijedlog tužioca i obuhvata nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optičko snimanje, odnosno lociranje u prostoru i praćenje pomoću elektronskih uređaja lica za koja postoje osnovi sumnje da su učinila krivična djela: 1) protiv ustavnog uređenja ili sigurnosti Republike Srbije; 2) protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom; 3) koja spadaju u organizovani kriminal iz člana 21.; i 4) ubistvo, teško ubistvo, serijsko silovanje, razbojništvo, razbojnička krađa, falsifikovanje novca, pranje novca, poreska utaja, neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opjnih droga, nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija, davanje i primanje mita, zloupotreba službenog položaja, ucena, iznuda i otmica (član 146. stav 1). Mjere tajnog zvučnog i optičkog nadzora osumnjičenog izuzetno se može odrediti i ako osobite okolnosti ukazuju da se priprema neko od krivičnih djela iz stava 1. tog člana, a činjenice ukazuju da se izvršenje krivičnog djela na drugi način ne bi moglo spriječiti ili bi njegovo spriječavanje bilo znatno otežano, odnosno nastupile bi nepopravljive štetne posledice po život ili zdravlje ljudi ili imovinu veće vrijednosti. Dokazi prikupljeni tim mjerama mogu da se koriste u krivičnom postupku samo ako se odnose na neko od krivičnih djela iz člana 146. stav 1.

značajni preventivni efekti. Dosljedno poštovanje zakona i efikasna kontrola njihove primjene, otklanja rizik od moguće zloupotrebe ovih sredstava od strane policije i pravosudnih organa. Primjeni tehničkih sredstava treba prići racionalnije, uz puno uvažavanje i vrijednovanje savremenih dostignuća, radi adekvatnije i blagovremene primjene u praksi, ali i uz potpuniju i precizniju zakonsku regulativu koja bi zaštitila ustavna prava i slobode građana.

Primjena tehničkih sredstava u suprotstavljanju kriminalitetu treba da je u skladu sa ustavnim pravima čoveka i njegovim slobodama, ali u funkciji zaštite života i fizičkog integriteta. U krivičnom postupku ona mora biti u okvirima ustava i krivično procesne, odnosno kriminalističke nauke. Međutim, ostaju procesno neobuhvaćene mnogobrojne naučne metode kojima je moguće egzaktno utvrditi činjenice za faktičko razrješenje krivične stvari. Sve intenzivniji tehnički razvoj postojeća procesna norma obuhvata samo djelimično, i po pravilu sa duže vremenske distance, čime je umanjen njegov dokazni značaj u krivičnom postupku.

Ako polazimo od činjenice da je ustavna, odnosno pravna strana ovog problema usklađena sa propisima na međunarodnom i unutrašnjem planu, zaključit ćemo da je problem izraženi sa aspekta kriminalističkog i racionalnog pristupa ovom pitanju, koje za sada ima svoj odraz i u pravnoj strani stvari. Naime, teško je odrediti granicu između racionalnog i humanog, kada ovim sredstvima treba da se štite ustavna prava i slobode s jedne, i životi ljudi, njihov fizički integritet, odnosno materijalna dobra velike vrijednosti, s druge strane. Uvijek postoji opasnost da se tim istim sredstvima mogu narušiti ustavna prava i slobode građana, intimna sfera njihove ličnosti i sl. Ali isto tako, u slučaju da se ona ne upotrijebe, može biti ispuštena mogućnost zaštite nekih drugih, mnogo značajnijih dobara, kao što je na primjer ljudski život.

Da li je moguće uspostaviti ravnotežu između najracionalnijeg i najhumanijeg rješenja? Svakako je očigledna činjenica da je zloupotreba tehničkih sredstava od strane kriminalaca sve veća, a njihove posljedice sve drastičnije i nehumanije. Otuda se može zaključiti da je primjena tehničkih sredstava u suprotstavljanju kriminalitetu opravdana ukoliko je restriktivna i svrsishodna. Ona zahtjeva racionalnu procjenu u svakom konkretnom slučaju, kao i usklađenost sa pravnim propisima koji se na tu primjenu odnose. Ona, dakle, mora biti u srazmjeri sa realnom opasnošću od kriminalnog ispoljavanja. U svemu ovome neophodna je temeljna profesionalna edukacija policijskih kadrova u profesionalnom, kriminalističkom, pravno normativnom i etičkom smislu.

5. Umjesto zaključka - praktična i edukativna komponentna preventivne kriminalistike

Kriminalistika kao veoma dinamična nauka i praksa, opterećena je pojedinim problemima i nerješivim pitanjima u onoj mjeri u kojoj je savremeno društvo opterećeno kriminalitetom. Odnos opterećenosti kriminalistike i kriminaliteta je međuzavistan, jer od realizacije kriminalističkih metoda i sredstava značajno zavisi i uspjehnost društva na antikriminalnom planu. Jedno je od najvažnijih pitanja, u kojoj mjeri je današnja kriminalistika ovladala prevencijom kriminaliteta u djelu na koji se kriminalistika kao antikriminalna nauka i praksa odnose. Ovo pitanje aktuelno je više decenija, što znači da se na njegovom rješavanju nije uradilo mnogo. Stalno prinuđena na promjene i prilagođavanja društvenim potrebama

i zahtjevima radi uspješnijeg suprotstavljanja kriminalitetu, kriminalistika u ovom značajnom domenu nije ispunila svoju ulogu na najbolji način.

Osnovni zadatak kriminalistike je njen doprinos u ostvarivanju značajnog cilja - da kriminalitet poprimi za društvo podnošljiv obim i da se stavi pod društvenu kontrolu. Sa tog aspekta kriminalistika se mora posmatrati u sudejstvu i koordinaciji sa drugim disciplinama koje se bave kriminalitetom, odnosno zaštitom društva od kriminaliteta (krivično materijalno i formalno pravo, kriminologija, penologija, viktimologija, sudska medicina, politika suprotstavljanja kriminalitetu kao nauka o društvenom organizovanju u reakciji na kriminalitet).

Politika suprotstavljanja kriminalitetu kao nauka i praktična djelatnost, ima dvije osnovne komponente: prevenciju i represiju, čije glavne funkcije su spriječavanje (prevencija) i suzbijanje (represija) kriminaliteta. Povezanost i međuzavisnost kriminalne politike i kriminalistike nesporna je naročito u djelu koji se odnosi na prevenciju. Prevencija kriminaliteta kao komponenta kriminalne politike samim tim duboko zadire u šire društvene odnose i procese, pre svega one koji uzrokuju kriminalitet i druge devijantne pojave.

Ideja o preventivnoj kriminalistici koja bi činila cijelinu sa represivnom (postdeliktnom) kriminalistikom, postoji odavno među kriminalistima i stručnjacima za kriminalnu politiku. U ovim idejama i koncepcijama preventivna kriminalistika se često poistovjećuje sa kriminalističkom prevencijom, ili sa onim djelom postupanja policije u primjeni pojedinih ovlaštenja u cilju spriječavanja vršenja krivičnih djela. Međutim, ne može se jedna nauka ili dio nauke poistovećivati sa bilo kojom praktičnom djelatnošću, posebno ukoliko je ta djelatnost ograničena funkcijom samo jednog organa. Nauka pretpostavlja metodološki koncipiran, naučno i teorijski utemeljen sadržaj, predmet i cilj, iz čega proizlazi praktična realizacija do koje se dolazi upravo preko naučnog saznanja i racionalnog organizovanja. Naučna saznanja preventivne kriminalistike treba da se odnose na istraživanja etiologije i fenomenologije kriminaliteta, što proizilazi iz šire društvene osnove. Tek onda se ona usmeravaju na zasnivanje kriminalističke prognoze, kako bi se i sama praksa, odnosno prevencija, mogla planirati, programirati i realizirati na naučno i stručno osmišljen način.

Da li preventivna kriminalistika realno postoji i gdje je njeno mjesto među kriminalističkim disciplinama? Izvjesno je da za sada ne postoji posebno naučno i teorijski utemeljena kriminalistička nauka usmjerena na spriječavanje vršenja krivičnih djela, koja ima preventivni cilj i metod ili, bolje rečeno, preventivni efekat u praktičnoj realizaciji. Ako je spriječavanje kriminaliteta osnovna tendencija svakog društva, onda bi kriminalistička prevencija trebalo da bude osnovna orijentacija u programu rada svakog kriminaliste. To za sada nije moguće jer obim izvršenog kriminaliteta je toliki da bi u procesu suprotstavljanja kriminalitetu pretjerana prevencija i zapostavljena represija bile necjelishodne kriminalno političke mjere. Racionalno je da se obje komponente realiziraju u određenoj srazmjeri koja je kriminalno politički opravdana, i koja je, kao i kriminalitet izložena promjenama.

Činjenica je, međutim, da je kriminalistička nauka koncipirana i praktično programirana tako da se najvećim djelom izučava i primjenjuje skoro isključivo od strane policije kao postdeliktna represivna disciplina koja se eksponira po izvršenom krivičnom djelu, kada je kriminalna posljedica već nastupila. Kriminalnu posljedicu najčešće je teško ili nemoguće sanirati i otkloniti što znači da se represivna kriminalistička djelatnost, iako nužna i neop-

hodna, suštinski javlja kao zakašnjela društvena reakcija. Međutim, ukoliko je uspješna, prevencija je uvijek cjelishodnije rješenje u odnosu na represiju.

Šta sve danas čini prepreku da bi kriminalistika bila uspješnija na planu spriječavanja kriminaliteta? Zašto kriminalistika danas ne pruža one rezultate koji se od nje realno očekuju, s obzirom na njen razvoj, kao i razvoj nauka čije metode ona koristi? Kada je riječ naprimjer o nedostacima preventivne kriminalistike, treba imati u vidu i sve nedostatke prevencije kriminaliteta uopšte. Oni se u punoj mjeri odnose i na ovaj deo kriminalistike. Skoro svi zakonski propisi, koji se neposredno ili posredno odnose na ovu materiju, kriminalistiku označavaju kao postdeliktnu, odnosno represivnu disciplinu. Kriminalistika kao nauka, po obimu i sadržaju, mnogo je šire i kreativnije područje, ali praktično, ona teško može biti izvan obaveznog zakonskog okvira. Zakonske norme koje se odnose na rad organa kriminalističke policije, i djelimično, organa krivičnog pravosuđa, ukazuju na obavezu preventivnog postupanja samo deklarativno i na opšti način. Zato se pokazuje opravdanom dogradnja zakonske regulative koja bi preventivno postupanje ovih organa učinila više obavezanim. Naravno, kada se radi o prevenciji, ona bi trebalo da bude obaveza i drugih subjekata u društvu, odnosno, da se zasniva na njihovoj međusobnoj koordinaciji i saradnji.

Još uvijek prevladavaju stavovi da kriminalistika kao represivna nauka o kriminalitetu, treba da donosi isključivo neposredne rezultate, a ti stavovi često su kočnica u angažiranju pojedinih organa na planu kriminalističke prevencije. Rezultati preventivnog postupanja i tamo gde postoje nisu atraktivni pa ni afirmativni, kao kod represivnog. Preventivni efekti vidljivi su tek posle duže vremenske distance, što nepovoljno utiče na njihovo vrijednovanje, pri čemu i nedostatak stimulacije ide na štetu preventivnog postupanja. Samim tim, kao jedino mjerilo uspješnosti kriminalističkih organa uglavnom se uzimaju rezultati represivnog postupanja.

Usljed nedostatka naučnih istraživanja, koja bi afirmirala kriminalističku prevenciju, u praksi nisu popularne ni mjere akcije preventivnog karaktera prema vrstama i oblicima kriminaliteta, i to onim najopasnijim koji su danas dominantni. Ne postoji ni efikasna prevencija recidivizma, o čemu svjedoči veliki broj upravo kriminalnih recidiva. Izgovor da neodložna potreba stalnog represivnog djelovanja za sada onemogućava neke obuhvatnije preventivne zahvate, nema velikog opravdanja. Kada je prevencija u pitanju, ovi zahvati nisu samo stvar državnih organa, već treba da čine dio koordinirane akcije društva u celini.

Treba imati u vidu da opredeljenost za preventivno suprotstavljanje kriminalitetu zavisi i od drugih faktora, među kojima su i spremnost određene zemlje (društva) da pristupi uklanjanju društvenih korjena i uzroka kriminaliteta, nasuprot tradicionalnoj praksi da se sukobljava sa poslasticama. Društvene, odnosno kriminalno političke potrebe za preventivnim suprotstavljanjem kriminalitetu zbog povećanog obima kriminaliteta, i to onog društveno najopasnijeg, su velike. Ali, još uvijek, daleko smo od jednog naučno osmišljenog koncepta preventivne kriminalistike koji bi u prevenciju uključio i subjekte šire društvene zajednice. Kao što je istaknuto, u pitanju je nedostatak naučnih istraživanja u oblasti preventivne djelatnosti, zbog čega se ne može argumentovano braniti stav o izuzetnoj potrebi prevencije, kao i angažovanju šire javnosti u ovoj značajnoj djelatnosti.

Kriminalna politika u jednoj zemlji u velikoj mjeri zavisi i od toga kako policija i organi pravosuđa obavljaju svoje zadatke u suprotstavljanju kriminalitetu. Ono će biti uspješnije ako se pod uticajem takve politike antikriminalna djelatnost ovih organa usmjerava i organizuje na preventivnom planu, na šta će u velikoj mjeri uticati i razvoj demokratskih odnosa u društvu. Kriminalna politika, međutim, još uvek nije u stanju da presudnije utiče na sprječavanje kriminaliteta, uprkos postojanju savremenih težnji za prenošenjem antikriminalne aktivnosti na nove društvene mehanizme.

Kriminalitet je u porastu, ili u najboljem slučaju stagnira, i koristi sve perfidnije i nehumanije metode, koje često prati i najbrutalnije nasilje. Njegove najopasnije forme svakako se danas vezuju za organizirani kriminalitet (terorizam, korupcija, narko delikti, trgovina ljudima, otmice i sl.), u kome je posebno izražena tamna brojka, a dobro organizovane kriminalne mreže postoje i na širem društvenom planu. Tamnoj brojci, kao i kriminalnom organizovanju, društvo se suprotstavljalo uglavnom parcijalno, organizujući razne grupe za zaštitu i društvene institucije čiji zadatak je sprovođenje odbrambenog mehanizma protiv kriminaliteta i drugih društveno negativnih pojava. U pitanju su ipak bili interesi užih društvenih grupa, što je njihov osnovni nedostatak u programiranju i realizaciji prevencije kriminaliteta. Razvoj demokratskih odnosa u društvu treba da dovede do širenja prevencije i izvan okvira užih parcijalnih interesa. U ovakvim društvenim i kriminalno-političkim okvirima, moguće je uočiti mesto i trenutne mogućnosti preventivne kriminalistike.

Razvoj demokratskih odnosa u društvu kao i brojnih djelatnosti, pre svega informatike i komunikacija, uspostavljaju drugačiji odnos između organa policije i drugih državnih organa sa javnošću, što ovim organima u odnosu na prethodni period pruža veće mogućnosti u sprječavanju i suzbijanju neželjenih pojava, što je takođe doprinos da preventivna kriminalistika zaživi. Na ovaj način, preventivna kriminalistika značajno bi se približila socijalnoj prevenciji kao najširem okviru sprječavanja društveno negativnih pojava. To je posebno važno kada je u pitanju etiološka komponenta i doprinos prevenciji onih društvenih sektora u čijim okvirima i nastaju uzroci kriminaliteta. Na taj način, preventivna kriminalistika bi, za razliku od represivne, pokrivala daleko šire kriminogeno područje. Ona bi izlazila iz okvira osnovnih funkcija državnih organa i njihove zakonom normirane djelatnosti koja se odnosi na postdeliktno kriminalističko postupanje.

Šta treba uraditi da bi se unapredila preventivna kriminalistička djelatnost, samim tim i preventivna kriminalistika, a posredno, i kriminalistika u celini?

Preventivna kriminalistika svoje uporište mora tražiti u kriminalnoj politici. Odnos kriminalne politike i kriminalistike je korelativan - na osnovu određenih znanja do kojih se dolazi naučnim i stručnim kriminalističkim tretiranjem kriminalnih pojava, on može uticati na određenu koncepciju kriminalne politike, na njene okvire i smjernice. Kriminalna politika predstavlja mnogo širi i opštiji okvir o kriminalitetu, pa samim tim mora delimično da zalazi i u mnogobrojne druge odnose i procese (socijalne, ekonomske, političke, kulturne, običajne, moralne, obrazovne), a samim tim i njena sadržina predstavlja sintezu tih odnosa u dijelu koji se odnosi na suprotstavljanje kriminalitetu. Otuda je i korelacija odnosa preventivne kriminalistike i politike suprotstavljanju kriminalitetu veoma izražena, posebno zbog toga što ova druga mora voditi računa o osnovnim odnosima i procesima koji nužno utiču na kriminalitet pre svega sa etiološkog aspekta. Time preventivna kriminalistika preko

kriminalne politike ulazi iz uskog praktičnog, u domen širih društvenih odnosa koji uslovljavaju kriminalitet.

Ako pođemo od zakonske obaveze kriminalističkog postupanja, ono se, kao što je istaknuto, najvećim dijelom odnosi na represivno postupanje. Preventivna kriminalistička djelatnost je u pravnim propisima minimalno normirana, i to na uopšten način. Jedna potpunija pravna regulativa o preventivnoj djelatnosti neophodna je prije svega u zakonima o policiji, ili u posebnom zakonu o preventivnoj djelatnosti. To bi svakako doprinijelo sadržajnijem koncipiranju preventivne kriminalistike i u naučno teorijskom, praktičnom i edukativnom smislu.

Treba međutim, imati u vidu da je područje preventivne djelatnosti teže zakonski normirati zato što je danas teško predvidjeti sve oblike budućeg kriminalnog ispoljavanja, da bi se preciznim zakonskim određenjem preventivnih mjera uticalo i na uzroke kriminaliteta. Pojedini uzroci tako ostaju nedovoljno izučeni, a neki od njih su, naročito u posljednje vrijeme, van objektivnih mogućnosti društva da na njih efikasnije utiče. Danas, veoma mali broj zemalja primjenjuje preventivnu aktivnost na bazi predviđanja kriminaliteta koje za osnovu ima naučnu metodologiju, uprkos činjenici da su za to stvoreni neki od preduslova. U ovaj domen spadalo bi i naučno promišljanje i istraživanje o prikrivenom kriminalitetu i takozvanoj "tamnoj broji".

Na osnovu naučnog proučavanja bilo bi moguće sačiniti određene prognoze i koncipirati određene preventivne mere s ciljem utvrđivanja opasnih tendencija kriminaliteta, a radi njegovog predupređenja. Pri tome, treba imati u vidu da istraživanje kriminaliteta, ma koliko bilo validno i meritorno, ne drži uvek korak sa dinamičnim razvojem društvenih odnosa među kojima ima i onih destruktivnih. To ne treba da bude razlog odbacivanja istraživačkog metoda, već samo djelimično distanciranje u odnosu na njegove prognostičke vrednosti.

Kada je, međutim, u pitanju efikasnost kriminalne politike na ovom planu, nju demantuje sve veći porast ili stagnacija kriminaliteta, kao i njegova sve obimnija "tamna brojka". Ali, bez obzira na to plansko i sistematsko organizovanje, prevencije koja pledira da bude uspješna treba uvijek da se zasniva na istraživanju i prognozi kriminaliteta prema pojedinim vrstama i oblicima, a to se pre svega odnosi na: prikupljanje informacija o efektima određenih mjera, istraživanja o kretanju kriminaliteta, njegovim novim oblicima i stručnim znanjima do kojih se može doći uz pomoć kriminalističkih metoda, naročito prema organizovanom, povratničkom i nasilničkom kriminalitetu i njihovim akterima.

Proučavanje kriminaliteta u određenom vremenskom periodu i uz druge neophodne elemente, može da pruži značajan prognostički elemenat kriminalnog ispoljavanja. Jedan od značajnih uslova postojanja preventivne kriminalistike i jeste upravo njena zasnovanost na naučnoistraživačkom radu. Na istraživačkom planu, međutim, nedostaje jedna šira naučna kreacija koja bi prevenciju programirala, realizovala i predstavila svrsishodnom i opravdanom. Utoliko pre postoji potreba za formiranjem naučnoistraživačkih institucija čiji bi predmet istraživanja bio kriminalitet sa fenomenološkog, etiološkog i naravno kriminalističko preventivnog aspekta, a zatim kriminalističke mjere, radnje, sredstva, postupci i metodi prevencije s ciljem njihovog izučavanja i unaprjeđenja. Istraživanja treba da se odnose i na

sociopatološka ispoljavanja, koja po pravilu prethode kriminalnom ponašanju. Istraživanje sociopatoloških pojava i drugih kriminogenih faktora u svakom slučaju doprinjelo bi realiziranju kriminološke i kriminalističke prevencije kao sadržaja dvije međusobno zavisne i problemski usklađene cjeline.

Represivna kriminalistika u svojoj praktičnoj realizaciji ostavlja obilje materijala etiološkog i fenomenološkog sadržaja, koji do sada nije dovoljno iskorišten u preventivnom cilju. Riječ je o brojnim informacijama do kojih dolaze policija i organi pravosuđa, a čije informatičke i analitičko-statističke službe mogu u znatnoj mjeri osvetliti pojavu sa različitim aspektata, čime i sama prevencija dobija na afirmaciji. Analitičko-informatičke službe, naročito policije kao i organa pravosuđa, obuhvataju: kriminalističku obradu, kriminalističku kontrolu, saobračajnu (prometnu) i ukupnu delinkvenciju, krivični postupak, penalni postupak i dr. Komputerska tehnika pruža velike mogućnosti objedinjavanja, sistematiziranja i klasifikovanja najvećeg broja podataka iz ove oblasti. Uz njenu pomoć registrišu se pojedini elementi velikog broja slučajeva, krivičnih djela i učinilaca. Postdeliktno kriminalističko postupanje, međutim, ostaje na marginama "tamne brojke" čiji su pojedinačni kriminalni akti fenomenološki nepoznati, često nepredvidljivi. Niti jedna statistika, pri tome, ne može da pruži ni približno preciznu sliku njihovog obima ili strukture.

Unapređenje odnosa državnih organa sa javnošću i razvoj već pomenutih demokratskih odnosa u društvu takođe je jedan od značajnih preduslova za pokretanje i ugrađivanje naučnog rada u prevenciju kriminaliteta. Neophodna je i jedna šira edukacija javnosti o društvenoj svrsishodnosti prevencije. Saznanje o zajedničkom interesu takve saradnje predstavlja i njenu osnovnu motivaciju što podrazumjeva i dalju demokratizaciju jednog takvog odnosa. Takođe, veliki značaj na ovom planu mogu imati i ona inostrana preventivna iskustva koja su u skladu sa našim zahtjevima i potrebama.

Rasprave o preventivnoj kriminalistici, ma koliko bile analitične i argumentirane, nedovoljne su ukoliko nisu dopunjene i nekom praktičnom realizacijom. Treba imati u vidu da su brojne rasprave i deklaracije o kriminalitetu skoro uvijek prevenciju stavljale na prvo mjesto, da bi ona u praksi završavala na posljednjem.

Na osnovu svega navedenog, edukacija kriminalističkih stručnjaka u oblasti prevencije, iako je složenija i zahtjeva više napora i sredstava od stručnog osposobljavanja za preduzimanje represivnih mera i akcija, pokazuje se u sadašnjoj situaciji kao veoma svrsishodna i racionalna mjera. Ostručavanje na planu represije, iako neophodno, nije dovoljno, o čemu svjedoči današnji obim i nepredvidivost kriminaliteta, kao i potreba društva da ga drži pod efikasnijom kontrolom.

OBLICI PREVARA U SISTEMU POREZA NA DODATNU VRIJEDNOST

Mersida Sućeska – Univerzitet u Sarajevu

Sažetak

Podaci zemalja EU sa dugogodišnjom praksom primjene PDV-a, pokazuju da se prevare najčešće javljaju u međunarodnim transakcijama (uvozu i izvozu), u kojima učestvuju kompanije iz više zemalja članica ili iz trećih zemalja. Internacionalizacija poslovanja kompanija doprinijela je pojavi lančanih prevara koje su umanjile budžete zemalja iz kojih potiču kompanije. Naime, ove kompanije koriste različit tretman proizvoda u carinskoj i poreskoj politici zemalja u EU i izvan nje. Ovo je i razlog da se i EU uvjerila da nije dovoljno uspostaviti efikasnu kontrolu na granicama EU, nego u borbi protiv lanca krijumčarenja i prevara treba prije svega uključiti zemlje potencijalne članice, ostale zemlje u okruženju i dalje. Procjene o finansijskoj šteti uzrokovanim kažnjivim djelima na štetu budžetskih sredstava EU u posljednjih 30 godina kreću se od 1 do 20 % budžeta EU. Pored finansijske štete koja neposredno pogađa prihode ili rashode godišnjeg budžeta EU, ta vrsta kriminaliteta ugrožava funkcionisanje unutrašnjeg tržišta, odnosno privrednog sistema EU. Poremećaj tržišnih zakonitosti i tržišne politike na zajedničkom unutrašnjem tržištu ugrožava i druge politike unije pri nedostatku sredstava za njihovo finansiranje. Politička cijena kriminaliteta na štetu izražava se gubitkom povjerenja građana u evropske ustanove, te podrivanjem ugleda i kredibiliteta EU.

I pored vrlo strogih kaznenih mjera uvedenih u EU, teško je, praktično nemoguće, iskorišteni pojavu poreskih prevara koja ima duboke društvene korijene.

Na putu ka pripremama za članstvo u EU u tom pravcu BiH mora implementirati poreske reforme i razviti odgovarajuće institucionalne kapacitete kako bi došla u poziciju da u praksi ispunji obaveze koje će proizići iz budućeg Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. BiH je pristupila Centralnoevropskoj zoni slobodne trgovine (CEFTA), vodi je postepenom ukidanju svih cariskih ograničenja na tržištu određenih zemalja sa potpunom liberalizacijom do 2010. godine.

Uvođenjem PDV-a BiH je ostvarila prvi važan korak ka smanjenju poreskih prevara tako da se u sadašnjoj praksi kao najčešći modaliteti prevara u sistemu PDV-a izdvajaju sljedeće:

- Prevare u oblasti prometa,
- Prevare u oblasti ulaznog poreza, Uključivanje fiktivnih firmi i kooperanata u lanac prometa,
- Fingirana dokumentacija,
- Feniks prevara.

Kako u zemljama EU, tako i u BiH, veliku ulogu imaju preventivne mjere na suzbijanju svih prevara, a naročito prevara u sistemu PDV-a, koje direktno utiču na punjenje državnog budžeta, koji je u BiH već odavno napadnut pomenutim prevarama.

1. Porez na dodatnu vrijednost

Porez na dodatnu vrijednost¹ ne predstavlja oblik poreza na promet, već je to svefazni porez na promet². PDV ne pravi razliku u pogledu dodate vrijednosti bez obzira da li je ona dodata u stadiju procesa proizvodnje ili u stadiju distribucije roba (trgovine).

Od 01. januara 2006. god. umjesto dotadašnjeg poreza na promet proizvoda i usluga počeo se primjenjivati PDV-e. Time se BiH pridružila većini evropskih zemalja kada je u pitanju ova vrsta poreza.

Reformaska poreska politika treba da ide u pravcu omogućavanja BiH da postane zemlja poduzetništva čiji ekonomski razvoj neće zavisiti od međunarodne pomoći. Izvori budućeg ekonomskog rasta i povećanje zaposlenosti vidi se prvenstveno u jačanju privatnog sektora, te je za očekivati da će uspostava jedinstvenog ekonomskog prostora ojačati makroekonomsku stabilnost. U predstojećim reformama treba osigurati povoljnu klimu za domaća i strana ulaganja, jačati finansijski sektor, ubrzati privatizaciju, osigurati vladavinu prava i stvoriti efikasne mehanizme za borbu protiv kriminaliteta.

Sve većom integracijom u okviru Evropske unije javlja se potreba za harmonizacijom poreskih sistema u državama članicama, kao i postavljanje uslovpotencijalnim članovima da trebaju imati ujednačenu poresku legislativu.

Tako je 1997. god. PDV u potpunosti harmoniziran za sve članice EU i objavljen kao zakon, kroz VI Direktivu EU. Zemlje EU daju veliku važnost PDV-u, zato što je za razliku od ranijeg tradicionalnog načina oporezivanja uspješniji u objedinjavanju trgovine, olakšavanju trgovine sa trećim zemljama, jer se plaća prema odredištu ili destinaciji (odredišni tip).

Isto tako, PDV omogućuje preciznu identifikaciju i oslobađanje od oporezivanja roba koje se izvoze, kao i oporezivanje roba koje se uvoze, dovodeći ih u isti ili sličan položaj sa robama i proizvodima koji su proizvedeni u matičnoj zemlji. Ovaj oblik neutralnosti olakšava funkcionisanje unutrašnje trgovine.

Navedena usklađivanja u smislu određivanja mjesta oporezivanja podržana su odredbama sveopćeg sporazuma o carinama i trgovini³ i kod Svjetske trgovinske organizacije⁴.

PDV-e račun (faktura) je vrlo važan element sistema PDV-a i kontrolni element za kompanije, obveznike PDV-a i za poreske administracije budući da se ulazni porez iskazan na računima dobavljača za dobra i usluge može odbiti od obaveze za PDV-e na kraju bračunskog perioda pri podnošenju PDV-e prijave ili se može potraživati od države ukoliko iznos

¹ U daljem dijelu teksta PDV.

² PDV je porez u potrošnju koji je prva uvela Francuska 1954. godine. Oporezovana je dodata vrijednost na robe u proizvodnom stadiju da bi se tokom 1968. godinu ovaj porez integrisao sa porezom na usluge i lokalnim porezom u maloprodaji na pojedine robe, čime je sveobuhvatno oporezovana dodata vrijednost u svim stadjima proizvodnje i prodaje. Posloje 1968. godine. PDV je prihvaćen od ostalih članica EU.

³ (GATT).

⁴ (WTO).

ulaznog PDV-a premašuje iznos obaveze za PDV-e. Iz ovog razloga u interesu svakog obveznika PDV-a je da od dobavljača primi ispravnu fakturu na kojoj će ulazni PDV-e biti ispravno iskazan, budući da ispravan račun od dobavljača predstavlja pravni temelj za povrat ulaznog poreza.

Druga važna osobina PDV-a, koja ovom sistemu daje prednost u odnosu na sistem poreza na promet u smislu kontrole, obima prevara i ukupno naplaćenih prihoda od PDV-a, jeste da je PDV-e višefazni porez koji se obračunava i plaća u svakoj fazi prometa, od proizvodnje, odnosno uvoza, do krajnje potrošnje. Činjenica da se PDV-e plaća u svakoj fazi smanjuje obim i visinu prevara. U sistemu poreza na promet može se utajiti cjelokupni iznos poreza, dok u sistemu PDV-a iznos utajenog poreza je manji jer se plaća dio po dio u svakoj fazi. Na kraju, u fazi krajnje potrošnje, zbir ukupno naplaćenog PDV-a u svim fazama mora odgovarati zbiru naplaćenog poreza na promet u posljednoj fazi. Imajući u vidu faze kroz koje prolaze dobra najveći iznos PDV-a može se očekivati u fazi uvoza ili u fazi krajnje potrošnje, kada je poreska osnovica najviša.

Zbog razlika između ova dva sistema oporezivanja i modaliteta prevara i utaje poreza su različiti. U sistemu poreza na promet poreske utaje su se javljale u fazi krajnje potrošnje kada je posljednja kompanija – obveznik u lancu fiktivna firma. U uslovima primjene PDV-a, kompanije koje nisu u sistemu, ulazni PDV-e ne mogu potraživati, već njime terete zalihe materijala i proizvoda, što na kraju poskupljuje gotovi proizvod ili uz zadržavanje konkurentne cijene utiče na smanjenje dobiti ili marže. Stoga, da bi kompanije koristile povrat ulaznog poreza one moraju ući u sistem PDV-a. Onda kada posatnu obveznici PDV-a nastojace poslovati samo sa kompanijama koje su takođe obveznici da bi od njih dobile račun za nabavke na kojima će biti ispravno iskazan ulazni PDV-e.

Promet – PDV-e se u skladu sa zakonskim odredbama plaća na:

- promet dobara i usluga koje poreski obveznik, u okviru obavljanja svojih djelatnosti, izvrši uz naknadu, i
- uvoz dobara.

Da bi promet bio oporeziv potrebno je sljedećih pet uslova:

1. promet dobara i usluga,
2. poreski obveznik,
3. u okviru obavljanja svoje poslovne djelatnosti,
4. unutar države,
5. uz naknadu.

Sljedeće vrste prometa se oporezuju (izlazni prometi):

1. promet dobara koje preduzetnik, unutar države izvrši u okviru obavljanja svoje djelatnosti uz naknadu,
2. promet usluga, koje preduzetnik unutar države izvrši u okviru obavljanja svoje djelatnosti uz naknadu,

3. upotreba dobara i usluga u vanposlovne svrhe,
4. uvoz dobara.

Oporeziv je samo promet, koji ispunjava sve gore navedene preduslove. Ako samo jedan od gore navedenih uslova nije ispunjen, tada promet nije oporeziv i ne podliježe plaćanju PDV-a. Ako je promet oporeziv provjerava se, da li je oslobođen od plaćanja PDV-a ili zbog nedostatka propisa o oslobađanju od plaćanja PDV-a, podliježe plaćanju PDV-a.

Prema tome postoje dvije mogućnosti:

1. oporezivi promet, ali oslobođen od plaćanja PDV-a, i
2. oporezivi promet koji podliježe plaćanju PDV-a.

Postoje dva osnovna načina po osnovu kojih se može utajiti porez u sistemu PDV-a:

- "Djelatnosti van sistem PDV-a" – neprijavlivanje, odnosno krijumčarenje robe od samog unosa robe u zemlju do krajnje potrošnje ili biti izvan sistema PDV-a iako po iznosu godišnjeg oporezivnog prometa bi kompanija trebala biti registrovana, i
- "Djelatnosti u sistemu PDV-a" – registrovati se kao poreski obveznik (ili koristiti poreski broj drugog obveznika), utajiti porez, smanjiti ili ne prikazati obaveze za PDV-e, ili prikazati veći ulazni PDV-e i tražiti povrat od države i nestati.

Iako su prednosti sistema PDV-a mnogobrojne, u praksi se bilježe raznovrsni oblici prevarnih postupaka koji imaju zajednički kriminalni cilj – nezakonito prisvajanje proračunskih sredstava koje kao i u carinskom sistemu karakterizira neispunjavanje pravno normirane obaveze plaćanja novčanog iznosa kojim se puni državni proračun.

PDV je stabilan i fleksibilan izvor prihoda u budžetu. Prihod se ostvaruje zahvaljujući širokoj osnovici PDV-a sa malo oslobađanja, i u Evropskoj uniji učestvuje prosječno sa 4% bruto društvenog proizvoda (GDP). S obzirom da je potrošnja vezana za GDP, onda će i učešće PDV-a u GDP imati malo odstupanja. PDV će biti stabilan izvor prihoda.

2.Prevare u sistemu PDV-a

U osnovi se PDV-e prevare dijele na jednostavne (1 učesnik) i organizovane, prema kompleksnosti same prevare (minimalno 2 učesnika).

2.1.Prevare u oblasti prometa

- Najčešće se javljaju kod umanjenja prometa (preniski iznos ili nikako) ili iskazivanje previsokog iznosa prometa (npr. simuliranje kreditne podobnosti),
- Kod izvoznog prometa: putem "napumpavanja prometa" i prometa u slobodnoj zoni (zloupotreba povlastica),
- Planirana nesolventnost (npr. konstruisanje prodaje poslovne imovine sa iskazivanjem PDV-a putem fiktivnih faktura, radi umanjenja poreske obaveze).

2.2. Prevare u oblasti ulaznog poreza

Najčešće prevare u oblasti ulaznog poreza se realizuju osnivanjem fiktivne firme koja je poreski obveznik s ciljem da se tim firmama isplaćuje višak ulaznog poreza. Cilj je dobiti poreski broj kao i PDV-e identifikacioni broj radi učešća na tržištu. U stvari, prijavljeni poreski obveznik u stvarnosti i ne postoji.

Ovi slučajevi prevare se pojavljuju kako u oblastima uslužnih djelatnosti (naočito u oblasti franšiza, lizinga, izrade software-a), tako i u oblastima trgovine. Kako bi se poslovna djelatnost poreskog obveznika učinila vjerovatnom falsifikuje se cjelokupna knjigovodstvena evidencija. Navodno prodata roba najčešće uopće ne postoji.

2.3. Uključivanje fiktivnih firmi i kooperanata u lanac prometa

U literaturi se za fiktivne firme navodi da su to preduzeća koja se smišljeno osnivaju sa ciljem utaje poreza. One su formalno registrovane za obavljanje određene djelatnosti, ali u stvari imaju samo jedan cilj, a to je izbjegavanje plaćanja poreza i drugih dadžbina.

Fiktivne firme svojim nezakonitim radom stvaraju probleme i nanose ogromne štete budžetu države, činjenjem poreskih i carinskih utaja, prevara i krivotvorenja.

Sam izraz fiktivan je latinskog porijekla i znači izmišljen, promišljen, tobožnji, lažan, pretpostavljen. Ovaj termin se može dovesti u vezu sa izrazom fikcija koji je također latinskog porijekla, a znači preobraziti, izmisliti, izmišljena stvar, lažna pretpostavka.

Iznos utajenog poreza računa se u milionima. Ove firme počinju intenzivno da se javljaju uporedo sa jačanjem nadzora nad državnom granicom, tj. uspostavljanjem Državne granične službe Bosne i Hercegovine i preuzimanje kontrole nad cijelom granicom. Prije uspostavljanja ove službe postojalo je nekoliko stotina ilegalnih graničnih prijelaza. Ukidanjem tih graničnih prijelaza i efikasnim suprostavljanjem određenom načinu vršenja poreskih utaja i krijumčarenja javio se novi način utaje poreza i to putem fiktivnih firmi.

Za fiktivne firme često se koriste i nazivi fantomske firme ili feniks obveznici. Najispravniji naziv za ove firme je „nedostupni obveznici“, jer su one u većini slučajeva legalno registrovane na osnovu čega dobiju poreski i carinski broj, te otvaraju račune u bankama ali zbog lažnih adresa na kojima su prijavljene nedostupne poreznim organima.

Ovakve fiktivne firme se i formiraju sa namjerom da nakon obavljenog prometa i utaje poreza „nestanu“ i zametnu svaki trag koji bi organe gonjenja upućivao na njih. One dakle nemaju namjeru da svoju djelatnost nastave obavljati i dalje, što bi organima koji se bave suzbijanjem ovih krivičnih djela omogućilo da prema njima preduzmu odgovarajuće mjere u cilju naplate poreza.

Smatramo da postoji samo jedan način sprječavanja ove pojave, a to je otklanjanje propusta koji omogućavaju njen nastanak.

Praksa je pokazala da je uvođenjem PDV-a u smanjen broj krivičnih djela putem fiktivnih firmi, jer je PDV najefektniji instrument u sprečavanju rada fiktivnih firmi.

2.3.1.Vrste fiktivnih firmi

- U prvu grupu spadaju firme koje su registrovane na nepostojećim adresama ili na nepostojeće ili mrtve osobe. Prilikom upisa u sudski registar ove firme se koriste falsifikovanim ili lažnim identifikacionim i drugim dokumentima.
- U drugu grupu fiktivnih firmi spadaju one koje su registrovane na stvarne osobe i na njihovim kućnim adresama. Međutim, ove osobe nemaju ništa sa poslovanjem tih firmi. Naravno, na tim adresama ne postoje nikakve poslovne prostorije. Uzroke ovome treba tražiti u činjenici da prema pozitivnim propisima, preduzeća mogu, u ime određene osobe, registrovati, na osnovu punomoći i druge osobe. Ova grupa fiktivnih firmi može se podijeliti na dvije podgrupe, prema odnosu prema firmi osoba koje su registrovani kao njeni vlasnici.
- U prvu podgrupu spadaju lica koja svjesno daju drugim osobama punomoć kako bi u njihovo ime mogli registrovati firme. Za datu punomoć, ova lica dobiju novčana sredstva i više nemaju nikakvih veza sa firmom niti sa osobama kojima su dali punomoć.
- U drugu podgrupu spadaju lica koja su izgubila lične dokumente ili su im ukradeni. Ovdje spadaju i osobe koje su svoje lične dokumente povjerile svojim poznanicima radi učlanjenja u neke organizacije i klubove a ovi, zloupotrijebivši njihovo povjerenje, iskoriste to kao povoljnu priliku za registraciju lažne firme. Ovakav primjer nalazimo u slučaju kojeg obrađujem.
- Treću grupu fiktivnih firmi čine tzv.krivotvorene firme. One uopće nisu sudski registrovane i može se reći da su to nepostojeće firme u pravom smislu riječi. One posjeduju lažne pečate, koriste se nepostojećim matičnim brojevima vlasnika, imaju vlasnike nepostojeće osobe, među kojima su čak i strani državljani. Također, posjeduju i lažne potvrde o sudskoj registraciji. Na osnovu ovih lažnih dokumenata uspijevaju otvoriti bankovne račune i dobiti PDV broj.

2.3.2.Karakteristike porezne utaje ostvarene putem fiktivne firme, paralelne ili nedostupne

Osnovne karakteristike porezne utaje ostvarene putem fiktivne firme su:

- Ove firme se osnovaju na osnovu falsifikovanih dokumenata;
- koriste veći broj transakcijskih računa;
- često posluju sa stvarnim (legalnim) firmama kupujući sve;
- najčešće roba završava na crnom tržištu (gdje joj se gubi svaki trag);
- veoma teško se dolazi do odgovornih osoba.

U izvještajima poreskih administracija, veliki broj manjih povrata poreza može značiti veliku poresku utaju

2.4. Fingirana dokumentacija

Često se kod poreskih obveznika čija je poslovna djelatnost postojana utvrđuje da li koriste fiktivne fakture⁵, kako bi se izvršile prevare u oblasti ulaznih poreza, s ciljem umanjenja obaveza za plaćanje. Naime, obveznik PDV-a falsifikuje ulazne fakture ili sam izradi fakture za nepostojeće nabavke.

U praksi se često javlja fiktivan izvoz i falsifikovanje izvoznih dokumenata, koje se može onemogućavati usklađivanjem rokova povrata PDV-a s rokom u kojem izvoznik treba da dokumentuje naplatu izvoza.

Isto tako koriste se i „greške,“ u računovodstvu, kada se naplaćeni PDV od kupaca zadržava ili račune neevidentira u računovodstvu i time umanjuje obavezu za PDV ili čak iskazuje pravo na povrat. Ovakve namjerne greške ne likvidnim i nesolventnim kompanijama omogućavaju potreban predah i dobiveno vrijeme za izmirenje drugih obaveza iz poslovanja.

2.5. Feniks prevara

Obično se radi o firmama paravanima koje se reaktiviraju u svrhu prevare. Feniks prevaru karakterizuje nabavka dobara ili usluga poreskog obveznika od dobavljača koji je feniks firma. Za ove nabavke se ispostavljaju uredne fakture tako da kupac ili primalac usluge ima pravo na odbitak ulaznog poreza. Feniks firma, međutim, neće platiti izlazni PDV. Ona prestaje da postoji prije nego je Finansijska služba uoči i mogne preuzeti odgovarajuće mjere. Poreskom obvezniku (kupcu/primaocu usluge) je na taj način isplaćen ulazni porez, koji nikad nije plaćen od strane feniks firme. Po nestanku prve feniks firme poreski obveznik nastavlja da vrši nabavke od druge feniks firme. Slučaj se odvija na isti način: i druga feniks firma će nestati, a neće platiti izlazni PDV finansijskoj službi. Poslije nastanka druge feniks firme pojavljuju se druge feniks firme koje opskrbljuju poreskog obveznika. Gubitak državnih prihoda može iznositi i po nekoliko miliona KM.

Praksa pokazuje da ne postoje granice kada je u pitanju inovativnost vezana za kriminalne radnje i u ovoj oblasti.

2.6. Višestruke prievare

2.6.1. Poslovne i neposlovne upotrebe dobara i usluga

Obveznik, teoretski, može da nabavlja, proizvodi ili troši materijal ili opremu, vrši usluge i u neposlovne svrhe: za potrebe vlasnika preduzeća ili njegove porodice, potrebe dioničara ili

⁵ Faktura, koja nije izdata po osnovu stvarno izvršenog prometa, i koja se ispostavlja i stavlja u opticaj samo radi sticanja koristi po osnovu odbitka ulaznog poreza i/ili sticanja drugih finansijskih prednosti (npr. subvencija odbitka poslovnih troškova). Poreska faktura treba da sadrži naziv, adresu i identifikacioni broj za indirektnu porezu obveznika koji je isporučio dobra ili usluge, mjesto i datum izdavanja fakture, njen broj, datum isporuke, trgovački naziv, vrstu, količinu i cijenu dobara i obavljenih usluga, iznos naknade bez PDV-a, PDVstopu i ukupan iznos PDV-a kao i ukupan iznos naknade za dobra i usluge, obuhvatajući PDV.

uposlenika. U takvim slučajevima potrebno je razgraničiti poslovnu i neposlovnu upotrebu i neposlovnu upotrebu oporezovati bez prava na odbitak ulaznog PDV-a na nabavke koje su u vezi sa takvom upotrebom. Ukoliko legislativom nije određeno šta je neposlovna upotreba i na koji način se oporezuje, obveznici su skloni da sve upotrebe tretiraju kao poslovne i da odbiju ulazni PDV za takve nabavke u cijelosti na prijavi PDV-a, a da na drugoj strani izbjegnu oporezivanje neposlovne upotrebe. Na ovaj način se državni proračun oštećuje dvostruko:

- iskazivanjem većeg ulaznog PDV,
- iskazivanjem manje obaveze za PDV,

Ovaj oblik poreske utaje se najčešće pojavljuje u slučajevima preduzeća koja imaju veliki vozni park ili prevozničkim preduzećima. Vrlo je teško napraviti razliku između poslovne i neposlovne upotrebe u takvim slučajevima⁶.

2.6.2. Neregistriranje nabavki ili prodaja u gotovini

Ova pojava se najčešće javlja kod preduzeća koja nabavljaju proizvode od poljoprivrednika ili ostalih osoba koje nisu registrirane kao PDV obveznici te takve nabavke plaćaju u gotovini i na taj način ne registriraju ni nabavku ni dalju prodaju.

2.6.3. Ilegalan uvoz i prodaja sa PDV-om bez uplate poreza

Ovdje se može govoriti o preduzećima, uglavnom fiktivnim, koja ilegalno uvoze dobra u zemlju. Naravno, ilegalan uvoz podrazumijeva ne registriranje te nabavke i na plaćanje PDV-a. Preduzeće dalje prodaje uvezenu robu registriranim PDV obveznicima, izdaje, naizgled, ispravnu fakturu na kojoj obračunava PDV. Ova prodaja obično se vrši kupcima koji su likvidni i koji će brzi uplatiti ukupan iznos fakture, zajedno sa PDV-om. Preduzeće nakon obavljenog „posla“ i naplate nestaje, a državni proračun je oštećen za sve pristojbe koje se plaćaju pri uvozu, PDV i akcizu, a s druge strane kupac će potraživati povrat PDV-a.

U istragama često „nastrada“ kupac jer dolazi pod udar sankcija poreske administracije, a nije rijedak slučaj da se protiv njega povede postupak pod optužbom za sudionika u prevari. Stoga, bilo bi poželjno i preporučljivo da kupci, posebno oni koji nabavljaju robu na veliko, prije plaćanja dobro ispitati da li prodavac uopće postoji, da li je registriran i da li je

⁶ Mnoge zemlje u svojim propisima svaku upotrebu putničkih automobila smatraju neposlovnom upotrebom bez prava na odbitak ulaznog poreza. Praksa ovih zemalja je pokazala da čim se dozvole opcije korištenja automobila (npr. da je službena upotreba automobila službeni put osoblja ,a ne direktora i menadžmenta) tim se otvara mogućnost za prevare. Slično je i sa prevozničim preduzećima, koja prevoze putnike i dobra. I kod njih je teško napraviti razliku kada se autobusi koriste za prevoz vlastitih zaposlenika ili kada se kamionima vrši prevoz dobara za privatne potrebe rukovodioca, zaposlenika, dioničara ili vlasnika preduzeća.

ispravan poreski broj iskazan na fakturi, jer nije rijedak slučaj da se na fakturi iskaže PDV broj nekog drugog legalno registriranog preduzeća⁷.

2.6.4. Neevidentiranje prodaje obveznicima PDV-a

Radi se o najčešćem obliku poreske utaje, a možda je razlog više tome zato što je ova poreska utaja vrlo jednostavna. Naime, prodaja se ne evidentira u poslovnim knjigama i ako su uredno izdane fakture i naplaćene od kupaca. Proračun države je oštećen dvostruko:

- kupac potražuje PDV od nabavke
- prodavac prikazuje manje obaveze za PDV-e jer nije uknjižio cjelokupnu prodaju.

Jednostavnost ovakvog oblika poreske utaje sa sobom nosi i veliki rizik da počinioc bude otkriven, a koliki će biti stupanj otkrivenosti zavisi samo od učestalosti kontrola obveznika i samom sistemu revizije i kontrole poreske administracije

2.6.5. Kompenzacioni aranžamani

Kompenzacije su vrlo čest slučaj u privredama i oblastima trgovanja u kojima je stalna oskudica novca i gotovine, u kojima je prisutna nelikvidnost. Razmjena „dobro za dobro“ je oporziva transakcija u smislu odredaba Zakona o PDV-u svim zemljama i to u oba pravca. Svaki sudionik u transakciji je dužan ispostaviti fakturu u obračunati PDV. Prevara se dešava kada se kupac i prodavac dogovore da ne izdaju fakture, čime je utajen porez u obje transakcije. Prevara se može uočiti tek nakon inventure zaliha na skladištu

2.6.6. Povezana preduzeća

U složenim preduzećima gdje postoji jedinstvena uprava, poslovna i finansijska politika, a čije podružnice su zasebni subjekti registrirani za PDV-e sa vlastitim knjigovodstvom moguće je kroz interne transakcije zadržati PDV kao izvor financiranja.

3. MODALITETI BORBE PROTIV PREVARA PDV-A

3.1. Borba u Bosni i Hercegovini

Kako u teoriji tako i u praksi se pokazalo da je za borbu protiv prevara u poreskim sistemima neophodna državna poreska administracija, koja sarađuje i pomaže radu ostalih ne samo policijskih već i drugim državnim agencijama .

Danas u BiH postoji nekoliko važnih agencija čiji je primarni cilj borba protiv prevara PDV-a i kriminaliteta uopće, i to:

⁷ To je razlog zašto poreska administracija na svojoj internet stranici omogućuje obveznicima i drugim zainteresiranim osobama iz zemlje ili inozemstva pristup bazama podataka obveznika, naravno samo u onom dijelu koji se odnosi na matične podatke obveznika. Ova vrsta prijevare je vrlo česta kod nas.

- Uprava za indirektno oporezivanje, UIO
- Agencija za zaštitu u informacije, SIPA
- Granična policija
- Financijska policija
- Kantonalna ministarstva Unutrašnjih poslova
- Inspekcija

Sada ćemo o njihovoj organizaciji i načinu rada vezanim za PDV prevare, reći ukratko, dok ćemo šire elaborirati u nekom drugom radu, povezanim sa ovom tematikom.

3.1.1. Uprava za indirektno oporezivanje

Poseban odjel koji radi na suzbijanju prijevara u sklopu Uprave za indirektno oporezivanje jeste Sektor za sprovođenje i poštivanje carinskih i poreskih zakonskih propisa. To je sektor sa posebnom odgovornošću pri UIO-e, koji ima za zadatak otkrivanje, istraživanje, dokumentiranje i procesuiranje svih oblika krijumčarenja, carinskih i poreskih prijevara, ili na bilo koji drugi način izvršenih povreda propisa Bosne i Hercegovine koji se odnose na carine, trošarine i porez na dodanu vrijednost. Ovaj sektor planira, organizira i koordinira aktivnosti prikupljanja, svrstavanja, procjene, analize i dostave svih podataka i informacija relevantnih za otkrivanje i suzbijanje krijumčarenja, ili bilo kojeg drugog oblika ilegalnih aktivnosti vezanih za kretanje robaili naplatu poreskih i carinskih pristojbi. Sektor ima 4 jedinice:

- odsjek za suzbijanje krijumčarenja
- odsjek za istrage
- odsjek za obavještanje
- odsjek za centralizirano obavještanje i suradnju⁸

Službenici ovog sektora rade uz blisku saradnju policijskih i pravosudnih tijela u BiH.

3.1.2. Granična policija

Granična policija je također jedan bitan segment u cijelom sistemu borbe protiv poreskih utaja i utaje PDV-a u našoj zemlji. Uspostavljena je na temelju Zakona o Državnoj graničnoj službi BiH, koji 13.siječnja donio Visoki predstavnik u BiH, a sa operativnim radom počela je 6.lipnja/juna iste godine.

Donošenjem novog zakona o Graničnoj policiji BiH (Državnoj graničnoj službi) 2004.godine Granična policija je definirana kao upravna organizacija u sklopu Ministarstva sigurnosti BiH, s operativnom samostalnošću, osnovana radi obavljanja policijskih poslova vezanih za nadzor i kontrolu prelaska granice BiH i drugih poslova propisanih zakonom.

⁸ UIO - Uprava za indirektno oporezivanje: Sektor za provođenje i poštivanje carinskih i poreskih zakonskih propisa, <http://www.uino.gov.ba>

Zakonom o izmjeni Zakona o državnoj graničnoj službi, koji je stupio na snagu 18.04.2007.godine, naziv Državna granična služba BiH promijenjen je u Granična policija Bosne i Hercegovine.

U okviru nadležnosti rada Granične policije tačkom 3., između ostalog, je utvrđeno djelovanje ove agencije u smislu koji pomaže borbi protiv utaja:

- spriječavanje, otkrivanje i istraživanje djela koja su pripisana krivičnim zakonima u BiH kada ta krivična djela obuhvaćaju prijevoz robe preko državne granice čiji promet nije dopušten, robe bez službenog odobrenja ili u slučaju kršenja važeće zabrane- ukoliko je Graničnoj policiji dodijeljena dužnost nadzora takvog odobrenja i zabrane na osnovu drugih propisa ili administrativnog sporazuma s tijelima odgovornim za takvo gonjenje.

3.1.3. Financijska policija

Financijska policija Federacije BiH je jedinstveni, visokocentralizirani organ fiskalnog i finansijskog nadzora u sastavu Federalnog ministarstva Financija.

Financijska policija vrši upravne i druge stručne poslove inspeksijskog nadzora primjene propisa o obavljanju djelatnosti, nadzora izvršavanja propisanih poreskih, carinskih i drugih obaveza od strane pravnih i fizičkih lica, kao i utvrđivanje propusta koji imaju za cilj prikriivanje i izbjegavanje plaćanja propisanih obaveza.⁹

3.2. Borba protiv prevara u EU

Zemlje EU, koje imaju dugu tradiciju u primjeni PDV-a, pokazuju da se prijevare najčešće javljaju u međunarodnim transakcijama (prilikom uvoza i izvoza), u kojima učestvuju preduzeća iz više zemalja članica Evropske unije ili trećih zemalja. Kao što je sistem funkcioniranja i rada i EU-e postavljen na dva stepena, tako su članice EU-u postavile i sistem borbe protiv poreskih prijevara tj. na dva stepena:

- borba protiv poreskih prevara na nacionalnom planu
- borba protiv poreskih prevara na nivou Evropske unije

U tom pravcu članice Evropske unije međusobno razmjenjuju podatke o uvozu i izvozu kako bi otkrili broj neregistrirane robne razmjene. Koristi se tzv. Metoda ogledala, koja podrazumijeva da izvoz u jednu zemlju mora da odgovara uvozu u tu zemlju. Analize pokazuju velike razlike, posebno u razmjeni između novih članica i 15 "starih" članica.

Novo i šire tržište odnosno internacionalizacija poslovanja preduzeća doprinijela je pojavi lančanih prevara koje su ozbiljno ugrozile proračune zemalja iz kojih preduzeća dolaze. Ova preduzeća koriste različite tretmane proizvoda u carinskoj i poreskoj politici zemalja

⁹ Vlada BiH: *Financijska policija: Organizacijska struktura: Djelokrug*, <http://www.fbihvlada.gov.ba>

EU-e i drugih. Masovnost ove pojave uvjerila je EU-u da nije dovoljno uspostaviti efikasnu kontrolu na granicama EU-e, nego u borbu protiv lanca krijumčarenja i prevara treba uključiti i zemlje u kandidaturi za članstvo, ali i zemlje iz okruženja.

Poseban program EU u borbi protiv utaja PDV-a daje:

- OLAF program,

a kao sredstva kojima se pokušava da osnaži borba Evropske unije protiv poreskih prevara i utaja postoje još i programi:

- FISCALIS, porezi
- CUSTOMS, carine

Također, treba neizostavno pomenuti direktivu o PDV-u:

- Šesta direktiva EU-e o porezu na dodanu vrijednost.

3.2.1. Šesta direktiva Poreza na dodatu vrijednost¹⁰

Šesta direktiva Poreza na dodanu vrijednost jeste osnovni dokumenat sistema Poreza na dodatu vrijednost u Evropskoj uniji, koji je donesen na snagu 17.maja/svibnja 1977.godine.

Njen glavni značaj je taj što obavezuje sve države članice da usklađuju sve svoje zakone koji se odnose na poreze na promet, te na zajednički sistem poreza na dodanu vrijednost, kako bi se obezbjedila harmonizacija poreskog sistema na ovom prostoru¹¹. Sve države, članice Evropske unije treba da se pridržavaju odredaba Šeste direktive te u skladu sa njima da usklade i harmoniziraju svoje poreske sisteme.

Direktiva se usavršava aneksima na Šestu direktivu koje Evropska unija donosi, čime se poboljšava njena efikasnost.

3.2.2. OLAF, European Anti-fraud office¹²

OLAF je program koji je nastavak svog prethodnika, UCLAF-a, programa koji nije uspio u borbi protiv nezakonitosti u Evropskoj instituciji. OLAF je osnovan 1999.godine nakon snažnog pritiska i intencija koje su dolazile iz Evropskog parlamenta.

Glavni zadatak OLAF-a jeste finansijska zaštita Evropske unije, borba protiv prevara i utaja, korupcije i svih drugih nezakonitih aktivnosti uključujući i one koje ne poštivaju institucije EU-e. Sa težnjom da ovaj program bude odgovoran, transparentan i svrsishodan OLAF se

¹⁰ European union: *Sixth Council directive of VAT*, <http://www.europa.eu>

¹¹ M.Sućeska, *Osnovi ekonomskog sistema*, FKN,2006., str.101.

¹² European union: *OLAF- European anti fraud office*, <http://www.europa.eu>

obavezao da građanima Evrope osigura jedan adekvatan sistem za borbu protiv utaja i prevara. U svom planu borbe protiv poreskih prijevара i utaja OLAF je razvio 8 polja na koja je fokusirao svoje djelovanje:

- nezavisni evropski istraživački servis
- borba protiv prijevара i carinskog kriminala
- samostalnost OLAF-a
- saradnja i komunikacija sa državama članicama
- partnerstvo sa inspektorima i istražiteljima iz zemalja članica
- unutrašnje istrage
- profesionalnost OLAF-ovih istražitelja i inspektora
- saradnja sa stanovnicima EU-e.

Inače, OLAF je razvio jaku mrežu država partnera koje zajedno čine OAFCN (OLAF Anti-fraud Communicators network).

Naime, OLAF pokušava smanjiti nivo poreskih prevara i utaja unutar Evropske unije, jer neusklađenost poreskih sistema zemalja članica ostavlja puno prostora i šansu za kriminalne aktivnosti, što se vidi iz slijedećih podataka.

U Velikoj Britaniji je u prvom kvartalu u 2006.godini utajeno 3,5 milijarde eura, a procijena je bila da će do kraja godine putem utaje i prijevара plaćanja PDV-a budžet Evropske unije biti oštećen za oko 14,5 milijardi eura, dok je u procjeni za Francusku ta utaja iznosila oko 13 milijardi eura.¹³

Najveći iznosi utaje su zabilježeni lančanim prijevarama, što se odnosi na skupe proizvode malih dimenzija kao što su mobilni telefoni i kompjuterski čipovi, čiji je uvoz u zemlje Evropske unije oslobođen plaćanja PDV-a. Porez se uračunava pri prodaji robe, ali se ne pla-

¹³ The Guardian: VAT - Value add tax frauds costing Europe 50 bn a year <http://www.theguardian.co.uk> 11.07.2006.godina

ća. Gubitak se povećava kada drugo preduzeće ponovo izveze robu u lancu trgovine i zatraži povrat PDV-a koji nije ni plaćen.

Za 2006.godinu pretpostavka Evropske komisije za utaje poreza je bila da će budžet Evropske unije biti oštećen za oko 50 milijardi eura utajom i prijevarama pri plaćanju PDV-a: „Utaja PDV-a je vodeća prema učestalosti utaje poreza. U tom pravcu evidentni su gubici oko 50 milijardi eura godišnje.“¹⁴

Upravo iz tog razloga je stvorena OLAF mreža (OAFCN) koja okuplja 27 zemalja članica Evropske unije i čiji je glavni zadatak harmoniziranje i usklađivanje poreskih sistema država članica između sebe, a sve u cilju borbe protiv poreskih utaja i prevara. Problem je u tome što je naplata PDV-a u nadležnosti članica, koje možemo samo podstaknuti na saradnju.¹⁵

3.2.3. Fiscalis 2013

Program FISCALIS 2013 jeste program čija se ideja pojavila još 1993.godine prateći stvaranje zajedničkog tržišta unutar Evropske unije. Najnoviji FISCALIS 2013 je program koji je nastavio rad FISCALISA 2007 (2003-2007), i njegovo djelovanje se planira za vremenski period 2008-2013.

Glavni cilj FISCALIS-a 2013 biti će podrška i pomoć Evropskoj poreskoj administraciji u želji da se poreski sistem usavrši i otklone mane. Ovaj program će nastaviti da stimulise saradnju između poreskih vlasti sa namjerom da se državni proračuni i dohodci povećavaju, ali istovremeno će raditi aktivnosti i na smanjenju obaveza poreskih obveznika. Posebna pažnja će se usmjeriti na usavršavanje novog, Evropskog informatičkog sistema (Trans European computerised system) čija će glavna namjena biti razmjena informacija između poreskih administracija.¹⁶

3.2.4. Pravci borbe EU-e protiv poreskih prijevара i utaja

Evidentno je da pomoću OLAF-a i FISCALIS-a, te odredbama koje nalaže Šeste direktiva o porezu na dodanu vrijednost, borba protiv poreskih prijevара u Evropskoj uniji se odvija u četiri pravca:

- na nacionalnom planu
- unutar Evropske unije
- prema kandidatima za članstvo u EU-u
- izvan Evropske unije, čije ćemo zadatke samo pobrojati u daljem dijelu teksta.

¹⁴ Kovacz, L.: VAT - Value add tax frauds costing Europe 50 bn a year, <http://www.theguardian.co.uk>. 11.07. 2006.godina

¹⁵ Blockman, W.: Value add tax frauds costing Europe 50 bn a year, <http://www.theguardian.co.uk>

¹⁶ European union : Fiscalis 2013, <http://www.europa.eu>

3.2.5. Borba na nacionalnom planu

Na nacionalnom planu najneophodnije je provesti usavršavanje u dva segmenta:

- uspostavom efikasnog sistema kontrole i revizije
- uspostavom strogog sistema sankcija za krijumčarenje, utaje i prijevare

3.2.6. Borba unutar Evropske unije

Realizacija će uslijediti slijedećim aktivnostima:

- usvajanjem propisa o obaveznoj saradnji poreskih i carinskih administracija članica
- izmjenama propisa kojima se regulira oporezivanje PDV-om
- eliminiranjem diferenciranih stopa PDV u zemljama članicama
- uspostavom informatičkih sistema PDV-a, carina i akciza na razini EU-e i sistema elektronske razmjene podataka i informacija između zemalja članica.

3.2.7. Aktivnosti prema zemljama, kandidatima za učlanjenje

Ove aktivnosti se sprovode u dva pravca:

- implementacijom programa tehničke pomoći i
- osposobljavanjem poreskih uprava i administracija zemalja kandidata za članstvo u EU-e da bi do trenutka pimanja u Evropsku unije dostigle potreban stepen za saradnju sa ostalim članicama.

3.2.8. Aktivnosti prema zemljama izvan Evropske unije

Manifestuje se prije svega:

- implementacijom programa tehničke i finansijske pomoći zemljama izvan EU-e , te osposobljavanjem poreskih i carinskih administracija u borbi protiv međunarodnih prijevare.
- jačanjem saradnje Evropske unije sa trećim zemljama.

ZAKLJUČAK

U zemljama Evropske Unije prevare u sistemu PDV-a poprimaju nevjerovatne razmjene. Procjenjuje se da se iznos utajenog PDV-a u Njemačkoj godišnje kreće oko 15 milijardi dolara.

Širom Njemačke i Evrope u posljednjih nekoliko godina znatno povećane istražne radnje u slučajevima čiji su predmeti tzv. lančani poslovi i PDV caruseli prevare. Dakle, inicijatori su iskoristili osobine novonastalog unutrašnjeg tržišta unutar EU. Ovaj način prevare je u biti

omogućen principom zemlje odredišta (prometi dobara oslobođeni od plaćanja PDV-a kod izvoza iz zemlje porijekla – oporezivanje u zemlji odredišta), unutrašnjem tržištu bez granica i graničnih kontrola i uvođenjem oporezivanja razlike.

Trenutno postojeći zakonski propisi o PDV-u počiniocima pružaju mogućnost da uz relativno nizak rizik da budu kažnjeni ostvare znatnu "dobit".

Time prouzrokovana šteta u EU je teško procjenjiva. Revizorski sud Eu visinu štete na godišnjem nivou procjenjuje na 70 milijardi eura.

Protiv fenomena PDV-e prevara djelotvorno se može boriti samo ako pri državnim institucijama Službe za istragu i Službe za reviziju i kontrolu razviju osjećaj za otkrivanje slučajeva u kojima se činjenično stanje, odnosno predočena dokumentacija ne čine smišljenim, te je potrebno izvršiti intenzivniju kontrolu.

Sve značajnije su preventivne mjere, u koje spada i analiza rizika.

Suzbijanje nekih oblika prevare je sve teže za državne institucije, jer se falsifikovanje poslovne dokumentacije vrši upotrebom najnovije računarske tehnologije, pa je teško razlikovati od originalne dokumentacije.

Kao preventivna mjera zagovara se i uvođenje fiskalnih poreskih kasa, kako bi se pratila naplata poreza i tako uticalo na smanjile milionske štete u BiH nastale utajom poreza.

Iako je novi poreski sistem u BiH suzio neke od načina i oblika poreskih prijevара i utaja, može se zaključiti da kriminal još uvijek ima načine kako da utaji porez te tako ošteti, ne samo, državu već i sve njene institucije, kojima je državni budžet osnovni vid financiranja, te tako na kraju posljedice prijevара i utaja poreza osjete svi stanovnici BiH.

Naravno, poreska administracija odnosno Uprava za indirektno oporezivanje prije svega treba biti ažurna, pratiti evropska kretanja u vezi borbe protiv utaja i prijevара poreza na dodanu vrijednost, sagledati iskustva zemalja sa dudogodišnjom tradicijom primjene PDV-a, uspostaviti saradnju sa Evropskom unijom te otkrivati i boriti se protiv poreskih utaja u našoj zemlji.

Paralelno sa tim treba raditi što više na pripremi zakonskih regulativa u skladu sa pravilima i Konvencijom Evropske unije kako bi BiH što prije ispunila propisane uvjete za pristupanje EU-i, ali i smanjila poreske utaje.

Svakako posebnu pažnju naše pravosuđe treba usmjeriti i na strožije reguliranje krivično pravne i materijalne odgovornosti za sve prekršitelje zakona iz oblasti ekonomskog i carinskog kriminala, šverca, korupcije i ostalih oblasti krivičnih dijela čije se posljedice najviše reflektiraju na ekonomsku moć države, punjenje budžeta, tržišnu ravnotežu te socijalni status društva.

LITERATURA

- Sućeska, M.: Osnove ekonomskog kriminaliteta, Fakultet Kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2006.godina
- ✓ ▪ Granična policija BiH: *Upostava i razvoj*, <http://www.granpol.gov.ba>
- European union: *Sixth Council directive of VAT : OLAF- European anti fraud office : OAFCN- OLAF Anti fraud communication network : Fiscalis 2013*, <http://www.europa.eu>
- Kovacz, L.: *VAT - Value add tax frauds costing Europe 50 bn a year*, The Guardian, <http://www.theguardian.co.uk> 2006.godina (Laszlo Kovacz – komesar za poresku politiku Evropske unije)
- Blockman, W.: *VAT - Value add tax frauds costing Europe 50 bn a year*, The Guardian, <http://www.theguardian.co.uk> 2006.godina (Werner Blockman – stručnjak Evropske komisije za poreske utaje)
- Zakon o porezu na dodatnu vrijednost, „Službeni glasnik BiH“ br.9/05, 35/05.
- Krivični zakon BiH „Službeni glasnik BiH“ br.37/03
- Zakon o krivičnom postupku BiH „Službeni glasnik BiH“ br.36/03,26/04, 63/04 i 13/05
- Zakon o carinskoj politici BiH „Službeni glasnik BiH“ br.57/04.

UIO - Uprava za indirektno oporezivanje: *Izvještaj sektora za poreze*, <http://www.uino.gov.ba>

PRILOG TEORIJSKOM UTEMELJENJU PROCESNE ZAŠTITE SVEDOKA

Snežana Brkić – Univerzitet u Novom Sadu

Sažetak

U ovom radu se procesna zaštita svedoka pokušava teorijski utemeljiti u skladu sa odgovarajućim poimanjima opšte teorije prava. Procesna zaštita svedoka sagledava se kao jedan poseban pravni odnos, definišu i analiziraju njegovi elementi (subjektivna prava i pravne obaveze), kao i njegove pretpostavke (aktivni i pasivni subjekti, objekat, cilj i uslovi), te ilustruju brojnim rešenjima u uporednom pravu. U tom smislu daje se i definicija zaštite svedoka. Centralno mesto u njoj pripada subjektivnom pravu svedoka na zaštitu, koje je sintetički izraz zaštite osnovnih ljudskih prava: prava na ličnu i imovinsku sigurnost, prava na nepovredivost psihičkog integriteta, prava na dostojanstvo i prava na privatnost. Iz osnovnog prava svedoka na uživanje zaštite proizilaze brojna njegova ovlašćenja: da bude obavešten o pravu na zaštitu, da zahteva ili da se odrekne zaštite, da do odluke o zahtevu za zaštitu uskrati davanje ličnih podataka, iskaza u celini ili odgovora na pojedina pitanja, ovlašćenje na dvostepeno odlučivanje i ovlašćenje na punomoćnika.

Zaštita svedoka se može pružati u osnovi na dva načina: procesnim i vanprocesnim merama. Osnovni kriterijum njihovog razlikovanja je karakter zaštitnih mera koje se preduzimaju. Procesna zaštita svedoka računa sa merama procesnog karaktera, koje mogu biti mere prikrivanja identiteta svedoka (ličnih podataka i/ili lika i glasa) prema opštoj javnosti, a izuzetno i prema odbrani, kao i mere sprečavanja fizičkog susreta okrivljenog i svedoka. Ove poslednje mogu biti vezane za radnje dokazivanja ili za radnje procesne prinude. One mogu biti sračunate na fizičko onemogućavanje zastrašivanja i osвете, ali isto tako i na očuvanje psihičkog integriteta svedoka, odnosno sprečavanje njegove sekundarne viktimizacije. Vanprocesna zaštita obuhvata mere fizičko-tehničke zaštite svedoka, koje su policijskog karaktera i koje su obuhvaćene tzv. programom zaštite svedoka.

Prilikom izbora zaštitnih mera sud treba da se rukovodi principom zakonitosti, kombinacije, individualizacije, srazmernosti i kompenzacije.

Ključne reči

zaštita svedoka / pravni odnos / subjektivno pravo

Summary - Contribution to Theoretical Found of the Procedural Witness Protection

This paper attempts to theoretical found the procedural witness protection in conformity with appropriate understanding of common theory of law. Procedural witness protection is perceived as a special legal relation. Author defines its elements (subjective rights and legal obligations) and its assumptions (active and pasive subjects, object, goal and conditions), and illustrates them with numerous examples in comparative law. In this sense is given the definition of witness protection. The main place in that definition belongs to the subjective right to witness protection as a result of the protection of fundamental human rights: right to personal and property safety, right to inviolability of psychic integrity, right to dignity and right to privacy. The fundamental right to witness protection shall include the following rights: right to be notified of the right of protection, right to ask for or to waive the right of protection, right to refuse to give any personal data, statement or to answer the questions until the decision on the request for protection is rendered, right to appeal the decision and right to attorney.

There are two kinds of witness protection: procedural and nonprocedural protection. The main criterion of their distinction is character of the protection measures. Procedural witness protection counts with the procedural measures. They may be measures of hidden witness identity (personal data and/or appearance and voice) to the common publicity, and exceptionally to the defense, as also preventing the physical encounter of accused and witness. The latest mentioned measures can be directed to the physical putting out of action of intimidation and retaliation, but also to the protecting the spiritual integrity of witness, in other words to the preventing his secondary victimisation. This kind of measures of witness protection can be related to the rules of evidence and to the process coercion. Nonprocedural protection includes the measures of physical-technical witness protection with the police character as part of the program of witness protection.

The choice of protection measures is guided by five principles: legality, combination, individualization, proportionality and compensation.

Key words

witness protection / legal relation / subjective right

1. Pravni odnos i elementi njegovog pojma

Da bi se sistem zaštite svedoka mogao celovito sagledati, treba prikazati sve elemente i sve pretpostavke pravnog odnosa koji se s tim u vezi uspostavlja. Pravni odnos se najčešće određuje kao društveni odnos regulisan pravom. Problemi nastaju sa pokušajem preciziranja sadržine toga odnosa. Ni opšta teorija prava do sada nije uspeła da se s tim u vezi usagłasi. Konsenzus postoji samo u pogledu statusa subjektivnog prava i pravne obaveze kao elementa pravnog odnosa, mada ima neujednačenosti u terminologiji, njihovom užem ili širem poimanju, kao i koncipiranju njihove strukture. Drugi proširuju sadržinu pravnog odnosa i na pravne subjekte, kao nosioce prava i obaveza, treći je dopunjuju još i objektima prava, a četvrti i pravnom normom.¹ Čini nam se da je u pitanju spor terminološke prirode. Naime, svi se slažu da je uzimanje u obzir subjekata i objekata prava potrebno, jer je svaki društveni, a time i pravni odnos - odnos između nekoga i povodom nečega. Razlika je u tome što su subjekti i objekti prava, po nekima, samo nužne pretpostavke ili uslovi pravnog odnosa, a po drugima i elementi njegove sadržine. Elementom neke pojave treba smatrati samo one činice na koje se ona može strukturalno razložiti, u smislu uspostavljanja relacije celina - delovi, dok karakter uslova imaju oni faktori koji determinišu mogućnost njenog nastupanja. Time problem ipak nije do kraja sagledan. Smatramo da treba razdvojiti dve stvari: elemente sadržine pravnog odnosa i elemente eksplikacije njegovog pojma. Sadržaj pojma kao skup njegovih bitnih oznaka utvrđuje se logičkim postupkom definicije, u kome jedan pojam (*definiendum*) biva određen pomoću drugog, složenog pojma (*definiensa*). Valjano definisanje zahteva upotrebu najbližeg roda i vrsne razlike. Društveni odnos kao *genus proximum* i regulisanost pravom kao *differentia specifica* udovoljavaju pomenutom zahtevu. Iz bitnih oznaka pojma pravnog odnosa daju se izvesti i njegova dalja obeležja, koja čine njegov implicitni sadržaj.² Pored elemenata koji konstituišu datu pojavu, implicitni sadržaj njenog pojma obu-

¹Upor. A. Gams, Lj. Đurović, *Uvod u građansko pravo*, Beograd, 1994, s. 72; B. Perić, *Struktura prava*, Zagreb, 1976, s. 58-59; O. Mandić, *Država i pravo II*, Zagreb, 1961, s. 98.

²Vid. G. Petrović, *Logika*, Zagreb, 1989, s. 25.

hvata i njena prateća obeležja koja smatramo važnim, jer je bez njih nezamisliva, a koja mogu pripadati i drugim kategorijalnim ravnima a ne samo supstanciji. U tom smislu, pravni odnos možemo odrediti kao društveni odnos regulisan pravom, koji se uspostavlja između određenih subjekata, povodom određenih objekata, koji je upravljen ka određenom cilju, sastoji se iz subjektivnih prava i pravnih obaveza, i pretpostavlja određene pravne činjenice kao faktore svoje dinamike. Dakle, elementi proširene (implicitne) definicije pravnog odnosa su subjektivna prava i pravne obaveze kao elementi sadržine pravnog odnosa; pravni subjekti, objekti prava i pravne činjenice kao pretpostavke toga odnosa; i određeni cilj kao njegov ratio.

2. Pretpostavke i elementi pravnog odnosa uspostavljanja zaštite svedoka

Ustanova zaštite svedoka je izraz subjektivnog javnog prava na zaštitu svedoka ili drugih zakonom određenih lica (aktivni subjekt), u slučaju povrede ili ugrožavanja njegovih osnovnih ljudskih prava usled zastrašivanja, u vezi sa obavljanjem njegove funkcije u pretkrivičnom ili krivičnom postupku, kome odgovara obaveza pružanja te zaštite od strane nadležnog državnog organa (pasivni subjekt), u cilju nesmetanog obavljanja svedočkih dužnosti a, u krajnjoj liniji, radi efikasnijeg suzbijanja kriminaliteta.

Zaštita svedoka se može pružati u osnovi na dva načina: procesnim i vanprocesnim merama. Dakle, osnovni kriterijum njihovog razlikovanja je karakter zaštitnih mera koje se preduzimaju, odnosno način pružanja zaštite. Procesna zaštita svedoka računa sa merama procesnog karaktera, koje mogu biti mere prikrivanja identiteta svedoka (ličnih podataka i/ili lika i glasa) prema opštoj javnosti, a izuzetno i prema odbrani, kao i mere sprečavanja fizičkog susreta okrivljenog i svedoka. Vanprocesna zaštita obuhvata mere fizičko-tehničke zaštite svedoka, koje su policijskog karaktera i koje su obuhvaćene tzv. programom zaštite svedoka. Ove razlike su samo logična posledica njihovih različitih neposrednih ciljeva.

Dopunski kriterijumi razlikovanja su: aktivni i pasivni subjekti, vreme preduzimanja mera zaštite, trajanje mera zaštite, kao i konkretna ovlašćenja i obaveze pravnih subjekata. Kod vanprocesne zaštite krug aktivnih subjekata se širi i na lica bliska svedocima. Pasivni subjekti kod procesne zaštite su organi krivičnog postupka, koji po pravilu u istom sastavu odlučuju o merama zaštite i izvršavaju ih. Kod vanprocesne zaštite to su specijalizovani upravni organi, i to posebno organi odlučivanja (komisija za zaštitu), posebno organi izvršenja (jedinica za zaštitu). Procesnoj zaštiti se pribegava samo u toku krivičnog postupka, dok vanprocesnoj zaštiti ima mesta kako za vreme vođenja krivičnog postupka, tako i pre i posle njega. Zbog toga je pogrešno odlučujući kriterijum njihovog razlikovanja tražiti u činjenici da li se mere zaštite preduzimaju u toku krivičnog postupka ili izvan njega. U toku postupka moguća je i procesna (npr. isključenje javnosti glavnog pretresa) i vanprocesna zaštita (npr. obezbeđenje oružane pratnje svedocima na putu do suda i u samom sudu). Mere procesne zaštite traju jedno vreme u toku postupka i po pravilu, najduže do njegovog pravnosnažnog okončanja. Mere vanprocesne zaštite su dugoročnijeg karaktera i mogu trajati više godina, npr. do potpunog ekonomskog osamostaljenja preseljenog lica. Najzad, po prirodni stvari, razlikuje se i skup konkretnih ovlašćenja i obaveza aktivnih i pasivnih subjekata. U daljem radu bavićemo se isključivo procesnom zaštitom svedoka.

2.1.1. Subjekti

U ulozi aktivnog subjekta ovog pravnog odnosa redovno se javljaju svedoci. Polazeći od bitnih elemenata u pojmu svedoka, mogli bismo reći da je to fizičko lice, koje po pravilu nije glavni procesni subjekt, koje se poziva da pred nadležnim organom krivičnog pravosuđa i u propisanoj formi da laički iskaz o pravno relevantnim činjenicama u cilju njihovog dokazivanja.

Predmet procesne zaštite svedoka ne moraju biti samo svedoci u užem smislu određeni na gore opisani način, već to mogu biti i neke druge kategorije lica koja učestvuju u krivičnom postupku u nekom drugom procesnom svojstvu. Ta ideja se u nacionalnim zakonodavstvima izražava na dva načina. Jedan je prihvatanje definicije svedoka u širem smislu, kao svakog lica koje nezavisno od svog procesnog statusa poseduje informacije relevantne za krivični postupak³ odnosno "neophodne za otkrivanje, utvrđivanje ili ocenu činjenica koje su predmet postupka".⁴

Drugi način je taksativno nabrojanje lica koja se za potrebe zaštite upodobljavaju sa svedocima u užem smislu. Uobičajeno je npr. da se procesna zaštita svedoka širi i na oštećena lica. Na prvi pogled čini se da je to nepotrebno, s obzirom na to da je teško zamisliti slučaj u kome oštećeni neće istovremeno biti saslušan i u svojstvu svedoka, makar i u vezi sa dalekim okolnostima koje su prethodile izvršenju krivičnog dela, ali se to barem teorijski može desiti. Osim toga, zbog teškog zdravstvenog stanja u kome se oštećeni može nalaziti nakon izvršenog krivičnog dela, njegovo saslušanje do daljnjeg može biti onemogućeno. U tom slučaju, možda se može nametnuti potreba za nekom merom iz kataloga zaštitnih mera, koja nema veze sa tehnikom njegovog saslušanja: npr. isključenje javnosti sa pretrisa ili zabrana objavljivanja podataka o identitetu oštećenog.

Neka zakonodavstva izričito šire procesnu zaštitu i na veštake i tumače,⁵ lica koja daju neformalna obaveštenja organima krivičnog postupka,⁶ osumnjičene, saokrivljene⁷ i stručna lica. Smatramo da će potreba za zaštitom osumnjičenog lica biti retka, s obzirom na diskreciju koju omogućava pretkrivični postupak, dok protezanje te zaštite na okrivljena lica može izazvati neke praktične probleme. Izuzetno, zaštita može biti potrebna i stručnim licima iako oni nisu dokazno sredstvo, ako se npr. radi o licima koja rukuju tehničkim uređajima za prenos zvuka i slike pomoću kojih se vrši saslušanje zaštićenih svedoka.

Neki zakoni imaju diferencirani pristup prema pojedinim kategorijama svedoka koje uživaju procesnu zaštitu. Tako se unekoliko osoben način regulisanja može sresti kod žrtava kao

³ Tako *Preporuka o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane R (97) 13*.

⁴ Čl. 2. *Act no. 93/99 Governing the Enforcement of Measures on the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings* (Portugalija, 14.07.1999).

⁵ Vid. *Preporuku o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane R (97) 13*; ZKP kantona Bale-Campagne od 03. 06. 1999; CEDH, 6 mai 1985, Bönish v. Austria.

⁶ Čl. 160. *Vorentwurf zu einer Schweizerischen Strafprozessordnung*, Bern, 2001 (*Vorent. Schweiz*)

⁷ *Ibidem*; CEDH, 27.02.2001, Luca v. Italia. Čl. 122. novog ZKP Srbije iz 2006., predviđa shodnu primenu i na osumnjičenog, okrivljenog i oštećenog, koji je istovremeno i svedok.

svedoka, prikrivenih islednika, svedoka saradnika i dr. Poseban tretman zaslužuju deca i maloletni svedoci, kao i tzv. posebno osetljivi svedoci.

Već je rečeno da je pravo svedoka na zaštitu subjektivno javno pravo kojem odgovara pravna obaveza države da tu zaštitu pruži. Vrsta zaštite koju neko uživa predodređujuće deluje i na pasivnog subjekta koji treba da pruži zaštitu. To je jedna od tačaka razlikovanja između procesne i fizičko-tehničke zaštite. U tom svetlu jasno je što se u ulozi pasivnog subjekta kod procesne zaštite svedoka javlja odgovarajući organ krivičnog pravosuđa. To je najčešće nadležni sud: u istrazi istražni sudija⁸ a na glavnom pretresu predsednik veća⁹ ili sudeće veće.¹⁰ U cilju obezbeđenja veće efikasnosti, funkcionalna nadležnost za odlučivanje o zaštiti svedoka posle podizanja optužnice može biti podeljena između vanraspravnog i sudećeg veća, zavisno od toga da li je otvoreno zasedanje ili ne. Odluka o uspostavljanju zaštite svedoka može biti poverena i posebnom sudskom veću suda najvišeg ranga.¹¹ Pored suda, o procesnoj zaštiti svedoka može odlučivati i javni tužilac ukoliko mu je povereno vođenje istrage.¹²

2. 2. Objekat i cilj pravnog odnosa

Objekat pravnog odnosa koji se uspostavlja između aktivnih i pasivnih subjekata povodom zaštite svedoka su osnovna ljudska prava koja mogu biti povređena ili ugrožena zastrašivanjem: pravo na ličnu i imovinsku sigurnost, pravo na nepovredivost psihičkog integriteta, pravo na dostojanstvo i pravo na privatnost.

Cilj ovog pravnog odnosa je trojak. Njegov neposredan cilj je obezbeđenje posebnih pravila krivične procedure koja omogućavaju čuvanje u tajnosti njegovog identiteta, pre svega od opšte javnosti, a izuzetno i od samog okrivljenog i njegovog branioca, kao i izbegavanje fizičkog susreta svedoka i okrivljenog. Merama skrivanja identiteta svedoka nastoji se očuvati njegova nepoznatost i time sprečiti mogućnost osвете. Merama izbegavanja fizičkog susreta sa okrivljenim nastoji se fizički sprečiti mogućnost zastrašivanja i nasilja, a često i dodatna psihička traumatizacija svedoka odnosno tzv. sekundarna viktimizacija. Dva su posredna cilja: omogućavanje i podsticanje valjanog i nesmetanog obavljanja svedočke dužnosti u krivičnom postupku, s jedne strane, i zaštita osnovnih ljudskih prava svedoka, s druge strane. Krajnji cilj je efikasno suzbijanje kriminaliteta (otkrivanje, gonjenje i suđenje krivičnih dela).

⁸ Tako čl. 110. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 97a. st. 1. bugarskog ZKP; čl. 240a. st. 2. ZKP Slovenije; čl. 17. st. 1. act no. 93/99 Portugalije; čl. 251. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 226a. st. 1. ZKP Holandije; čl. 83. ZKP kantona Saint-Gall;

⁹ Čl. 240a. st. 7. ZKP Slovenije; čl. 160. Vorent. Schweiz.

¹⁰ Čl. 110. st. 1. ZKP Crne Gore.

¹¹ Vid. čl. 2. st. 1. Zakona o posebno zaštiti identiteta svjedoka u krivičnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine (ZOZIS FBiH), koji odluku o tome poverava tročlanom veću Vrhovnog suda.

¹² Čl. 184. st. 1. ZKP Poljske; čl. 160. st. 1 i 2. Vorent. Schwiz; čl. 232 ZKP FBiH; čl. 217. st. 1. ZKP BiH; čl. 217. st. 1. ZKP Republike Srpske.

2.3. Uslovi pravnog odnosa

Tri su grupe pravnih činjenica koje treba da se steknu da bi dovele do uspostavljanja zaštite svedoka. Prvo, treba da postoji radnja zastrašivanja od strane nekog lica. Drugo, radnja zastrašivanja treba da je preduzeta radi sprečavanja davanja informacija relevantnih za krivični postupak ili navođenja na davanje nepotpunih i netačnih informacija. Treće, radnja zastrašivanja treba da ima određeno uzročno-posledično dejstvo: u objektivnom smislu, da izloži svedoka ozbiljnoj opasnosti; u subjektivnom smislu, da kod svedoka zbog toga proizvede strah, usled čega on odbija da daje iskaz ili pribegava lažnom iskazu. Neka prava dodaju i četvrti uslov koji ima karakter ograničenja u primeni mera za zaštitu svedoka: određeni krug krivičnih dela.

Prema Preporuci o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane, "zastrašivanje označava svaku direktnu, indirektnu ili potencijalnu pretnju koja može ometati dužnost svedoka da da iskaz slobodan od bilo kakvog uticaja. To obuhvata kako zastrašivanje koje je rezultat samog postojanja kriminalne organizacije koja ima izrazitu reputaciju nasilja i osvete, tako i same činjenice da svedoci pripadaju zatvorenoj socijalnoj grupi, zbog čega su u lošijoj poziciji."

Uzročno-posledično dejstvo radnje zastrašivanja u objektivnom smislu ogleda se u mogućnosti izlaganja svedoka određenoj opasnosti zbog davanja iskaza ili odgovora na pojedina pitanja. Ta mogućnost izražava se nižim stupnjevima ubeđenja kao što su: postojanje okolnosti koje na to očigledno ukazuju; verovatnoća; osnovana bojazan; opravdana bojazan; razumno pretpostavljanje¹³ i sl.

Opasnostima mogu biti izložene skoro sve vrednosti koje se štite osnovnim ljudskim pravima: život, zdravlje, fizički integritet, sloboda ili imovina.¹⁴ U odnosu na ovo poslednje dobro, obično se veže zahtev da se radi o imovini veće vrednosti.¹⁵ Neka zakonodavstva šire krug zaštićenih dobara i na stabilnost porodičnog života,¹⁶ dok se drugde razmišlja i o zaštiti profesionalnog napredovanja.¹⁷ S druge strane, u nekim zemljama se krug zaštićenih dobara ograničava samo na život.¹⁸ U drugima se, pored ugrožavanja života i tela, uvažava i mogućnost nastupanja neke druge teške štete, pri čemu se smatra da se ovo poslednje ne odnosi na imovinske interese, čast i dr.¹⁹ Sasvim netipičan primer pruža rusko krivično

¹³ Upor. čl. 117. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006; čl. 249. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 108. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 184. st. 1. ZKP Poljske; čl. 226a. st. 1. ZKP Holandije.

¹⁴ Vid. npr. čl. 249. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 117. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006; čl. 108. st. 1. ZKP CG

¹⁵ Vid. čl. 117. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006, čl. 249. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 184. st. 1. ZKP Poljske; čl. 1. st. 1. act no. 93/99 Portugalije; čl. 108. st. 1. ZKP Crne Gore.

¹⁶ Čl. 226a. st. 1. ZKP Holandije.

¹⁷ Message concernant la modification de la procédure pénale militaire (protection des témoins) 22.01.2003, <http://www.admin.ch/ch/f/ff/2003/693.pdf>, dostupno 07.04.2005.

¹⁸ Čl. 240a. st. 1. ZKP Slovenije.

¹⁹ Čl. 160. st. 1. Vorent. Schwiz.; *Begleitbericht zum Vorentwurf für eine Schweizerischen Strafprozessordnung*, Bundesamt für Justiz, Bern, Juni 2001.

procesno pravo koje ne nabroja zaštićene vrednosti, već radnje ugrožavanja: to su ubistvo, vršenje nasilja, uništenje ili oštećenje imovine ili druge opasne protivpravne radnje.²⁰

Postavlja se pitanje da li treba uvažiti svaku opasnost ili samo onu koja se može gradirati kao "ozbiljna",²¹ "osnovana"²² ili "znatna"²³. Iako je pretpostavka da je svaka od navedenih opasnosti istovremeno i ozbiljna, jer neozbiljna opasnost prestaje da bude opasnost, u uporednom pravu se redovno insistira na pomenutom atributu, da bi se naglasio izuzetni karakter ove ustanove. Po nekima, taj izraz ukazuje da opasnost mora biti konkretna, i da daleka ili apstraktna opasnost nije dovoljna.²⁴

Opšte je usvojen stav da radnje zastrašivanja mogu prouzrokovati opasnost po navedena pravna dobra samog svedoka, ali i njemu bliskih lica. Pri tome neka zakonodavstva ne određuju bliže pojam bliskih lica,²⁵ druga upućuju na lica koja inače spadaju u krug privilegovanih svedoka,²⁶ dok ih treća taksativno nabrajaju. U ovom poslednjem slučaju, u krug članova porodice ubrajaju se: bračni drug, krvni srodnici u pravoj liniji, braća i sestre,²⁷ a u nekim zakonodavstvima i vanbračni drug, usvojlac, usvojenik i hranilac.²⁸

Uzročno-posledično dejstvo radnji zastrašivanja, u subjektivnom smislu, ogleda se u prouzrokovanju emocije straha. Prema Aristotelu, strah je "bolno osjećanje ili uznemirenost izazvana predstavom o predstojećem zlu koje nas može uništiti ili pričiniti patnju".²⁹ Zbog toga se strah određuje i kao iščekivanje zla.³⁰ Strah je snažna emocionalna reakcija na situaciju koja pretili integritetu organizma, sa unutrašnjim fiziološkim promenama i eventualnim spoljnim manifestacijama (bledilo, znojenje, drhtavica, bekstvo ili agresivnost).³¹ Strah se smatra normalnom reakcijom na situacije koje zaista prete očuvanosti orgaizma.

Nesporno je da zaštitu od zastrašivanja moramo obezbediti svedocima za krivična dela utvrđena u skladu sa Konvencijom UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala: učešće u grupama za organizovani kriminal, pranje novca, korupciju, ometanje pravde, trgovinu ljudima, krijumčarenje migranata i druga teška krivična dela, pod uslovom da imaju transnacionalni i organizovani karakter. To bi bio obavezni minimum.

²⁰ Čl. 11. st. 3. ruskog ZKP. Takva formulacija se kritikuje i predlaže uobičajenija sintagma: realna opasnost po život, zdravlje i imovinu (E. E. Кондратьев, *Новы улк: защита свидетелю, потерпевших и других участников уголовного процесса*, Государство и право 8/2003, s. 50).

²¹ Čl. 117. st.1. novog ZKP Srbije iz 2006, čl. 168. tač. 1. ZKP Kosova; čl. 108. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 124. ZKP kantona Bern.

²² Čl. 240a. st. 1. ZKP Slovenije.

²³ Čl. 160. st. 1. Vorent. Schweiz.

²⁴ *Message concernant la modification de la procédure pénale militaire (protection des témoins)*, 22. 01. 2003.

²⁵ Vid. čl. 117. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006; čl. 249. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 184. st. 1. ZKP Poljske; čl. 240a. st. 1. ZKP Slovenije; čl. 1. st. 1. act no. 93/99 Portugalije; čl. 108. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 11. st. 3. ruskog ZKP.

²⁶ Cl. 160. st. 1. Vorent. Schweiz.

²⁷ Čl. 97a. st. 1. ZKP Bugarske.

²⁸ Čl. 168. ZKP Kosova.

²⁹ Aristotel, *Retorika*, Zagreb, 1989, str. 96-97. Ž. Delimo definiše strah kao "osećanje zapanjenosti, kojem često prethodi iznenađenje, izazvano uviđanjem neke opasnosti koja preteći nadire i koja, verujemo, ugrožava naš opstanak" (*Strah na Zapadu (Od XIV do XVIII veka)*, *Opsednuti grad*, Novi Sad, 1987, s. 22).

³⁰ Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb, 1988, s. 51.

³¹ D. Krstić, *Psihološki rečnik*, Beograd, 1996, s. 641.

Naravno da nema nikakvih smetnji da se ta zaštita proširi i na druga krivična dela. Štaviše, ako pođemo od teze da svaki svedok može biti izložen ozbiljnoj pretnji a da su život, zdravlje, sloboda i fizički integritet pojedinca jednako vredni, bez obzira na vrstu krivičnog dela, nećemo biti daleko od zaključka da treba otvoriti mogućnost procesne zaštite svedoka za sva krivična dela. Takav primer već pružaju mnoga zakonodavstva (npr. crnogorsko i hrvatsko). To je izvodljivo, za razliku od programa zaštite koji su i iz finansijskih razloga uže postavljeni. U prilog neograničavanja procesne zaštite svedoka na određeni krug krivičnih dela, govore i principijelni razlozi. Članom 2. i 5. Evropske konvencije svakom je zagarantovano pravo na život, slobodu i sigurnost. Prema čl. 14. obezbeđuje se uživanje sloboda i prava predviđenih u Konvenciji bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Izbegavanje pružanja zaštite svedocima moglo bi se tumačiti i kao akt diskriminacije prema njima. Nije moralno da zakonodavac nekome nameće obavezu odazivanja sudskom pozivu i istinitog svedočenja pod pretnjom disciplinske i krivične sankcije, a da zauzvrat ne preduzme mere zaštite svakog svedoka koji bi svedočenjem bio izložen ozbiljnoj opasnosti. Čini nam se da se ne bi trebalo plašiti kontraproduktivnosti ovako širokih odredaba, i da bi u uslovima strogih proceduralnih zahteva trebalo imati više poverenja u pravosuđe. Po našem mišljenju, ograničavanje zaštite svedoka na određeni krug težih krivičnih dela bi imalo smisla samo u slučaju anonimnih svedoka. U Srbiji su mere procesne zaštite svedoka moguće samo u postupku za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna.

2.4. Subjektivno pravo na zaštitu

Ne upuštajući se u brojna shvatanja pojma subjektivnog prava, ovde ćemo poći od njegovog osnovnog određenja kao ovlašćenja na neku (svoju ili tuđu) radnju. Osnovni element u strukturi subjektivnog prava je pravno ovlašćenje. Ono se može ogledati u slobodi određenog ponašanja samog titulara ili u mogućnosti da se od određenog ili svih lica zahteva određeno ponašanje. I sopstveno i tuđe ponašanje na koje ovlašćuje subjektivno pravo može biti u formi činjenja ili nečinjenja. U sastavu subjektivnog prava može biti jedno ili više ovlašćenja.

Pravo svedoka na zaštitu je individualno subjektivno javno pravo, jer se ostvaruje u odnosu pojedinca prema državi. To je jedno od osnovnih prava jer je po svojoj sadržini "bitno za srećnu egzistenciju individue u njenoj državi i čovečanstvu, za egzistenciju čoveka kao bića obdarenog umom."³² Ono spada u grupu pozitivnih prava, koja karakteriše neka pozitivna pravna obaveza države kao pasivnog subjekta, obaveza na neku činidbu. Budući da je pravo prema jednom licu, državi, pravo svedoka na zaštitu se neposredno pokazuje kao relativno pravo, ali posredno, ono ima karakter apsolutnog prava, jer su svi ostali obavezni na poštovanje istog.

Iz osnovnog prava svedoka na uživanje zaštite proizilaze sledeća njegova ovlašćenja: a) ovlašćenje da bude obavешten o pravu na zaštitu; b) ovlašćenje da zahteva ili da se odrekne zaštite; c) ovlašćenje da do odluke o zahtevu za zaštitu uskrati davanje ličnih podataka, iskaza u celini ili odgovora na pojedina pitanja; d) ovlašćenje na dvostepeno odlučivanje o

³² T. Živanović, op. cit., s. 451.

zahtevu; e) ovlašćenje na punomoćnika. Subjektivnom pravu svedoka na zaštitu odgovara osnovna pravna obaveza nadležnih organa krivičnog postupka da tu zaštitu pruži ako su ispunjeni zakonski uslovi. Pojedinačnim ovlašćenjima u sklopu subjektivnog prava odgovaraju pojedine obaveze organa krivičnog postupka.

Ovlašćenje da bude obavešten o pravu na zaštitu

Iz subjektivnog prava svedoka na zaštitu proizilazi i ovlašćenje svedoka da bude obavešten o mogućnostima zaštite. Međutim, zakoni retko proklamuju to ovlašćenje.³³ Sistem zaštite svedoka biće delotvorniji ako potencijalni svedok zna pravne mogućnosti svoje zaštite. Mehanizmi za zaštitu ljudskih prava nisu delotvorni ako građani nisu obavešteni ni o njihovom postojanju, ni o njihovom značenju. Ovo je naročito važno u onim zemljama u kojima sam svedok može zahtevati zaštitu. Postavlja se pitanje ko, kada i na koji način treba da obaveštava svedoka. Svakako da to treba učiniti što ranije, jer samo blagovremena zaštita svedoka može ostvariti svoj cilj. Najbolje bi bilo kada bi potencijalni svedoci i pre formalno započetog krivičnog postupka bili upoznati sa ovim svojim pravom. U nekim zemljama to se postiže time što se u policijskim stanicama na vidnom mestu ističe obaveštenje o zakonskim odredbama o zaštiti svedoka. U skladu sa politikom ohrabivanja na prijavljivanje krivičnih dela i svedočenje, trebalo bi predvideti dužnost organa unutrašnjih poslova i javnog tužioca da građane prilikom prikupljanja obaveštenja obaveste o pravu na posebnu zaštitu. Nezavisno od ovog obaveštavanja u prekrivičnom postupku, i organi krivičnog postupka bi bili dužni da pouče svedoka o merama zaštite. Tu bi, pre svega, spadao sud, ali i javni tužilac, ukoliko mu je povereno vođenje jednog dela postupka. Najzad, neki predviđaju da obaveza obaveštavanja leži na izvršnom, tužilačkom i zatvorskom osoblju.³⁴

Dalja dilema je da li se pouka svedoku daje već u pozivu, pismeno, ili usmeno na samom ročištu. Sigurno da je ovo prvo rešenje bolje, jer svedoka manje izlaže rizicima. Za to se opredeljuju neka zakonodavstva, dok druga samo proklamuju dužnost suda da upozna svedoka sa ovim pravom, ostavljajući nedorečenim kada i kako on to čini.³⁵

Ovlašćenje da zahteva ili da se odrekne zaštite

Pošto od titulara subjektivnog prava zavisi da li će se ono vršiti ili ne, pravo svedoka na zaštitu trebalo bi da uključi i njegovo ovlašćenje da zahteva zaštitu³⁶ kao i da je se odrekne. Stoga bi najlogičnije bilo da se zaštita uspostavlja na zahtev svedoka ili uz njegovu saglasnost po službenoj dužnosti ili na zahtev stranke. Iako nisu nepoznata i takva subjektivna prava čije vršenje za njihovog nosioca predstavlja ujedno pravnu obavezu, to nije slučaj sa pravom na zaštitu svedoka. Uslovljavanje zaštite saglasnošću samog svedoka u slučajevima kada je on ne traži, potrebno je, jer bi on, barem teorijski, mogao imati razloga da se proti-

³³ Izuzetak je Bil o pravima za žrtve i svedoke države Utah, koji to izričito proklamuje

³⁴ Ibid.

³⁵ Upor. čl. 48 ZKP Nemačke i čl. 108. st. 4. ZKP Crne Gore.

³⁶ To je predviđeno u čl. 226a. ZKP Holandije; čl. 240a. st. 2. ZKP Slovenije; čl. 169. st. 1. ZKP Kosova; čl. 110. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 97a. st. 1. ZKP Bugarske; čl. 118. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006.

vi zaštititi. To sledi iz principa da ustanova predviđena u nečiju korist ne bi trebalo da se pretvori u njegovu štetu. Pa, ipak, retka su zakonodavstva koja to izričito predviđaju.³⁷

Činjenica da sud i po službenoj dužnosti može ustanoviti zaštitu svedoka, ne negira postojanje subjektivnog prava svedoka na zaštitu. Kao sastavni deo subjektivnog prava neki izdvajaju i pravo na tužbu.³⁸ Međutim, za postojanje subjektivnog prava nije od presudnog značaja da li je pravo na tužbu na raspolaganju titulara subjektivnog prava ili državnog organa. Bitno je da titular subjektivnog prava ima pravno ovlašćenje, što u sebi podrazumeva mogućnost da se ono štiti, bilo vlastitim, bilo tuđim radnjama. Jer, i kad državni organ raspolaže pravom na tužbu, on to sredstvo upotrebljava za zaštitu ovlašćenja i interesa titulara subjektivnog prava.

Ovlašćenje na uskraćivanje ličnih podataka, iskaza u celini ili odgovora na pojedina pitanja do odluke o zahtevu

Efikasno vršenje prava na zaštitu bi podrazumevalo i ovlašćenje svedoka da nekažnjeno uskrati davanje ličnih podataka, iskaza u celini ili odgovora na pojedina pitanja do donošenja odluke suda o zahtevu za zaštitu. To bi bila neka neka vrsta dopuštene samopomoći u krivičnom procesnom pravu. Međutim, postojeća ustanova oslobođenja od dužnosti odgovaranja na pojedina pitanja ne omogućava podvođenje pod nju takvih slučajeva. Naime, svedok se po tom osnovu može osloboditi odgovora na pojedina pitanja samo ako bi sebe ili bliska lica izložio teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivičnom gonjenju. Zapravo, po tom osnovu bi se mogao zaštititi samo onaj svedok kome se pretilo uništenjem ili oštećenjem imovine većeg obima, dok bi ostala nepokrivena većina slučajeva ugrožavanja njegove lične sigurnosti pretnjama da će se napasti na njegov život, zdravlje, telo, slobodu itd. Zbog toga bi se moglo razmišljati o širenju postojeće ustanove oslobođenja od dužnosti davanja odgovora na pojedina pitanja i na slučajeve u kojima bi svedok svojim odgovorima ugrozio svoju ličnu sigurnost ili sigurnost bliskih lica. Time bi se svedok najsigurnije mogao zaštititi od radnji zastrašivanja ali je očigledno da bi jedno tako radikalno pravo u njegovim rukama u mnogim slučajevima moglo ugroziti interes krivičnog gonjenja. Organi krivičnog pravosuđa bi mogli ostati bez ključnih dokaza.

Zbog toga preferiramo jedno drugo rešenje – izričitu proklamaciju pomenutog prava svedoka, vremenski ograničenog do donošenja odluke suda o zaštiti svedoka. Pa, ipak, to ovlašćenje proklamuje samo mali broj zakonodavstava.³⁹ Možda se pri tome rukovodi činjenicom da zaštitu svedoka treba obezbediti i pre nego što svedok pristupi sudu i bude pozvan da daje iskaz. Međutim, treba biti fleksibilan i uvažiti mogućnost da tek u toku saslušanja postane jasno da svedok raspolaže ključnim saznanjima i s obzirom na njih pokaže znake ugroženosti.

U uporednom zakonodavstvu se mogu sresti i slučajevi specifičnog regulisanja ovog ovlašćenja svedoka. Naime, negde se predviđa upravo obrnuto, da pravo na uskraćivanje poje-

³⁷ Takvo rešenje predviđa se u čl. 118. st. 1. novog ZKP Srbije iz 2006; tako i u čl. 97a. st. 1. ZKP Bugarske.

³⁸ Više o tome vid. kod M. Popovića, op. cit., s. 146-152.

³⁹ Tako npr. čl. 249. st. 1. ZKP Hrvatske; čl. 108. st. 1. ZKP Crne Gore; čl. 81 ZKP kantona Fribourg;

dinih odgovora zbog izlaganja opasnosti po život i telo, ili nekoj drugoj teškoj šteti, imaju samo lica na koja se ne mogu primeniti mere zaštite svedoka.⁴⁰

Već je rečeno koji su mehanizmi iniciranja postupka za zaštitu svedoka. Njima bi se mogao pridružiti još jedan, prećutni, koji bi bio vezan za korišćenje ovlašćenja na uskraćivanje podataka, iskaza ili pojedinih odgovora. Naime, zakon bi mogao počiti od pretpostavke da je svedok koji se poslužio pomenutim ovlašćenjem podneo zahtev za zaštitu. U tom slučaju, sud bi prekinuo saslušanje, i njemu ili stranci u čiju korist treba da svedoči, mogao bi naložiti da u određenom kratkom roku podnesu obrazloženi pismeni zahtev sa svim podacima koji su inače za takve zahteve predviđeni. U slučaju propuštanja tog roka i očigledno neosnovanog pozivanja na ovo ovlašćenje, pravo na uskraćivanje iskaza bi se gubilo i sud bi mogao pribeći izricanju predviđenih kazni nakon prethodnog upozorenja. Prema nekim zakonima, u slučaju propuštanja ovog roka, istražni sudija ne može sam doneti negativnu odluku, već traži odluku vanraspravnog veća koje je dužno da je donese u roku od tri dana.⁴¹

Ovlašćenje na dvostepeno odlučivanje o zahtevu

Rečeno je da je subjektivno pravo svedoka na zaštitu izraz zaštite njegovih osnovnih ljudskih prava. Čl. 13. Evropske konvencije proklamuje pravo na delotvoran pravni lek pred nacionalnim vlastima svakome kome su povređena prava i slobode predviđeni u Konvenciji, bez obzira jesu li povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu. Zbog toga, odluka suda o zaštiti svedoka može postati konačna tek kad se obezbedi da se preispita u još jednoj instanci. To se može postići na tri načina.

Prvi i najčešći način je obezbeđenje pravnog leka protiv odluke suda. To pravo, pored svedoka, obično imaju i stranke.⁴² Pravnim lekom se može pobijati kako negativna, tako i pozitivna odluka suda, s obzirom na eventualno nezadovoljstvo izrečenim merama zaštite.

U uporednom zakonodavstvu ne može se naći mnogo odredaba koje regulišu pomenutu žalbu. Negde se predviđa poseban rok za žalbu, npr. tri dana u Poljskoj; 14 dana u Holandiji; polovina njegovog uobičajenog trajanja u Portugaliji.⁴³ O žalbi obično odlučuje vanraspravno veće istog suda, a negde, nakon stupanja optužnice na pravnu snagu, drugostepeni sud. Rokovi za odlučivanje o žalbi mogu biti različiti: tri dana, osam dana, 15 dana. Ako o zahtevu za zaštitu svedoka odlučuje javni tužilac, njegovu odluku preispituje sud.⁴⁴ Žalba po pravilu ima suspenzivno dejstvo, ali neka prava predviđaju i izuzetak od toga ako to nalažu interesi istrage.⁴⁵ Ako su odlukom suda izrečene mere zaštite protiv kojih je bila

⁴⁰ Vid. čl. 181. st. 3. Vorent. Schweiz.

⁴¹ Čl. 250. st. 2. i 3. ZKP Hrvatske.

⁴² Čl. 251. st. 4. ZKP Hrvatske; čl. 110. st. 4. ZKP Crne Gore;

⁴³ Vid. čl. 184. st. 5. ZKP Poljske; čl. 226b. st. 2. ZKP Holandije; čl. 3. Act no. 93/99 Portugalije.

⁴⁴ Čl. 184. st. 5. ZKP Poljske.

⁴⁵ Čl. 226a. st. 3. ZKP Holandije.

uspešno izjavljena nesuspendivna žalba, predviđa se izdvajanje zapisnika o saslušanju zaštićenog svedoka i potom njegovo uništenje, sa konstatacijom o tome na spisu.⁴⁶

Prema nekim pravima, samostalna žalba protiv sudske odluke o zahtevu za zaštitu je moguća samo do određenog momenta u razvoju postupka: do završetka istrage, podizanja optužbe ili stupanja optužbe na pravnu snagu.⁴⁷ Posle toga, moguća je žalba samo u okviru žalbe na presudu. Takvo rešenje se predviđa radi sprečavanja procesnih zloupotreba, jer bi očuvanje posebne žalbe u svakom slučaju moglo lako da se pretvori u sredstvo za namerno odugovlačenje krivičnog postupka.

Drugi način na koji se može obezbediti dvostепенost u odlučivanju je prihvatanje klasičnog modela o rešavanju nesaglasnosti između istražnog sudije i javnog tužioca. Neka zakonodavstva zadržavaju taj model i u ovoj oblasti. Ako se istražni sudija ne složi sa zahtevom za uvođenje zaštite svedoka, on ne može sam doneti negativnu odluku o tome, već traži da u tom slučaju odluči vanraspravno veće.⁴⁸ Ovaj mehanizam potiče iz ranijih vremena kada se nije imalo poverenja u istražnog sudiju. Čini nam se da je danas takav način posmatranja stvari prevaziđen.

Treći način obezbeđivanja da o zaštiti svedoka odlučuju dva organa jeste režim odobrenja koje najčešće daje predsednik suda. Takav model je prihvaćen u nekim zemljama u slučaju obezbeđenja potpune anonimnosti svedoka. Pošto žalba protiv izricanja mera zaštite predstavlja proceduru unutar procedure, ona preterano komplikuje krivični postupak, usporava ga i rizikuje da se otkrije identitet svedoka. Zbog toga je ona u tim zemljama ustupila mesto kontroli od strane predsednika suda, čija odluka se smatra konačnom i ne može više biti izmenjena ili ukinuta. Ako odobrenje nije zahtevano u roku od 30 dana ili ako je odbijeno, izvedeni dokazi se ne mogu upotrebljavati u postupku: oni se izdvajaju iz spisa i po pravnosnažnom okončanju postupka uništavaju.⁴⁹

2.4.5. Ovlašćenje na punomoćnika

Tradicionalno, pravo na zastupanje imaju oštećeni, oštećeni kao tužilac i privatni tužilac. Odnedavno se to pravo priznaje i svedocima. Pri tome su u opticaju različiti termini: punomoćnik, advokat,⁵⁰ savetnik,⁵¹ lice od poverenja.⁵² Nemačko pravo poznaje ustanovu tzv. *anwaltlichen Beistand-a*. Svedocima koji nemaju *Beistand* može se, uz saglasnost državnog tužioca, za vreme saslušanja odrediti advokat (*Rechtsanwalt*), ako je očigledno da oni sami ne mogu vršiti svoja ovlašćenja prilikom saslušanja i da se na drugi način ne može voditi računa o njihovim interesima koje treba štiti.⁵³ Ako se postupak vodi zbog zločina

⁴⁶ Čl. 226b. st. 2. ZKP Holandije; čl. 184. st. 5 ZKP Poljske.

⁴⁷ Čl. 173. st. 3. ZKP Kosova predviđa da se izjavljuje žalba vanraspravnom veću ako je odlučivao predpretni sudija, dok je u drugim slučajevima moguća samo u žalbi na presudu.

⁴⁸ Čl. 251. st. 3. ZKP Hrvatske; S. Beljanski, M. Grubač, Z. Bašić, op. cit., s. 116.

⁴⁹ Message concernant la modification de la procédure pénale militaire (protection des témoins) 22.01.2003; čl. 162. Vorent. Schweiz.

⁵⁰ Čl. 68b. ZKP Nemačke; čl. 85. st. 4. ZKP Mađarske.

⁵¹ Čl. 98. st. 5. ZKP FBiH.

⁵² Upor. čl. 68b. ZKP Nemačke; čl. 85. st. 4. ZKP Mađarske; čl. 98. st. 5. ZKP FBiH; čl. 162. st. 2. ZKP Austrije.

⁵³ Čl. 68b. ZKP Nemačke. Slično čl. 98. st. 5. ZKP FBiH.

(*Verbrechen*) ili taksativno nabrojanih prestupa (*Vergehen*) ili drugih prestupa od velikog značaja, koji su učinjeni iz zanata ili iz navike, ili od strane člana bande, ili koji su organizovani na drugi način, dodeljivanje advokata se vrši na predlog svedoka ili državnog tužioca, ako postoje gore navedeni uslovi. Odluka o dodeljivanju advokata se ne može pobijati. Smatra se da u oko 17% slučajeva svedoci daju iskaz u prisustvu tog subjekta.⁵⁴ Prema austrijskom pravu, na zahtev svedoka dopušteno je prisustvo nekog lica od poverenja prilikom saslušanja. Isključeni su kao lica od poverenja oni koji su sumnjivi da su učinili krivično delo ili učestvovali u postupku, ili postoji bojazan da bi njihovo prisustvo moglo uticati na svedoka pri davanju potpunog i slobodnog iskaza.⁵⁵ Negde se ističe da svedoci pod pretnjom i ugroženi svedoci imaju pravo na pravnu pomoć u skladu sa zakonom.⁵⁶ Mogućnost da bude praćen u procesu od strane *Rechtsbeistand-a* ima i zaštićeni svedok u švajcarskom pravu, a izuzetno mu se on može i besplatno dodeliti.⁵⁷

Mere procesne zaštite svedoka

Već je rečeno da se mere za procesnu zaštitu svedoka svode na različita pravila krivične procedure sa ciljem prikrivanja identiteta svedoka ili sprečavanja fizičkog susreta okrivljenog i svedoka.

Mere prikrivanja identiteta svedoka mogu biti usmerene prema opštoj javnosti (publici i medijima), a izuzetno i prema odbrani. Mere se mogu ogledati u držanju u tajnosti ličnih podataka (lično ime, adresa, zanimanje, radno mesto, itd.) i/ili u prikrivanju lika i glasa svedoka. Mere prikrivanja identiteta svedoka prema odbrani mogu biti privremenog ili trajnog karaktera.

Mere sprečavanja fizičkog susreta okrivljenog i svedoka mogu biti vezane za radnje dokazivanja ili radnje procesne prinude. One mogu biti sračunate na fizičko onemogućavanje zastrašivanja i osvete, ali isto tako i na očuvanje psihičkog integriteta svedoka, odnosno sprečavanje njegove sekundarne viktimizacije.

S obzirom na to da li se preduzimaju po samom zakonu ili na osnovu odluke suda u konkretnom slučaju, mere za zaštitu svedoka mogu biti zakonske i sudske. Pri tome, jedna ista mera u nekim zakonodavstvima može biti zakonska, a u drugim, sudska mera. Ilustrovaćemo to na primeru prepoznavanja organizovanog na način da lice koje se prepoznaje ne može da vidi lice koje vrši prepoznavanje. Neka zakonodavstva bezuslovno zahtevaju takav način organizovanja prepoznavanja, nezavisno od potrebe zaštite svedoka ili drugih okolnosti,⁵⁸ dok druga to omogućavaju samo ako to nalažu posebne okolnosti vezane za pojavu zastrašivanja svedoka.⁵⁹

⁵⁴ W. Steinke, *Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht*, Kriminalistik 7/91, s. 455.

⁵⁵ Čl. 162. st. 2. ZKP Austrije.

⁵⁶ Čl. 5. st. 2. ZOZSPUS BiH.

⁵⁷ Čl. 161. st. 3. Vorent. Švajcarske.

⁵⁸ Tako čl. 103. st. 2. ZKP Crne Gore; čl. 104. st. 2. ZKP Srbije. To proizilazi i iz čl. 193. st. 8. ruskog ZKP, kao i čl. 122. st. 5. mađarskog ZKP.

⁵⁹ Čl. 172. st. 2. i čl. 313. st. 3. ZKP Albanije; čl. 214. st. 2. ZKP Italije.

S obzirom na to da li se mere zaštite obavezno primenjuju u slučaju nastupanja određenih okolnosti ili to zavisi od nečijeg zahteva ili diskrecione odluke suda, one mogu biti obavezne i fakultativne. Tako se npr. u nekim zemljama saslušanje maloletnih svedoka, oštećenih krivičnim delom, mora sprovesti pomoću tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, dok su neke druge zaštitne mere fakultativne (npr. isključenje javnosti glavnog pretresa).

Mere za zaštitu svedoka mogu biti naređivane po službenoj dužnosti ili po zahtevu strana-ka.

S obzirom na to da li se odnose isključivo na zaštitu svedoka ili ne, zaštitne mere mogu biti opšte i posebne. Npr. saslušanje pod pseudonimom je posebna mera, za razliku od isključenja javnosti glavnog pretresa radi zaštite privatnog života učesnika krivičnog postupka ili određivanja pritvora po osnovu opasnosti uticaja na svedoke, koji predstavljaju opšte mere.

Mere za zaštitu svedoka mogu biti samostalne ili dopunske, s obzirom na to da li se naređuju kao pojedinačne ili se međusobno kombinuju. Tako se npr. saslušanje pod pseudoni-
mom kombinuje sa tehničkim uređajima za izobličjenje slike i zvuka a isključenje javnosti glavnog pretresa sa zabranom objavljivanja poverljivih dokumenata.

Prilikom izbora zaštitnih mera, sud treba da se rukovodi sa pet principa: principom zakonitosti, kombinacije, individualizacije, srazmernosti i kompenzacije.

Princip zakonitosti znači da sud može primeniti samo one mere zaštite koje su propisane zakonom. Normativni pristup je potreban iz dva razloga. Prvo, zato što se nekim merama zaštite značajno tangiraju prava odbrane i potrebno je da zakonodavac nedvosmisleno zauzme svoj stav prema njima. Drugo, zato što se mnoge od tih mera vezuju za posebne uslove i ograničenja koje treba propisati.

Princip kombinacije znači da sud može primenjivati više zaštitnih mera istovremeno. Dakle, više mera se može kombinovati da bi se obezbedila što efikasnija zaštita svedoka.

Princip individualizacije podrazumeva potrebu prilagođavanja mera zaštite osobenostima svakog konkretnog slučaja. Ono što je primereno u jednom slučaju, u drugom se može pokazati sasvim neadekvatno. Ne može se apstraktno i apriori odlučivati za pojedine mere zaštite. Vrsta mera za zaštitu svedoka zavisi od vrste krivičnog dela, kategorije svedoka, oblika i stepena ugrožavanja, kao i pravnih i faktičkih mogućnosti za primenu pojedinih mera.

Princip srazmernosti podrazumeva da mere moraju biti odgovarajuće za suzbijanje opasnosti po svedoka i njegove bliske srodnike. Pri tome treba narediti mere koje su najkorisnije za obezbeđenje zaštite i istovremeno najmanje restriktivne za prava odbrane. Mora se uspostaviti srazmera između cilja zaštite i njenog efekta na prava odbrane. Neka zakono-

davstva i izričito proklamuju ovaj princip, propisujući da sud prilikom odlučivanja neće odrediti primenu teže mere ako se ista svrha može postići primenom blaže mere.⁶⁰

Princip kompenzacije obuhvata obavezu suda da pri izboru odgovarajuće zaštitne mere računa sa obavezom preduzimanja kompenzatornih mera radi zaštite interesa odbrane. Okrivljeni mora biti upoznat sa sadržinom iskaza, mora mu se dati prilika da postavlja dopunska pitanja svedocima i da ceni njihovu verodostojnost. Ako nedostaju drugi dokazi a okrivljenom se ne mogu kompenzirati ograničenja njegovih prava, od takvog dokaza treba odustati i okrivljenog osloboditi, shodno principu *in dubio pro reo*.

⁶⁰ Tako čl. 4. ZOZSPUS BiH; čl. 4. ZOZS RS; čl. 98d. st. 2. VZKP Švajcarske; čl. 131a. ZKP kantona Zürich.

UTICAJ ZAKONSKIH I PODZAKONSKIH AKATA NA (NE)MOGUĆNOST KORIŠTENJA DNK ANALIZA U KRIVIČNIM ISTRAGAMA

Mladen Milosavljević – *Univerzitet u Sarajevu*

Rezime

Prethodni vremenski period u oblasti borbe sa kriminalom obilježile su situacije u kojima je kriminal konstantno bio za korak ispred kriminalista i pravosuđa. S jedne strane, policija i kriminalisti bili su ograničavani nizom zakonskih i podzakonskih akata, nedovoljnim budžetima, nedovoljnom brigom društva – kako u oblasti visine ličnih dohodaka, tako do neopremljenosti neophodnim materijalno tehničkim resursima. Opet, s druge strane, bile su snage (organiziranog) kriminala koje su imale samo jedno ograničenje – mozak/intelekt. Da stvar po kriminaliste, policiju i pravosuđe bude još teža, pobrinuo se nedostatak novih tehnologija koje bi, bar malo, stvorile ambijent u kojem bi suprotstavljane kriminalu bilo, bar malo, uspješnije.

Ipak, u posljednjih dvadesetak godine dogodile su se nevjerovatne stvari na polju primjene novih tehnologija u borbi sa snagama organiziranog kriminala. Nove tehnologije i nove metode – uspostava različitih baza podataka (primjerice, čaura i zrna), savremene instrumentalne tehnike iz oblasti forenzičke hemije, novi prašci i reagensi u daktiloskopiji, IBIS sistem u balistici, SEM/EDX metoda takođe, te AFIS sistem (automatska identifikacija otisaka prstiju), koje su ugledale svjetlo dana u posljednjim godinama dale su nadu da će kriminalisti, policija i pravosuđe, konačno imati na raspolaganju mehanizme koji bi im u borbi sa organiziranim kriminalom davali dobre izgleda na uspjeh. Kao kruna novih tehnologija pojavljuju se DNK analize, možda i najfundamentalnije otkriće prošlog vijeka u oblasti forenzike. Njihovom primjenom, konačno su se stvorili uslovi apsolutno pouzdane identifikacije tragova biološkog porijekla.

Svakako je zanimljiva činjenica da je korištenje DNK analiza u Bosni i Hercegovini starije od zakonske regulative koja tretira ovu oblast. Novim Zakonom o krivičnom postupku BiH (kao i entitetskim), donesenom 2003. godine, po prvi put u Bosni i Hercegovini, definisani su osnovni parametri kojim se uređuje oblast DNK analiza. Međutim, donesena zakonska rješenja, svojim sadržajem stvorila su i znatan broj problema, te otvorila čitav niz nedefinisanih i problematičnih situacija. Da stvar bude gora, mnogi podzakonski akti predviđeni u tom smislu ili još nisu nikako doneseni ili su doneseni sa višegodišnjim zakašnjenjem. U toku kasnijeg perioda donesene su određene izmjene zakonske regulative koja tretira ovu oblast, ali se ništa bitno nije dogodilo niti je situacija bila osjetno bolja. Pošto većina stvari u Bosni i Hercegovini ide silaznom putanjom, tako je zakonodavac dodatno zakomplikovao situaciju u oblasti DNK analiza donošenjem (prošle godine) Pravilnika o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline. Ponuđena rješenja vezana za način uzimanja uzoraka, postupak uzimanja uzoraka, pravila uzimanja uzoraka, označavanje uzoraka, čuvanje uzoraka, ograničenja u korištenju uzoraka i rezultata, pohranjivanje rezultata, postupak analize, prijem materijala za DNK analizu, totalno je zakomplikovao i onako već komplikovanu situaciju u ovoj oblasti. Na ovaj način posljedice zakonskih i podzakonskih rješenja iz ove oblasti stvorile su preduslov da sve (ili bar većina) istraga u kojima su korištene DNK analize budu osporene, što bi značilo da će mnogi kriminalci ostati na slobodi, a mnoga krivična djela ostati nerasvjetljena. Može li se i hoće li se to zaista dogoditi?!

Ovaj rad, nažalost, daje osnovne naznake da je takav ishod moguć. Osim toga, kroz ovaj rad biće ponuđeno rješenje/a kako je, što prije, moguće, prevazići navedenu situaciju.

Ključne riječi

Uticaj / DNK analize / nemogućnost / primjena / Zakon o krivičnom postupku

Summary - Involvement of Legal's and Sub legal's Solutions in (Im)possibility for Use of DNA Analysis in Criminal Investigation

Previous period in domain of fighting crime, was marked by situations in which crime had constantly advantage of criminalists and administration of justice. On the one hand, police and criminalists were limited by many legal's and sublegal's acts, insufficient budgets, society's negligence about height of their personal incomes and lack of needed material and technical resources. However, on the other hand there were „forces“ of organized crime which had only one limit-brain / intellect. To make things even worse for police, criminalists and administration of justice, ensured lack of new technologies , which could at least a little bit help, making ambience in which confronting crime would be more effective.

However, in last twenty years happened amazing things in field of implementation of new technologies in fighting organized crime. New technologies and new methods such as establishment of different data basis (for example follicle and pellet), modern instrumental technique in area of forensic chemistry, new powders and reagents in dactilography, IBIS system in ballistic, SEM EDX method and AFIS system (automatic fingerprints identification) which came to daylight in last few years gave us hope that criminalists , police and administration of justice would finally have available mechanisms that could give them good chances in fighting criminal.

DNA analysis appeared as a crown of new technologies and maybe the most fundamental forensic discover in last century. By its implementation finally were established conditions of absolutely reliable identification of bio –origin traces.

Undoubtedly very interesting fact is that use of DNA analysis in BiH is older than law regulation which treats this domain.

New criminal procedure act in BiH (so as entity's) established in 2003, defines basic parameters which regulate area of DNA analysis for first time in BiH.

Nevertheless, established law solutions with their context made significant number of problems and open a number of undefined and problematic situations.

Making things worse, many sublegal acts provided in that cotext are still not established or were established to late. Later, certain changes were established in law regulation which treats this area but nothing really happened or changed. As most things in BiH are going by descending lane ,legislator only even more complicated situation in area of DNA analysis, establishing(last year) Book of regulations about way of collecting and taking samples of biological materials for DNA analysis.

Offered solutions connected to way of taking samples, protecting and storing samples, limitation of their use and results, storing them, procedure of analysis, receiving materials for DNA analysis totally complicated already serious situation in this area. In this way consequences of legal's and sublegal's solutions in this domain made postulate that all (or at least the most of) investigations in which were used DNA analysis will be denied meaning that many criminals will stay free and many criminal acts not illuminated. Can it happen? And is it really going to happen?? This paper unfortunately gives basic warnings that such epilogue is possible. By the way, through this paper will be offered solutions how to solve situation described above as soon as possible.

I DIO - ZAKON OKRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

Neposredno prije člana 112. koji započinje reguliranje navedene oblasti, u članu 111. istog Zakona, determinisano i obrađeno je – Vještačenje poslovnih knjiga.

Član 112. Analize dezoksiribonukleinske kiseline

Analizu dezoksiribonukleinske kiseline (u daljem tekstu) DNK može vršiti isključivo ustanova specijalizirana za ovu vrstu vještačenja.

Isti sadržaj je dat i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 126. i član 176. ZKP-a RS-a).

Član 113. Kada se vrši analiza DNK

Analiza DNK može se vršiti ukoliko je neophodno potrebno za određivanje identiteta ili činjenice da li otkriveni tragovi materija potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog ili oštećenog.

Isti sadržaj dat je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 127. i član 177. ZKP-a RS-a).

Član 114. Korištenje rezultata analize DNK u drugim krivičnim predmetima

U cilju utvrđivanja identiteta osumnjičenog, odnosno optuženog s njegovog tijela mogu se uzeti ćelije radi analize DNK. Podaci dobijeni na ovaj način mogu se koristiti i u drugim krivičnim postupcima protiv iste osobe.

Isti sadržaj dat je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 128. i član 178. ZKP-a RS-a).

Član 115. Registar izvršenih analiza DNK i zaštita podataka

- (1) Sve izvršene analize DNK vođe se u posebnom registru pri nadležnom ministarstvu u Bosni i Hercegovini.
- (2) Zaštita podataka dobijenih analizama iz stava 1. ovog člana uređuje se posebnim zakonom.

Skoro identičan sadržaj naveden je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 129 i ZKP-a RS-a član 179). Identični su sadržaji stava 2., jedina izmjena je u stavu 1. gdje je kao nadležno ministarstvo za vođenje registra DNK analiza označeno – ministarstvo zdravstva u entitetima.

PRIMJEDBE NA OVA ZAKONSKA RJEŠENJA

1. Zakonodavac nije osjetio gdje je pravo mjesto za pozicioniranje oblasti vještačenja DNK analiza pa ih je pozicionirao odmah iza – vještačenja poslovnih knjiga sa kojim ova oblast nema nikakve veze. Primjerenije ih je bilo postaviti negdje sa vještačenjima tjelesnih povreda, tjelesnim pregledom i slično.
2. Kao odrednica se navode specijalizirane ustanove, a nigdje se ne navodi, koje su to specijalizirane ustanove, po kojim kriterijumima se postaje specijalizirana ustanova, ko daje certifikat o takvom statusu (specijalistička) itd.
3. Teoretski, a i praktično, nije se uopće moglo krenuti sa DNK analizama i njihovim korištenjem u krivičnim (i drugim) istragama, bez prethodno rješenog iznesenog problema.
4. Formulacija da je sa tijela osobe moguće uzeti ćelije radi analize DNK, u najmanju ruku je višestruko problematična. Naime, prvo je problematičan sam sadržaj eventualne naredbe – eventualni primjer „Naređuje se tom i tom da od toga i toga izuzme ćelije (koje) radi vještačenja DNK“. S druge strane, važno je napomenuti da postoje u ljudskom tijelu ćelije iz kojih nije moguće izvršiti DNK analizu (npr. eritrociti krvi).
5. Prethodne odrednice definišu da se izvršene analize DNK vode u posebnom registru, ali niko, čak ni površno, ne definiše izgled takvog registra. On mora biti jednoobrazan sa svim neophodnim podacima. Različitost u izgledu registara stvorila bi dodatne probleme i nemogućnost vođenja zajedničkih baza podataka i slično.
6. Takođe je definisano da se navedeni registri vode pri nadležnom ministarstvu (ZKP BiH), a prelaznim odredbama ZKP-a BiH, za to ministarstvo je određeno ministarstvo pravosuđa, koje je tada bilo tek u začetku, nedovoljno ekipirano i koncipirano da bi moglo preuzeti ovu ulogu.
7. Da stvar bude interesantnija entitetski Zakoni o krivičnom postupku određuju da se ovi registri vode pri ministarstvima zdravlja. Svakako je nejasna ovakva razlika – da na državnom nivou za jednu istu stvar bude nadležno ministarstvo pravde, a na entitetskom nivou ministarstvo zdravstva. S druge strane, postavlja se realno pitanje, zašto bi se uopće DNK analize dobijene za potrebe različitih krivičnih istraga vodile u registru pri ministarstvima zdravstva?!
8. Stav 2. istog Zakona navodi da će se zaštita podataka dobijenih analizama iz stava 1. urediti posebnim zakonom, što do danas nije urađeno.

U odnosu na navedeno, nedvosmisleno proizilazi da se DNK analize uopće nisu mogle koristiti u krivičnim istragama, jer odrednice odgovarajućih zakonskih rješenja nisu bile ispunjene!

Da stvar bude interesantnija dodatno se pobrinuo zakonodavac jer je ispustio predvidjeti još neke veoma bitne parametre. Tako primjerice nije:

- a) nedvosmisleno jasno predvidio vođenje baze podataka i za slučajeve izvršene po NN izvršiocu (ovako je ostavio nepotpuno jasno rješenje i mogućnost različitog tumačenja), a što bi nam stvorilo mogućnost da u nekom određenom slučaju rješavamo desetine slučajeva samo jednom DNK analizom koja bi našla odgovarajući

- profil u bazi po NN-u; zakonodavac, čak, nije precizno odredio ni načine postupanja/upoređivanja spornih i nespornih uzoraka;
- b) predvidio i situacije u kojima će se u toku postupka dokazati da su nevine pa se postavlja pitanje kako i na koji način izvršiti njihovo brisanje iz baze DNK uzoraka/analiza,
 - c) predvidio mogućnost upotrebe DNK analiza u slučajevima njenog ispitivanja kod životinja i biljaka. Na ovaj način rješena su mnoga krivična djela u svijetu!
 - d) predvidio način kako da rezultate iz registra DNK analiza koje bi bile smještene u entitetskim ministarstvima zdravstva koriste agencije za sprovođenje zakona!

II DIO - KOMENTARI ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU U BOSNI I HERCEGOVINI

Svakako da se iz ovog segmenta komentara izdvaja konstatacija (vezana za član 112. ZKP-a BiH) koja glasi: „Zakon nije izričito regulisao po čijoj naredbi se vrši analiza DNK, posebno nespornih uzoraka uključujući i uzimanje uzoraka krvi za analizu ili drugih tragova koji potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog“.

Vezano za komentare iz istog člana (112.) izuzetno je zanimljiva i važna sljedeća formulacija: „Da bi se rezultati DNK vještačenja mogli prihvatiti na Sudu, potrebno je preispitati čitav lanac formiranja ovog dokaza. U procesu dokazivanja treba odgovoriti na sljedeća pitanja: (a) da li je ispitivani biološki materijal bio podoban za DNK vještačenje; (b) da li postoji povezanost biološkog traga s krivičnim djelom (da li je trag možda nastao nezavisno od krivičnog djela, prije njegovog izvršenja ili poslije toga); (c) da li je prilikom obavljanja uviđaja i dopremanja traga u laboratoriju postupano na način koji isključuje mogućnost kontaminacije tuđim biološkim materijalom, zamjene materijala za vještačenje i mogućnost degradacije; (d) da li laboratorija u kojoj je vršeno vještačenje i personal zaposlen u njoj ispunjavaju akreditacione uslove i standarde u pogledu tehničke opremljenosti, pouzdanosti metoda vještačenja, obučenosti, kao i sistema mjera bezbjednosti koje sprječavaju kontaminaciju traga i isključuju laboratorijske greške; (e) da li su u konkretnom slučaju ispoštovani pomenuti standardi i uslovi, tj. da li su primijenjeni naučno prihvaćene metode, da li je laboratorijski personal koji je radio sa konkretnim dokazom obučen i posjeduje potrebne stručne certifikate (kako vještaci tako i laboratorijsko i drugo pomoćno osoblje), da li je u konkretnom slučaju postupano po protokolu obezbjeđivanja tragova, sprovođenje vještačenja, sačinjavanja izvještaja i njegove prezentacije na Sudu i (f) potrebno je posebno provjeriti da li lice koje je identifikovano DNK vještačenjem posjeduje brata jednogajčanog blizanca, kao i isključiti mogućnost da je biološki materijal mogao da bude ostavljen na način koji nije u vezi sa krivičnim djelom.

U komentaru člana 114. je navedeno i sljedeće: „Sakupljanje 'DNK dokaza' sa mjesta zločina ili pak prilikom rutinskog utvrđivanja spornog očitstva, mora biti po precizno standardizovanoj proceduri, sa jasno definisanim odrednicama koje se obligatorno i dosljedno poštuju“.

U nastavku komentara istog člana je navedeno i: „...Države treba da organizuju trening za sve subjekte koji rade na obezbjeđenju DNK dokaza, što podrazumjeva akreditaciju onih polaznika koji su ispunili uslove za rad sa njima“

U komentaru člana 115. je navedena i konstatacija: „...Polje standardizacije obuhvata: policijski i istražni postupak u obezbjeđivanju dokaza za DNK vještačenja, standardizaciju laboratorijskih uslova i postupaka vještačenja, standardizaciju podataka koji će biti pohranjeni u kompjuterskim bazama DNK profila, kao i standardizaciju zakonske regulative koja se odnosi na uslove pribavljanja i čuvanja uzoraka“.

PRIMJEDBE NA KOMENTARE ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

1. Svojevrsan problem može predstavljati konstatacija da Zakon (ZKP BiH) nije izričito regulisao po čijoj naredbi se vrši DNK analiza;
2. Dodatni problem predstavljaju odrednice koje definišu uslove pod kojima bi Sud prihvatao analize DNK gdje se navode – ispunjavanje akreditacionih uslova od strane laboratorije u kojoj se vrši DNK analiza, da li je sav personal koji je bio uključen u DNK analize (od vještaka do laboranata) obučen i da li ima stručne certifikate; da li je u konkretnom slučaju postupano po protokolu obezbjeđivanja tragova itd., jer je jasno da kod nas proces akreditacije (forenzičkih) laboratorija koje vrše DNK analize još nije ni počeo; da još nisu propisani stručni uslovi, kako za vještake, a još manje za ostalo pomoćno osoblje – koje i ne prolazi neku posebnu obuku, te je jasno da se ne posjeduju stručni certifikati; a da ne govorimo o tome da ne postoji protokol obezbjeđivanja tragova!
3. Neprevaziđen problem predstavlja i odrednica da se sakupljanje DNK dokaza mora odvijati po precizno standardiziranoj proceduri, sa jasno definisanim odrednicama koje se obligatorno i dosljedno poštivaju, jer navedene procedure još ne postoje!
4. Problem predstavlja i obaveza koja je nametnuta državi da organizuje treninge za sve subjekte koji rade na obezbjeđivanju DNK dokaza, jer država to do danas nije uradila!
5. Iz navedenog, ali i daljih komentara ZKP-a, trebala bi proistaći obaveza akreditacije onih polaznika koji su ispunili uslove za rad sa DNK dokazima, mada se to ne radi, niti postoje za to certificirane osobe.
6. Problem je što na prikupljanju uzoraka iz kojih se dobivaju DNK dokazi svakodnevno rade necertificirane osobe!
7. Dodatni problem predstavlja nepostojanje nikakve standardizacije koju predviđaju komentari ZKP-a BiH – počev od policijskih i istražnih postupaka u obezbjeđivanju dokaza za DNK vještačenje, preko standardizacije laboratorijskih uslova i postupaka vještačenja, do standardizacije podataka koji će biti pohranjeni u kompjuterskim bazama DNK profila, pa sve do standardizacije zakonske regulative koja se odnosi na uslove pribavljanja i čuvanja uzoraka. Iz čega proističe da se kod nas (u BiH) svakodnevno rade DNK analize, bez ispunjavanja nijednog od posljednje predviđenih uslova!

III DIO - ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O KAZNENOM/KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o kaznenom/krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04 i 63/04) mijenja se i dopunjuje kako slijedi:

Član 1.

U članu 112. (Analiza dezoksiribonukleinske kiseline), riječi; „ustanova specijalizirana“ zamjenjuju se riječima: „institucija koja posjeduje potrebnu stručnost u smislu osoblja i opreme za obavljanje forenzičke DNK analize“.

Član 2.

U članu 115. (Registar izvršenih DNK analiza i zaštita podataka), u stavu 1., riječi „u posebnom registru pri nadležnom ministarstvu u Bosni i Hercegovini“ zamjenjuju se riječima „u posebnom registru pri Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine“.

Na stav 1., dodaje se novi stav 2., koji glasi:

„(2) Ministar pravde BiH donosi Pravilnik o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe DNK analize u krivičnom postupku, o načinu pakiranja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade, pohrane uzoraka i dobivenih rezultata DNK analize u Bosni i Hercegovini“.

Dosadašnji stav 2., postaje stav 3.

Navedene izmjene i dopune ZKP-a BiH donesene su 19.07.2005. godine, dakle više od dvije godine nakon donošenja ZKP-a BiH.

PRIMJEDBE NA OVE IZMJENE I DOPUNE ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BiH

1. Iako je po izvornom Zakonu o krivičnom postupku BiH (stupio na snagu 01.03.2003. godine) zakonodavac preuzeo obavezu da u roku od 90 dana donese sve podzakonske akte, evidentno je da to nije uradio nikako, ili je neke manje, kozmetičke promjene uradio sa više od dvije godine zakašnjenja?!
2. Svojom izmjenom formulacije gdje umjesto „specijalizirana ustanova“ propisuje „institucija koja posjeduje potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme za obavljanje forenzičke DNK analize“ zakonodavac nije napravio neki bitan kvalitativni pomak naprijed jer je opet ostavio otvoreno pitanje šta znači potrebna stručnost – ko određuje taj stepen, na osnovu kojih kriterija, na koji način itd.
3. Novom izmjenom kojom sada određuje Ministarstvo sigurnosti BiH kao ono u kojem će se voditi registri DNK analiza, takođe, zakonodavac, ništa bitno ne mijenja jer i to Ministarstvo niti ima ljudi, niti adekvatne druge uslove da bi moglo ispuniti zadatak.

IV DIO - PRAVILNIK O NAČINU PRIKUPLJANJA I UZIMANJA UZORAKA BIOLOŠKOG MATERIJALA ZA POTREBE ANALIZE DEZOKSIRIBONUKLEINSKE KISELINE U KRIVIČNOM/KAZNENOM POSTUPKU

Član 1. (Predmet)

Ovim Pravilnikom utvrđuje se način prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala ljudi i drugih živih bića te ostalih tražova za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline (u daljem tekstu: DNK analize) u krivičnom postupku, način pakovanja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade i pohranjivanja uzoraka i dobivenih rezultata DNK analize, u Bosni i Hercegovini.

Član 2. (Vrste uzoraka)

Za DNK analizu u krivičnom postupku prikupljaju se i uzimaju svi dostupni i upotrebljivi uzorci spornog i nespornog biološkog materijala.

Član 3. (Način uzimanja uzoraka)

- (1) Uzorak biološkog materijala za forenzičku DNK analizu od ili sa žive osobe i to krvi, siemensne tekućine i drugih tjelesnih tekućina, urina, stidnih dlaka, te bris uzet iz drugih tjelesnih otvora osim usta, kao i otisak zuba uzima doktor medicine odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, u prisustvu ovlaštene službene osobe koja je istog spola kao što je osoba od koje se uzima uzorak.
- (2) Ostale uzorke biološkog materijala, izuzev biološkog materijala iz stava 1. ovog člana, može uzeti i stručna osoba ili zaposlenik medicinske struke odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, u prisustvu i pod izravnim kontroliranjem ovlaštene službene osobe, na način kao u stavu 1. ovog člana.
- (3) Uzorak biološkog materijala od maloljetnih osoba, osoba sa duševnim smetnjama i nedovoljno duševno razvijenih osoba uzima se i u prisutnosti zakonskog zastupnika tih osoba.
- (4) Uzorak biološkog materijala za forenzičku DNK analizu sa ili iz posmrtnih ostataka (leša) uzima obducent, u prisutnosti ovlaštene službene osobe.

Član 4. (Postupak uzimanja uzoraka)

- (1) Uzimanje uzoraka od osumnjičene odnosno okrivljene osobe za potrebe DNK analize vrši se na temelju naredbe suda, a u hitnim slučajevima tužitelja, sukladno članku 109. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP BiH).
- (2) Uzimanje uzoraka iz stava 1. ovog člana od osoba koje su lišene slobode može se vršiti nakon što je ova osoba upoznata s pravima iz člana 5. i 6. ZKP BiH.
- (3) Uzimanje uzoraka za DNK analizu od drugih osoba vrši se na temelju njihove pisane saglasnosti, uz izuzetke predviđene članom 109. ZKP BiH.

Član 5. (Pravila uzimanja uzoraka)

- (1) Prikupljanje bioloških tragova za potrebe forenzičke DNK analize, njihovo pakiranje, označavanje i dostavljanje na vještačenje vrši se sukladno pravilima kriminalističke struke i pravilima uzimanja, rukovanja i transporta materijala za forenzičku DNK analizu.
- (2) Postupanje sukladno stavu 1. ovog člana uključuje posebno sastavljanje zapisnika o svakoj poduzetoj radnji, fotografisanje tragova, popunjavanje kartice sa svim podacima o mjestu, vremenu uzimanja uzorka i opisu uzorka.

Član 6. (Označavanje uzoraka)

- (1) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala za forenzičku DNK analizu uzeti od osobe za koju postoje temelji sumnje da je počinila krivično djelo označavaju se pomoću bar – koda ili odgovarajuće šifre i kao takvi dostavljaju u forenzički DNK laboratoriji.
- (2) Imenom i prezimenom i njihovim jedinstvenim brojem označavaju se uzorci biološkog materijala koji se uzimaju i to:
 - od osoba radi određivanja identiteta ili činjenice da li otkriveni tragovi materijala potječu od osumnjičenog, odnosno okrivljenog ili oštećenog;
 - od članova obitelji radi utvrđivanja identiteta mrtve osobe.
- (3) Uzorak biološkog materijala mrtvog tijela osobe označava se sukladno utvrđenim pravilima kriminalistike.
- (4) Uzorci biološkog materijala iz stava 1., 2., i 3. ovoga člana stavljaju se u paket koji se označava bar – kodom ili šifrom, nadnevkom (datumom) i mjestom uzimanja, te imenom i prezimenom osoba koje vrše prikupljanje i uzimanje uzoraka biološkog materijala i paket se fotografiše.
- (5) Pakovanje i fotografisanje navedenih uzoraka vrši se na način iz stava 4. ovog člana da bi se spriječilo naknadno narušavanje integriteta paketa.
- (6) Kartica s osobnim podacima i s bar – kodom ili šifrom uzorka uzetog od osobe iz stava 1. ovoga člana dostavlja se istovremeno u odvojenu bazu podataka pri Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Ministarstvo sigurnosti BiH).

Član 7. (Čuvanje uzoraka)

- (1) Uzorci biološkog materijala iz člana 6. stava 1., 2., i 3. ovog Pravilnika pohranjuju se u Ministarstvu sigurnosti BiH.
- (2) Ministarstvo sigurnosti BiH će odrediti rok čuvanja uzoraka biološkog materijala iz stava 1. ovog člana.

Član 8. (Ograničenja u korištenju uzoraka i rezultata)

- (1) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala prikupljenog za forenzičku DNK analizu i dobivenih rezultata u svrhu kaznene istrage i kaznenog postupka moraju biti zaštićeni i ne mogu se koristiti u druge svrhe.
- (2) Uzorci biološkog materijala prikupljeni za DNK analizu od živih osoba, a namijenjeni za medicinske svrhe, te rezultati takve vrste DNK analize ne mogu se upotrijebiti u svrhu kaznene istrage i kaznenog postupka.
- (3) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala uzeti za forenzičku analizu DNK i dobiveni rezultati mogu se koristiti za znanstvena istraživanja i statistička praćenja ako je to propisano posebnim zakonom.
- (4) Imena i prezimena osoba, te drugi identifikacijski podaci moraju biti zaštićeni prije nego što se određeni uzorak DNK upotrijebi za svrhu iz stava 3. ovog člana.

Član 9. (Pohranjivanje rezultata)

- (1) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala iz člana 6. stav 1. ovog Pravilnika pohranjuju se u registru DNK osumnjičenih, okrivljenih i osuđenih osoba, pod istim bar – kodom ili šifrom kao i uzorak iz kojeg je dobiven DNK profil, koji se vodi pri Ministarstvu sigurnosti i smatraju se službenom tajnom.
- (2) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala za koji se nije utvrdilo od koga trag potiče, pohranjuju se u registru DNK profila bioloških tragova pronađenih na mjestu izvršenja kaznenog djela, pod istim bar – kodom ili šifrom kao i uzorak iz kojeg je dobiven DNK profil, koji se vodi pri Ministarstvu sigurnosti BiH i smatraju se službenom tajnom.
- (3) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala mrtve osobe pohranjuju se u evidenciji forenzičkog DNK laboratorija koji je analizu i obavio.
- (4) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala za osobe protiv kojih je istraga obustavljena, krivnja odbijena ili su oslobođeni od krivnje pravosnažnom presudom ili protiv kojih je postupak rješenjem pravosnažno obustavljen, smatraju se službenom tajnom i čuvaju se do proteka roka određenog za zastarjelost kaznenog gonjenja za djelo za koje je postupak vođen.
- (5) Iznimno od stava 4. ovog člana, uzorak biološkog materijala i rezultat dobiven forenzičkom DNK analizom koji se ne koristi u svrhu utvrđivanja identiteta, mora se uništiti.

Član 10. (Postupak analize)

- (1) Forenzička DNK analiza iz uzorka biološkog materijala vrši se sukladno molekularno biološkim postupcima koji su utvrđeni međunarodnim standardima prihvaćenim u Bosni i Hercegovini, uključujući preporuke Vijeća Evrope i standarde Interpola.
- (2) Analize iz stava 1. ovog člana vršit će institucije koje sukladno članu 112. ZKP BiH posjeduju potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme, da vrše forenzičku DNK analizu.

Član 11. (Postupak dostavljanja inozemnim tijelima)

- (1) Rezultati DNK analize uzoraka biološkog materijala mogu se dostaviti inozemnim tijelima za provođenje zakona u svrhu utvrđivanja identiteta nestale osobe ili mrtvog tijela nepoznate osobe sukladno odredbama Statuta Interpola, a u druge svrhe sukladno odredbama međunarodnih ugovora o pružanju međunarodne pravne pomoći.
- (2) Podaci sadržani u evidenciji iz člana 8. stava 1. ovoga Pravilnika dostavljaju se inozemnim tijelima za provođenje zakona obilježeni samo standardnim tabelarnim prikazom ustanovljenog DNK profila.

Član 12. (Prijem materijala za DNK analizu)

- (1) Prijem dokaznog i biološkog materijala za DNK analizu, standarde i kvalitetu rada u forenzičkom DNK laboratoriju i izdavanje rezultata uređuje se propisima institucije koja vrši DNK analizu.
- (2) Ministarstvo sigurnosti BiH će urediti način korištenja baze podataka.

Član 13. (Stupanje na snagu propisa)

Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom donošenja, a objavit će se u „Službenom glasniku BiH“

Pravilnik je, inače, objavljen u „Službenom glasniku BiH“ broj 35 od 14.05.2007. godine.

PRIMJEDBE NA PRAVILNIK O NAČINU PRIKUPLJANJA I UZIMANJA UZORAKA BIOLOŠKOG MATERIJALA ZA POTREBE ANALIZE DEZOKSIRIBONUKLEINSKE KISELINE U KAZNOM/KRIVIČNOM POSTUPKU

1. U odnosu na Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, ovaj Pravilnik ima drugačiji naziv od onoga koji je najavljen u Izmjenama i dopunama ZKP-a BiH; već samim tim, upitna je njegova validnost.
2. U članu 1. koji tretira predmet djelokruga ovog Pravilnika navodi se da se njime utvrđuje način prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala ljudi i drugih živih bića, te ostalih tragova... (navedene odrednice uopće nisu predviđene ZKP-om BiH, te se postavlja pitanje njihove validnosti jer se Pravilnikom proširuje mogući izvor uzoraka za DNK analize; njihovu mogućnost nagovještavaju i u komentarima ZKP-a BiH, ali je nema u samom ZKP-u BiH).
3. U članu 2. koji određuje vrstu uzoraka navodi se da se uzimaju i upotrebljivi sporni uzorci biološkog materijala, što, kao i u prethodnom članu, ZKP-om BiH nije najjasnije naznačeno.
4. U članu 3. koji određuje način uzimanja uzoraka nabrajaju se krv, sjemena tekućina i druge tjelesne tekućine, urin, stidne dlake, te bris uzet iz drugih tjelesnih otvora osim usta, kao i otisak zuba... Nije jasno zašto zakonodavac nabraja sve ove stavke, kad je jednostavno mogao dozvoliti/odrediti uzimanje brisa bukalne sluznice usta, što je i najjednostavniji i najbrži način uzimanja uzoraka za DNK analizu.

S druge strane navodi uzimanje sjemene tekućine što je besporebno i komplicirano kad je to jednostavnije dobiti iz brisa pljuvačke ili bukalne sluznice usta. Takođe je nejasno zašto zakonodavac isključuje uzimanje brisa usta? Pošto zakonodavac navodi uzimanje stidnih dlaka, ali ne i kose i dlaka s drugih dijelova tijela, da li to znači da se ostale dlake ne mogu uzimati? Ostaje i nejasna formulacija „... kao i otisak zuba...” koja se nikako ne uklapa u koncept sadržaja odrednica.

5. U istom članu je navedeno da navedene uzorke uzima doktor medicine odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, ali bez ikakve konkretizacije „odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja”, pa sve to otvara mogućnost za različite nesporazume i tumačenja, te osporavanja.
6. U istom članu, ali stavu 2. navodi da ostale tragove može uzeti i „stručna osoba”, ali ne određuje pobliže šta znači „stručna osoba”, što, također može izazvati neodumice, osporavanja i nesporazume. U nastavku istog člana istog stava navodi da to može uraditi „...ili zaposlenik medicinske struke odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja...”, gdje opet ne navodi nikakvu konkretizaciju, pa kao i u prethodnim slučajevima otvara mogućnost za osporavanja, nesporazume i slično.
7. Pošto kod uzimanja uzoraka za DNK analizu u ovom članu navodi kod živih osoba da se to radi u prisustvu ovlaštene službene osobe istog pola kao i osoba od koje se uzima uzorak, kod leša navodi samo prisustvo ovlaštene službene osobe. Sljedeći prvonavedenu logiku i u ovom slučaju je trebalo (bilo primjereno) odrediti/vezati pol službene osobe sa polom žrtve.
8. U članu 5. koji određuje pravila uzimanja uzoraka navodi se da se prikupljanje bioloških tragova vrši sukladno pravilima uzimanja, rukovanja i transporta materijala za forenzičku DNK analizu. Koliko je nama poznato takva pravila još zvanično nisu donesena.
9. U istom članu, ali stavu 2. navodi se sastavljanje zapisnika, ali bez ikakvih posebnih detalja o jednoobraznosti, obaveznim rubrikama i slično.
10. U istom članu i istom stavu navodi se popunjavanje kartica, ali, također, bez definiranja obrasca (npr. karton, papir i slično).
11. U oba slučaja nije navedeno ko popunjava zapisnik i karticu.
12. U članu 6. stavu 1. navodi se „uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala...”, pa zar može biti dokazni materijal za DNK analize a da nije biološkog porijekla (ista terminologija se navodi i članu 8, stavu 1., kao i članu 12, stavu 1.)?!
13. Isti član i isti stav, propisuje da se uzorci označavaju pomoću bar – koda ili odgovarajuće šifre, što se ne radi niti je poznato kako izgleda i ko određuje šifre.
14. U istom članu i istom stavu navodi se da se uzorci dostavljaju „...u forenzički DNK laboratoriji”. Postavlja se pitanje šta ako se dostavi u laboratoriji koji nije forenzički, i ko to i po kojim kriterijumima određuje forenzičke laboratorije? Od početka primjene DNA analiza na teritoriji BiH to se ne radi u forenzičkim laboratorijama, već u laboratoriju pri Kliničkom centru u Sarajevu, odnosno Institutu za genetički inženjering i biotehnologiju u Sarajevu, što znači da one nisu definisane kao forenzičke, pa analogno tome i analize dobijene u njima upitne su.
15. Isti član, ali stav 3. navodi da se uzorci biološkog materijala mrtvog tijela osobe označavaju sukladno utvrđenim pravilima kriminalistike, ali se postavlja pitanje koja su to zaista utvrđena pravila kriminalistike?
16. Isti član, ali stav 4. navodi da se uzorci stavljaju u paket koji se označava bar – kodom ili odgovarajućom šifrom, što se ne radi niti se zna ko i na koji način određuje šifru?

17. Isti član, ali stav 6. navodi da se „istovremeno sa karticom, bar – kodom ili šifrom uzorka to dostavlja u odvojenu bazu podataka pri Ministarstvu sigurnosti BiH, što se ne radi, jer to Ministarstvo za to nema niti uslove, niti kadrove, niti razrađene procedure!
18. U članu 7. koji određuje čuvanje uzoraka navodi se da se uzorci materijala iz člana 6. ovog Pravilnika pohranjuju u Ministarstvu sigurnosti BiH, a što se ne radi jer navedeno Ministarstvo nema niti ljudi, niti prostora niti predviđenih procedura niti prostorija, niti adekvatnih materijalno tehničkih uslova za njihovo držanje!
19. Isti član, ali stav 2. određuje da će Ministarstvo sigurnosti BiH odrediti rok čuvanja uzoraka biološkog materijala, ali se ne navodi kada će se to desiti (možda za pet – deset godina). Isto tako ne određuje se šta će se raditi dok se taj rok ne definiše?!
20. U članu 9. koji reguliše oblast pohranjivanja rezultata, u stavu 2. navode se da se“... rezulati DNK profila bioloških tragova pronađenih na mjestu izvršenja krivičnog djela pohranjuju u bazi/registru u Ministarstvu sigurnosti BiH...“, ali ZKP, ne predviđa vođenje registra DNK profila sa lica mjesta krivičnog djela.
21. U istom članu, ali stavu 3. navodi se da se rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala mrtve osobe pohranjuju u evidenciji forenzičkog DNK laboratorija koji je analizu obavio. Međutim, zakonodavac ne daje objašnjenje zašto, te previđa mogućnost da je ta osoba možda kriminalac i da bi unosom njegovog DNK profila u odgovarajuću bazu i određenim upoređivanjem možda mogli riješiti neka druga krivična djela.
22. U istom članu, ali stavu 5. određuje se da se materijal i rezultata dobiven forenzičkom DNK analizom koji se ne koristi u svrhu utvrđivanja identiteta mora uništiti, ali ne precizira niti rokove, niti načine, niti kontrolu radnje.
23. U članu 10, koji definira postupak analize u stavu 1. navodi se da se forenzička DNK analiza vrši „...sukladno molekularno biološkim postupcima koji su utvrđeni međunarodnim standardima prihvaćenim u Bosni Hercegovini...“. Međutim, koliko je poznato takve standarde BiH još nije usvojila!?
24. Isti član, ali stav 2. opet navodi da će se analize vršiti u institucijama koje posjeduju stručnost, u smislu osoblja i opreme, ali se ne precizira po kojim se to kriterijumima vrši, na koji način i od strane koje institucije.
25. U članu 12. (koji određuje prijem materijala za DNK analizu) stavu 1. navodi se da standarde i kvalitetu rada u forenzičkom DNK laboratoriju i izdavanje rezultata uređuje institucija koja ih vrši svojim propisima. To znači da svaka institucija može to raditi na različite načine!
26. Isti član, ali stav 2. navodi da će Ministarstvo sigurnosti BiH urediti način korištenja baze podataka, ali ne navodi do kog roka, i šta će se dešavati do tada?!

ZAKLJUČCI

Skoro nevjerovatno izgleda da je zakonodavac ovakvim pristupom i ovim konceptijskim i sadržajnim rješenjima apsolutno doveo u pitanje najfundamentalnije forenzičko i kriminalističko otkriće prošlog vijeka. Posmatrano sa aspekta tereta dokazivanja u krivičnim stvarima, DNK dokaz ima snagu po kojoj mogućnost drugačijeg tumačenja ostaje izvan razumne sumnje. Dakle, umjesto da kapitaliziramo fundamentalnost navedenog otkrića, kroz ovakva zakonska i podzakonska rješenja, sve to relativiziramo, i stvaramo mogućnost različitim osporavanjima.

Čak i najpovršnija analiza navedenog Pravilnika pokazuje niz njegovih nedostataka, te kada se to ukomponuje sa zakonskim odrednicama (analiziranim na početku rada) nedvojbeno se stiče dojam da se analize DNK BiH već duže vremena vrše pod okolnostima koje nisu u skladu sa odrednicama navedenog Pravilnika, ali i drugih akata. Ako se tome dodaju neprecizne zakonske formulacije i slično, situacija postaje još gora.

Važno je napomenuti da zakonodavac nigdje nije predvidio nezavisno ekspertsko tijelo koje bi vršilo nadzor nad radom forenzičkih DNK laboratorija i kontrolisalo pravilnost njihovog rada, kako u stručnom, tako i u pravnom domenu.

Zbog svega navedenog, potrebno je što prije, iznaći neka prelazna rješenja u navedenoj oblasti jer se na ovaj način stvorila realna mogućnost da svi slučajevi gdje su rađene DNK analize, i koje su bile krunski dokaz u određenim krivičnim istragama/predmetima ospore, te da na taj način mnogi kriminalci ostanu na slobodi, a mnoga krivična djela ostanu nerazriješena!

Kao trajno rješenje predlažem donošenje posebnog zakona o DNK analizama, koji bi na sveobuhvatan način kvalitetno rješio odrednice iz ZKP-a, ovog Pravilnika ali i čitav niz drugih, otvorenih, ali neophodnih pitanja, koja su u direktnoj vezi sa DNK analizama. Ovo tim prije, što je i postojeći Pravilnik svojim sadržajem izašao iz okvira dozvoljenog sadržaja za pravilnike.

Svakako da bi u izradi navedenog zakona morali učestvovati eksperti različitih profila, jer samo multidisciplinarni pristup njegovom koncipiranju garantovao bi određen uspjeh. Evidentno je da u izradi ovakvih zakona moraju participirati i praktičari koji do maksimuma osjećaju i znaju sve tajne navedene problematike, ali su istovremeno sposobni sve to pretočiti kroz krivično pravnu regulativu. Svaki drugačiji pristup, stvarao bi pretpostavku polovično obavljenog posla kao što je to bilo do sada. Svakako da to neće biti ni malo lako, ako ništa, ono zbog toga što će mnoga rješenja biti pod lupom onih koji štite ljudska prava i koji će uvijek nastojati osporiti određene determinante koje budu inklinirale navedenom segmentu.

Napomena: Ovu analizu je obradio ekspert forenzičkog usmjerenja, dominantno iz oblasti prirodnih nauka, a ne pravnik, ekspert krivično pravne oblasti. Upravo zbog toga mogući su i drugačiji pogledi na navedene zakonske i podzakonske akte koji reguliraju navedenu oblast.

LITERATURA

1. Aleksić, Ž. (1972): Naučno otkrivanje zločina, Beograd.
2. Babić M. (2000): *Krivični zakonik Republike Srpske sa kratkim komentarima, objašnjenjima i registrom pojmova*, Pravni fakultet, Banja Luka.
3. Bagding, P., Gold, E. R. (1973): A "new" saliva substance, probably inherited, and serologically independent of ABH, Lewis, and Sd^a blood group substances. *Med. Genet.* 10 (4): 322 - 327.
4. Bajrović K., Jevrić- Čaušević A., Hadžiselimović R. (2005): *Uvod u genetičko inženjerstvo i biotehnologiju*, INGEB, Sarajevo.

5. Bischof, M. A. (1938): Naučna policija, Payot, Paris, 31 - 32.
6. Boyd, W. C. (1950): Genetics and the Races of Man. Little, Brown and Company, Boston.
7. Brahe, T. (1980): Biologija, Mladost, Zagreb.
8. Bronnikova, M. A. (1974): Sudsko medicinsko isledovanje veštačestvenih dokazov, Moskva.
9. Connor, J. M., and Ferguson – Smith, M. A. (1984): Essential Medical Genetics, Blackwel, Sc. Publ. Oxford.
10. Davidović, M. (1977): Biologija, Genetička osnova ponašanja, Medicinska knjiga, Beograd.
11. Diklić V., Kosanović M., Nikoliš J., Dukić S. (2001): *Biologija sa humanom genetikom*, Grafopan, Beograd.
12. Gardner, E. J. (1975): principles of genetics, 5 the ed. John Wiley Sons Inc. New York, 341 – 346.
13. Gorkić, S. (1972): O tragovima biološkog porijekla u kriminalističkoj obradi, Beograd.
14. Gramov, A. P. (1971): Praktikum po sudebnoj Medicine, Medicina Moskva.
15. Grouchy, J. De and Turleau, C., (1977): Clinical Atlas of Human Chromosomes. Wiley Medical Publication, new York, 256 – 260.
16. Ilustrovana enciklopedija "Čovjek" (1985): Vuka Karadžić, Beograd.
17. Inhulsen, D. (2001): Kriminaltechnik auf neuen Wegen? Kriminalistik, 667 – 669..
18. James, S. H., Nordby, J. J. (2007): Forensic Science, Taylor&Francis Group.
19. Janssen, H. (1999): The DNA database in The netherlands, 1st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE 24th – 26th November 1999. in Lyons.
20. Jovanović, K. (1973): Kriminalistička tehnika, VŠUP Srbije, Beograd.
21. Jurković K., Juričić I., Mršić G. (2004): *Vrednovanje analize DNA u predmetima vještačenim prije uvođenja tehnologije DNA*, Policija i sigurnost, br.1-2, MUP RH, Zagreb.
22. Kičić, M., Krajinčanić, B. (1990): Medicinska genetika, Zagreb
23. Koning, J. (1999): Das DNA – Identitatsfestellungsgesetz (DNA – IdFG), Kriminalistik, 3, 325 – 327.
24. Lee, H. (1998): Materijalni tragovi, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.
25. Lukić, M. (1982): Osnovi sudske medicine za radnike organa unutrašnjih poslova, PFV; Beograd, 113.
26. Lukić, M., Pejaković, S. (1975): Sudska medicina, PFV, Beograd, 269 - 293.
27. Krivokapić, V. (1995): Primena tehničkih sredstava u otkrivanju i obezbeđenju dokaza u krivičnom postupku, Bezbednost, broj 5.
28. Krivokapić, V. (2006.): Kriminalistička tektika, Policijska akademija, Beograd.
29. Maksimović, R. (2000): kriminalistika – tehnika, Policijska akademija, Beograd.
30. Marjanović D., Dobrača I., Drobnić K.: *Prikupljanje, prezervacija i transport uzoraka za DNK analizu*, INGEB, Sarajevo, 2005.
31. Milanović, M. (1975): Sudska medicina, Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb. 318.
32. Milosavljević M.(2000): *Osnovi forenzičke biologije*, Udruženje građana «Obrazovanje gradi BiH», Sarajevo.
33. Milosavljević M. (2002): *Značaj DNA analiza u forenzičkoj i kriminalističkoj praksi*, Perjanik br. 1, MUP RCG, Danilovgrad.

34. Milosavljević M. (2003): *DNK analize i neke druge odrednice u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine i Republike Srpske*, Zbornik radova: Reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj, MUP RS, Banja Luka.
35. Milosavljević M., Milosavljević D.(2005): *DNA analize, Interpolov standard, baze podataka, aktuelna situacija u BiH*, Bezbjednost, policija, građani, br. 1/05, MUP RS, Banja Luka.
36. Milosavljević M., Milosavljević D.(2005): *DNA analize, Interpolov standard, baze podataka, aktuelna situacija u BiH*, Bezbjednost, policija, građani, br. 2/05, MUP RS, Banja Luka.
37. Milosavljević M., Milosavljević D.(2006): *Uvod u forenzičke nauke I*, Perjanik br. 9/10, MUP RCG, Danilovgrad.
38. Mukoyama, H., Seta, S. (1985): *Forensic Science Progress*, National Research Institut of Police Science, Tokio, Japan.
39. Nikolić, B. (1969): *Osnovi fiziologije čovjeka*. Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb, 47 - 52 : 86.
40. Primorac, D. i saradnici (2001): *Primjena analize DNA u sudskoj medicini i pravosuđu*, NZMH, Zagreb.
41. Van Renterghem, P. (1999): *National Institute of Criminalistics and Criminology, Belgium DNA database, 1 st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE, 24th – 26th November in Lyons.*
42. Ribić A., Bakal N., Marjanović D.(2004): *Komparativni pregled primjene tri različita metoda ekstrakcije DNK iz sasušenih krvnih mrlja*, *Exspertus forensis*, br. 5 (III), Udruženje sudskih vještaka Crne Gore, Podgorica.
43. Scheithauer, R. (1999): *Institute of Legal Medicine, University of Innsbruck, Austria, Austrian National DNA Database, 1 st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE.*
44. Simonović B. (2004): *Kriminalistika*, Pravni fakultet, Kragujevac.
45. Simonović B.(2002): *Identifikacija lica na osnovu DNK profila (1. deo)*, *Bezbednost*, br. 3/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
46. Simonović B.(2002): *Identifikacija lica na osnovu DNK profila (2. dio)*, *Bezbednost*, br. 4/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
47. Simović M.(2005): *Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske*, VŠUP, Banja Luka.
48. Sofradžija, A.: *Autorizovana skripta za postdiplomske studije na Medicinskom i PMF fakultetu iz oblasti hromosoma i hromosomskih promjena.*
49. Tasić, M. i sar. (2007): *Sudska medicina*, Zmaj, Novi Sad.
50. Zečević, D. (1980): *Sudska medicina*, JMN, Zagreb, 284 - 285.
51. Zergollern – Čupak, LJ. (1980): *Uvod u medicinsku genetiku s kliničkom citogenetikom*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Zakonski i podzakonski akti

- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine,
- Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH,
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske,
- Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini,

- Zakon o izmjenama i dopunama zakona o kaznenom/krivičnom postupku Bosne i Hercegovine,
- Pravilnik o načinu prikupljanja uzoraka biološko materijala za potrebe analize deoksiribonukleinske kiseline u kaznenom/krivičnom postupku.

ПРОБЛЕМ КОРУПЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ И МУЛТИЕТНИЧКА ДРУШТВА

Драган Јовашевић – Универзитет у Нишу

Апстракт

Међу службеним кривичним делима се посебно издвајају кривична дела корупције која представљају само различите облике и видове испољавања злоупотребе службеног положаја. Ради се о различитим облицима и видовима активног (давање мита) и пасивног (примање мита) подмићивања која познаје велики број савремених кривичних законодавстава, али и више међународних аката, у првом реду аката Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније. Због изузетне опасности од коруптивних понашања појединаца и група посебно у транзиционим и мултиетничким друштвима, и међународна заједница (универзална међународна организација оличена у Уједињеним нацијама као и регионалне организације у првом реду Савет Европе и Европска унија са одговарајућим организацијама и агенцијама у свом саставу) је кроз низ међународних правних аката поставила солидну правну основу и инструментаријум за организовану заједничку акцију у откривању, кривичном прогону, процесуирању и сузбијању оваквих противправних понашања. У том погледу посебно су значајне активности Европске уније о чијим напорима као и активностима специјализованих међународних безбедносних организација управо говори овај рад.

Кључне речи

корупција, кривично дело, одговорност, санкције, међународна заједница, правни акти

Abstract - The Problem Of Corruption In International Criminal Law And Multi Ethnic Society

The corruption is very often official criminal offence. These are very diverse forms of manifest to show of duty abuse. The corruption include two criminal offences : the giving bribe (active bribery) and the receiving bribe (passive bribery). All the modern criminal codes are prescribed these criminal offences with stern penalties. Also, many international organisations (UN, Council of Europe, European Union etc.) have brought more international legal acts against corruption and their perpetrators. These international legal acts and activity of these international political and safety organisations and other special organisations have made of ground for organise and systematic combat against corruption. In this paper the author has analysed characteristics of these international legal acts and activity of international community against corruption.

Key words

corruption, crime, responsibility, criminal sanctions, international community, legal acts

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Управо зато што још увек не постоји јединствени и опште прихваћени појам и дефиниција корупције¹, иако се ради о појави давнашњег порекла у правној, социолошкој², филозофској, безбедносној, политиколошкој и другој литератури се могу пронаћи различита одређења овог појма. При томе поједини аутори дају јасне, прецизне и концизне дефиниције за разлику од оних који описним путем покушавају да што шири круг различитих облика појавног манифестовања корупције подведу под обележја и карактеристике овог појма. Има и оних аутора који се задовољавају простим тумачењем законом одређеног појма корупције (кроз кривична дела примања мита и давања мита), и то најчешће због појма како је одређен у одредбама кривичног законодавства односно државе. Наравно да при томе можемо разликовати дефиниције овог појма у међународној, односно у унутрашњој, националној литератури³.

Дакле, основу за организовану друштвену реакцију против учинилаца кривичних дела корупције чине акти међународне заједнице⁴. Пошто је ипак оштрица борбе против кривичних дела корупције и поред низа међународно правних аката донетих у оквиру и под окриљем универзалних међународних организација⁵ (Уједињених нација и њених органа) односно регионалних организација (у првом реду Савета Европе као најзначајније политичке и безбедносне регионалне организације у Европи)⁶, ипак у националним оквирима, то је излагање о кривичноправним аспектима, обележјима и карактеристикама кривичних дела корупције непотпуно ако се бар у кратким цртама не укаже на упоредно правна решења ових инкриминација у позитивноправним системима неких европских држава⁷.

2. КОРУПЦИЈА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА

Међународна заједница се рано суочила са опасношћу од корупције⁸. Наиме, корупција представља један од основних облика феноменолошког испољавања организованог криминалитета и то криминалитета изузетно високог степена тежине и опасности са тешким последицама по појединца и друштво⁹. Овде се, наиме, ради

¹ Д. Деренчиновић, Мит о корупцији, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 6/2001. године, стр. 1465-1468

² Д. Полшек, Социолошка објашњења корупције, Друштвена истраживања, Загреб, број 2-3/1999. године, стр. 443-455

³ В. Алибунарић, Улога медија у борби против корупције, Загреб, 2002. године, стр. 56-69; Н. Сачић, Корупција, судство и медији, Криминалистичке теме, Сарајево, број 3-4/2003. године, стр. 361-375

⁴ Р. Цврчић, Корупција и инструменти њезина сузбијања у међународној заједници, Рачуноводство и финансије, Загреб, број 8/2000. године, стр. 63-69; Д. Деренчиновић, Приказ Конвенције УН против корупције, Право и порези, Загреб, број 3/2004. године, стр.38-46

⁵ Д. Деренчиновић, Коментар Конвенције УН против корупције, Загреб, 2005. године, стр. 81-94

⁶ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, Ријека, 2005. године, стр. 204-206

⁷ Р. Асприн, Мит и корупција, Загреб, 2003. године, стр. 139-156

⁸ С. Васиљевић, Република Хрватска и међународна заједница пред изазовом корупције, Правник, Загреб, број 1-2/1999. године, стр. 136-160

⁹ Д. Датзер, Корупција – системска или индивидуална слабост, Криминалистичке теме, Сарајево, број 1-2/2005. године, стр. 249-261

о организованим, често прикривеним, дуготрајним активностима појединаца, група и организација у земљи или иностранству са циљем да путем новца или друге имовинске користи подрију темеље власти, законитост у поступање јавних служби, односно владавину права и на тај начин повреде или угрозе људска права других лица¹⁰.

Но, поред низа међународноправних аката¹¹ који су донети од стране универзалних и регионалних међународних организација, од посебног су значаја за борбу против корупције коју воде поједине државе¹², па тако и наша, у сузбијању, супротстављању и спречавању корупције и међусобни, билатерални и регионални акти¹³ закључени од стране надлежних органа појединих држава. У том погледу од посебног је значаја један такав билатерални уговор закључен са Републиком Словенијом 6. априла 2001. године.

Тако је 6.априла 2001. године тадашњи министар унутрашњих послова СР Југославије у име наше земље потписао са Републиком Словенијом "Споразум о сарадњи у борби против организованог криминала, трговине опојним дрогама и психотропним супстанцијама, тероризма и других тежих кривичних дела"¹⁴. Овим се споразумом утврђују основи за институционализовање заједничке сарадње и напора у спречавању ових негативних, криминогених и антибезбедносних појава : организованог криминала, корупције, тероризма, трговине опојним дрогама и других тежих кривичних дела (то су кривична дела која су забрањена националним кривичним законодавством казном затвора од пет година или тежом казном).

Даље, овај споразум утврђује основе заједничке сарадње полицијских и правосудних органа обе државе и усклађивање њихових заједничких акција као што су :

1. размена информација,
2. обављање полицијске активности,
3. сарадња у истрагама појединих кривичних дела (за дела извршена на територијама ових држава или од стране држављана ових држава без обзира где су дела извршена),
4. размена резултата криминалистичко техничких истрага и
5. координирање и усмеравање полицијске сарадње.

¹⁰ К. Холтз, Корупција у полицији, Избор, Загреб, број 4/1998. године, стр. 267-275; Т. Тарле, Корупција у јавној управи, Правник, Загреб, број 2/2004. године, стр. 129-141, Н. Пантелић, Улога и значај сектора унутрашње контроле полиције у борби против корупције, Ревизија за безбедност, Београд, број 1/2007. године, стр. 17-20

¹¹ Д. Јовашевић, М. Гајић Гламочлија, Корупција у светлу заштите људских права, Београд, 2008. године, стр. 128-136

¹² Р. Тановић, Корупција и борба против корупције, Криминалистичке теме, Сарајево, број 1-2/2005. године, стр. 357-375

¹³ G. Meško, A. Anžič, Corruption in Central and Eastern Europe at the turn of Millenium, Ljubljana, 2000. godine, str.47-53

¹⁴ Овај је споразум ратификован од стране Скупштине СРЈ и објављен у Службеном листу СРЈ – Међународни уговори број 4/2001

Овим је споразумом формирано заједничко координационо тело - Одбор који има за циљ да координира заједничке активности у извршавању обавеза преузетих споразумом за ове земље потписнице, с тим да је установљена и периодична сарадња ресорних министара полиција. И коначно, од значаја је за ефикасно и квалитетно супростављање различитим облицима и видовима прекограничног криминала, па тиме и корупцији у Европи, посебно за земље југоисточне Европе недавно потписана и ратификована Конвенција о полицијској сарадњи у југоисточној Европи¹⁵ коју су потписали министри унутрашњих послова : Албаније, Босне и Херцеговине, Македоније, Молдавије, Румуније и Србије.

Свакако да у овом погледу посебан значај има и деловање Пакта за стабилност југоисточне Европе али и низа других међународних организација као што су : Интерпол (међународна организација криминалистичке полиције) и Еуропол¹⁶.

3. ЕВРОПСКА УНИЈА И СУЗБИЈАЊЕ КОРУПЦИЈЕ

Још је Споразум између влада држава Економске уније Белелукс, Савезне Републике Немачке и Француске Републике о постепеном укидању контрола на заједничким границама (познат као споразум из Шенгена) закључен 14. јуна 1985. године (а потом и одговарајућа Конвенција о примени споразума из Шенгена од 19. јуна 1990. године у делу трећем под називом : "Полиција и безбедност" у чл. 39-91) у поглављу првом, међу "Краткорочним мерама" у члану 9. одредио обавезу за стране уговорнице да интензивирају и појачају сарадњу између својих царинских и полицијских органа, посебно у борби против криминала, а нарочито ... против пореских и царинских утаја и проневера¹⁷.

Потом следи Уговор о Европској унији¹⁸ из Мастрихта закључен 7. фебруара 1992. године. Овај Уговор у члану К.1. тачка 7. одређује да су ради остварења циљева Европске уније, посебно слободног кретања лица, утврђена питања од заједничког интереса у које спада и "правосудна сарадња у кривичним стварима". На тај начин су формирана три стуба Европске уније¹⁹. Овај трећи стуб – сарадња држава чланица у области правосуђа и унутрашњих послова је институционализован у тачки 9. ("Наслов VI) који разрађује "полицијску сарадњу у циљу превентивног деловања и борбе против тероризма, недозвољене трговине опојним дрогама и других тешких облика међународног криминала"²⁰.

¹⁵ Службени гласник Републике Србије број 70/2007 од 23. јула 2007. године

¹⁶ W.J. Clifford, Resolving judicial corruption while preserving judicial independence – comparative perspectives, California Western International Law Journal, San Diego, број 2/1998. године, стр. 341-351

¹⁷ Д. Лопандић, М. Јањевић, Споразум из Шенгена – за Европу без граница, Београд, 1996. године, стр.9-17

¹⁸ Више : Д. Митровић, О. Рачић, Право Европске уније, Београд, 1996. године; Б. Бабић, Г. Илић, Југославија и Европска унија, Београд, 1996. године

¹⁹ Н. Бодирога Вукобрат, Посебности правне природе Европске уније, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 38/2001. године, стр. 351-369

²⁰ Д. Лопандић, М. Јањевић, Уговор о Европској унији – од Рима до Мастрихта, Београд, 1995. године, стр. 114-118

За реализацију постављених циљева у оквиру "трећег стуба" предвиђени су специфични инструменти као што су:

1. утврђивање заједничких ставова,
2. усвајање "заједничке акције" и
3. закључење конвенција у областима од заједничког интереса.

Овај Уговор садржи и еволутивну клаузулу (члан К. 9) која омогућава развој и разраду појединих одредби као и две декларације, од којих посебно, за тему нашег рада истичемо, Декларацију (број 32.) о сарадњи између полиција. Ова Декларација предвиђа :

1. усвајање конкретних мера код усклађивања истражних радњи,
2. формирање банке података,
3. усклађивање разлика у вођењу истражног поступка и
4. мере за стручно оспособљавање службених лица²¹.

Даљи допринос Европске уније у супростављању организованом транснационалном криминалитету представља Декларација о борби против организованог криминала²² која је усвојена 18. септембра 1992. године у којој су министри правде и унутрашњих послова држава чланица Европске уније нагласили одговорност држава за вођење борбе против криминала на њиховим територијама, али су указали и на међународни прекогранични карактер опасности које представљају Мафија и остале организације међународног криминала. У том смислу су потврдили потребу јачања ефикасне сарадње између надлежних органа држава чланица.

У циљу остварења овако постављених задатака, министри су се сагласили о потреби :

1. развоја сарадње у циљу конфискације производа који су добијени као резултат кривичних дела,
2. превенције и кажњавања трговине опојним дрогама и прања новца²³,
3. организовања оштрих акција против компанија које учествују у организованом криминалу и
4. настављања активности у циљу побољшања поступака екстрадиције између држава чланица²⁴.

²¹ S. White, Protection of the financial interests of the European Communities, Hague, 1998. године, стр.67-79

²² Д. Лопандић, М. Јањевић, Споразум из Шенгена – за Европу без граница, оп.цит. стр.187-188

²³ У борбу против прања новца укључени су разни органи и групе у оквиру Европске уније као што су : Група 15, Базелски комитет, Одсек за усклађивање борбе против кријумчарења

²⁴ У протеклом периоду Европска унија је уложила велике напоре у доношењу низа правних аката управљених на спречавање и сузбијање прања новца као што су : Препорука у вези борбе против прања новца од 29. новембра 1993. године, Одлука о прослеђивању Европском парламенту докумената о организованом међународном криминалу од 13. јула 1994. године, Закључци о организованом међународном криминалу од 29. новембра 1993. године, Извештај о прању новца од 20. јуна 1994. године, Извештај о организованом криминалу у Европској унији од 10. марта 1995. године

Тиме је учињен значајан напредак у трансформацији међудржавних односа држава чланица Европске економске заједнице у Европску унију²⁵ који је својевремено инаугурисан Јединственим европским актом од 16. јануара 1986. године²⁶.

Уговором из Амстердама који је усвојен 2. октобра 1997. године успостављен је простор слободе, безбедности и правде у оквиру Европске уније²⁷. Тиме је заправо извршена трећа значајнија институционална реформа ове европске регионалне економске, политичке и безбедносне организације. У члану Б, наведени су између осталог и следећи циљеви Уније :

1. да потврди свој идентитет на међународној сцени, посебно вођењем заједничке спољне и безбедносне политике што подразумева и постепено утврђивање заједничке одбрамбене политике која би у догледно време могла довести до заједничке одбране и
2. да одржи и ојача Унију као простор слободе, безбедности и правде у оквиру кога је слободно кретање лица обезбеђено уз паралелно усвајање одговарајућих мера из области контроле спољних граница, азила, имиграције и превенције криминала²⁸.

Остваривање ових циљева, је у Уговору затим разрађено у одговарајућим поглављима. Тако је у поглављу о полицијској и правосудној сарадњи у кривичним стварима истакнуто у члану 29. (раније члан К.1) да се наведени циљеви Европске уније постижу²⁹ :

1. спречавањем и борбом против организованог и другог криминала, а посебно... корупције³⁰ ... и
2. ближом сарадњом правосудних и других надлежних органа : полицијских, царинских и др. у државама чланицама директно или посредством преко Европске полицијске службе (Еуропола)³¹.

²⁵ Б. Кривокапић, Лексикон међународног права, Београд, 1998. године, стр.119-122

²⁶ Р. Вукадиновић, Европска економска заједница, Београд, 1991. године, стр. 54-67. Иначе, Јединствени европски акт не спомиње изричито сарадњу у области правосуђа и унутрашњих послова, већ се она на посредан начи спомиње само у две декларације које се односе чл. 13-19. Акта и у одредбама које се односе на Суд правде, док члан 100.А Акта управо истиче националну јурисдикцију у овим областима.

²⁷ У иностраној правној литератури у последње време све чешће се говори о "европском казненом праву" или "европском правосудном казненом простору" чију основу чине међународни извори донети у оквиру и под икриљем Савета Европе и Европске уније (Б. Павишић, Казнено право Вијећа Европе, Загреб, 2006. године, стр. 14-15)

²⁸ Д. Лопандић, Уговор о Европској унији – Рим, Мастрихт, Амстердам, Београд, 1999. године, стр. 37-46

²⁹ М. Јањевић, Трећи стуб Европске уније, Београд, 2003. године, стр. 219-223

³⁰ Значајну улогу у борби против корупције, посебно државних функционера имају закључци увојени на 19. европској конференцији министара правосуђа која је одржана на Малти јуна 1994. године када је усвојен предлог Мултидисциплинарне радне групе за утврђивање система мера у оквиру Програма међународне борбе против корупције. У мају исте године су државе чланице ОЕЦД на конференцији у Паризу усвојиле Препоруке у вези са корупцијом у међународним трговинским трансакцијама (М. Јањевић, Трећи стуб Европске уније, оп.цит. стр. 103).

³¹ Više : M. Santiago, Europol and Police Cooperation in Europe, Lampeter, 2000. godine

Заједничка делатност у оквиру полицијске сарадње према одредби члана 30. (раније К.2) Уговора из Амстердама обухвата :

1. оперативну сарадњу надлежних државних органа (полицијских и других специјализованих органа репресије) у области спречавања и откривања кривичних дела и истраживања у тој области,
2. сакупљање, чување, обраду и анализу релевантних информација,
3. сарадњу и заједничке иницијативе у погледу обуке, размене официра за везу, деташмана, коришћење опреме и криминалистичких истраживања,
4. г) заједничку процену специфичних истражних техника које се односе на откривање озбиљних облика организованог криминала³².

Нешто пре тога, детаљније одређење основа правосудне сарадње држава чланица Европске уније у кривичним стварима је учињено усвајањем Конвенције о формирању Европске полиције (конвенција Еуропол) на основу члана К.3. Уговора о Европској унији (95/Ц/316/01) од 26. јула 1995. године³³. У члану 2. ове Конвенције је наведено да Еуропол има за циљ да побољша у оквиру сарадње између држава чланица, ефикасност надлежних служби држава чланица и њихову сарадњу на превенцији и борби против тероризма, илегалне трговине опојним дрогама и других облика организованог међународног криминала, у случајевима када постоје конкретне индикације о постојању неке криминалне организације или структуре на подручју две или више држава чланица³⁴.

При томе је истакнуто да у надлежност Еуропола спадају, између осталих, и следећа тешка кривична дела : 1) прање новца које потиче од разних криминалних радњи и 2) разна кривична дела у вези са тим (која су наведена у Анексу 1.) међу којима се посебно истиче корупција.

У области наведених кривичних дела, Еуропол нарочито обавља следеће задатке³⁵ (сходно члану 3. Конвенције):

1. олакшава размену информација између држава чланица,
2. прикупља, сортира и анализира информације и податке,
3. преко својих националних јединица обавештава надлежне службе држава чланица о информацијама које се на њих односе и обавештава их о утврђеним везама између кривичних дела,
4. олакшава истраге у државама чланицама достављајући им све чињенице битне за одређење кривични случај и д) користи прикупљене и меморисане податке³⁶.

³² Т. С. Hartley, *Темељи права Европске заједнице*, Ријека, 2004. године, стр.124-137

³³ Љ. Стајић, *Основи безбедности*, Београд, 2003. године, стр.97-102

³⁴ В.Ђ.Деган, Б. Павишић, *Међународно казнено право*, Ријека, 2005. године, стр.373-376

³⁵ Д. Лопандић, М. Јањевић, *Споразум из Шенгена – за Европу без граница*, оп. цит. 118-122

³⁶ М. Јањевић, *Трећи стуб Европске уније*, оп.цит. стр. 312-313

Даљи корак у правцу интензивирања улоге Европске уније у спречавању и сузбијању тешких облика међународних кривичних дела³⁷ представљају напори управљени на доношење јединственог кривичног кодекса под називом : "Corpus iuris"³⁸. То је нацрт кодификације материјалног, процесног и извршног кривичног права Европске уније³⁹ који је урадила комисија угледних правних теоретичара под водством М. Делмас Мартија⁴⁰ 1996. године, а који је ревидиран у Фиренци 1999. године.

Ради се, заправо, о правном пројекту који чини 35 чланова који су распоређени у два дела : а) први део (чл. 1-17.) који уређује основна, суштинска материјалноправна питања и б) други део (чл.18-35) који уређује кривични поступак, организацију правосуђа и извршење кривичних санкција. Овај је акт примарно усмерен на заштиту финансијских интереса Европске уније, али је његова важност знатно шира јер поставља обресе будућег европског кривичног права или систем наднационалних кривичноправних норми.

Полазна основа "Corpus iuris" је пројекат Европског правног простора који се изражава кроз : а) асимилацију, б) сарадњу и в) хармонизацију европских система кривичноправне заштите, а који има за циљ уређење праведније, једноставније и делотворније кривичноправне репресије у области заштите финансијских средстава Европске уније⁴¹.

И коначно, специфичан допринос развоју кривичног права Европске уније представљају : 1) Уговор о Европском Уставу⁴² тзв. Римски Устав из 2004. године (чланак III – 275-277) и 2) Хашки програм⁴³ из 2005. године који садржи Десет приоритета за следећих пет година у смислу "Партнерства за европску обнову у подручју слободе, безбедности и правде" који посебну пажњу и активности органа Европске уније препоручују у подручју откривања, спречавања и сузбијања следећих кривичних дела :

1. фалсификовање заједничке валуте Евра,
2. преваре у вези са кредитним картицама и чековима,
3. прање новца,
4. трговина људима,
5. рачунарске саботаже и напади рачунарским вирусима,
6. корупција у приватном сектору и

³⁷ Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2006. године, стр.367-379

³⁸ Б. Павишић, Казнено право Вијећа Европе, оп. цит. стр.24-26

³⁹ Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2006. године, стр.582

⁴⁰ M. Delmas Marty, *Procedure penale d'Europe*, Padova, 2001. pp. 134-147; M. Delmas Marty, *The Contribution of Comparative Law to a Pluralist Conception of International Criminal Law*, *Journal of International Criminal Justice*, No. 1/2003. pp. 13-25

⁴¹ A. Cadoppi, *Towards a European Criminal Code*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1996. pp. 2-17

⁴² В.Б. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, оп.цит. стр.373-376

⁴³ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, *The Hague Programme – Ten priorities for the next five years, Security and Justice*, COM (2005) 184 Final – Non published in the Official Journal (Више : Б. Павишић, Казнено право Вијећа Европе, ибид, стр. 25-27

7. загађење мора⁴⁴.

На 21. конференцији европских министара правде која је одржана 1997. године у Прагу⁴⁵ констатовано је да је "корупција један од саставних пратећих феномена организованог криминала. Организовани криминал путем корупције настоји да добије потребне информације, да минимизира ризик откривања од стране полиције и да оствари одлучујући утицај у друштву. Организовани криминал има на располагању знатна финансијска средства што корупцији даје неконтролисану димензију".

4. ИНТЕРПОЛ И СУЗБИЈАЊЕ КОРУПЦИЈЕ

У предузимању различитих мера и радњи у циљу супротстављања и спречавања различитих облика и видова корупције, као и криминалитета уопште, а посебно је значајна улога Организације међународне криминалистичке полиције (познатије као Интерпол) која је основана 1923. године на међународној конференцији у Бечу у присуству 135 делегата из 19 држава Старог континента.

Међународна организација криминалистичке полиције – Интерпол⁴⁶ има за основни циљ успостављање ефикасне и квалитетне међународне сарадње међу појединим државама на плану сузбијања и спречавања криминалитета међународног, интернационалног карактера. Стога је потпуно логично да ова организација која има седиште у Француској, а националне бироуе у свакој појединој држави чланици, има посебно значајну улогу у настојањима да се међународна заједница уопште, а посебно поједине државе ефикасно, законито и квалитетно, супроставе различитим облицима и видовима корупције.

Према члану 2. Статута Интерпола задатак је ове међународне организације да :

1. помаже и развија међународну помоћ свих криминалистичких служби у оквиру закона оних држава које су његове чланице придржавајући се духа Опште декларације о правима човека Уједињених нација из 1948. године и
2. потпомаже, изграђује и пружа помоћ свим међународним и националним институцијама које учествују у борби (сузбијању - дакле репресији) или спречавању (превенцији) свих врста и облика криминалитета (осим када се ради о политичким и војним кривичним делима односно делима против вере или расе)⁴⁷.

⁴⁴ Више : V.C. Wingaert, Criminal Procedure Systems in the European Community, London, 1993. године; V.C. Wingaert, G.C. Stessens, International criminal law : a collection of international and european instruments, Hague, 1996. године; J. Pradel, G. Corstens, Droit penal europeen, Paris, 2002.године; В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Београд, 2003.

⁴⁵ В. Гилмор, Прљави новац, Београд, 2005. године, стр.18; Д. Јовашевић, М. Гајић Гламочлија, Кривично дело прања новца, Београд, 2008. године, стр. 103-112

⁴⁶ Ж. Алексић, М. Шкулић, Криминалистика, Београд, 2002. године, стр. 33- 34

⁴⁷ З. Ђорђевић, Улога Интерпола у борби на сузбијању кријумчарења дроге, Будва, Зборник радова, 2004.

У циљу ефикасног спровођења послова и задатака из своје надлежности Интерпол у свом седишту поседује огромну централну картотеку као и бројне евиденције у које готово свакодневно пристижу бројни подаци са свих страна света о извршеним, покушаним или припреманим кривичним делима односно њиховим учиниоцима. Интерпол даље прикупља, сређује, анализира и размењује бројне податке и информације о извршеним кривичним делима, њиховим учиниоцима, криминалним групама и организацијама, врши идентификацију сумњивих лица или лица за којима је расписана потерница, затим лишава слободе лица због постојања основане сумње да су учинила неко кривично дело, али увек поступајући по налогу правосудних органа појединих држава итд.

Према слову Статута, Интерпол је надлежан за поступање у следећим случајевима :

1. илегална производња и трговина опојним дрогама,
2. фалсификовање и протурање новца, чекова и других вредносних папира,
3. фалсификовање уметничких дела,
4. крађе, преваре и провале,
5. убиства и
6. проституција и трговина белим робљем.

Сарадња у оквиру Интерпола се најчешће одвија преко централних националних бироа у појединим земљама. Један од посебно значајних поља овога рада свакако представљају и међународне потраге као и објаве, затим међународни налози за хапшења (црвене потернице), обавештења о међународним криминалцима без захтева за хапшења (зелене објаве), захтеви за обавештења о криминалцима (плаве објаве), трагање за несталим лицима, обавештења о неидентификованим лешевима и сл.

Поред Интерпола одређену помоћ појединим државама у супростављању различитим облицима и видовима криминалитета у Европи пружа и Еуропол - организација криминалистичке полиције држава чланица Савета Европе основан 1995. године. И надлежност ове регионалне полицијске организације се посебно огледа у предузимању различитих делатности на пружању међународне сарадње појединих држава као и међународне кривичноправне помоћи у сузбијању и спречавању криминалитета интернационалног карактера, а између осталог свакако и корупције на европском континенту⁴⁸.

5. ЕУРОПОЛ И СУЗБИЈАЊЕ КОРУПЦИЈЕ

Поред Интерпола, значајну улогу у борби европских држава (посебно држава које су чланице Европске уније) против корупције има и Еуропол, организација европске полиције основана 1995. године.

године, стр. 333-341

⁴⁸ Савет Европе, Збирка докумената, оп. цит. стр. 131

Према члану 2. Конвенције Еуропол из 1995. године ова регионална организација у оквиру Европске уније има за циљ да побољша у оквиру сарадње међу државама ефикасност надлежних служби држава чланица Европске уније и њихову сарадњу у превенцији и борби против тероризма, илегалне трговине дрогом и других облика организованог међународног криминала у случајевима када постоје конкретне индикације о постојању неке криминалне организације или структуре на подручју две или више држава и када се с обзиром на обим и озбиљност случаја намеће потреба да државе покрену заједничку акцију⁴⁹.

Правни основ за успостављање, деловање и надлежност поступања Еуропола налази се у глави шест Уговора о европској унији из Мастрихта (чланови К-К9). Ове је одредбе даље конкретизовао Уговор о Европској унији из Амстердама (чл. 29-42.) из 1999. године односно Уговор у Ници (члан 7.) из 2001. године⁵⁰.

Основни циљеви овако успостављене полицијске и правосудне сарадње земаља чланица ове европске интеграције у области контроле криминалитета јесу :

1. успостављање високог нивоа заштите грађана у оквиру својих слобода и права,
2. успостављање високог нивоа безбедности и
3. успостављање високог нивоа обезбеђења правде односно владавине права, развијањем заједничких активности држава у области полицијских и правосудних послова у кривичним стварима и спречавања расизма и ксенофобије.

Ови се циљеви најпотпуније могу остварити енергичном, координираном и ефикасном акцијом против организованог криминала, посебно тероризма, трговине опојним дрогама и белим робљем, кријумчарења оружја и дрога као и трговином децом⁵¹.

Полицијска сарадња у овом погледу обухвата стварање и организовање специјализованих институција за успешну контролу и сузбијање криминалитета уопште, а посебно тешких и опасних облика и видова криминалитета интернационалног карактера. Та полицијска сарадња обухвата не само заједничку делатност полицијских (дакле репресивних органа), већ и сарадњу царинских и других специјализованих служби било директном сарадњом између држава чланица ове организације било посредством и преко Еуропола.

Та се сарадња непосредно односи на предузимање оперативних активности у циљу спречавања, откривања и истраживања кривичних дела, на сакупљање и чување, обраду, анализу и размену релевантних информација у вези са сумњивим финансијским трансакцијама, на заједничку иницијативу у погледу обуке, размене

⁴⁹ М. Јањевић, Трећи стуб Европске уније, Београд, 2003. године, стр.145-157

⁵⁰ Н. Гоеррингер., *Kriminologie*, Munchen, 1997. године, стр. 542-544

⁵¹ З. Стефановић, *Право Европске уније*, оп.цит. стр. 231 и даље

службеника као и коришћења опреме и одређених криминалистичких истраживања као и на заједничку процену специфичних истражних техника у откривању озбиљних облика криминалитета посебно оног организованог карактера⁵².

Основне активности Еуропола су усмерене на сузбијање и борбу против тешких облика криминала, на развијање полицијске сарадње у оквиру држава чланица Европске уније и размену информација ради омогућавања успешне активности националних полиција против транснационалног организованог криминала. Ова се организација посебно ангажовала на интензивирању сарадње између појединих држава и њихових надлежних полицијских, па и правосудних органа, на припреми, координацији и реализацији одређених истражних радњи укључујући и учешће у заједничким оперативним акцијама заједничких екипа, установљењу мреже истраживања, документације и статистике посебно о прекограничном криминалу где се посебно истиче : кријумчарење дрога, оружја и људи , а ту нарочито жена и деце.

Поред Еуропола одређени значај и улогу у спречавању и сузбијању корупције има и низ других европских регионалних организација⁵³. То су : 1) Европска судска мрежа – European Judicial Network (основан Заједничком акцијом јуна 1998. године), 2) Европско одељење за судску сарадњу – Eurojoust (основан на састанку Европског савета у Тампереу 1999. године, а регулисан Уговором из Нице 2001. године односно одлуком Савета Европе из 2002. године) и 3) Европско одељење за сузбијање превара – OLAF или European Anti Fraud Office (основан уговором из Мастрихта 1988. године, а реконструисан 1999. године)⁵⁴.

Уговором из Нице из 2001. године посебно је значајна активност формираног Европског одељења за судску сарадњу у унапређивању заједничких полицијских и правосудних активности.

Тако је Савет Европе у свом Извештају⁵⁵ од 19. марта 1998. године изразио између осталог одлучност да се бори свим расположивим средствима и мерама различитим облицима и видовима илегалне производње и трговине (у првом реду кријумчарења) опојним дрогама. На темељу "изражене забринутости земаља чланица Савета Европе" European Drug Abuse при Еурополу је обавезан да интензивира напоре узимајући у обзир информације добијене од појединих земаља чак и оних које у то време нису припадале овој регионалној организацији. Тако је Еуропол преузео улогу координатора свих активности на сузбијању илегалне фабрикације и кријумчарења опојним дрогама и другим психотропним супстанцијама.

⁵² D. Nelken, Collar Crime, Oxford Handbook of Criminology, 2000. године, стр. 901 ; U. Eisenberg, Kriminologie, Munchen, 2001. године, стр.713

⁵³ С. Соковић, Искусства ЕУ у сузбијању тешких облика криминала, Зборник радова, Будва, 2004. године, стр. 173-187

⁵⁴ Више : З. Стефановић, Право Европске уније, Београд, 2003. године ; Р. Вукадиновић, Право европске уније, Београд, 2001. године; Д. Лопандић, Оснивачки уговори Европске уније, Београд, 2001. године

⁵⁵ Љ. Стајић, Основи безбедности, оп.цит. стр. 150-151

6. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Међу кривичним делима која свакако имају посебну улогу у остварењу заштитне и гарантивне функције кривичног права посебно у мултиетничким друштвима – у остварењу заштите најзначајнијих друштвених добара и вредности налазе се и кривична дела против службене дужности или службена кривична дела, а међу њима опет кривична дела корупције (примање мита и давање мита).

То су дела која завређују пажњу не само теорије и праксе, већ и стручне и опште јавности по низу својих карактеристика од којих су најзначајније:

1. ова дела врше службена (домаћа или страна) или одговорна лица,
2. она се врше у службеној дужности која се крши, злоупотребљава на различите начине,
3. незаконитост поступања службених лица у вршењу службе било због предузетих радњи или донетих аката,
4. наносење штете другим физичким или правним лицима или повређивање њихових права или пак прибављање користи за службена лица на коју немају права,
5. кршење поверења у службу и јавна овлашћења, па и у правни поредак и институције власти у оквиру правне државе и
6. корумпираност, поквареност, подмитљивост јавне власти.

Међу службеним кривичним делима на првом месту се налазе кривична дела корупције која представљају само различите облике и видове испољавања злоупотребе службеног положаја. Ради се о различитим облицима и видовима активног (давање мита) и пасивног примање мита) подмићивања која познаје велики број савремених кривичних законодавстава, али и више међународних аката, у првом реду аката Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније.

Због изузетне опасности од коруптивних понашања појединаца и група посебно у транзиционим и мултиетничким друштвима, и међународна заједница (универзална међународна организација оличена у Уједињеним нацијама као и регионалне организације у првом реду Савет Европе и Европска унија са одговарајућим организацијама и агенцијама у свом саставу) је кроз низ међународних правних аката поставила солидну правну основу и инструментаријум за организовану заједничку акцију у откривању, кривичном прогону, процесуирању и сузбијању оваквих противправних понашања. У том погледу посебно су значајне активности најзначајније европске регионалне политичке и безбедносне организације Европске уније о чијим напорима као и активностима специјализованих међународних безбедносних организација управо говори овај рад.

KONFISKACIJA IMOVINE STEČENE KRIMINALOM – OPŠTA RAZMATRANJA I REŠENJA U ZAKONO- DAVSTVU REPUBLIKE SRBIJE

Mr Darko Marinković - *Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Mr Nenad Milić - *Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Apstrakt

U okviru kaznene reakcije na organizovani, kao i druge oblike imovinski motivisanog kriminala, od krucijalne važnosti je pitanje iznalaženja adekvatnog sistema sankcionisanja, pri čemu treba imati u vidu da je sticanje profita njihov osnovni motiv postojanja. Zato se savremeni koncept borbe protiv ove vrste kriminala zasniva na postulatu onemogućavanja korišćenja nezakonito stečene koristi i njenom oduzimanju. S obzirom na činjenicu da se kroz proces vršenja koristoljubivih zločina akumuliraju ogromna novčana sredstva, to kaznena reakcija mora imati sposobnost implementacije ne samo pri dokazivanju konkretnih inkriminacija i koristi ostvarene njihovim izvršenjem, već i na celokupnu imovinu organizacije ili pojedinca, koja se stiže sukcesivno, kroz niz kriminalnih radnji čiji veliki broj nikada i ne bude otkriven.

U Republici Srbiji je oduzimanje imovinske koristi ostvarene izvršenjem krivičnog dela moguće realizovati primenom novčane kazne, mere bezbednosti oduzimanja predmeta, kao i posebnom merom oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom. U 2008 godini izrađen je Nacrt Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, koji bi u skorije vreme trebao da postane sastavni deo pozitivnog srpskog zakonodavstva. Ovaj zakon na sistematičan način reguliše pomenutu problematiku, pre svega sa organizacionog i funkcionalnog aspekta, te uvodi određene novine, poput finansijskih istraga i prebacivanja tereta dokazivanja.

Ključne reči

imovinski motivisan kriminal, ispitivanje porekla imovine, konfiskacija nezakonito stečene imovine, teret dokazivanja, finansijska analiza, Nacrt Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela

Abstract - Confiscation Of Property Gained By Crime – General Considerations And Solutions Of The Republic Of Serbia Legislation

Within the framework of the penal response to organized crime, as well as to other forms of property-motivated crimes, the question of finding the system of adequate sanctioning is of crucial importance, whereas it should take into account that profit gaining is the basic motive for their existence. This is why the contemporary concept of the fight against the property-motivated crimes is based on the postulate to prevent the use of illegally gained proceeds and their confiscation. Considering the fact that vast amounts of money are accumulated through commitment of mercenary crimes, the penal response must be capable of being implemented, not only while providing evidence regarding the particular incriminations and proceeds gained by crime commitment, but it must also be implemented on the entire property of either the organization or the individual, the property which is gained successively, through a number of criminal actions the number of which usually remains undisclosed.

In the Republic of Serbia the confiscation of proceeds and property gained by crime commitment is possible by application of pecuniary penalty, then by confiscation of objects as well as the special measure of confiscation of proceeds gained by crimes. In 2008, the Draft Law on Confiscation of Crime-Related Property has been made, which should soon become an integral part of the positive Serbian legislation. This Draft systematically regulates the above mentioned issues, primarily from organizational and functional aspects, and it also introduces certain novelties, such as financial investigations and shifting burden of adducing evidence.

Key words

property-motivated crimes, investigating the origin of property, confiscation of illegally gained property, burden of adducing evidence, financial analysis, Draft Law on Confiscation of Crime-Related Property

Uvodna razmatranja

Motiv je pokretač ljudskog delanja, njegovom eliminacijom neutrališe se i sama čovekova aktivnost, bila ona zakonita ili nezakonita. Imajući to u vidu, osnovni instrumenti kaznene reakcije u suprostavljanju imovinski motivisanom kriminalu morali bi imati sposobnost eliminisanja motiva učesnika ovih ilegalnih delatnosti, a to je sticanje profita. Drugim rečima, potrebno je normativno predvideti, a zatim operacionalizovati i u praksi oživeti opštepriznati princip krivičnog zakonodavstva da se zločin ne sme isplatiti. S obzirom da se kroz proces vršenja imovinskih krivičnih dela, pre svega u okviru organizovanog kriminala, akumuliraju ogromna novčana sredstva, kaznena reakcija u ovom slučaju mora imati sposobnost implementacije ne samo pri dokazivanju konkretnog krivičnog dela i imovine stečene njegovim ostvarenjem, već i na celokupnu imovinu kriminalne organizacije, odnosno pojedinca, koja se stiže sukcesivno u kraćem ili dužem vremenskom periodu, kroz niz kriminalnih radnji čiji veliki broj nikada i ne bude otkriven niti dokazan. Tradicionalni krivičnopravni instrumenti oduzimanja imovine stečene izvršenjem krivičnog dela isključivo se odnose na slučajeve kada je izvršenje konkretnog dela dokazano, kao i utvrđena dobit ostvarena na taj način, ostavljajući van domašaja imovinu stečenu nizom drugih ilegalnih aktivnosti, koje često spadaju i u područje "tamne brojke". Ne treba smetnuti sa uma da je organizovani kriminal, kao najekstremniji oblik imovinski motivisanog zločina, fenomen kontinuiranog vršenja nezakonitih delatnosti, koje u svom totalitetu predstavljaju svojevrsan konglomerat pojedinih inkriminacija koji je u krivičnom postupku gotovo nemoguće rastaviti na sastavne elemente, što znači i da je nemoguće utvrditi ukupnu kriminalnu dobit ostvarenu njihovom realizacijom. Zato je domen kaznene reakcije u ovom slučaju nužno proširiti i na takve situacije kada samo postoje indicije da je određena imovina stečena kriminalnom delatnošću, uz davanje mogućnosti njenom titularu da dokaže legalan osnov sticanja iste. Ukoliko on to ne učini, imovina bi trebala biti podložna oduzimanju, odnosno konfiskaciji. Na ovaj način se konstituiše realna zakonska pretnja zaplene i one dobiti koja se ne može dovesti u direktnu vezu sa konkretnim krivičnim delom, ali u vezi koje ne postoje ni validni dokazi, koje je dužan prikazati sam titular, o njenom zakonitom poreklu. Time se neutrališe jak motiv nosilaca delatnosti organizovanog, i drugih, pre svega profesionalnih, oblika imovinskog kriminala, da svesno prihvataju rizik otkrivanja izvršenja pojedinih inkriminacija, te oduzimanja imovine stečene tom prilikom, s obzirom da im kao garant njihove buduće "egzistencije" ostaju prihodi ostvareni drugim nezakonitim

delatnostima, čije se kriminalno poreklo ne može dokazati i dovesti u direktnu vezu sa konkretnom inkriminacijom, razmatranom u konkretnom krivičnom postupku. Svesni činjenice da im udaru kaznene reakcije može biti izložena sva imovina čije zakonite "korene" ne mogu dokazati, pomenuti motiv se gubi, a sami instrumenti kaznene reakcije značajno dobijaju i na preventivnom efektu.

Kako je to naglašeno pre gotovo deceniju i po u preporukama Ministarske konferencije UN-a održane u Napulju 1994 godine,¹ jedan od najefikasnijih mehanizama suzbijanja organizovanog kriminala jeste "atak" državnih organa na njegov kapital, odnosno nezakonito stečenu dobit. Šest godina kasnije, ulaskom u novi milenijum, zemlje Evropske unije su u dokumentu strateškog karaktera namenjenom borbi protiv kriminala, kao jednu od glavnih političkih smernica takve borbe definisale nužnost fokusiranja pažnje na neutralisanje glavnog motiva delovanja organizovanog kriminala, oduzimanjem nezakonito stečene imovine.² Koje su razmere takve imovine teško da može biti egzaktno određeno. Kao određeni pokazatelj mogu poslužiti razne procene eksperata širom sveta – primera radi, stručnjaci UN iz Odeljenja za problematiku droga (United Nations Office on Drugs and Crime) ističu da je svetska trgovina narkoticima u 2005 godini iznosila približno 320 milijardi dolara.³ Da je reč o iznosima koji često premašuju budžete pojedinih država, potvrđuje i istraživanje objavljeno krajem 2003. godine u časopisu *Economy*, prema kojem je italijanska mafija te godine ostvarila promet od 85 milijardi evra, dok je ukupna vrednost imovine pod kontrolom mafije procenjena na oko 1.000 milijardi evra.⁴

Pravna priroda instituta oduzimanja imovine stečene kriminalom i definisanje značajnijih pojmova u ovoj oblasti

S obzirom na prethodno rečeno, može se konstatovati da je osnovni metod suprotstavljanja imovinski motivisanom kriminalu, pre svega organizovanom, oduzimanje nezakonito stečenog profita u totalitetu, s obzirom da novac predstavlja, kako su to slikovito istakli Kube i Jehle,⁵ njegovu "Ahilovu petu". Jedna od glavnih novina koja, pored nekih prethodno navedenih, velikom brzinom prodire u savremena zakonodavstva, jeste i reafirmacija instituta konfiskacije kriminalnih prihoda i oduzimanje *producta et instrumenta sceleris*, predviđenih kao kaznenih mera *sui generis*. Za razliku od krivičnopravnih sankcija čiji je smisao postojanja i izricanja lišavanje učinioca krivičnog dela određenih sloboda i prava, ove mere su suštinski posledične i samostalne - uzrokovane su izvršenjem samog krivičnog dela i ne vezuju se za izricanje i primenu krivičnih sankcija prema učiniocu. Konfiskacija

¹ *Naples Political Declaration and Global Action Plan Against Organized Transnational Crime*, UN Crime Prevention and Criminal Justice Newsletter, 1995, br. 26/27.

² *The Prevention And Control Of Organised Crime: A Strategy For The Beginning Of The New Millennium*, (2000/C124/01), 2000; Internet: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2000:124:0001:0033:EN:PDF>

³ United Nations Office on Drugs and Crime: *2007 World Drug Reports*, United Nations Publication, Vienna, June 2007, str. 170.

⁴ Laudati, A.: *Sistem za borbu protiv nezakonitog bogaćenja u evropskom zakonodavstvu*, Međunarodna konferencija o oduzimanju imovine stečene krivičnim delima, Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal, U.S. Department of Justice - Embassy of Belgrade, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, mart 2007, str. 3; nav. prema: Ilić, G.: *Oduzimanje imovine stečene kriminalom*. - U: *Revija za bezbednost*, Beograd, broj 5, 2008, str. 6.

⁵ Kube, E., Jehle, J., M.: *The Criminal Justice Systems Facing the Challenge of Organized Crime*, Germany.- U: *International Review of Penal Law*, br. 3-4, 1997, str. 579.

kriminalnih prihoda je usmerena prema osnovnom cilju činjenja imovinski motivisanog kriminala, a to je ostvarivanje nezakonitog profita i njegovo uživanje, pre svega kroz ubacivanje u legalne privredne i finansijske aktivnosti. Kako to ističe Kambovski⁶, u metode efikasnog lišavanja učinilaca krivičnih dela rezultata njihovih nezakonitih delatnosti danas se polažu velike nade u borbi protiv organizovanog i drugih teških oblika kriminala, posebno što se njihovom doslednom primenom, više nego ikada do sada, čini realnom hipoteza da se "zločin ne isplati". U tom smislu, konfiskacija nezakonito stečene imovine ima značajno preventivno dejstvo, a istovremeno je i u funkciji restorativne pravde i poboljšanja pozicije oštećenog u ostvarivanju prava na naknadu štete.

Poseban problem u lišavanju organizovanog, kao i drugih oblika imovinski motivisanog kriminala nezakonito stečene dobiti, sadržan je u činjenici da sve razvijenije forme njihovog ispoljavanja podrazumevaju perfidne i izuzetno složene mehanizme prikrivanja takve dobiti, posebno u slučajevima kada se ona prenosi na treća lica. Opšti stav u nauci i praksi krivičnog prava jeste da institut konfiskacije nezakonito stečene imovine nije isključivo lične, već i stvarne prirode, odnosno da njegovo dejstvo treba vezivati kako *ad personam*, tako i *ad rem*. On predstavlja antitezu teze prestupnika koji deluju u miljeu imovinski motivisanog kriminala – "krivična dela se vrše radi bogaćenja, sticanja imovinske dobiti i moći".

Konfiskacija nezakonito stečene imovine nema karakter kazne jer ne poseduje crtu retributivnosti koju kazna nužno uključuje u sebe – njenom primenom se učiniocu dela ništa ne uzvraća, već se on lišava nečega što mu ne pripada i što nikada nije ni imao u svom vlasništvu. Dalje, ova mera nema ni karakter mere bezbednosti, čak ni u svetlu zakonodavnih koncepcija o merama bezbednosti kao sankcijama zasnovanim na ideji opasnosti učinioca, s obzirom da se konfiskacijom nezakonito stečene imovine ne parira opasnosti učinioca u pravom smislu te reči. "Pariranje opasnosti" učinioca može se samo uslovno shvatiti i to u širem smislu, kao suprotstavljanje opasnosti koja može biti uzrokovana u širem društveno-ekonomskom miljeu, u slučaju da nezakonito stečena sredstva ostanu u državini prestupnika. Zato se konfiskacija kriminalnih prihoda uklapa u koncept neutralnih kaznenih mera, čije se postojanje i primena vezuju za samo ostvarenje krivičnog dela, u cilju eliminacije protivpravnog stanja konstituisanog njegovim izvršenjem.

Smatramo da je na ovom mestu neophodno ukazati na suštinsku razliku između instituta konfiskacije nezakonito stečene imovine, koja je predmet našeg rada, i oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, koje kao posebna kaznena mera već dugi niz godina postoji u većini savremenih krivičnih zakonodavstava. Osnov primene oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom jeste konkretna sudska odluka kojom je utvrđeno izvršenje jednog ili više krivičnih dela. Njome se od učinioca oduzimaju novac, predmeti od vrednosti i svaka druga imovinska korist pribavljena krivičnim delom, čije je postojanje u krivičnom postupku dokazano. S obzirom da oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom ima ne samo karakter *ad personam*, već i *ad rem*, to se imovinska korist oduzima i od lica na koja je preneti bez naknade, ili uz naknadu koja očigled-

⁶ Kambovski, V.: Novi režim konfiskacije imovine u kaznenom zakonodavstvu Republike Makedonije.- U: *Pravni život*, Beograd, broj 9, 2007, str. 630.

no ne odgovara stvarnoj vrednosti. Dakle, predmet posebne kaznene mere oduzimanja imovinske koristi jeste imovina čije je poreklo, odnosno povezanost sa krivičnim delom, direktno utvrđena i dokazana u krivičnom postupku na osnovu raspoloživih dokaza koje je prezentovao tužilac ili prikupio sam sud. Za razliku od nje, kriminalno-politički smisao postojanja i uvođenja instituta konfiskacije imovine stečene kriminalom jeste oduzimanje imovine za koju samo postoji verovatnoća, snažne indicije i tsl., ne i dokazi, da potiče od nezakonitih delatnosti određenog lica ili grupe lica, prema kojima se vode ili su pravnosnažno okončani krivični postupci za određena krivična dela. U takvim postupcima nije dokazana direktna veza sporne imovine i nezakonitih delatnosti optuženih ili osuđenih, ali je konstituisana oboriva pretpostavka (najčešće usled presude za krivična dela koja spadaju u sferu imovinski motivisanih) da imovina koju poseduju nije stečena na zakonit način, već upravo suprotno. Titularima takve imovine daje se pravo da dokažu zakonske osnove njenog sticanja, a u slučaju da to ne učine ista podleže konfiskaciji, odnosno oduzimanju. Dakle, u ovom slučaju imamo modifikaciju pravila o teretu dokazivanja (*reversal of the burden of proof*). Prethodno navedeno predstavlja samo jedan grub hipotetički model realizacije instituta o kome govorimo, koji u uporednopravnoj praksi ima različite forme i realizuje se u sudskom ili administrativnom postupku, pri čemu svaki od njih ima svojih specifičnosti.

U prethodno izloženom supstratu instituta konfiskacije nezakonito stečene imovine pomenuli smo pojam *pretpostavke*, koji je od krucijalne važnosti u celoj proceduri njegove primene. Naime, veliku novinu u odnosu na klasične institute kaznenog prava predstavlja mogućnost uvođenja zakonskih pretpostavki u ovu oblast, što je predviđeno kako nacionalnim,⁷ tako i međunarodnim pravnim aktima. Tako se npr. u *Konvenciji o pranju novca, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala* postojanje znanja, namere ili svrhe, kao elementa bića krivičnog dela pranja novca, može pretpostaviti na osnovu objektivnih faktičkih okolnosti. Ipak, za nas je posebno važno predviđanje mogućnosti prebacivanja tereta dokazivanja na učinioca krivičnog dela u vezi sa imovinom za koju se pretpostavlja da je proistekla iz krivičnog dela. Drugim rečima, učinilac je na osnovu takve pretpostavke obavezan da dokaže zakonitost porekla navodne kriminalne dobiti ili druge imovine koja podleže konfiskaciji, u meri u kojoj je takav zahtev saglasan načelima domaćeg prava i prirodi sudskog i drugih postupaka (*Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*, član 12, stav 7; *Konvencija UN protiv korupcije*, član 31, stav 8). Odredbe međunarodnih dokumenata o oduzimanju imovine stečene kriminalom sadrže rešenja koja suštinski predstavljaju značajno odstupanje od pretpostavke nevinosti, pa se s tim u vezi može postaviti pitanje opravdanosti uvođenja zakonskih pretpostavki koje teret dokazivanja prebacuju na lice protiv kojeg se postupak vodi.

Evropski sud za ljudska prava (*European Court of Human Rights*, Strasbourg) zauzeo je stav da postojanje činjeničnih i pravnih pretpostavki nije u suprotnosti sa Evropskom konvenci-

⁷ Tako se u francuskom i engleskom pravu odgovornim za podvođenje smatra lice koje ne može da opravda svoje izvore prihoda, a živi u zajednici sa osobom koja se redovno bavi prostitucijom. U Engleskoj važi pretpostavka da lice koje neovlašćeno koristi tuđe vozilo odgovara za njegovo oštećenje ili prouzrokovanje smrti nekog lica, osim ako dokaže da je bilo odsutno u trenutku udesa. Nav. prema: Ilić, G.: *Međunarodni standardi oduzimanja imovine stečene kriminalom* - U: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja* (zbornik radova), Beograd, 2007, str. 259-260.

jom o ljudskim pravima (*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 1950), odnosno sa pretpostavkom nevinosti sadržanoj u čl. 6 st. 2 te konvencije. Prema shvatanju Suda, svi pravni sistemi poznaju činjenične ili pravne pretpostavke, pa ih Konvencija u načelu ne zabranjuje. Ona, međutim, obavezuje države ugovornice da u oblasti krivičnog prava ne pređu određeni prag, tačnije, da pomenute pretpostavke postave unutar razumnih ograničenja vodeći računa o ozbiljnosti uloga i očuvanju prava na odbranu.⁸ Osnovna garancija korektnosti postojanja zakonske pretpostavke u oblasti konfiskacije imovine jeste obezbeđenje realnih mogućnosti okrivljenom da pobija takvu pretpostavku, s tim da bi bilo dovoljno da pokaže, u skladu sa kriterijumom ravnoteže verovatnoća, da je imovinu stekao na drugi način, a ne određenim krivičnim delima.⁹

Kada je reč o definisanju i razumevanju najznačajnijih pojmova iz oblasti konfiskacije imovine stečene kriminalom, treba istaći da su oni gotovo unikatno određeni u međunarodnim aktima koji se odnose na ovu problematiku. Tako se pod imovinom podrazumeva dobro svake vrste, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procenjivo ili neprocenjivo, kao i pravni dokumenti ili instrumenti kojima se dokazuje pravo ili interes u odnosu na takvo dobro.¹⁰ Dobit ili prihod od kriminala, odnosno sredstva stečena izvršenjem krivičnog dela, predstavljaju imovinu koja je proistekla ili je ostvarena, direktno ili indirektno, izvršenjem krivičnog dela.¹¹ Termini kao što su "zamrzavanje" (en. *freezing*) ili "zaplena (blokada)" (en. *seizure*) imovine se u najvećem broju nacionalnih zakonodavstava odnose na preventivne mere pravosudnih ili upravnih organa, koje se preduzimaju u toku trajanja sudskog ili administrativnog postupka s ciljem privremenog uskraćivanja vlasniku prava slobodnog raspolaganja imovinom čije je poreklo sporno, dok se ne donese konačan stav o njenom statusu.¹² Izrazi "gubitak, zaplena" (en. *forfeiture*) ili "konfiskacija" (en. *confiscation*) odnose se na odluke donete od strane sudske ili upravne vlasti, s ciljem da se određenom licu trajno uskrati posedovanje imovine koja je stečena na nezakonit način.¹³ Slično rešenje je i u međunarodnim pravnim aktima – tako se pod zamrzavanjem podrazumeva privremena zabrana prenosa, pretvaranja, raspolaganja ili premetanja imovine ili privremeno preduzimanje čuvanja ili kontrole imovine na osnovu naredbe suda ili drugog

⁸ Cooper, S.: Human Rights and Legal Burdens of Proof.- U: *Web Journal of Current Legal Issues* - <http://webjcli.ncl.ac.uk/2003/issue3/cooper3.html>

⁹ Ibid.

¹⁰ *Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (član 2, tačka d); *Konvencija o pranju, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala* (član 1, tačka b); *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije* (član 2, tačka g).

¹¹ *Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (član 2, tačka e); *Konvencija o pranju, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala* (član 1, tačka a); i *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije* (član 2, tačka d); *Međunarodnu konvenciju o suzbijanju finansiranja terorizma* (član 1, tačka 3).

¹² Tako je i u procesnom zakonodavstvu Srbije, članovima 82–88 Zakonika o krivičnom postupku iz 2001 godine, normirana procedura privremenog oduzimanja predmeta u krivičnom postupku, dok je u posebnoj glavi koja se odnosi na krivična dela organizovanog kriminala, članovima 504r–504h, normirano privremeno oduzimanje predmeta i imovinske koristi i van uslova predviđenih za redovnu proceduru, u okviru postupka za krivična dela organizovanog kriminala. Reč je, dakle, o merama procesnog karaktera, koje imaju za cilj obezbeđenje kasnije (eventualne) aplikacije trajnog oduzimanja predmeta i imovine koja potiče od kriminalne delatnosti određenog lica.

¹³ Adamoli, S. at all: *Organized Crime - Around the World*, Helsinki, 1998, str. 142.

nadležnog ograna,¹⁴ dok konfiskacija označava trajno lišavanje imovine na osnovu naredbe suda ili drugog nadležnog organa.¹⁵

U pojedinim zakonodavstvima i stručnim radovima često se koristi i izraz "proširena konfiskacija" kao varijanta oduzimanja kriminalnih prinosa, s tim što se, za razliku od neposredne imovinske koristi konkretnog dela, proširena konfiskacija izriče na osnovu pretpostavke da je sporna imovina u stvari prinos prethodne kriminalne aktivnosti pojedinca ili grupe lica, koju ovi drugi nisu uspeali pobiti.¹⁶ Ovako definisana proširena konfiskacija odgovara insitutu konfiskacije nezakoniti stečene imovine, koja je predmet našeg rada.

Kratak međunarodno-pravni i uporedni pregled instituta konfiskacije imovine stečene kriminalom

Može se reći da je razvoj nove koncepcije o konfiskaciji nezakonito stečene imovine na međunarodnom planu započet donošenjem *Konvencije UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci* (*UN Convention Against Illicit Traffic Narcotic Drugs and Psychotropic Substances*, Viena 1988)¹⁷ iz 1988 godine, koja propisuje obavezu država potpisnica da usvoje takve mere koje su neophodne u konfiskaciji svih kriminalnih prinosa ostvarenih krivičnim delima propisanim članom 3 paragrafa 1 Konvencije (prestupi u vezi sa ilegalnom proizvodnjom i prometom opojnih droga i psihotropnih supstanci) ili imovine u vrednosti koja odgovara takvim prihodima, kao i konfiskaciji opojnih droga i psihotropnih supstanci, sirovina i sredstava koje se primenjuju u njihovoj proizvodnji i prometu.

Inspirisane činjenicom da je organizovani kriminal postao međunarodni problem u porastu, kome se efikasno može suprotstaviti jedino modernim i efikasnim metodama, od kojih je najznačajnija lišavanje prestupnika nezakonite stečene dobiti, zemlje članice Saveta Evrope su novembra 1990 godine donele *Konvenciju o pranju novca, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala* (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime*, Strasbourg, 1990).¹⁸ Osam godina kasnije, isti organ je u Briselu usvojio *Zajedničku akciju o pranju novca, utvrđivanju, traganju, zamrzavanju, zapleni i konfiskaciji sredstava i prihoda od kriminala* (*Joint Action on Maney Laundering, The Identification, Tracing, Freezing, Seizing and Confiscation of Instrumentals and the Proceeds From Crime*, Brussel 1998),¹⁹ a juna 2001 doneta je i *Okvirna odluka Saveta Evropske*

¹⁴ *Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (član 2, tačka f); *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije* (član 2, tačka d). U članu 1 tačka g Varšavske konvencije Saveta Evrope iz 2005 godine (*Konvenciji Saveta Evrope o pranju, otkrivanju, zapleni i konfiskaciji prinosa kažnjivih dela i finansiranja terorizma*), koji se odnosi na termine, pod izrazima "freezing" or "seizure" podrazumeva se privremena zabrana transfere, uništenja, transakcije, rukovanja ili prenosa imovine, ili privremeni nadzor ili kontrolu imovine, na osnovu naloga suda ili drugog nadležnog organa vlasti

¹⁵ *Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (član 2, tačka g); *Konvencija o pranju, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala* (član 1, tačka d); *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije* (član 2, tačka e); *Konvenciji Saveta Evrope o pranju, otkrivanju, zapleni i konfiskaciji prinosa kažnjivih dela i finansiranja terorizma* (član 1, tačka d).

¹⁶ Kambovski, V., op. cit., str. 635-636.

¹⁷ Internet: http://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf

¹⁸ Internet: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/141.doc>

¹⁹ Todorović, V. (priređivač): *Međunarodna pravna pomoć, 78 multilateralnih međunarodnih konvencija*, Međunarodni ugovori, knjiga 1, tom II, Beograd, 2003, str. 511 – 515.

unije o pranju novca, pronalaženju, utvrđivanju, zamrzavanju, zapleni i oduzimanju sredstava i prihoda od kriminala (Council Framework Decision of 26 June 2001 on Money Laundering, The Identification, Tracing, Freezing, Seizing and Confiscation of Instrumentalities and the Proceeds of Crime)²⁰.

Od ostalih međunarodnih akata koji se jednim svojim delom odnose na problematiku konfiskacije nezakonito stečene imovine važno je pomenuti *Krivičnopravnu konvenciju o korupciji* (Criminal Law Convention on Corruption, Strasbourg 1999),²¹ iz 1999. godine, *Međunarodnu konvenciju o suzbijanju finansiranja terorizma* (International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, New York 1999),²² usvojenu decembra iste godine u Njujorku, *Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (UN Convention Against Transnational Organized Crime, Palermo 2000),²³ iz 2000. godine i *Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv korupcije* (United Nations Convention against Corruption, Merida 2003), usvojenu u Meksiku decembra 2003. godine.²⁴

Zemlje Evropske unije su se vrlo jasno odredila prema načinu na koji se mora voditi borba protiv organizovanog kriminala usvajajući *Strategiju za prevenciju i kontrolu organizovanog kriminala na početku novog milenijuma* (The Prevention And Control Of Organised Crime: A Strategy For The Beginning Of The New Millennium). Polazeći od opšteprihvaćenog stava da je "glavni motiv organizovanog kriminala upravo sticanje finansijske dobiti" dokument sadrži zaključak da se "efikasna prevencija i suzbijanje organizovanog kriminala moraju zasnivati na pronalaženju i zamrzavanju, kao i privremenom i trajnom oduzimanju imovine stečene krivičnim delom". U ovom strateškom dokumentu Evropske Unije se preporučuje razmatranje mogućnosti da se, posle osude nekog lica za teško krivično delo, ublaži teret dokazivanja vezano za poreklo imovine koju to lice poseduje. To ublažavanje podrazumevalo bi da se od osuđenog lica zahteva da dokaže da je na zakonit način došao u posed pomenute imovine. Sledeći usvojenu strategiju, nekoliko zemalja članica Evropske Unije, u prvom redu Velika Britanija, Irska i Belgija, su radi lakšeg utvrđivanja porekla imovine osnovale specijalizovane agencije kao samostalne organizacije ili deo tužilaštava, sa zadatkom otkrivanja nezakonite imovine. Pored ovog, u nekim zemljama je agencijama poverena obaveza upravljanja i čuvanja privremeno oduzete imovine, u cilju očuvanja njenje vrednosti.

Noviji razvoj međunarodnopravne regulative u ovoj oblasti sublimiran je u *Konvenciji Saveeta Evrope o pranju, otkrivanju, zapleni i konfiskaciji prinosa kažnjivih dela i finansiranja terorizma* (Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, Warsaw, 2005)²⁵ iz 2005 godine, te *Okvirnoj odluci Saveta EU o konfiskaciji prihoda, sredstava i imovine povezane sa kriminalom* (Council Framework Decision on Confiscation of Crime-Related Proceeds,

²⁰ Internet: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:182:0001:0002:EN:PDF>

²¹ Internet: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/173.htm>

²² Internet: <http://untreaty.un.org/English/Terrorism/conv12.pdf>

²³ Internet:

http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_eng.pdf

²⁴ Internet: http://www.unodc.org/pdf/crime/convention_corruption/signing/Convention-e.pdf

²⁵ Internet: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/198.doc>

Instrumentals and Property)²⁶, donetoj iste godine. Član 5 Varšavske konvencije propisuje stranama potpisnicama uvođenje obaveze konfiskacije kriminalnih prihoda, podrazumeva jući i imovinu u koju je transformisan kriminalni prihod, kao i imovinu stečenu legalnim delatnostima, ako su kriminalni prinosi pomešani sa takvom imovinom, do procenjene vrednosti pomešanih prinosa, te prihode ili drugu korist proizašlu iz prihoda ili imovine u koju su pomešani ili transformisani kriminalni prinosi, do procenjene vrednosti izmešane dobiti. Svaka država treba da predvidi mogućnost obavezne konfiskaciju u slučaju prihoda ostvarenih posebno teškim krivičnim delima, poput trgovine drogama, ljudskim bićima, pranjem novca i sl. (član 3, tačka 3), te propiše zakonodavne i druge mere kojima će se od učinioca tražiti da dokaže poreklo prihoda za koje se sumnja da potiču od krivičnih dela, u saglasnosti sa načelima domaćeg prava (član 3, tačka 4). Između ostalog, Konvencija propisuje i formiranje finansijsko-obaveštajnih jedinica (*Financial intelligence unit* - FIU) na nacionalnim nivoima, koje će imati posebnu ulogu u procesu identifikovanja prihoda stečenih kriminalom (član 12). Prethodno navedena Okvirna odluka Saveta EU iz 2005 godine u članu 3 propisuje da će svaka država članica doneti neophodne mere kako bi se omogućila konfiskacija imovine koja pripada licu osuđenom za krivično delo falsifikovanja novca, pranja novca, trgovine ljudima, krijumčarenja migranata, seksualne eksploatacije i dečje pornografije i trgovine drogama, izvršenim u okviru kriminalne organizacije, ka i terorizma. Konfiskacija imovine je moguća u slučaju kada je sud, na osnovu raspoloživih saznanja, potpuno ubeđen da imovina potiče od prethodno navedenih krivičnih dela osuđenog lica, koja su učinjena pre osude za ta dela, u periodu koji se smatra razumnim u konkretnom slučaju (član 3 tačka 2(a)), kada je sud ubeđen da imovina potiče od sličnih kriminalnih aktivnosti osuđenog lica, iz perioda pre osude za pomenuta dela, koji se smatra razumnim u konkretnom slučaju član 3 tačka 2(b)), ili, pak, kada je utvrđeno da je vrednost imovine nesrazmerna sa legalnim prihodima osuđenog lica, a sud je na osnovu raspoloživih činjenica uveren da imovina potiče od kriminalnih aktivnosti osuđenog (član 3 tačka 2(c)). Okvirnom odlukom je, između ostalog, određeno i da se mora osigurati da zainteresovane strane raspolažu pravnim lekovima u cilju zaštite svojih prava, te da sama Odluka nema pravno dejstvo u pogledu obaveze poštovanja nekih osnovnih principa, pre svih principa preuzmpcije nevinosti (član 4 i 5).²⁷

Kakva su rešenja prisutna u komparativnom pravu kada je reč o problematici oduzimanja imovine ostvarene kriminalom? Iako postoje brojne i značajne razlike u kaznenim zakonodavstvima pojedinih država kada je reč o ovom institutu, njegovoj pravnoj prirodi, regulativi i primeni, ipak se u njima mogu uočiti i određena rešenja koja su međusobno slična i čiji broj se iz dana u dan uvećava. Ova tendencija uniformnosti predstavlja logičan sled analize i preuzimanja najbolje prakse (*best practice*) pojedinih nacionalnih zakonodavstava

²⁶Internet:

http://www.unicri.it/www/justice/docs/JudicialCoop/Decision_2005_212_Crime%20Related_Confiscation.pdf

²⁷ Kako to opravdano ističe Kambovski, ova ograda se ne može shvatiti drugačije osim kao insistiranje da se u domaćem zakonodavstvu preciziraju zakonske pretpostavke za pokretanje postupka konfiskacije nezakonito stečene imovine, kao i kvalitet i obim dokaza kojim bi javni tužilac i sud ustanovili osnovanu sumnju da određena imovina predstavlja kriminalni prihod. To znači da se na osuđenog ni u kom slučaju ne sme prebaciti teret dokazivanja za bilo koju okolnost koja se tiče njegove prethodne kriminalne aktivnosti, ili na sam pretpostavljeni kriminalni prihod, ako se on pojavljuje kao bitno obeležje nekog ranije izvršenog dela. S druge strane, nesporno je da ako su sve te pretpostavke ispunjene, na osuđenog će padati teret dokazivanja da je imovina, za koju se veruje da je kriminalna, legalno stečena. Kambovski, V., op. cit., str. 638-639.

(poput SAD-a i Italije), kao i prethodno navedenih međunarodnih akata koji se u celini ili delimično odnose na ovu problematiku.

Prema propisima koji su u primeni u različitim državama, konfiskacija nezakonito stečene imovine može se realizovati u sudskom ili administrativnom postupku, pri čemu se u okviru prvog sistema diferenciraju rešenja koja predviđaju oduzimanje u građanskom ili/i u krivičnom postupku. Dokazni standardi i teret dokazivanja u njenoj realizaciji različiti su od zemlje do zemlje. U nekim zakonodavstvima je za izricanje konfiskacije neophodan standard dokaza – utvrđenih pravno relevantnih činjenica, dok je u drugim to nivo osnovane sumnje ili indicija. Neki pravni sistemi predviđaju i reverzivni teret dokazivanja u postupku utvrđivanja porekla imovine. Takođe, pravnosnažna presuda nije uvek neophodna za konfiskaciju određene imovine – iako mnoge zemlje konfiskaciju smatraju delom procedure krivičnog postupka (i posledično tome istu zasnivaju na presudi), u nekim zemljama imovina može biti konfiskovana i bez presude, kroz pojednostavljenu administrativnu proceduru zaplene ili u nešto složenijoj građanskoj parnici. Naylor²⁸ ističe da se u normiranju ove oblasti uočavaju tri pristupa: 1) prvi poznaje strogu *in personam* proceduru i podrazumeva da se lice mora povezati sa krivičnim delom postojanjem osnovane sumnje da ga je izvršilo i podizanjem optužnog akta, pre nego što se nezakonito stečena imovina oduzme; 2) drugi pristup podrazumeva *in rem* proceduru, prema kojom se nezakonito stečena imovina može oduzeti ako postoji verovatnoća da je stečena krivičnim delom. Oduzimanje se odvija u građanskom postupku i ne mora biti podignuta optužnica za krivično delo, već je dovoljno postojanje verovatnoće da je imovina pribavljena krivičnim delom, pri čemu je vlasnik imovine koja je predmet postupka dužan da dokaže njeno legalno poreklo ukoliko želi da je zadrži; 3) treći pristup je svojevrsna mešavina prethodnih – imovina može biti zamrznuta u slučaju da postoji verovatnoća da je stečena izvršenjem krivičnog dela u cilju izbegavanja njenog otuđenja ili skrivanja, a za trajno oduzimanje potrebno je da se dokaže krivica lica za krivično delo koje mu se stavlja na teret u krivičnom postupku.

Sjedinjene Američke Države su zasigurno zemlja sa najrazvijenijim sistemom oduzimanja imovine stečene nezakonitim delima. Sama konfiskacija se može realizovati kako u krivičnom tako i u parničnom (građanskom) postupku, ali i u pojednostavljenoj administrativnoj proceduri, koja u praksi daje i najbolje rezultate. U krivičnoj proceduri se zaplena imovine sprovodi u postupcima koji se vode za ilegalnu trgovinu narkoticima, krivična dela propisana RICO zakonom i pranje novca.²⁹ Da bi se povećala efektivnost mehanizama konfiskacije, američki Kongres je sredinom osamdesetih godina prošlog veka prihvatio brojne izmene u *Zakonu o obuhvatnoj konfiskaciji (Comprehensive Forfeiture Act – CFA, 1984)*. Ključna stvar sadržana u CFA aktu bila je uvođenje doktrine "vraćanja unazad" (*relation back*), zahvaljujući kojoj se sva prava, interesi i imovina podložni konfiskaciji po automatizmu dodeljuju državi odmah nakon izvršenja dela kojim su isti nelegalno pribavljeni.³⁰ Pored konfiskacije imovine koja je deo krivičnog postupka, konfiskacija se može sprovesti i u građanskom postupku, koji pruža znatne proceduralne prednosti za državu, prvenstveno iz razloga što

²⁸ Naylor, R., T.: Wash-out: A critique of follow-the-money methods in crime control policy.- U: *Crime, Law and Social Change*, 1999, br. 32, str. 2.

²⁹ Henning, P.: Individual Liability for Conduct by Criminal Organizations in The United States.- U: *International Review of Penal Law*, br. 3-4, 1997, str. 768

³⁰ Ibid.

dokazi koji potkrepljuju tužbu u ovom slučaju po standardu mogu biti niži od onih koji su potrebni za pokretanje krivičnog postupka.³¹ Administrativno oduzimanje imovine stečene kriminalom se obavlja bez angažovanja suda. Ovlašćenje za donošenje takve odluke pripada određenim državnim agencijama, poput Federalnog istražnog biroa (Federal Bureau of Investigation), Uprave za borbu protiv droga (Drug Enforcement Administration), Uprave za imigraciju i carine (Immigration and Customs Enforcement), i sl. Da bi se primenila administrativna procedura neophodno je da imovina koja se oduzima nije predmet nikakvih potraživanja – navedene agencije lociraju konkretnu imovinu ili vrednosti i privremeno je plene, uz davanje mogućnosti da se eventualni vlasnik u određenom vremenskom roku javi i potražuje istu, nakon čega se imovina trajno konfiskuje.³²

Konfiskacija imovine za koju se smatra da pripada nekoj kriminalnoj organizaciji osnovna je mera u suzbijanju takvih udruženja u zakonodavstvu Švajcarske. Član 59, Poglavlje 3 Krivičnog zakonika navodi: "Sudija će izreći konfiskaciju svih sredstava nad kojima neka kriminalna organizacija ostvaruje pravo raspolaganja. Sredstva koja pripadaju nekom licu koje je učestvovalo ili pružilo pomoć nekoj kriminalnoj organizaciji (član 260ter Krivičnog zakonika) smatraju se, dok se ne dokaže suprotno, sredstvima nad kojima ta organizacija ostvaruje pravo raspolaganja."³³ Cilj ovog člana nije samo da se konfiskuje imovina koju su kriminalne organizacije stekle nezakonitim aktivnostima, već i da se one liše te imovine (obrotnih sredstava) i time spreči vršenje novih krivičnih dela. On unosi novinu u vezi sa dotad važećim pravom, koje je omogućavalo isključivo oduzimanje imovine stečene izvršenjem nekog specifičnog krivičnog dela. Pošto je takav dokaz bilo teško pribaviti kada je reč o kriminalnim organizacijama, s obzirom na složenost njihovih struktura, prema mišljenju Savezne skupštine Švajcarske "predloženo rešenje podrazumeva, u suštini, omogućavanje konfiskacije imovine a da pritom nije neophodno utvrditi od kog krivičnog dela ona potiče. Prosta činjenica da je ta imovina predstavljala sredstva nad kojima je neka kriminalna organizacija imala pravo raspolaganja opravdava njenu konfiskaciju".³⁴

U Italiji je konfiskacija regulisana članom 240 krivičnog zakona. Država, u vezi sa osudom može oduzeti imovinu osuđenih osoba, ako je ista korišćenja u izvršenju krivičnog dela ili predstavlja profit stečen kriminalom.³⁵ Konfiskacija se naređuje kroz krivičnu proceduru, na osnovu dokaza izvedenih u krivičnom postupku. Član 416bis krivičnog zakona (uključen u krivični zakon 1982 kao "Rognoni - La Torre" zakon) predviđa da udruživanje u nameri da se izvrši krivično delo (udruživanje tipa "mafija") predstavlja povredu zakona i sadrži specifična pravila o konfiskaciji dobara koja su vlasništvo kriminalnih udruženja. Osobe osuđene za pripadanje organizaciji tipa "mafija" će uvek biti podvrgnute konfiskaciji predmeta kori-

³¹ Materijal prezentovan na: *International Law Enforcement Academy*, Budimpešta, FBI, februar 2004. god.

³² U administrativnoj proceduri konfiskacije prisutna je teorija "napuštanja imovine". Lica kod kojih se nađe novac ili druge vrednosti (npr. novac kod pretpostavljenog dilera droge) odriču se istih tvrdeći da sa njima nemaju nikakve veze zato što ne mogu dokazati njihovo zakonito poreklo, tako da u odnosu na imovinu koja je predmet zaplene nema nikakvih potraživanja od strane eventualnih vlasnika ili trećih lica. Prema podacima Vlade SAD-a, u 2005-oj godini konfiskovana je imovina u vrednosti od oko 980 miliona dolara, od toga više od 80% procedurom administrativnog oduzimanja.

³³ *Criminalite Organisee – des représentations sociales aux définitions juridiques*, sous la direction de Maria Luisa Cesoni, Paris – Bruxelles – Genève, 2004, str. 295.

³⁴ *Ibid.*, str. 296

³⁵ *Criminalite Organisee – des représentations sociales aux définitions juridiques*, op. cit., str. 592.

šćenih ili namenjenih izvršenju krivičnih dela, kao i imovine koja predstavlja proizvod ili dobit od takvih krivičnih dela ili predmeta i imovine proistekle iz njih.³⁶ Zakonskim dekretom broj 306 iz 1992 godine (član 12–*sexies*) uveden je poseban oblik konfiskacije ("konfiskacija neopravdano stečene imovine"), čije su glavne karakteristike:³⁷ 1) primenljivost u vezi sa osudama za posebno teška krivična dela; 2) delimično ukidanje tereta dokazivanja; 3) široka definicija zaplenjive imovine. Zakon, u stvari, dozvoljava konfiskaciju sve imovine koja nije proporcionalna prihodima i ekonomskoj aktivnosti osobe koja je osuđena, bez obzira da li se imovina može dovesti u vezu sa krivičnim delom zbog koga se u konkretnom slučaju vodi postupak. U slučajevima da se donese presuda za takva (teška) krivična dela, poput udruživanja mafijaškog tipa, iznude, kidnapovanja u svrhe iznude, prikrivanja i primanja ukradene imovine, zelenaštva, pranja novca itd., novac, roba ili imovina čije se zakonito poreklo ne može opravdati (dokazati) konfiskovaće se od optuženog, bilo da je on njihov vlasnik ili su mu na raspolaganju u nekom drugom obliku, a ista nisu u srazmeri sa prihodima koje ostvaruje i koji su prijavljeni u njegovoj poreskoj prijavi, odnosno ekonomskoj aktivnosti koju obavlja. Italijanski zakonodavni sistem primenjuje još jedan poseban oblik konfiskacije, predviđen članovima *2bis* i *2ter* zakona br. 575 iz 1965, koji je naknadno izmenjen zakonima br. 646 iz 1982 i 55 iz 1990.³⁸ U slučaju mafijaških zločina i zločina povezanih sa drogom, specijalna administrativna procedura (regulisana zakonom i kontrolisana od strane suda) može biti primenjena u zapleni i konfiskaciji imovine ilegalno stečene vršenjem ovih inkriminacija. U posebnim okolnostima, zaplena (kao privremena mera) je dozvoljena za određenu imovinu koja je u disproporciji sa prijavom poreza na dohodak i legalnim aktivnostima osobe o kojoj je reč. Na kraju, naredba za konfiskaciju se izdaje ako takva osoba ne dokaže da je spornu imovinu stekla na legalan način.³⁹

U Velikoj Britaniji Zakon o trgovini drogama (*Drugs Trafficking Act 1994*)⁴⁰ iz 1994. godine ovlašćuje sud na izdavanje naloga za oduzimanje imovine optuženog za jedno ili više krivičnih dela trgovine drogom, za koga sud utvrdi da je primio uplatu ili koju drugu naknadu u vezi sa trgovinom drogom. Sud procenjuje iznos koji odgovara sredstvima dobijenim na navedeni način i dužan je da primeni zakonsku pretpostavku da sva imovina koja je u posedu okrivljenog u trenutku osude ili u periodu od šest godina pre datuma kada je krivični postupak započet, potiče od trgovine drogama, te da su svi rashodi koje je optuženi imao isplaćeni iz sredstava stečenih trgovinom drogom. Zakonsku pretpostavku tuženi može da odbaci u odnosu na bilo koji deo imovine ili rashoda, a sud će presuditi u njegovu korist i ukoliko postoji ozbiljan rizik nastupanja nepravde u slučaju konfiskacije. Traženi standard dokaza po ovom zakonu je standard koji se primenjuje u građansko-pravnom postupku, po principu ravnoteže verovatnoća.

U ovoj zemlji je 2002 godine donet i Zakon o kriminalnim prihodima (*Proceeds of Crime Act, 2002*),⁴¹ koji dodatno olakšava postupak konfiskacije nezakonito stečene dobiti kroz

³⁶ Internet: http://www.interno.it/dip_ps/dia/normative/l.646-1982.pdf

³⁷ Adamoli, S. at all., op. cit., str. 146.

³⁸ Ibid., str. 147.

³⁹ Fiore, S.: Pregled zakonodavstva i struktura organizacija za borbu protiv organizovanog kriminala u Republici Italiji, Beograd, oktobar 2002, str. 4-5.

⁴⁰ Internet: http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts1994/ukpga_19940037_en_1

⁴¹ Internet: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020029_en_1

građansku proceduru, konstituišući i posebnu Agenciju za povraćaj (nezakonito stečene) imovine (*Assets Recovery Agency*).

Oduzimanje imovine stečene kriminalom prema krivičnom zakonu i privremeno oduzimanje imovine u procesnom zakonodavstvu Srbije

U Srbiji se oduzimanje imovinske koristi ostvarene izvršenjem krivičnog dela može realizovati primenom novčane kazne, mere bezbednosti oduzimanja predmeta, kao i posebnom merom oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom. Kada je reč o novčanoj kazni, Krivični zakonik Srbije (KZ),⁴² u skladu sa rešenjima koja su postala dominantna u krivičnim zakonodavstvima evropskih zemalja, predviđa sistem njenog odmeravanja čija je suština u određivanju tzv. dnevnih iznosa. Prema članu 48 KZ-a, novčana kazna se može odmeriti i izreći ili u dnevnim iznosima ili u određenom iznosu. Za krivična dela učinjena iz koristoljublja ova kazna se može izreći kao sporedna i kada nije propisana zakonom za to delo, ili kada je propisano da će se učinilac kazniti zatvorom ili novčanom kaznom, a sud kao glavnu kaznu izrekne zatvor.

Mera bezbednosti oduzimanja predmeta (član 87 KZ-a) odnosi se na predmete koji su upotrebljeni ili namenjeni za izvršenje krivičnog dela, odnosno koji su nastali izvršenjem krivičnog dela. Oni se oduzimaju ukoliko su svojina učinioca, a u slučaju da to zahtevaju interesi opšte bezbednosti ili i dalje postoji opasnost da će biti upotrebljeni za izvršenje krivičnog dela, i kada nisu svojina učinioca. Kada je reč o predmetima nastalim izvršenjem krivičnog dela, Stojanović⁴³ zaključuje da pod njima treba podrazumevati samo one predmete koji su rezultat krivičnog dela, u smislu nastanka preduzetom radnjom izvršenja. Na taj način se negira šire shvatanje, zastupljeno u jednom delu sudske prakse, koje pod ovaj pojam podvodi i one predmete pribavljene izvršenjem krivičnog dela. Naravno da se i ovi predmeti moraju oduzeti, ali to se ne čini merom bezbednosti, već institutom oduzimanja imovinske koristi.

Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom ne predstavlja krivičnu sankciju već institut *sui generis*, koji se zasniva na principu da se zločin, u materijalnom smislu, ne sme isplatiti - "niko ne može zadržati imovinsku korist pribavljenu krivičnim delom" (član 91 st. 1 KZ-a). Njeno oduzimanje vrši se sudskom odlukom kojom je i utvrđeno izvršenje krivičnog dela. Od učinioca se oduzimaju novac, predmeti od vrednosti i svaka druga imovinska korist pribavljena krivičnim delom, a ako oduzimanje nije moguće, učinilac se obavezuje da plati novčani iznos koji odgovara pribavljenoj imovinskoj koristi. Imovinska korist stečena krivičnim delom se oduzima i od lica na koja je prenesena bez naknade, ili uz naknadu koja očigledno ne odgovara stvarnoj vrednosti, kao i u slučaju kada je samim izvršenjem krivičnog dela pribavljena korist za drugog (npr. za pravno lice).⁴⁴

⁴² *Srbija, Zakonik o krivičnim delima*, broj 113, 2005.

⁴³ Stojanović, Z.: *Krivično pravo - opšti deo*, Beograd, 2005, str. 369.

⁴⁴ Zakonodavnim izmenama koje su sprovedene aprila 2003 godine, u krivično zakonodavstvo Srbije je, između ostalog, uvedena i posebna vrsta kazne - *konfiskacija imovine* (čl. 39a. Osnovnog krivičnog zakona). Sastojala se u oduzimanju imovine osuđenom licu bez naknade i mogla se izreći učiniocu krivičnog dela sa elementom organizovanog kriminala, kome je izrečena kazna zatvora u trajanju od najmanje četiri godine. Donošenjem novog

Najveći deo odredbi Zakonika o krivičnom postupku (ZKP-a) iz 2001 godine,⁴⁵ koje se odnose na dela organizovanog kriminala, tiče se problematike privremenog oduzimanja predmeta i imovinske koristi, pri čemu su njihova rešenja specifična u odnosu na opšti postupak. Prema članu 504r, ako postoje osnovi sumnje ili osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo organizovanog kriminala, sud može odrediti privremeno oduzimanje predmeta i imovinske koristi i van uslova predviđenih u redovnoj proceduri. Ako odredbama glave XXIXa ZKP-a (koja se odnosi na dela organizovanog kriminala) nije drugačije propisano, u postupku privremenog oduzimanja predmeta shodno se primenjuju odredbe Zakona o izvršnom postupku i odgovarajuće norme ZKP-a. Postupak za izricanje mere privremenog oduzimanja predmeta i imovinske koristi pokreće javni tužilac, zahtevom koji sadrži kratak opis krivičnog dela i njegov zakonski naziv, opis predmeta ili imovinske koristi koji su ostvareni krivičnim delom organizovanog kriminala, podatke o licu koje te predmete ili imovinu poseduje, razloge za sumnju da su predmeti ili imovinska korist proistekli iz krivičnog dela, kao i razloge za verovatnoću da će do kraja krivičnog postupka biti znatno otežano ili onemogućeno oduzimanje predmeta ili imovinske koristi (član 504s). O zahtevu tužioca, tj. meri privremenog oduzimanja predmeta i imovinske koristi, odlučuje istražni sudija ili veće za glavni pretres, a o žalbama protiv rešenja vanraspravno veće tog ili višeg suda.

U rešenju o privremenom oduzimanju predmeta ili imovinske koristi sud označava vrstu i vrednost predmeta odnosno imovine, kao i vreme na koje se oni oduzimaju. Takođe, sud može odrediti i da se iz mere oduzimanja izuzmu predmeti ili imovinska korist za koje važi pravilo zaštite savesnih sticaoca, tj. sticaoca koji su postupali bona fide. Žalba na ovakvo rešenje suda nema suspenzivno dejstvo. Obrazloženo rešenje sud dostavlja licu na koje se mera odnosi, banci i drugoj organizaciji nadležnoj za platni promet, a po potrebi i drugim licima i državnim organima. U slučaju izjavljivanja žalbe protiv rešenja o privremenom oduzimanju predmeta i imovinske koristi, veće koje odlučuje po žalbi zakazuje ročište na koje se pozivaju lica na koje se rešenje odnosi, njegov branilac i javni tužilac, a koje će se održati u roku od 30 dana od dana podnošenja žalbe. Nedolazak lica koja se pozivaju ne odlaže održavanje ročišta, a lica koja se odazovu pozivu biće saslušana. Meru privremenog oduzimanja imovinske koristi veće će ukinuti ako se verodostojnim ispravama dokaže zakonitost porekla predmeta ili imovinske koristi i ako se učini verovatnim da predmeti ili imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog kriminala, niti da su pribavljeni prikriivanjem porekla i osnova sticanja (član 504č).⁴⁶

Krivičnog zakonika, ova sankcija je brisana, bez i jednog slučaja izricanja u sudskoj praksi. Pitanje je o čemu se u ovom slučaju zapravo radilo? Mišljenja smo da je zakonodavac, pod pritiskom trenutka (ubistvo premijera i obračun sa organizovanim kriminalom u Srbiji), propisao sankciju koja je u svojoj biti postojala i u uporednom pravu (naravno ne u takvoj formi) i koja predstavlja specifičnu meru lišavanja organizovanog i drugog imovinski motivisanog kriminala nezakonito stečene dobiti. Njen najveći nedostatak ticao se neodređenosti imovine koja je trebala biti predmet zaplene (konfiskacije), zbog čega je opšti zaključak naučne i stručne javnosti bio da je reč o celokupnoj imovini osuđenog, nezavisno od njenog osnova sticanja. Kao takva, ona je poistovećena sa konfiskacijom imovine koja je u zakonodavstvu SFRJ postojala do 1990 godine, kada je brisana, i koja je bila svojstvena bivšim socijalističkim režimima, čime je unapred osuđena na propast. S obzirom na način na koji je predviđena, pre svega veliku nedorečenost, to ne treba posebno ni da čudi.

⁴⁵ *Službeni list SRJ*, br. 70, 2001 godine. Odredbe za krivična dela organizovanog kriminala unete su u Zakonik o krivičnom postupku decembra 2002 godine (*Službeni list SRJ*, broj 68, 2002 godine).

⁴⁶ Naše mišljenje je da konstrukcija člana 504č stav 3 nije logična, jer se u njemu, između ostalog, kaže da će sporno rešenje biti ukinuto ako se verodostojnim ispravama dokaže zakonitost porekla imovine i ako se učini

Izražavamo svoje načelno neslaganje sa stavom da je rešenje člana 504c neprihvatljivo, jer se njime teret dokazivanja prebacuje na lice od koga se imovina i oduzima, a ne na tužioca, čime se krši pretpostavka nevinosti. Kod instituta konfiskacije nezakonito stečene imovine, nužno i legitimno, ali i jedino efikasno rešenje jeste da na strani države postoji obaveza konstituisanja verovatnoće da određena imovine potiče od nezakonitih delatnosti (organizovanog kriminala npr.), a da titular takve imovine mora da dokaže njeno zakonito poreklo, ukoliko želi da istu zadrži. Ipak, smatramo da je kod instituta privremenog oduzimanja imovine u ZKP-u Srbije teret dokazivanja u stvari podeljen između tužioca i osumnjičenog (okrivljenog), mada ne ravnopravno. U postupku donošenja rešenja on je na strani tužioca, a u postupku po žalbi na doneto rešenje na strani lica od koga se imovina privremeno oduzima. Naime, da bi sud doneo rešenje o izricanju mere privremenog oduzimanja, tužilac mora u svom zahtevu da iznese određene činjenice kojima kod suda konstituiše razloge za sumnju da su predmeti ili imovinska korist potekli iz krivičnog dela, kao i verovatnoću da će do kraja krivičnog postupka oduzimanje takvih predmeta ili imovine biti otežano ili onemogućeno (član 504s stav 3). Sud dakle ne donosi rešenje o oduzimanju na prost, neobrazložen zahtev tužioca, te ako proceni da taj zahtev nije opravdan on će ga i odbaciti. Dakle, teret dokaza je u ovom slučaju na strani tužioca. U drugostepenom postupku, po uloženoj žalbi, zakon predviđa obavezu da lice na koje se mera odnosi verodostojnim ispravama dokaže zakonitost porekla imovine i (smatramo da u Zakonu treba da stoji "ili") učini verovatnim da predmeti i imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog kriminala, niti da su pribavljeni prikrivanjem porekla i osnova sticanja, da bi se ukinula izrečena mera. Pri tome se mora priznati da je teret dokaza koji je na strani lica koje žalbom pobija rešenje ("dokaže zakonitost" i "učini verovatnim") ozbiljniji od onog koji je na strani tužioca, kada podnosi zahtev za izricanje mere privremenog oduzimanja. Ipak, ova disproporcija bi se velikim delom otklonila ako bi uslovi za ukidanje rešenja u ZKP-u bili alternativno predviđeni, umesto kumulativno - što smatramo previdom zakonodavca i nelogičnošću konstrukcije same norme.⁴⁷

verovatnim da predmeti ili imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog kriminala, niti da su pribavljeni prikrivanjem porekla i osnova sticanja. Dva navedena uslova za ukidanje rešenja predviđena su kumulativno (povezani su sastavnim veznikom "i"), ali bi bilo logično da su propisani alternativno, i da između njih stoji rastavni veznik "ili". Razlog je jednostavan i, čini nam se, sasvim logičan – ako neko verodostojnom ispravom dokaže zakonitost porekla imovine, tada se automatski podrazumeva da ta imovina ne potiče iz krivičnog dela, pa nema potrebe za posebnim konstituisanjem verovatnoće (jer već postoji izvesnost) da predmeti ili imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog kriminala, niti da su pribavljeni prikrivanjem porekla i osnova sticanja. Rešenje predviđeno u zakonu bi, prema našem mišljenju, imalo smisla samo ako bi dva navedena uslova za ukidanje rešenja bila alternativno predviđena, dakle ili jedan ili drugi – rešenje se ukida ako se verodostojnim ispravama dokaže zakonitost porekla imovine, ili ukoliko se određenim činjenicama, predloženim u žalbi, za sud učini verovatnim da predmeti ili imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog kriminala, niti da su pribavljeni prikrivanjem porekla i osnova sticanja. Više u: Marinković, D.: Konfiskacija nezakonito stečene imovine u borbi protiv organizovanog kriminaliteta.- U: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 1, 2006, str. 199-224.

⁴⁷ Zašto zakon u prvom slučaju traži dokazivanje zakonitosti porekla imovine verodostojnom ispravom? Mislimo da se zakonodavac rukovodio idejom da u pravnoj državi i demokratskom društvu, sa jakim i stabilnim institucijama vlasti, nije teško dokazati zakonitost porekla imovine, ako je ona zaista legalno i stečena, uz konstataciju da izraz "verodostojna isprava" treba shvatiti u širem smislu, kao bilo koji pisani dokument iz koga se vidi da je određena stvar ili dobit stečena zakonito (priznanice, uverenja, računi, testamenti i sl.). Ako lice ipak nije u stanju da dokaže zakonitost porekla imovine, kod alternativno propisanih uslova za ukidanje rešenja (kakvi nažalost nisu propisani ZKP-om), isto bi se ukinulo i ako lice učini verovatnim da predmeti ili imovinska korist ne potiču iz krivičnog dela organizovanog porekla, niti da su pribavljeni prikrivanjem porekla i osnova sticanja. Time se u

Nacrt Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela

Nacrt Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela sačinila je ekspertska radna grupa formirana od strane Ministarstvo pravde Republike Srbije, a javnosti je predložen u martu 2008 godine. Njime se uređuju uslovi, postupak i organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnog dela organizovanog kriminala, prikazivanja pornografskog materijala i iskorišćavanja dece za pornografiju, protiv privrede, neovlašćene proizvodnje, držanja i stavljanja u promet opojnih droga, protiv javnog reda i mira, protiv službene dužnosti, kao i protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.⁴⁸

Organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnog dela su javni tužilac, sud, Jedinica za finansijsku istragu i Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom, pri čemu se nadležnost javnog tužioca i suda određuje prema nadležnosti suda za krivično delo iz koga potiče imovina. Jedinica za finansijsku istragu je specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja otkriva imovinu proisteklu iz krivičnog dela i vrši druge poslove u skladu sa ovim zakonom, po službenoj dužnosti ili nalogu javnog tužioca i suda. Zakon predviđa i postojanje Direkcije za upravljanje oduzetom imovinom, koja upravlja oduzetom imovinom, vrši njenu procenu, skladišti, čuva i prodaje oduzetu imovinu, vodi evidencije o imovini, učestvuje u pružanju međunarodne pravne pomoći, obuci u vezi sa oduzimanjem imovine proistekle iz krivičnog dela i obavlja druge poslove. Direkcijom rukovodi direktor koga na predlog ministra nadležnog za pravosuđe postavlja i razrešava Vlada, po pribavljenom mišljenju predsednika Vrhovnog kasacionog suda i Republičkog javnog tužioca.

Nacrt Zakona predviđa i poseban postupak oduzimanja imovine stečene krivičnim delom, koji započinje finansijskom istragom protiv vlasnika kada postoje osnovi sumnje da poseduje znatnu imovinu proisteklu iz krivičnog dela. U finansijskoj istrazi se prikupljaju dokazi o imovini i zakonitim prihodima koje je okrivljeni ili ostavilac stekao odnosno ostvario pre pokretanja krivičnog postupka za krivično delo propisano ovim zakonom, dokazi o imovini koju je nasledio pravni sledbenik i dokazi o imovini i naknadi za koju je prenet na treće lice. Finansijska istraga se pokreće naredbom javnog tužioca, koji njome i rukovodi, dok samu istragu sprovodi Jedinica za finansijsku istragu. U slučaju da postoji opasnost da bi kasnije oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela bilo otežano ili onemogućeno, javni tužilac može podneti zahtev za privremeno oduzimanje imovine. Ako, pak, postoji opasnost da će vlasnik raspolagati imovinom proisteklom iz krivičnog dela pre nego što sud odluči o zahtevu za njenim oduzimanjem, javni tužilac može doneti naredbu o zabrani raspolaganja istom. Privremeno oduzimanje imovine traje najduže do isteka roka predviđenog za okončanje postupka po zahtevu za trajno oduzimanje imovine, pri čemu sud na svaka tri meseca ispituje da li je opravdano dalje produženje privremenog oduzimanja imovine.

stvari stepen dokazivanja na strani podnosioca žalbe za jedan stepen približava stepenu dokazivanja na strani tužioca – u prvom slučaju to je stepen verovatnoće, a u drugom osnovane sumnje.

⁴⁸ Za neka od prethodno navedenih krivičnih dela zakon se primenjuje u slučaju da imovinska korist odnosno vrednost predmeta koji su upotrebljeni ili su bili namenjeni za izvršenje ili su nastali izvršenjem krivičnog dela prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara.

Nakon stupanja optužnice na pravnu snagu, a najkasnije u roku od godinu dana po pravnosnažnom okončanju krivičnog postupka, javni tužilac podnosi zahtev za trajno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela. Ako je takav zahtev podnet u toku prvostepenog postupka, sud će pozvati vlasnika da se na glavnom pretresu izjasni da li će osporavati zahtev. U slučaju da vlasnik ne dođe na glavni pretres ili se ne izjasni o zahtevu, smatraće se da ga osporava. Kada se vlasnik izjasni da osporava zahtev, ili ako je zahtev podnet nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, sud će održati posebno ročište na kojem će odlučiti o zahtevu. Po okončanju ročišta sud donosi rešenje kojim usvaja ili odbija zahtev za trajno oduzimanje imovine. Rešenje o trajnom oduzimanju imovine sadrži podatke o vlasniku, opis i zakonski naziv krivičnog dela, podatke o imovini koja se oduzima, odnosno vrednost koja se oduzima od vlasnika ako je raspolagao imovinom proisteklom iz krivičnog dela u cilju osujećenja oduzimanja imovine, kao i odluku o troškovima upravljanja privremeno oduzetom imovinom. Do ukidanja rešenja o privremenom oduzimanju imovine, odnosno do pravnosnažnog okončanja postupka za trajno oduzimanje imovine, Direkcija upravlja oduzetom imovinom sa pažnjom dobrog domaćina i stručnjaka. O oduzetoj imovini sačinjava se zapisnik u koji se unose podaci o vlasniku, podaci o imovini i stanju u kojem je preuzeta, podaci o vrednosti koja se oduzima, napomena da li se imovina privremeno ili trajno oduzima, da li je privremeno oduzeta imovina ostala kod vlasnika ili je poverena fizičkom ili pravnom licu i drugi podaci. Imovina i novčana sredstva dobijena prodajom imovine postaju svojina Republike Srbije kada odluka o trajnom oduzimanju imovine postane pravnosnažna. Novčana sredstva dobijena prodajom trajno oduzete imovine uplaćuju se u budžet i raspodeljuju u iznosu od po 20% za finansiranje rada suda, javnog tužilaštva, Jedinice i Direkcije. Preostala novčana sredstva koriste se za finansiranje socijalnih, zdravstvenih, prosvetnih i drugih ustanova.

Očekuje se da će Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela početi sa primenom polovinom 2009 godine. Na javnoj raspravi posvećenoj njegovom donošenju, održanoj marta 2008 godine u Beogradu, sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu (tzv. Specijalni sud za organizovani kriminal) Radmila Dragičević-Dičić istakla je da »često na suđenjima vidimo veliku nesrazmeru između zvaničnih prihoda optuženog i njegove imovine, koja je ogromna. Osećam se kao sudija besmisleno kada donosim presude kojima se takvim ljudima oduzima samo imovinska korist ostvarena dokazanim krivičnim delom, dok njihova celokupna imovina, koja može da se meri milionima evra, ostaje netaknuta. Ovim zakonom stvari će se promeniti«. Danijel Lemiš, pravni savetnik Ministarstva pravde SAD, na istom skupu je ukazao da zakon o oduzimanju imovine, pored praktičnog ima i moralni značaj – »Kada mladi ljudi vide kriminalce kako voze "mercedese" i žive u raskošnim vilama, oni kažu "Pa i mi bi to hteli!". Ali kada vide te iste ljude u zatvoru, bez novca i luksuza, i kada im država sve nezakonito stečeno oduzme, to je prava poruka kako se na kraju završava na putu kriminala«.

Informacijska sigurnost (evropski standardi)

Puharić Predrag – *Univerzitet u Sarajevu*
Muhamed Budimlić – *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Sigurnost je u savremenom društvu jedan od preduslova funkcinisanja i postojanja države. U ovom radu bavićemo se dijelom sigurnosti okrenutom ka informacijima. Daćemo kratki istorijat informacijske sigurnosti te obraditi aktuelne globalne i evropske standarde koji regulišu tu materiju. Prikazaćemo i neke od inkriminacija vezanih uz pojam informacijske sigurnosti.

Ključne riječi

Informacije, sigurnost, evropski standardi, ISO

Abstract - Information Safety (European Standards)

Security is one of the pillars of functioning and existence of modern state. In this article we will elaborate information security. After introduction to the history of information security we will take a look into some of contemporary global and European standards of information security and present some of the incrimination related to it.

Key words

Information, security, European standards, ISO

Sigurnost

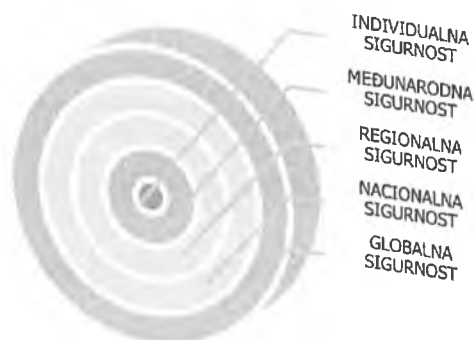
Riječ sigurnost (eng. security) potiče iz latinskog izraza securitas i znači odsustvo opasnosti, zaštićenost i sl. U savremenom društvu sigurnost je jedan od preduslova funkcionisanja i samog postojanja države. Također, smatra se da je sigurnost temeljna kategorija ljudskih prava i sloboda građana.

Polazeći od toga savremenu sigurnost u sistemskom smislu, možemo definirati kao dinamičnu, složenu i specifičnu kategoriju, kojom se obezbjeđuju sigurnosne i slobodne prostorne i egzistencijalne pretpostavke potrebne za odvijanje prirodnih i fundamentalnih sveukupnih ljudskih potreba i interesa, uz dosljedno priznanje i zaštitu osnovnih prava i sloboda čovjeka, održavanjem potrebne ravnoteže između slobode i sigurnosti, čovjeka i prirode, te potrebnu i efikasnu premoć pozitivnih konstruktivnih nad destruktivnim tendencijama u razvoju civilizacije u cilju unapređenja i zaštite sveukupnih vrijednosti društva.¹

Kao što se može vidjeti na šemi, klasična podjela sigurnosti ne navodi implicitno informacijsku sigurnost, ali možemo reći da je ona prisutna na svakom nivou, te je danas uspješna

¹ Masleša R.: Teorije i sistemi sigurnosti

uspostavljena informacijska sigurnost presudna za funkcionisanje bilo kojeg navedenog nivoa sigurnosti.

Šema raznih nivoa sigurnosti²

Informacija i nauka o informacijama

*Informacija je primljena i shvaćena poruka
(Prinston)*

Riječ informacija potiče iz latinskog izraza *in formare* što znači stavljanje u određenu formu, davanje oblika nečemu, ali se današnje shvatanje pojma informacije ne poklapa sa tim prvobitnim značenjem. Neke od definicija informacije su da je informacija značenje koje dajemo podatku ili da je informacija podatak u nekom kontekstu.

Iz ovih navoda je vidljivo da, iako se često predstavljaju kao sinonimi, informacija i podatak predstavljaju različite pojmove. Možemo reći da je riječ terorista podatak i da kao takav nama nema neko posebno ili korisno značenje, ali rečenica „Bin Laden je terorista” je informacija, jer smo podatku dali neko značenje.

Iz prethodno navedenog možemo zaključiti da se informacija sastoji od podatka i značenja koje mu je dodijeljeno. Da ponovimo: **Informacija je rezultat obrade, manipulacije i organiziranja podataka na način koji dodaje znanje primatelju. Drugim riječima, to je kontekst u kojem su podaci uzeti.**

Uz pojam informacije usko je vezan i pojam komunikacije. Komunikacija se sastoji od pošiljatelja informacije, primatelja informacije, medija kojim informacija putuje, te smetnji koje utiču na medij i informacije u njemu. Pošiljatelj i primalac mogu biti npr. dva sagovor-

² Ibid

nika u parku, informacijski medij je vazduh, a smetnju može predstavljati buka djece koja se igraju u parku.

Jasno je da svaki od faktora u komunikaciji nosi i određeni, veći ili manji, rizik po sigurnost informacije. Načinom prenosa informacije bavi se informacijska nauka, a sigurnošću tih informacija informacijska sigurnost.

Šta je informacijska sigurnost?

Već smo rekli da informacije, kao i svaka druga imovina, zahtijevaju odgovarajuću zaštitu. To je posebno važno u današnjem umreženom svijetu. Kao posljedica sve veće količine informacija u digitalnom obliku (finansijske informacije, podaci u zdravstvu, podaci osiguravajućih kompanija, obavještajni podaci, podaci građana vođeni od strane države i drugih upravnih organa) i sve veće umreženosti sve je veća i gama prijetnji sigurnosti tih informacija.

Da ponovimo, govorimo o informaciji u raznim oblicima, kako o onima u elektronskom obliku, tako i onima zapisanim na papir, pohranjenim na film, čak i o informacijama koje su samo izgovorene. Bez obzira u kojem obliku informacija bila, ona uvijek mora biti ispravno zaštićena.

Informacijska sigurnost je niz mjera i postupaka u cilju zaštite informacije od širokog spektra prijetnji sigurnosti da bi smo osigurali kontinuitet rada, minimizovali rizike i imali najbolji omjer uloženog i dobijene sigurnosti.

Zašto nam je potrebna informacijska sigurnost?

Informacija je u savremenom svijetu osnov kako poslovnih, tako i međudržavnih odnosa od najniže do najviše razine. Informacija je bitna i u međusobnom odnosu građana i države.

Gubitak neke informacije ili odlazak informacije „u pogrešne ruke“ može izazvati širok spektar čak i veoma ozbiljnih posljedica (slučaj Aleksandra Litvenka, Societe General...)

Informacije su podložne čitavom spektru prijetnji uključujući, ali se ne zaustavljajući na kompjuterskim prevarama, špijunaži, sabotazi, vandalizmu, požaru, poplavama itd. Slučajevi malicioznog programskog koda, kompjuterskog hakinga i zabrane pristupa postaju sve uobičajeniji, ambiciozniji i sofisticiraniji.

Informacijska sigurnost je bitna i u privatnom i javnom sektoru, kao i pri zaštiti ključne infrastrukture. U svakom slučaju, informacijska sigurnost funkcioniše kao faktor uspostave e-vlada i e-biznisa. Povezanost javnih i privatnih mreža i dijeljenje informacijskih resursa samo naglašava potrebu za sveobuhvatnom sigurnošću, pa tako i onom informacijskom.

Kratka istorija informacijske sigurnosti

Može se slobodno reći da informacijska sigurnost postoji od kad postoje i civilizovana društva. Državnici, vođe i policijski i vojni službenici veoma rano su shvatili važnost sigurnosti informacija, te da je potrebno da uspostave mehanizme da bi osigurali tajnost službene prepiske.³ Kao oca kriptografije čak bi mogli navesti Julija Cezara koji je koristio šifru koju je sam kreirao te njome šifrirao svoje tajne poruke.

Ratovi su se, kao i u ostalim sferama nauke, pokazali kao pokretači napretka i na polju kriptografije i sigurnosti, te označavaju početak formiranja modernih sigurnosnih stručnjaka. Drugi svjetski rat je tako doveo do napretka na polju fizičke sigurnosti prvi put uvodeći barijere i prepreke te obučene čuvare za zaštitu informacijskih centara. Također, prvi put se u širokom obimu uvodi formalna klasifikacija dokumenata te dozvole raznih nivoa za pristup informacija, te se uspostavlja praksa sigurnosne provjere pri izdavanju tih dozvola. Drugi svjetski rat te hladnoratovski period donose ogroman napredak na polju kriptografije.⁴

Kraj 20. i početak 21. vijeka, sa ogromnim tehnološkim napretkom donose i ogroman napredak na polju informacijske nauke i tehnologije. Pojavom Interneta i World Wide Web-a informacije svih vrsta postaju globalno dostupne. Obavještajna zajednica je također uočila prednosti ovih tehnologija, te 2006. godine obavještajne službe SAD-a osnivaju svojevrstnu verziju internet enciklopedije pod nazivom Intellipedia. Predviđeno je da ona sadrži obavještajne podatke svih agencija te time olakša i ubrza razmjenu obavještajnih informacija između pripadnika raznih agencija. Da li je potrebno naglasiti važnost sigurnosti ovih podataka?

Kako uspostaviti sigurnosne zahtjeve?

Svaka organizacija, pa tako i država treba da identificira svoje sigurnosne zahtjeve. Radi se o tri osnovna izvora sigurnosnih zahtjeva:

1. Procjena rizika organizaciji, uključujući sveobuhvatne ciljeve organizacije. Putem procjene rizika, identifikuju se prijetnje i njihova vjerovatnoća te uticaj na organizaciju.
2. Zakonski, statutarni i ugovorni zahtjevi koje organizacija mora ispuniti.
3. Dodatni izvor je skup principa i pravila koje je organizacija razvila da bi podržala vlastito djelovanje.

³ Na primjer korištenje voštanih pečata

⁴ Kao početak moderne kriptografije može se uzeti nacistički kriptografski sistem poznat pod kodnim imenom „Enigma“

Osnovni aspekti informacijske sigurnosti

Osnovni faktori informacijske sigurnosti su:

- Tajnost (Confidentiality)
- Integritet (Integrity) i
- Dostupnost (Availability).

Ova tri faktora su poznata i pod pojmom CIA trokut (od početnih slova engleskog naziva).

CIA trokut – u sredini po podaci i usluge

Odnos tri ključna faktora prema raznim uticajima i nivoima sigurnosti

Na ovom mjestu nećemo se detaljno baviti objašnjavanjem ovih pojmova jer vjerujemo da su dovoljno poznati.

Standardizacija sigurnosti

U savremenom svijetu, pogotovo u vremenu poslije 11.9. sveobuhvatna sigurnost predstavlja prioritet svake države. Sigurnosni aspekti su postali tako važni da se i do tada nedodirljiva prava pojedinaca narušavaju pod opravdanjem „nacionalne sigurnosti“.

Takvo stanje svijesti dovelo je i do standardizacije sigurnosti. Sigurnost više nije pitanje slobodne stručne i naučne procjene. Sigurnost je jasno definisana i određena. Osnovi sigurnosti više nisu niz naučnih teorema, manje ili više pretočenih u praksu. Sigurnost je niz dokumenata, koji veoma precizno i detaljno definišu uloge i zadatke svih učesnika u jasno definisanim sigurnosnim procesima i procedurama.

Ova standardizacija je i od krucijalne važnosti za sve zemlje regiona jugoistočne Evrope, čiji je proklamovani nacionalni interes i pridruženje euroatlantskim integracijama. Ili bi tako, barem trebalo biti. Nažalost, svjedoci smo da države regiona vrlo malo ili nikako, a nadasve sporo, implementiraju čitav niz evropskih standarda pa tako i one standarde koje se bave pitanjem sigurnosti.

Kao što smo već napomenuli, osnov savremene sigurnosti je informacija. Pravovremeno posjedovati relevantne informacije je ključ sigurnosti. Samim tim, informacijska sigurnost predstavlja i jedan od osnova sveobuhvatne sigurnosti.

Još jednom napominjemo, informacijska sigurnost obuhvata sve vidove prenosa i skladištenja informacija, a ne samo elektronske, ali naravno da će u savremenom okruženju ogromna većina informacija na kraju završiti u nekom elektronskom obliku. Tako će nešto izgovoreno, vjerovatno biti snimljeno na magnetnu traku pa zatim digitalizovano i arhivirano na nekom obliku elektronskog medija ili čak u startu biti digitalno snimljeno. Neki papirni dokument će vjerovatno vrlo brzo od svog nastanka završiti skeniran, prepoznat i konvertovan u digitalni tekst te kao takav i biti sačuvan. Jasno je da se savremena informacijska sigurnost velikim dijelom fokusira upravo na očuvanje sigurnosti i integriteta digitalnih podataka i informacija.

Upravo iz razloga rastuće važnosti digitalno zabilježenih informacija (ali i onih drugih) te sve brojnijih prijetnji po njihov integritet i tajnost, EU je donijela niz odluka i standarda kojima se uspostavljaju specifični, tačno određeni zahtjevi po sigurnosti.

Zbog prirode rada nije moguće navesti sve zakone koje se odnose na ovu problematiku, te ćemo nabrojati samo one najvažnije prisutne u EU, SAD-u, Velikoj Britaniji i Kanadi. Ovi zakoni mogu biti odlična početna tačka za donošenje sličnih zakona u zemljama regije.

1. European Union Data Protection Directive (EUDPD) iz 1995. godine⁵
2. UK Data Protection Act (1998) – donesen na osnovu EUDPD koji zahtijeva da sve članice unije u svoju legislativu uvedu odredbe o zaštiti podataka

⁵ http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/privacy/index_en.htm

3. Computer Misuse Act (1990) je propis kojim je u pravnu praksu Velike Britanije uvedeno krivično djelo hakinga. Poslužio je kao osnov sličnim zakonima u Kanadi i Republici Irskoj
4. EU Data Retention zakoni nalažu da svi telekomunikacijski operateri čuvaju podatke o svim transakcijama od 6 mjeseci pa sve do dvije godine.
5. The Family Educational Rights and Privacy Act (FERPA) (20 U.S.C. § 1232 g; 34 CFR Part 99) – američki savezni zakon koji štiti studentske podatke
6. Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA) – obaveza zaštite medicinskih podataka za medicinske ustanove, osiguravajuće kompanije i poslodavce
7. Gramm-Leach-Bliley Act of 1999 - (GLBA) – zaštita privatnih finansijskih transakcija
8. Sarbanes-Oxley Act of 2002 (SOX) – uspostavlja dužnost čuvanja finansijskih i sličnih podataka u svim organizacijama te uspostavlja jasnu odgovornost za ove mjere
9. Payment Card Industry Data Security Standard (PCI DSS) – Standard donesen od strane vodećih svjetskih kartičnih organizacija
10. Security Breach Notification Laws – zakoni pojedinih država SAD-a (prva ga je usvojila Kalifornija) koji obavezuje sve subjekte da obavijeste potencijalne oštećene da je došlo do otkrivanja zaštićenih podataka.
11. Personal Information Protection and Electronics Document Act (PIPEDA) – kanadski zakon o tajnosti elektronski prikupljenih podataka.

ISO/IEC 20000 skup standarda

Izvor svim ovim zakonima i njihova polazna tačka su standardi izrađeni od strane Međunarodne organizacije za standardizaciju (ISO) The ISO-15443: "Information technology - Security techniques - A framework for IT security assurance", ISO-17799: "Information technology - Security techniques - Code of practice for information security management", ISO-20000: "Information technology - Service management" i ISO-27001: "Information technology - Security techniques - Information security management systems".

Ipak kao najvažniji se uzima standard pod oznakom 27002:2005 jer je on najzanimljiviji ne tehničkom osoblju. On je standard koji se bavi uopštenom zaštitom informacija, bilo kojeg oblika i bilo koje vrste. On uspostavlja i savjetuje niz procedura kojima se osiguravaju tri ključna faktora pri sigurnosti bilo koje informacije, pa tako i informacije u sigurnosno-obavještajnoj zajednici: tajnost, integritet i dostupnost. Ukratko ćemo opisati ovaj standard.

ISO/IEC 27002 je dio rastućeg skupa ISO standarda vezanih uz informacijsku sigurnost objavljenih od strane ISO i IEC⁶ pod prvobitnom oznakom 17799:2005 u julu 2007. godine nakon revizije pod oznakom 27002:2005. Nastao je na osnovu britanskog standarda BS

⁶ Međunarodna elektrotehnička komisija

77991:1999. Britanski standard je, u stvari, i predstavljao prvu verziju ISO standarda, da bi kasnije doživio nekoliko revizija.

ISO/IEC 27002 predlaže najbolje načine za upravljanje informacijskom sigurnošću onima koji su odgovorni za pokretanje, uspostavljanje i održavanje sistema upravljanja informacijskom sigurnošću (ISMS).

Da bi osigurao održanje CIA trokuta ovaj standard se bavi sljedećom problematikom:

- Procjenom i otklanjanjem rizika
- Sigurnosnim politikama
- Organizacijom informacijske sigurnosti i to sa aspekta
 - Unutrašnje organizacije
 - Vanjskih stranaka
- Upravljanjem sredstvima
 - Odgovornost za sredstva
 - Klasifikacija informacija
- Upravljanje sigurnošću ljudskog faktora
 - Prije zaposlenja
 - Tokom zaposlenja
 - Prekid ili promjena posla
- Fizička i sigurnost okoline
 - Sigurne zone
 - Sigurnost opreme
- Komunikacije i upravljanje operacijama
 - Planiranje sistema
 - Razmjena informacija
 - Rukovanje medijima
 - Nadgledanje
 - ...
- Upravljanje pristupom informacijama
- Nabavka, razvoj i održavanje informacijskog sistema
 - Sigurnosni zahtjevi
 - Kriptografija
 - ...
- Upravljanje pri incidentu
- Osiguranje neprekidnosti dostupnosti
- Usklađenost sa zakonskim normama

Iz ovog prikaza sasvim je jasno da ovaj standard predstavlja izvanrednu osnovu za sigurnost te da je potrebno njegovo posebno proučavanje i primjena u lokalnoj standardizaciji. Također, standard je zbog svoje opširnosti i preciznosti i veoma komplikovan za implementaciju te nije dobro primjenjivati ga djelimično, jer to može dovesti do osjećaja lažne sigurnosti. Ukoliko ovaj standard nije ispunjen u cijelosti nećemo imati ni instrumente kojima bi se mogli otkriti i popraviti propusti niti ispravno reagovati na već odigrani incident.

Ovdje ćemo još navesti da pri razumijevanju ovog standarda može pomoći prethodna upotreba tzv. Standarda dobre prakse kojeg je na osnovu ISO/IEC 27002 izradio Međunarodni forum za sigurnost.

Međunarodne pravne refleksije u oblasti suprotstavljanju kompjuterskom kriminalitetu kao segment informacijske sigurnosti

U ovom dijelu rada prikazat ćemo najčešće oblike inkriminiranja različitih pojava oblika iz oblasti kompjuterskog kriminaliteta, što će nam omogućiti sticanje uvida o tretiranju ovog problema u zemljama sa savremenim sistemima sigurnosti.

Neovlašten pristup kompjuterskom sistemu

Neovlašten pristup kompjuterskom sistemu ili "*haking*", predstavlja takvu radnju u kojoj napadač putem telekomunikacionih sistema, koji obezbjeđuju povezivanje više računara ili računarskih sistema, neovlašteno prodre u bazu podataka, pohranjenu u jednom takvom sistemu, sa namjerom manipulacije tim podacima.

Jedna od osnovnih karakteristika savremenih računarskih sistema jeste upravo mogućnost daljinskog upravljanja i povezivanja. Ipak, ova osobina, otvorenost prema okolini, računarske sisteme izlaže opasnosti neovlaštenog pristupa i stavlja ih u ulogu potencijalnih meta. Što su podaci, pohranjeni u bazama podataka, vrijedniji to je i vjerovatnoća neovlaštenog pristupa veća. Pored tehnoloških sistema zaštite, neophodno je bilo razviti i krivičnopravnu regulativu zaštite kompjuterskih sistema i informacija koje su oni sadržavali.

U novim se zakonima primjenjuju različiti pristupi, koji se kreću od inkriminiranja već i samog pristupa kompjuterskim sistemima (Austrija, Danska, Engleska, Grčka i većina država SAD-a), do onih koje kažnjavaju samo u slučajevima gdje su podaci kojima se pristupilo zaštićeni sigurnosnim mjerama (Njemačka, Nizozemska, Norveška), ili gdje počinitelj ima štetne namjere (Kanada, Francuska, Izrael, Novi Zeland, Škotska), ili gdje su podaci pribavljeni, izmjenjeni ili oštećeni (neke države u SAD), ili gdje je prouzročena makar i najmanja šteta (Španija).⁷ Moderni trendovi u krivičnim zakonodavstvima, veoma često, djelo "*hackinga*" postavljaju u supsidijarni odnos sa nekim drugim, daljnjim, djelom koje može predstavljati kopiranje pohranjenih podataka, pribavljenje imovinske koristi ili korištenje tog sistema za posredstvo u komunikaciji sa nekim drugim sistemom.

Kompjuterska špijunaža i prisluškivanje

Tradicionalna forma inkriminacije špijunaže pretpostavlja odavanje tajne, koja može imati različit karakter (državne, vojne, ekonomske, službene itd.), gdje se pod odavanjem podrazumijevaju predaja ili činjenje dostupnim podataka sa karakterom tajnosti. Nematerijalni karakter podatka, pohranjenog u elektronskom obliku, ne može se primjeniti na ova tradicionalna rješenja o shvatanju objekta krivičnog djela. Podaci u memoriji kompjutera, po-

⁷ Ibidem, str.153.

daci koji se prenose telefonskim, kablovskim ili satelitskim komunikacijama, upravo zbog svog netjelesnog karaktera, teško postaju predmetom tradicionalnih inkriminacija sa imovinskom osnovom.

Većina zemalja kontinentalnog prava, kao što su Austrija, Belgija, Njemačka, Grčka i Italija, protivi se primjeni tradicionalnih odredbi o krađi i pronevjeri, zato što ovi propisi traže da se tjelesna imovina prisvoji s namjerom da se trajno otuđi od žrtve. Drugačiji stav i mišljenje može se naći u nekim zemljama običajnog prava, kao što su SAD, Kanada, Australija i Izrael, u kojima se kompjuterski podaci izjednačavaju sa imovinom u tradicionalnom smislu, pa se i klasični propisi o krađi i pronevjeri mogu primjeniti na njih.⁸

Što se tiče prisluškivanja i presretanja komunikacija podataka, tradicionalni zakoni u većini pravnih sistema odnose se samo na presretanje govorne komunikacije, Njemačka, Italija, Nizozemska i SAD, a ne i drugih sve širih oblika elektroničke komunikacije.⁹

Kompjuterska sabotaža

Osnovno obilježje ovog djela je prikriveno i podmuklo djelovanje u vršenju radne obaveze, čime se nanosi šteta drugima. U praksi su prisutni brojni oblici, kao i načini njihove realizacije. I u automatizovanom ambijentu sabotaže mogu imati različite forme, ali u osnovi postoje dvije tipične: fizička i logička. Ova posljednja je zbog svojih specifičnosti dobila i prefiks: kibersabotaža.¹⁰ Pod sabotažom u fizičkom smislu podrazumjevaju se sva namjerna fizička oštećenja s ciljem privremenog ili trajnog onesposobljavanja rada računara ili računarskog sistema. Načini izvođenja mogu biti različiti, od presjecanja komunikacionih kablova, izlaganja sistema ekstremnim temperatutarama ili jakim magnetnim poljima pa sve do oštećenja izazvanih ubacivanjem stranih tjela u sklop elektronskih elemenata. Kao najčešći oblici logičkih sabotaža pojavljuju se brisanje, oštećenje ili modifikacija podataka, programa ili djelova operativnog sistema. Najprimjenjivija sredstva za izvršenje ovih oblika sabotaža jesu razni virusi.

Kada je u pitanju zakonodavna reakcija na kompjutersku špijunažu, onda se može reći da su tradicionalna zakonodavstva imala odgovor samo na oblike fizičke sabotaže i to one u kojoj su se kao predmet napada pojavljivali materijalni elementi računarskih sistema. Podaci sačuvani u elektronskom obliku nisu bili obuhvaćeni ovom zakonodavnom zaštitom.

U nekim zemljama vladalo je mišljenje kako je namjerno oštećivanje ili brisanje podataka, pohranjenih na nekom mediju (magnetni disk, magnetna disketa, magnetna traka), djelo oštećivanja stvari, jer se time oštećuje ili onemogućava normalno funkcioniranje tog medija. Međutim, čak i onda nisu obuhvaćene one situacije kada do toga nije došlo u času dok su se podaci nalazili na nekom nosiocu, već u unutrašnjoj memoriji kompjutera ili u toku prijenosa komunikacijskim kanalima. U nekim krivičnim zakonima, kao što je to slučaj u

⁸ Sieber, U., *Legal Aspects of Computer Related Crime in the Informatin Society*, str. 72., prema Dragičević, D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*. Zagreb: Informator, 1999., str. 128.

⁹ Ibidem, str. 155.

¹⁰ Petrović, S., *Kompjuterski kriminal*. Beograd: MUP R Srbije, 2001., str. 139.

Belgiji ili Australiji, samo brisanje podataka bez oštećivanja fizičkog medija nije ispunjavalo biće djela o oštećivanju stvari, budući da se električni impulsi ne mogu smatrati "tjelesnom imovinom" a ometanje korištenja fizičkih medija nije se smatralo uništenjem.¹¹ Da bi se riješile takve nedoumice u većini se zemalja pristupilo nadopuni postojećeg zakonodavstva. Takve su promjene napravljene u Austriji, Kanadi, Danskoj, Njemačkoj, Finskoj, Francuskoj, Japanu i Nizozemskoj. Ali je i tu pristup bio različit. Neke zemlje (posebno Japan) pokrivaju sve vrste dokumenata, a ne samo kompjuterske podatke. Druge (Austrija, Njemačka, Francuska, Nizozemska, Novi Zeland, Španija i Velika Britanija) posebno štite integritet kompjuterskih podataka. Neke uključuju posebne kvalifikacije za kompjuterske sabotaže koje mogu dovesti do opstrukcije poslovanja ili značajnijih šteta na kompjuterskim sistemima s podacima o stanovništvu, nacionalnoj sigurnosti, pravnom sistemu ili administraciji.¹²

Kompjutersko krivotvorenje

Osnovno obilježje ovog djela je stvaranje lažnih ili prepravljane pravih predmeta radi pribavljanja određene protivpravne koristi, a način realizacije može biti manuelan ili automatizovan. Tipični oblici falsifikovanja odnose se na falsifikovanje dokumenata (isprave, svjedočanstva, diplome, uvjerenja i sl.), znakova za vrijednost (poštanske i taksene marke), znakova za obilježavanje roba, novca, potpisa, pečata, štambilja i žigova te hartija od vrijednosti (mjernice, čekovi, kreditna pisma, nalozi za plaćanje i sl.).¹³ Uvođenjem računara i računarske tehnologije u proces, poboljšava se kvalitet proizvoda krivotvorenja ali raste i sposobnost reprodukcije mnogo većeg broja primjeraka krivotvorina čime se pred zajednicu postavlja otvoreni zahtjev za reagovanje i efikasnije suzbijanje. Pored navedenih predmeta, sve češće se kao meta krivotvorenja pojavljuju elektronska pošta, telebanking, elektronsko poslovanje.

Zakonski propisi kojima se štiti vjerodostojnost i izvornost takvih dokumenata su propisi o krivotvorenju. Karakteristično je, međutim, da većina zakonodavstava ne sadrži dovoljno široko tumačenje oblika dokumenata (Austrija, Belgija, Njemačka, Francuska, Italija, Švicarska). Djelo krivotvorenja odnosilo se samo na vidljivo čitane dokumente, tj. one dokumente koji se nalaze na takvom mediju s kojeg ih je moguće neposredno pročitati bez ikakve pomoći. Zbog toga se ti propisi nisu mogli primjeniti i na dokumenta u digitalnom obliku, koji šta više i ne moraju biti na fičkom mediju; mogu se nalaziti u postupku obrade ili prijenosu unutar mreže ili između udaljenih kompjutera. S namjerom da se elektronskim dokumentima pruži ista pravna zaštita kao i onima na papiru, neke zemlje – kao što su Australija, Kanada, Njemačka, Finska, Francuska, Grčka, Japan, Luksemburg, Velika Britanija i Norveška- donijele su ili predložile nove zakonske odredbe o krivotvorenju kojima se napušta nužnost vizualnog zapažanja.¹⁴

¹¹Sieber, U., *Legal Aspects of Computer Related Crime in the Informatin Society*, str. 75., prema Dragičević, D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*. Zagreb: Informator, 1999., str. 128.

¹² Dragičević, D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*. Zagreb: Informator, 1999., str. 156.

¹³ Petrović, S., *Kompjuterski kriminal*. Beograd: MUP R Srbije, 2001. str.133.

¹⁴ U Kanadi-član 321. Krivičnog zakona, Njemačkoj- član 269, 271, 273, 274, 348. Krivičnog zakona, Finskoj- pog. 33. član 1-6 Krivičnog zakona, Francuskoj- član 462-5 i član 462-6 Krivičnog zakona, Grčkoj- član 13.C Krivičnog

Kompjuterska prevara

Osnovno obilježje ovog djela je dovođenje nekog u zabludu da bi se time pribavila protivpravna imovinska korist. Broj oblika prevara, kao i načina njihove realizacije je praktično neograničen i u praksi se susreću kako one vrlo primitivne i grube, tako i one kod kojih učinioci ispoljavaju veliki stepen vještine i rafiniranosti. Ipak se kao najtipičnije izdvajaju prevare povezane sa osiguranjem, porezima i taksama, penzionim fondovima, socijalnom pomoći i lažnim predstavljanjem.¹⁵ Tipični načini izvršenja su svakako i danas prisutni ali značajnu pažnju treba posvetiti i oblicima prevara u kojima se koriste razni oblici kompjutersko-informatička tehnologije.

U odnosu na druge zloupotrebe, kompjuterske se prevare odlikuju velikom raznolikošću i mnogobrojnošću pojava oblika i njihovih varijacija. Zato ne iznenađuje što se na takve zloupotrebe u tradicionalnim zakonodavstvima pokušalo odgovoriti na različite načine, brojnim već postojećim inkriminacijama, kao što su krivična djela krađe, prevare, pronevjere, zloupotrebe povjerenja itd. Pokazalo se ipak da se i na području kompjuterske prevare zatečeni propisi o krađi, kao zaštiti tjelesnih dobara, ne mogu valjano primijeniti na zaštitu podataka koji se nalaze u digitalnom obliku. Naročito u zemljama kontinentalnog prava u čijim se zakonskim opisima djela tražilo "varanje" neke osobe, što nije moguće primijeniti i na slučajeve kada je "prevaren stroj", tj. kompjuter.¹⁶

Zakonske odredbe o zloupotrebi povjerenja koje postoje u nekoliko zemalja, kao što su Austrija, Belgija, Njemačka, Francuska, Japan, Luksemburg ili Švicarska (i kod nas, član 287. KZFBiH¹⁷) primjenjuje se samo na počinitelje na visokom položaju a ne i na operatere, programere ili druge djelatnike. Zbog tih razloga, mnoga su zakonodavstva prihvatila rješenje *de lege lata* kako bi izbjegli širenje formulacije postojećih propisa, i unijeli u zakone nove odredbe o kompjuterskoj prevari. Takva je nadopuna krivičnog zakonodavstva učinjena u Australiji, Austriji, Danskoj, Njemačkoj, Finskoj, Grčkoj, Luksemburgu, Japanu, Nizozemskoj, Norveškoj, Španiji, Švedskoj i SAD-u.¹⁸

zakona, Japanu- član 7-2, 157, 161-2 Krivičnog zakona, Luksemburgu- član 509-4 i 509-5 Krivičnog zakona, Norveškoj- član 179., 182. Krivičnog zakona.- Sieber, U., *Legal Aspects of Computer- Related Crime in the Information society*, str.80., prema Dragičević, str. 158.

¹⁵ Petrović, S., *Kompjuterski kriminal*. Beograd: MUP Rsbije. 2001.

¹⁶ Naime, tradicionalne inkriminacije prevare u zemljama kontinentalnog prava, (kao što je to i kod nas slučaj, član 282. KZFBiH), zahtjevaju kao element bića krivičnog djela dovođenje u zabludu druge osobe. S druge strane postojeće zakonske definicije krađe i pronevjere u mnogim se pravnim sistemima uslovljavaju počiniteljevom radnjom kojom se oduzima neka "stvar", odnosno neki predmet koji je vlasništvo druge osobe (npr. Austrija, Njemačka, Luksemburg ili Grčka). To dakako nije slučaj kada su u pitanju digitalni podaci, npr. digitalni novac ili isprave, koji u biti i nisu ništa drugo do informacija pohranjena na mediju, u memoriji kompjutera ili u prijenosu putem komunikacijskih kanala, a ne neki tjelesni, fizički predmet. – Dragičević D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*, Zagreb: Informator, 1999.

¹⁷ "Ko zastupajući imovinske interese neke osobe ili starajući se o njenoj imovini ne ispuni dužnost ili zloupotrijebi date mu ovlasti u namjeri da time pribavi sebi ili drugome kakvu imovinsku korist ili da ošteti osobu čije imovinske interese zastupa ili o čijoj se imovini stara, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine." KZFBiH, Službene novine FBiH broj 43/ 98.

¹⁸ Sieber, U., *Legal Aspects of Computer Related Crime in the Information Society*, str 81.

Izvori

- Masleša R.: Teorije i sistemi sigurnosti
- http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/privacy/index_en.htm
- Sieber, U., *Legal Aspects of Computer Related Crime in the Informatin Society*, str. 72., prema Dragičević, D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*. Zagreb: Informator, 1999., str. 128.
- Petrović, S., *Kompjuterski kriminal*. Beograd: MUP R Srbije, 2001.,str. 139.
- Dragičević, D., *Kompjuterski kriminalitet i informacijski sustavi*. Zagreb: Informator, 1999., str. 156.

ULOGA GRANIČNE POLICIJE U SUZBIJANJU KRIVIČNIH DJELA „KRIJUMČARENJA“ (Uz analizu službene statistike Granične policije za period 2000-2006 godina)

Nermin MRKALJEVIĆ - Granična policija Bosne i Hercegovine

1. Uvod

Granična policija Bosne i Hercegovine formirana je 2000 godine s osnovnim ciljem jedinstvenog postupanja u obavljanju poslova nadzora i kontrole državne granice. Moram konstatovati da je u skladu sa svojim ovlaštenjima koje mu obezbjeđuje Anex 10, Daytonskog mirovnog sporazuma, visoki predstavnik tada Wolfgang Petrisch donio odluku i nametnuo Zakon o državnoj graničnoj službi Bosne i Hercegovine sadašnjoj Graničnoj policiji 13.01.2000. godine i tako stvorio pravni okvir za formiranje prve policijske agencije na nivou državnih izvršnih organa.¹ Granična policija je u proteklih sedam godina ispunila očekivanja međunarodne zajednice koja je i najzaslužnija za formiranje ove policijske agencije na nivou državnih organa Bosne i Hercegovine. Granična policija je bez obzira na sve poteškoće u proteklom periodu bila jedan od bitnih faktora u uspostavi kvalitetnijeg sigurnosnog ambijenta u Bosni i Hercegovini, a u narednom periodu od ove policijske agencije će se očekivati da nosi najveći teret u borbi protiv svih vidova organiziranog i prekograničnog kriminaliteta u cjelovitom sigurnosnom sistemu.

Praksa je pokazala da je krijumčarenje roba preko državnih granica u stalnoj ekspanziji bez obzira na sve kvalitetniji nadzor i kontrolu državne granice od strane Granične policije, Uprave za indirektno oporezivanje i drugih državnih i entitetskih institucija. Osnovni razlog sve većeg porasta vršenja ove vrste krivičnih djela i prekršaja u vezi sa prelaskom i prenošenjem roba preko državne granice je slaba ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini, slabe i loše aktivnosti kako graničnih organa tako i organa koji treba da se bave unutrašnjim prometom roba i kapitala te se tako ostavlja dovoljno prostora za prodaju neocarinjene robe ili kako se kaže robe na crno.²

Granična policija sa trenutnom organizacionom strukturom i brojem uposlenih ne može u potpunosti odgovoriti svim postavljenim zadacima te tako ne može potpuno suzbiti i vršenje krivičnih djela krijumčarenja roba, pa je potrebno što hitnije poboljšati unutrašnju organizaciju Granične policije i povećati kadrovske kapacitete kako bi se ova agencija mogla kvalitetnije boriti sa svim vidovima prekograničnog, organiziranog kriminaliteta, a i sa otkrivanjem i suzbijanjem i krivičnih djela krijumčarenja.³

¹ Zakon o državnoj graničnoj službi Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, broj:19/2000.

² Sućeska M. Osnovi ekonomskog kriminaliteta, FKN, Sarajevo, 2006.

³ Mrkaljević N. Magistarski rad odbranjen na Fakultetu kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2008.

2. Granična policija, granična linija, carinska linija i carinsko područje

2.1. Granična policija Bosne i Hercegovine je policijska agencija definisana kao upravna organizacija u sastavu Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine, sa operativnom samostalnošću, osnovana radi obavljanja policijskih poslova vezanih za nadzor i kontrolu prelaska državne granice, i drugih poslova propisanih zakonima. Graničnoj policiji u nadležnosti je otkrivanje i istraživanje krivičnih djela koja su propisana krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini, kada su ta djela usmjerena protiv sigurnosti državne granice ili protiv izvršenja poslova i zadataka iz nadležnosti Granične policije.⁴ Granična policija poduzima gonjenje i otkrivanje krivičnih djela i prekršaja kada postoji sumnja o počinjenju ilegalnog prenošenja roba preko državne granice u onom domenu u kojem je ova agencija ovlaštena za postupanje.

2.2. Granična linija je linija koja na kopnu, ispod površine kopna, na moru, u podmorju i u vazdušnom prostoru, razgraničava suvereni teritorij Bosne i Hercegovine od suverenog teritorija zemalja sa kojima graničimo. Državnom granicom Bosne i Hercegovine se smatraju kopnene i vodene granice, aerodromi i luke preko kojih se odvija međunarodni promet lica, roba, kapitala i prometnih sredstava.⁵

2.3. Carinska linija je linija kojom je ograničeno carinsko područje Bosne i Hercegovine i ona se podudara sa graničnom linijom.⁶

2.4. Carinsko područje Bosne i Hercegovine je jedinstveno. Carinsko područje BiH obuhvata teritorij BiH i teritorijalne vode, unutrašnje vodene tokove i zračni prostor BiH. Carinsko područje je ograničeno carinskom linijom. Carinski granični pojas na kopnu i duž protezanja graničnih rijeka čini onaj dio carinskog područja BiH čija se širina proteže pet kilometara u dubinu teritorija BiH od carinske linije.⁷

3. Krivičnopravni i kriminalistički aspekt krivičnog djela «Krijumčarenje».⁸

Sam pojam krijumčarenja je širok, a predmet ovog rada je opis člana 214. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

Grupa krivičnih djela vezana za krijumčarenje roba preko granice Bosne i Hercegovine, nosi negativni epitet aktualnosti i učestalosti vršenja istih. Jedno od tih krivičnih djela predstavlja i krivično djelo krijumčarenje propisano u članu 214. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. Ovim krivičnim djelom kaznenopravno su sankcionirana ponašanja kojima se vrši neovlašteni prijenos robe preko državne granice, odnosno carinske linije i druga ponašanja upravljena na izbjegavanje carinskog nadzora. S obzirom na blanketni karakter ovog

⁴ Zakon o Graničnoj policiji Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 50/2004.

⁵ Zakon o nadzoru i kontroli prelaska državne granice, Službene novine BiH, br. 56/2004.

⁶ Zakon o carinskoj politici Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 57/2004.

⁷ Zakon o carinskoj politici Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 57/2004.

⁸ Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br:3/2003 sa izmjenama član 214.

krivičnog djela neophodno je detaljnije pojasniti pojedine pojmove upotrebljene u opisu samog djela.⁹

Prema čl. 3. Zakona o carinskoj politici BiH, carinsko područje BiH je jedinstveno i ono obuhvata teritorij BiH uključujući i teritorijalne vode, unutarnje vodene tokove i zračni prostor BiH. Ono je ograničeno carinskom linijom koja se podudara sa granicama Bosne i Hercegovine.¹⁰

Carinski granični pojas na kopnu čini onaj dio carinskog područja BiH čije se širine protežu pet kilometara u dubinu teritorija BiH od carinske linije, dok carinski granični pojas na moru uključuje onaj dio teritorija BiH čija se širina proteže tri kilometra u dubinu kopna od obale i područje od obale do vanjskih granica teritorijalnih voda. Pojam carinskog nadzora obuhvata mjere koje se poduzimaju radi sprječavanja neovlaštenog postupanja s carinskom robom i osiguranja njezine istovjetnosti dok se ne provede carinski postupak kojem podliježu carinska roba i putnici i posada, te osoblje prijevoznih i prijenosnih sredstava. Carinski nadzor obuhvata naročito čuvanje i pregled carinske robe, sprovođenje carinske procedure, stavljanje carinskih obilježja, pregled i pretragu prijevoznih i prijenosnih sredstava, vozačkog osoblja, odnosno posade, pregled putničke prtljage i osobnu pretragu putnika.¹¹

Krivično djelo iz st. 1. člana 214 KZ BiH, čini tko preko carinske linije prenese robu veće vrijednosti izbjegavajući mjere carinskog nadzora ili tko se, izbjegavajući mjere carinskog nadzora, bavi prenošenjem robe preko carinske linije. Radnja izvršenja djela je određena alternativno. Poduzimanjem bilo koje radnje djelo je izvršeno. Kod oba oblika radnje izvršenja radi se o prenošenju robe preko carinske linije koja se podudara sa graničnom linijom. Uvjet za postojanje djela je da se izbjegava carinski nadzor. Izbjegavanje mjera carinskog nadzora postojat će i u slučaju skrivanja robe prilikom legalnog prijelaza carinske-granične linije i u slučaju ne prijavljivanja robe carinskim djelatnicima kada postoji obveza prijavljivanja. Za postojanje djela nije bitno da li se carinska linija prelazi, odnosno roba prenosi na zato određenim mjestima, na zvaničnim graničnim prijelazima, carinarnicama ili se radi o prijenosu robe van zvaničnih mjesta (graničnih prijelaza) kako se kaže ilegalno. Za postojanje djela nije bitno da li je roba u vlasništvu počinitelja ili treće osobe. Kod prvog oblika radnje izvršenja djela iz st. 1. potrebno je da se radi o robi veće vrijednosti. Radi se o neodređenom vrijednosnom obilježju koje se definira sukladno konkretnim prilikama, stupnju inflacije, monetarnim kretanjima, općim gospodarskim stanjem u društvu i sl. Djelo može postojati bez obzira na količinu prenesene stvari (npr., građevinski stroj, medicinski aparat (npr: ultra zvuk) ili prevozno sredstvo (npr: putničko motorno vozilo).¹²

Za razliku od prvog oblika radnje izvršenja, kod drugog oblika radnje izvršenja iz člana. 214. stav 2. KZ BiH, nije neophodno da se radi o prenošenju robe veće vrijednosti, nego da se

⁹. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 3/2003 sa izmjenama član 214.

¹⁰. Zakon o carinskoj politici Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br.57/2004.

¹¹. Ibid.

¹². Sijerčić-Čolić H. (2005). Komentari zakona o krivičnom postupku u BiH. Sarajevo: Savjet/Vijeće Evrope: Evropska komisija.

radi o robi čiji je uvoz ili izvoz zabranjen, ograničen ili zahtjeva posebno odobrenje i dozvolu nadležnog organa. Uvjet za postojanje i ovog oblika izvršenja je da se počinitelj bavi prenošenjem robe preko carinske-granične linije. Ovo krivično djelo može se počinuti samo s namjerom (dolus). Počinitelj kaznenog djela može biti svaka osoba (delicta communia). Ovo je teži ili kako se krivičnopravno kaže kvalificirani oblik krivičnog djela krijumčarenja.¹³

Osnovna razlika u odnosu na oblik krivičnog djela iz st. 1. odnosi se na vrstu i prirodu robe koja se prenosi preko carinske-granične linije izbjegavajući mjere carinskog nadzora. U ovom slučaju neophodno je da se radi o robi čiji je uvoz ili izvoz zabranjen, ograničen ili zahtjeva posebno odobrenje ili dozvolu nadležnog tijela. Djelo je blanketne prirode. Odgovarajućim zakonskim i drugim propisima propisuju se uvjeti za izvoz i uvoz pojedinih specifičnih vrsta robe npr: lijekova, otrova, kemijskih sredstava, akciznih roba i sl. Radi se o robi koja se ne nalazi u slobodnom prometu, odnosno čiji je promet ograničen. Za postojanje djela nije bitno, kao kod djela iz st. 1., da se radi o robi veće vrijednosti. Djelo će postojati i u slučaju samo jednog prijenosa robe preko carinske-granične linije. Za ovaj oblik krivičnog djela potrebno je da se radi o prijenosu navedene robe bez odgovarajućeg ovlaštenja; protupravnost djela je izričito inkorporirana u zakonski opis djela.¹⁴

U st. 3. člana 214. KZ BiH predviđen je najteži oblik krivičnog djela krijumčarenja. Kvalifikatoru okolnost kod ovog oblika djela predstavlja objekt radnje izvršenja i način izvršenja djela. Dok se kod krivičnog djela iz st. 1. radi o prijenosu preko carinske-granične linije robe veće vrijednosti, odnosno bavljenjem prenošenjem robe preko carinske-granične linije, a kod kaznenog djela iz st. 2. o robi čiji je promet zabranjen ili ograničen, kod ovog oblika kaznenog djela u pitanju su predmeti, roba ili stvari koje su opasne za život ili zdravlje ljudi ili koje predstavljaju opasnost za javnu sigurnost, odnosno u pitanju je poseban način izvršenja djela iz st. 1. i 2., tj. izvršenje djela uz upotrebu oružja, sile ili prijetnje. Predmeti, roba ili stvari koje su opasne za život ili zdravlje ljudi, odnosno koji predstavljaju opasnost za javnu sigurnost, mogu biti npr. različiti otrovi, hemijske i slične supstancije, eksplozivna sredstva, životinje zaražene zaraznim bolestima i sl. Druga okolnost odnosi se na uporabu oružja, sile ili prijetnje.

U stavu 4. člana 214. KZ BiH predviđeno je obavezno oduzimanje robe i prevoznog sredstva za počinjeno krivično djelo iz st. 1. do 3. ovog člana. Radi se o prijevoznom sredstvu čija su tajna ili skrovišta mjesta iskorištena za prijenos robe koja je predmet krivičnog djela krijumčarenja (npr., razni „bunker“i, pregrade, lažna dna, dupli krov i sl.), odnosno o prijevoznom sredstvu koje je namijenjeno za činjenje krivičnih djela krijumčarenja. Uvjet za oduzimanje prijevoznog sredstva je da je vlasnik ili korisnik vozila znao ili mogao ili bio dužan znati za naznačena svojstva odnosno namjenu naznačenih prijevoznih sredstava.¹⁵

¹³ Kulić D. Časopis ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske „bezbjednost-policija-građani, Banja Luka, 2006.

¹⁴ Kulić M. Poreska utaja i Krijumčarenje, Beograd, 1999.

¹⁵ Ibid.

3.1. Organiziranje grupe ljudi ili udruženja za krijumčarenje ili rasturanje neocarinjene robe

U „XVIII“ osamnaestoj glavi Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, u članu 215, propisano je još jedno krivično djelo koje je direktno u vezi sa krivičnim djelom «krijumčarenja član. 214 KZ BiH», i koje ima poseban značaj kada se posmatra kroz prizmu prekograničnog kriminala. Naime, radi se o krivičnom djelu « Organiziranje grupe ljudi ili udruženja za krijumčarenje ili rasturanje neocarinjene robe ».¹⁶ Ovo krivično djelo u suštini predstavlja svojevrsan kvalificirani oblik krivičnog djela Krijumčarenja iz člana 214. KZ BiH. Ovdje je kao samostalno krivično djelo predviđeno tzv. organizirano krijumčarenje. Krivično djelo iz st. 1. ovog člana ima dva oblika. Radnja izvršenja je određena alternativno i to kao:

- a) organiziranje grupe ljudi ili drugog udruženja za organizirano krijumčarenje i
- b) organiziranje mreže preprodavača ili posrednika za prodaju ili rasparčavanje neocarinjene robe.

Kod prvog oblika počinitelj organizira grupu ljudi ili drugo udruženje za organizirano prenošenje robe preko carinske crte radi izbjegavanja carinskog nadzora, pri čemu je neodlučno koji vid radnji krijumčarenja se poduzima; bitno je da se radi o nekoj od radnji krijumčarenja predviđenog u članu 214. KZ BiH.

Pod organiziranom grupom ljudi podrazumijeva se grupa ljudi koja je ustrojena, a nije nastala spontano, radi izravno slijedećeg činjenja krivičnog djela, čiji članovi ne moraju imati formalno određene uloge, koja ne mora imati slijed članstva niti razvijeni ustroj¹⁷, dok se pod udruženjem podrazumijeva bilo koji oblik udruživanja tri ili više osoba.¹⁸

Ono što karakterizira oba oblika udruživanja više osoba je relativno dobra organiziranost, postojanje određenog prethodno utvrđenog cilja i plana djelovanja koji ne moraju biti detaljno konkretizirani, međusobna povezanost i dr. Naime, sam zakonodavac u opisu krivičnog djela zahtjeva da se radi o organiziranom krijumčarenju.

Drugi oblik radnje izvršenja sastoji se u organiziranju mreže preprodavača ili posrednika za prodaju ili za rasparčavanje neocarinjene robe. Mreža preprodavača ili posrednika postoji kad više osoba pod kontrolom počinitelja i za njegov račun vrše prodaju neocarinjene robe, posreduju u prodaji, nalaze kupce za neocarinjenu robu, dovode u vezu moguće kupce i preprodavače robe, ugovaraju uvjete prodaje i sl. Ono što karakterizira pojmove mreža preprodavača ili posrednika je činjenica da prodavatelji i posrednici po pravilu nisu međusobno povezani, najčešće se međusobno ne poznaju i između njih ne postoji čvrsta veza, za razliku od prvog oblika djela (skupine ljudi ili udruženja) koje karakterizira po pravilu veći stepen povezanosti i zajedničkog djelovanja.

¹⁶ Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 3/2003., sa dopunama i izmjenama član 215.

¹⁷ Član 1. stav. 16. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br.3/2003.

¹⁸ Član 1.st.12. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Službene novine BiH, br. 3/2003.

Krivično djelo može se počiniti samo s izravnom namjerom. Počinitelj djela može biti svaka osoba (*delicta communia*). U stavu.2. kaznenopravno je sankcionirano samo pripadništvo organiziranoj grupi ljudi ili drugom udruženju za krijumčarenje ili rasparčavanje neocarijnene robe. Za ovaj oblik krivičnog djela nije nužno da je u okviru grupe ili udruženja počinjeno neko kazneno djelo za vršenje kojeg je grupa ljudi ili udruženje formirano. Djelo će postojati i u slučaju da član grupe odnosno udruženja ne počinij nijedno kazneno djelo za koje je grupa ili udruženje formirana. Počinitelj ovog krivičnog djela ne može biti, s obzirom na odredbe stavka 1. ovog članka, osoba koja je organizirala grupu ljudi ili udruženje za organizirano krijumčarenje.¹⁹

4. Međunarodna suradnja na nivou EU (carinska saradnja) i uticaj globalizacije na uspješnost suzbijanja međunarodnog krijumčarenja

Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji i u procesu približavanja standardima Vijeća Evrope i Evropske unije, pod stalnim je sigurnosnim prijetnjama od globalizacije koja se dešava neizbježno i na njenim prostorima. Ratom uništena ekonomija i proizvodni kapaciteti te njihova zastarjelost, a nova tehnološka rješenja na ekonomskom planu direktno utječu na sve složenije političke procese i odnose u Bosni i Hercegovini.²⁰

Kroz sve veće razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja u nerazvijenim zemljama gdje spada i Bosna i Hercegovina na djelu su socijalna raslojavanja. Mobilnost rada i kapitala i informacija čini savremenu državu nemoćnom da kontrolira mobilne faktore proizvodnje, a u tom slučaju na scenu stupaju multinacionalne korporacije koje su sposobne kontrolirati cjelokupne procese proizvodnje. U procesu globalizacije moć države da kreira i garantira sigurnost na svom teritoriju je promijenjena ali nije i eliminirana. Proces globalizacije je neupitno na površinu izbacio nove oblike sigurnosne prijetnje : organizirani kriminalitet, pranje novca, krijumčarenje roba, mito i korupciju, trgovinu drogama, terorizam, trgovinu ljudima, etničke i vjerske konflikte., na koje država sa svojim sigurnosnim aparatom mora adekvatno odgovoriti.²¹

Neorganiziranost sigurnosnih državnih organa u zemljama tranzicije, pa i u Bosni i Hercegovini je jedan od osnovnih faktora zašto je u ekspanziji razvoj organiziranih kriminalnih skupina koje se bave najtežim oblicima organiziranog kriminaliteta. Svi faktori međunarodne globalizacije direktno ili indirektno utječu i na porast ili ekspanziju svih vidova organiziranog kriminaliteta i u Bosni i Hercegovini. Cilj organiziranih kriminalnih grupa u Bosni i Hercegovini pa i međunarodnih kriminalnih grupa koje djeluju u BiH ili preko teritorije BiH je ostvarivanje ekonomske i finansijske moći, a zatim uticaj i na političke tokove i eventualno sticanje političke moći.

Sigurnosni organi zemalja u tranziciji nisu spremno dočekali sve sigurnosne prijetnje globalizacije, a sigurnosne reforme u oblasti unutrašnjih poslova i carina se veoma sporo i nek-

¹⁹ Sijerčić-Čolić H. (2005). Komentari zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Savjet/Vijeća Evrope: Evropska komisija.

²⁰ Sućeska M. Osnovi ekonomskog kriminaliteta, FKN, Sarajevo, 2006.

²¹ Bašić N i Stoett P. Sigurnosne studije u tranziciji, Bihać-Banja Luka, 2003.

valitetno provode te je zbog toga odgovor državnih organa na sigurnosne prijetnje veoma spor i nekvalitetan.

Nacionalne i međunarodne kriminalne grupe često su sposobne kreirati mreže saradnje sa korumpiranim lokalnim vladama u nerazvijenim i zemljama u tranziciji gdje su demokratske institucije slabe i na ovaj način stvoriti paralelne sisteme vlasti koji neminovno vode u socijalne nemire, konflikte i pobune.²²

Kod nas su na sceni nacionalne kriminalne grupe koje su već uspjele u sistem vlasti na državnom i entitetskom nivou inkorporirati na najviše funkcije svoje članove koji im obezbjeđuju brze i kvalitetne informacije o procesu privatizacije i globalnih ekonomskih poteza na svim nivoima organizacije države, što ovim kriminalnim grupama omogućuje da donose prave poteze i na taj način ostvaruju velike finansijske dobiti. Potvrda ovoj tvrdnji je nekoliko sudskih procesa pred Sudom BiH za organizirani i privredni kriminal u kojima se sudi visoko pozicioniranim političarima.

Evropska unija je veoma brzo shvatila da joj iz zemalja u tranziciji iz centralne, jugoistočne i istočne Evrope gdje spada i Bosna i Hercegovine, dolazi veliki stepen organiziranog i prekograničnog kriminaliteta te je sve svoje sigurnosne i vanjskopolitičke resurse usmjerila u formiranje i izgradnju sigurnosnih sistema u tim zemljama koji su sposobni da se suprotstave svim oblicima kriminalnih aktivnosti u čemu imaju veliki stepen otpora od državnih organa zaduženih za kreiranje sigurnosnog sistema.²³

Prioritetne oblasti saradnje na nivou Evropske unije kroz ugovore iz Mاستrihta i Amsterdama ogledaju se u saradnji u oblasti pravosuđa, unutrašnjih poslova i carina i ove načine saradnje potrebno je što prije prenijeti na zemlje kandidate za članstvo u Evropskoj uniji kako bi se njihovi sigurnosni sistemi transformirali i bili spremni i sposobni za borbu protiv narastajućeg organiziranog kriminaliteta svih oblika. Prioritetni ciljevi i oblasti saradnje su: Borba protiv međunarodnog krijumčarenja, Carinska saradnja, Policijska saradnja u cilju preventivnog i represivnog djelovanja i borbe protiv teških oblika međunarodnog kriminaliteta i druge oblasti saradnje.²⁴ Suzbijanje međunarodnog krijumčarenja uvijek je bilo u centru pažnje kroz policijsku saradnju u ugovoru iz Mاستrihta, a u ugovoru iz Amsterdama posebno poglavlje je posvećeno saradnji u oblasti carina i carinskih aktivnosti na suzbijanju krijumčarenja na nivou Evropske unije uz konstataciju da se ponovno nisu razgraničile nadležnosti između policijskih i carinskih poslova i njihove saradnje kako na državnom tako i na međunarodnom planu te to i dalje stvara probleme u suzbijanju organiziranog kriminala.²⁵

²² Bošković G. Organizirani ekonomski kriminalitet kao globalni sigurnosni izazov, Sarajevo, 2007.

²³ Janjević M. Treći stub Evropske Unije, Beograd, 2003.

²⁴ Ibid.

²⁵ Sačić Ž. Organizirani kriminal, metode suzbijanja, Zagreb, 1998.

5. Uloga i značaj Granične policije u suzbijanju krivičnih djela «Krijumčarenja» uz analizu službene statistike²⁶

Kao policijska agencija na nivou državnih sigurnosnih organa Granična policija ima presudnu ulogu i značaj u otkrivanju i suzbijanju svih oblika prekograničnog kriminala pa i krivičnih djela «Krijumčarenja član 214. KZ BiH». U periodu od 2000 do 2006 godine Granična policija se dinamično razvijala i uspješno prilagođavala svim sigurnosnim prijetnjama i sa velikim uspjehom se borila protiv svih oblika prekograničnog kriminala. Posljednje dvije godine Granična policija je zbog niza faktora koji će biti navedeni u zaključnom razmatranju iz dinamičnog razvoja i rada upala u fazu statičnog odnosa prema svim sigurnosnim prijetnjama te tako prerasla u statičnu policijsku organizaciju sa velikim stepenom stare vojne organizacije i vojnog pristupa u rješavanju sigurnosnih izazova. U slučaju da se u skorije vrijeme Granična policija ne pomjeri iz ove statične faze svog razvoja ponovno u dinamičnu fazu neće biti moguće imati uspješnu borbu sa osnovnim sigurnosnim prijetnjama, a da se ne spominju sve veće prijetnje od narastajućeg najorganiziranijeg međunarodnog kriminala.²⁷

TABELA 1. UNUPAN BROJ OTKRIVENIH KRIJUMČARENJA ROBA ZA PERIOD 2000-2006. GODINA

IZVOR: Godišnji izvještaji Granične policije BiH, od 2000-2006. godine.

	Ukupan broj Prijavljena lica za KD «krijumčarenje 214 KZ BiH»	Podneseno izvještaja zbog sumnje u počinjenje KD «krijumčarenje 214 KZ BiH»	Otkriveni slučajevi krijumčarenja roba procesuirani kao Carinski prekršaji
TU Zapad	86	13	101
TU Istok	89	80	67
TU jug	30	30	2
TU Sjeverozapad	27	60	49
TU Sjeveroistok	16	16	9
Aerodromi	0	0	0
Centralni istr. Ured	0	0	0
UKUPNO ZA GP BiH PERIOD 2000-2006	248	199	228

²⁶ . Krivični zakon BiH, Službene novine BiH, br:3/2003, član 214, sa izmjenama i dopunama.

²⁷ . Ganija H. Evropski standardi i principi u organizaciji i funkcioniranju policijskih snaga, kriminalističke teme, FKN, Sarajevo, 2007.

Vidljivo je iz (tabele 1) da je Granična policija u vremenskom periodu od 2000 godine kada je formirana do 2006. godine ukupno otkrila 427 slučajeva kada je krijumčarena određena roba preko carinske-granične linije. Od ukupnog broja otkrivenih slučajeva Granična policija je u 199 slučajeva uspjela sa nadležnim Tužilaštvima dokazati postojanje izvršenja krivičnog djela «Krijumčarenje član 214. KZ BiH», a u 228 slučajeva krijumčarenje roba je proesuirano kao carinski prekršaj uglavnom zbog visine vrijednosti robe.

Analizom vrste krijumčarene robe vidljivo je da se preko granice Bosne i Hercegovine krijumčare razne vrste roba i da je trenutno najizraženije krijumčarenje: 1. Žive stoke., 2. Cigareteta, kafe, alkohola, šećera, brašna., 3. Zlata, Srebra i drugih plemenitih metala., 4. Odjevni predmeti itd. Vrijednost krijumčarene robe koju je otkrila i oduzela Granična policija procjenjuje se na desetine miliona maraka.

Nema niti jednog dijela granice Bosne i Hercegovine za koji se može sa sigurnošću reći da nije na meti krijumčara roba, ali je analizom statističkih podataka ipak određen ekskluzivitet određenih područja na državnoj granici za krijumčarenje specifične vrste roba uz poznavanje faktora koji na to utječu.

Tako je granica Bosne i Hercegovine prema Crnoj Gori na udaru krijumčara visoko tarifnih roba, a posebno cigareta uz konstataciju da je presudni faktor blizina luke «BAR» i indolentnost vlasti u Crnoj Gori na ovu sigurnosno negativnu pojavu što potvrđujemo legalnim otvaranjem «free-shopova» u bescarinskoj zoni između graničnih prijelaza Bosne i Hercegovine i Crne Gore, od čega država Crna Gora ostvaruje određena finansijska sredstva za finansiranje državnih organa.²⁸

Granica Bosne i Hercegovine prema Srbiji je na udaru krijumčara žive stoke, cigareta, neocarinjnih vozila, poljoprivrednih proizvoda i drugih roba. Na ovom dijelu državne granice nema posebnih pravila u vezi sa krijumčarenjem roba osim što se većina robe krijumčari na plavoj granici preko rijeke Drine i to malim i velikim plovilima (čamcima-skelama) koje su namjenski pravljene za krijumčarenje, a ništa se ne poduzima kako bi se problem registracije plovila što prije riješio i ova problematika zakonski regulirala, što bi olakšalo rad Graničnoj policiji i svim drugim sigurnosnim organima u Bosni i Hercegovini.²⁹

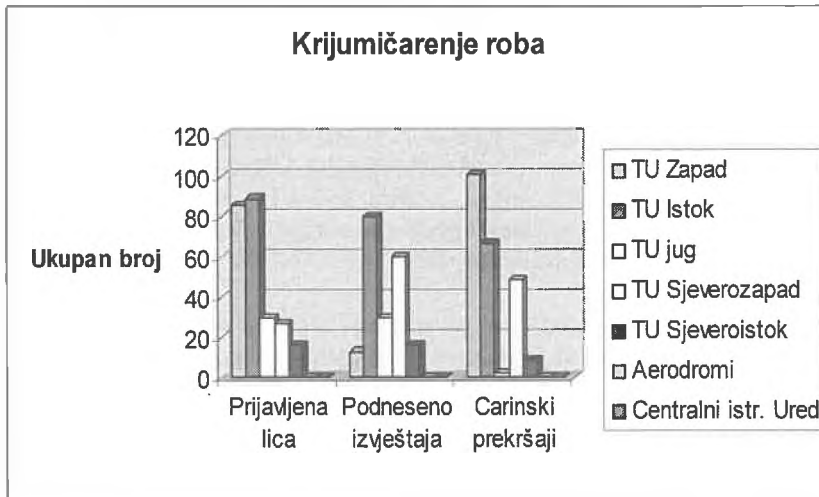
Granica Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj je također na udaru krijumčara roba i može se konstatovati da je roba koja se krijumčari na ovom dijelu granice raznovrsna i zavisno od vremenskog periodu krijumčari se: živa stoka, meso i mesne prerađevine, južno vođe i povrće, cigarete, nafta, neocarinjna vozila i sva druga roba na kojoj krijumčari mogu ostvariti finansijsku dobit.³⁰

²⁸ IZVJEŠTAJ o radu Granične policije Bosne i Hercegovine za period od 2000-2006. godine.

²⁹ Ibid.

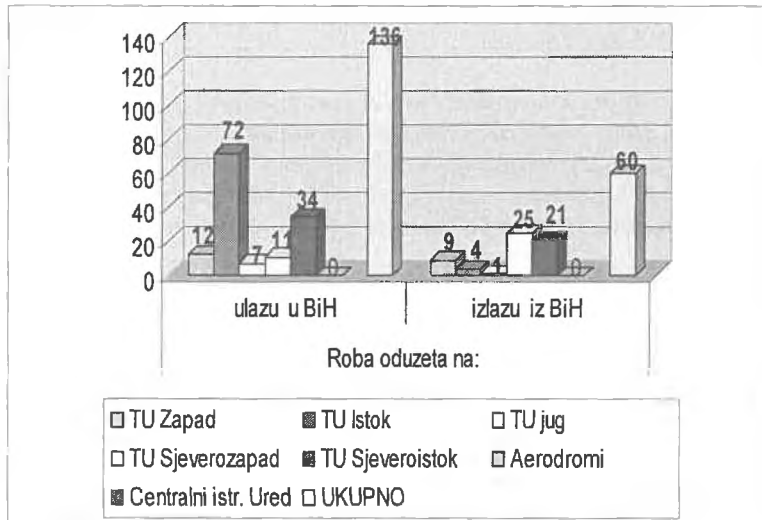
³⁰ Ibid.

GRAFIKON 1. OBRADA TABELA 1., PO TERENSKIM UREDIMA OSNOVNIM ORGANIZACIONIM DIJELOVIMA GRANIČNE POLICIJE

Na grafikonu 1., prema strukturi unutrašnje organizacije Granične policije izvršena je analiza svih slučajeva otkrivanja krijumčarenja roba preko državne granice Bosne i Hercegovine. Iz grafikona je vidljivo da je zapadna granica Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj i istočna granica Bosne i Hercegovine prema Srbiji i Crnoj Gori posebno na udaru krijumčara, a to je potvrda da je cjelokupna državna granica Bosne i Hercegovine stalno na meti krijumčara roba.

Odgovor zašto određeni terenski uredi imaju manje rezultate od dva terenska ureda koji su na grafikonu vidljivo ostvarili najzapaženije rezultate možemo tražiti u učestalosti pojave krijumčarenja roba na dijelu granice koji je u nadležnosti tih terenskih ureda i u ozbiljnosti pristupa tih terenskih ureda preventivnom i represivnom poduzimanju policijskih mjera i radnji u cilju suzbijanja pojave krijumčarenja roba. Ovakav pristup u radu dva terenska ureda koji imaju najzapaženije rezultate je i mač sa dvije oštrice jer u narednom periodu ako se ne nastavi trend otkrivanja ovog oblika kriminaliteta zbog sve manjeg obima krijumčarenja može doći do kritike da smo na tom dijelu granice prestali raditi ili smanjili svoje aktivnosti, a oni terenski uredi koji nemaju rezultata ili su njihovi rezultati manji uvijek imaju opravdanje da su suzbili krijumčarenje i da statistike iz prošlosti potvrđuju njihovu tvrdnju da na tom dijelu granice nema pojave krijumčarenja.

GRAFIKON 2. OBRADA TABELA 1. PREMA PRAVCU KRETANJA OTKRIVENE KRIJUMČARENE ROBE

Na grafikonu 2., vidljivo je da je od 199 slučajeva otkrivanja krijumčarenja roba preko državne granice, za koja je nadležnim tužilaštvima podnesen izvještaj o sumnji počinjenja krivičnog djela «Krijumčarenje 214. KZ BiH», u 139 slučajeva krijumčarena roba otkrivena na ulazu u Bosnu i Hercegovinu, a u 60 slučajeva krijumčarena roba je otkrivena na izlazu iz Bosne i Hercegovine. Može se konstatovati da se kontroli ulaza robe i kapitala u Bosnu i Hercegovinu posvećuje veća pažnja od kontrole izlaska iz Bosne i Hercegovine što potvrđuje i ovaj grafikon. Vidljivo je da je na istočnoj granici Bosne i Hercegovine otkriveno 70 % svih otkrivenih slučajeva krijumčarenja i to na ulazu u Bosnu i Hercegovinu, a ostatak od 30 % otkrivenih slučajeva je otkriven na izlazu iz Bosne i Hercegovine i na zapadnom i sjeverozapadnom dijelu granice prema Hrvatskoj.³¹

6. Zaključna razmatranja

Prema svom geostrateškom i geopolitičkom položaju i drugim faktorima koji imaju uticaj na nivo sigurnosti, Bosna i Hercegovina se u posljednjih petnaestak godina nalazi na udaru narastajućeg organiziranog kriminaliteta svih oblika pa i krijumčarenja visoko tarifnim robama i robama svih vrsta preko državne granice i preko teritorije Bosne i Hercegovine i u Bosnu i Hercegovinu.³²

Osnovni razlog krijumčarenja roba preko državne granice je izbjegavanje plaćanja carina i poreza na robe koje se krijumčare i ostvarivanje finansijske dobiti. Preko granice Bosne i

³¹. Ibid.

³². Ganija H. Evropski standardi i principi u organizaciji i funkcionisanju policijskih snaga, Kriminalističke teme, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2007.

Hercegovine se krijumčare raznovrsne robe što potvrđuje podatak da je Granična policija tokom svoga rada otkrila slučajeve krijumčarenja sljedećih vrsta roba: tekstil, prehrana, cigarete, alkohol, nafta, živa stoka, meso-mesne prerađevine, divljač-divlje životinje, građevinske mašine, slike, umjetnička djela, medicinska oprema, zlato, srebro, oružje, eksploziv, sadnice i mnoge druge robe.

Bitno je napomenuti da je neodređenost i neobilježnost državne granica jedan od osnovnih problema zašto borba protiv ovog vida prekograničnog kriminala od strane Granične policije nije još efikasnija. Još uvijek nije donesen zakon o plovidbi na rijekama jezerima i moru, koji bi regulisao registraciju i korištenje plovnih objekata te samim tim olakšao nadzor granice na plavoj granici i time stvorio pretpostavke za uspješnu borbu protiv krijumčarenja roba.

Granična policija nema adekvatnu kriminalističko-tehničku opremu za otkrivanje i obradu ovog oblika prekograničnog kriminala te to otežava postupke pred Sudom BiH.

Nema dijela državne granice koji nije meta krijumčara roba ali je bitno napomenuti i to da se svaki dio granice koristi za krijumčarenje roba i da se i zna šta se gdje najčešće krijumčari te se može tvrditi da se na rijeci Drini tamo gdje ona predstavlja državnu granicu i kopnenom dijelu državne granice u zoni opština Rudo, Višegrad, Srebrenica, Bratunac, Zvornik i Bijeljina čamcima i vozilima uglavnom krijumčare velike količine žive stoke iz pravca Srbije gdje je stručni fond velik, a cijena žive stoke i mesa mala, dok je u BiH velika potražnja za stokom i mesom kako za mesnu industriju tako i za švercere stoke zbog manjka stočnog fonda. Ovaj problem se može riješiti jedino kvalitetnim nadzorom plave granice na rijeci Drini, te olakšicama za uvoz stoke legalnim putem čime bi prestali postojati razlozi za krijumčarenje. Stoka se krijumčari i prema Hrvatskoj i to na prostoru Bihaća, Cazina, Kladuše, Bosanskog Novog, a i na prostoru Zapadne Hercegovine i to Gorice, Livna, Kamenskog, Glamoča. Vrijeme krijumčarenja stoke prema Hrvatskoj uglavnom je u vrijeme pred turističku sezonu kada je potrošnja mesa velika.

Drugi problem je krijumčarenje cigareta i duhana zbog izbjegavanja plaćanja akciza i poreza. Prostor koji je interesantan je cjelokupna granica BiH, stim da cigarete dolaze iz pravca Srbije, Crne Gore i Hrvatske gdje se proizvode i ilegalno i legalno dolaze preko luke Bar, Ploče-Metković, Livno-Kamensko, a zatim se krijumčare u BiH gdje se jedan dio prodaje ali veliki dio se ponovno vraća prema Hrvatskoj, a nije isključeno i prema Srbiji i Crnoj Gori i dalje ilegalno transportuje prema zemljama Zapadne Evrope gdje je cijena i do tri četiri puta veća. Skladišta cigareta su u Crnoj Gori, Srbiji i Hrvatskoj uz samu granicu, a pošto su sa strane Crne Gore za legalnu prodaju na graničnim prijelazima u bescarinskoj zoni otvoreni «free shopovi» nije moguće nadzirati promet ove robe. Na teritoriji BiH uz granicu postoje skladišta u opštinama Trebinje, Bileća, Gacko, Nevesinje, Foča, Čajniče, Rudo, Goražde, Metković-Čapljina, Grude, Gorica, Livno, Široki Brijeg idr., odakle se cigarete dalje distribuiraju prema većim centrima Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Bihać, Velika Kladuša, Gradiška, Brčko, B.Brod, gdje se legalno i ilegalno prodaju na pijacama, a velike količine cigareta se organizirano krijumčare prema Hrvatskoj i dalje prema Evropi.

Krijumčarenje cigareta i žive stoke je najučestalije u krijumčarenju roba preko državne granice, ali se nesmiije zanemariti ni krijumčarenje drugih vrsta roba kao što su zlato, srebro, koža, kahva, šećer, brašno, alkohol i nafta.

Krijumčarenje svih vrsta roba na direktan i indirektan način utječe na ekonomsku obnovu BiH i ako se ovom problemu uskoro ne posveti posebna pažnja on bi mogao dovesti do neizbježnog ekonomskog kolapsa u BiH.

Treba raditi na tome da se pored mjera suzivanja krijumčarenja provode i mjere ekonomskog oživljavanja privrede BiH i otvaranja radnih mjesta jer samo na taj način ćemo izbjeći socijalne nemire zbog toga što velik sloj naroda preživljava tako što prodaje krijumčarenu robu za organizatore. Slobodna trgovina sa susjedima bi takođe imala utjecaja na ekonomiju i pogoršanje socijalnog stanja stanovništva u prvom momentu ali dugoročno bi imala utjecaja na suzbijanje krijumčarenja i izbjegavanja carina i poreza što bi dovelo do poboljšanja socijalnog statusa građana i mogućnosti oživljavanja ekonomije.

Bitno je navesti još jednom da se krijumčarenje roba vrši preko granica Bosne i Hercegovine kako iz pravca Srbije i Crne Gore tako i iz pravca Hrvatske i to u oba smijera kako na ulazu tako i na izlazu i da jedan dio te robe završava u BiH na legalnom i crnom tržištu dok najveći dio te robe je namijenjen za ponovno krijumčarenje kako prema Hrvatskoj tako i prema Srbiji i Crnoj Gori, a i prema zemljama Evrope.³³

Suzbiti krijumčarenje je moguće ako se pored što su doneseni akcioni planovi i strategije kako na nivou BiH tako i na nivou agencija one provedu i poduzmu dodatne mjere kao što su:

- izrada novih i izmjena postojećih zakona,
- implementacija postojećih zakona,
- Povećanje broja uposlenih na svim nivoima u Graničnoj policiji Bosne i Hercegovine,
- Privremenim i posebnim uslovima penzionisanja riješiti se kadrova koji su istrošeni i prevaziđeni (vojni oficiri idr), te na njihova mjesta uposliti nove mlade kadrove svih tipova obrazovanja: pravo, ekonomija, kriminalistika, elektrotehnike, saobraćaja, informatika, lingvistika te uz pomoć njih unaprijediti rad Granične policije primjenom novih standarda sigurnosnih politika.
- nabavka opreme Graničnoj policiji (termo kamere, noćni dvogledi, specijalna vozila, kros motori, skuteri za snijeg i vodu, posebni gliseri za plitke vode itd),
- izgradnja i opremanje graničnih prelaza,
- izgradnja osmatračnica duž pružanja granice,
- obilježavanje granice i zaprečavanje alternativnih puteva kuda se krijumčare robe,
- primanje dodatnog broja mladih i stručnih graničnih policajaca,
- obuka graničnih policajaca na svim nivoima iz oblasti borbe protiv prekograničnog kriminala i organiziranog kriminala,

³³ IZVJEŠTAJ o radu Granične policije BiH, za period 2000-2006. godina.

- Unaprijeđenje međusobne saradnje među agencijama za provođenje zakona u Bosni i Hercegovini,
- Unaprijeđenje regionalne i međunarodne saradnje između carinskih i graničnih službi,
- Unaprijeđenje obavještajnog rada na nivou Granične policije Bosne i Hercegovine,
- praćenje naučnih dostignuća i njihova primjena u radu i dr.

Na nivou Bosne i Hercegovine potrebno je imati i političku podršku za obračun sa organiziranim kriminalom pa i krijumčarenjem roba kao dijelom prekograničnog i svakako organiziranog kriminala.

LITERATURA:

1. Bašić N i Stoeet P. Sigurnosne studije u tranziciji, Bihać-Banja Luka, 2003..
2. Ganija H. Evropski standardi i principi u organizaciji i funkcionisanju policijskih snaga, Kriminalističke teme, FKN, Sarajevo, 2007.
3. Janjević M. Treći stub Evropske Unije, Beograd, 2003.
4. Mrkaljević N. Magistarski rad «Uloga Granične policije u suzbijanju prekograničnog kriminala», odbranjen na FKN, 20. Februar. 2008.
5. Sućeska M. Osnovi ekonomskog kriminaliteta, FKN, Sarajevo, 2006.
6. Sijerčić-Čolić H. Komentari krivičnih zakona i zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2005., Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija.
7. Sačić Ž. Organizirani kriminal, metode suzbijanja, Zagreb, 1998.

DOMAĆI PRAVNI AKTI KAO IZVORI:

1. KRIVIČNI zakon Bosne i Hercegovine. Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 3/2003., 32/2003., 37/2003., 54/2004 i 61/2004.
2. ZAKON o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine. Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 3/2003., 32/2003., 36/2003., 26/2004., 63/2004 i 13/2005.
3. ZAKON o Graničnoj policiji Bosne i Hercegovine. Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 19/2001., 50/2004 i 27/2007.
4. ZAKON o nadzoru i kontroli prelaska državne granice Bosne i Hercegovine. Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 56/2004.
5. ZAKON o carinskoj politici Bosne i Hercegovine, Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 57/2004.
6. ZAKON o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine. Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 27/2004.
7. STRATEGIJA Bosne i Hercegovine za borbu protiv organiziranog kriminala i korupcije (period 2006-2009), Sarajevo, Mart 2006.
8. AKCIONI plan Granične policije Bosne i Hercegovine, za7. UPUTSTVO za ostvarivanje međunarodne saradnje od strane Granične policije Bosne i Hercegovine od 06.02.2003.godine.
9. UPUTSTVO za ostvarivanje međunarodne saradnje od strane Granične policije Bosne i Hercegovine od 06.02.2003.godine.

Kriminologija

Maloljetničko prijestupništvo i upotreba psihoaktivnih supstanci među adolescentima u Bosni i Hercegovini- prevalencije i korelacije (studija Eurogang)

Eldan Mujanović - *Univerzitet u Sarajevu*

Jim Nash - *Portland State University*

Thomas L. Winfree - *New Mexico State University*

Abstrakt

U ovom radu su korišteni podaci iz studije koja je realizirana u Bosni i Hercegovini (BiH) na namjernom uzorku od 2206 ispitanika uzrasta od 13 do 17 godina. Cilj istraživanja je ispitivanje prevalencija i korelacija između prijestupničkog ponašanja mladih manjeg značaja i težih oblika prijestupništva te upotrebe psihoaktivnih supstanci. Preventivni principi iz područja javnog zdravstva su prezentovani kao okvir ove studije odnosno kao dio sveobuhvatne strategije suprostavljanja maloljetničkom prijestupništvu u BiH. Rezultati deskriptivne analize učestalosti različitih oblika prijestupništva adolescenata u BiH ukazuju na relativno slabe frekvencije koje su komparabilne sa rezultatima ove studije iz SAD i Njemačke, iako postoje interesantne razlike u rezultatima analiza između kompariranih zemalja. Rezultati multivarijantnih analiza ukazuju da su muški spol i uzrast izrazito povezani za većim učešćem u prijestupničkom ponašanju i zloupotrebama psihoaktivnih supstanci. Razlike u stopama prevalencije po pojedinim gradovima su također statistički značajne, s tim da mladi u Sarajevu češće (samo)prijavljuju lakše i teže oblike prijestupništva dok mladi iz Banja Luke i Mostara češće (samo)prijavljuju zloupotrebe psihoaktivnih supstanci. Korišteni model prevencije potvrđuje dobijene rezultate, ukazujući na potrebu preciznijeg usmjeravanja preventivnih programa na označena područja.

Ključne riječi

Bosna i Hercegovina, maloljetničko prijestupništvo, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, prevencija.

Abstract - Prevalence and Correlates of Juvenile Offending and Substance Use Among Youth in Bosnia and Herzegovina

This study uses self-report data from a purposive sample of 2206 youth in Bosnia and Herzegovina (BiH) ages 13 to 17 to examine the prevalence and correlates of minor offending, serious offending, and substance use. Principles from public health prevention science are presented to provide a framework for the study as part of a comprehensive strategy against offending in BiH. Descriptive results indicate the prevalence of offending and substance use is relatively low in BiH and comparable to prevalence in the US and Germany, although interesting differences exist across countries. Results of multivariate analyses reveal that male gender and age are strongly associated with higher levels of offending and substance use. Differences in prevalence rates by city are also statistically significant, with youth from Sarajevo reporting more minor and serious offending, and youth from Banja Luka and Mostar reporting more substance use. A prevention framework guides interpretation of results, focusing on a need to target scarce resources more precisely.

Keywords

Bosnia and Herzegovina; juvenile offending; substance use; prevention

1. Uvod

Prevenција maloljetničkog prijestupništva je prioritet većine društava, što je u Bosni i Hercegovini posebno aktuelno u današnje vrijeme. Posljedice rata s početka 1990-tih zajedno sa savremenim društvenim, političkim i ekonomskim prilikama u BiH su stvorile ambijent koji može izložiti mlade povećanom riziku ulaska u zonu problematičnog ponašanja, uključujući i delikvenciju (Organization for Security and Co-Operation in Europe [OSCE], 2008; Save the Children, 2006). Integrirani i sveobuhvatni sistem prevencije i tretmana prijestupničkog ponašanja mladih u BiH je daleko od realizacije. Kao neki od priloga ovakvoj tvrdnji se mogu istaći činjenice da u BiH nedostaje institucija za smještaj maloljetnih prijestupnika, preciznog zakonodavnog okvira, upravljačke strukture i trajne evaluacije poduzetih mjera. Kvalitet postupanja sa maloljetnim prijestupnicima je često neadekvatan, čak su ponekad smješteni u iste prostorije sa mnogo starijim počiniteljima krivičnih djela koji imaju nasilnu kriminalnu prošlost (OSCE, 2008).

Početakom 2008 godine, par slučajeva maloljetničkog prijestupništva mladih sa obilježjima teškog nasilja su privukli pažnju javnosti i ukazali na kritične tačke u pojedinim zakonima, politikama i praksama (Regional Child Protection Project for South Eastern Europe, 2008). Ovi slučajevi su doveli do potrebe hitnog reagovanja i uspostave sveobuhvatnog sistema suprostavljanja maloljetničkom prijestupništvu u BiH. Razvijanje sistema koji će omogućiti efektivnu podršku mladima i njihovim porodicama i koji će povećati povjerenje javnosti u državne institucije je od posebnog značaja za BiH.

Napori za razvojem sveobuhvatnog sistema suprostavljanja maloljetničkom prijestupništvu u BiH su već poduzimani u prethodnih nekoliko godina (Vijeće Evrope, 2004; Maljević, 2006) i oni su uključivali mnoge principe prevencije iz oblasti javnog zdravstva (vidi niže). Na primjer, tokom 2006 godine, predstavnici vlasti, istraživači, praktičari, advokati i drugi sudionici su uz pomoć međunarodne zajednice donijeli Strategiju protiv maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini. Ovaj dokument naglašava senzibilnost u postupanju sa maloljetnim prijestupnicima, značaj naučno zasnovane prevencije i rane intervencije, zajedno sa različitim praksama i principima restorativne pravde. U njoj se naglašava potreba za djelovanjem u pet oblasti: zakonodavstvo, alternativne mjere, institucionalni tretman, prevencija i primjena krivičnog zakonodavstva na maloljetne počinitelje u praksi.

Paralelno sa ovim aktivnostima, grupa istraživača u oblasti suprostavljanja kriminalitetu je provela dvije velike epidemiološke studije o prevalencijama i korelacijama maloljetničkog prijestupništva u BiH. Prva studija (Budimlić, Maljević, & Muratbegović, 2006) je provedena kao dio Međunarodne studije samoprijavlivanja delikvencije (eng. *International Self-Report of Delinquency Study 2*) na nacionalnom reprezentativnom uzorku od 2046 respodena- učenika sedmih i osmih razreda osnovnih škola u BiH. Rezultati ove studije su pokazali da gotovo 9% djece prijavljuje da su počinili neki vandalizam, njih 5.5% je prijavilo da sa sobom nosi neko oružje, u grupne tuče je bilo uključeno 15.9% ispitanika dok je 2.2% njih izjavilo da su nekog ozbiljno povrijedili u toj mjeri da mu je trebala medicinska pomoć.

Neki od prijestupa su često počinjeni u okviru grupe dok je veliki broj njih ostao u tzv. "tamnoj zoni" neprijavljenih nadležnim organima.

U ovom radu su korišteni podaci iz Eurogang studije koja je u BiH (Mujanović, Budimlić, Maljević, Muratbegović, 2008) realizirana u saradnji sa međunarodnom istraživačkom grupom u četiri države. Radi se o međunarodnoj komparativnoj studiji o maloljetničkom prijestupništvu, učešću mladih u grupama sa problematičnim ponašanjem, analizi uticaja zaštitinih i faktora rizika na maloljetničko prijestupništvo i dr. Napomene radi, treba reći da je tokom 1998 godine grupa vodećih evropskih i kriminologa iz SAD u području maloljetničkog prijestupništva, zajedno sa stručnjacima iz prakse i kreatorima politika osnovala istraživački forum poznat kao Eurogang istraživačka mreža¹ (Klein, Kerner, Maxson, & Weitekamp, 2001; Winfree, 2007a). Cilj osnivanja ove istraživačke mreže je razvijanje zajedničkog konceptualnog i metodološkog okvira za istraživanje grupa mladih sa problematičnim ponašanjem te provođenje i poticanje komparativnih studija o ovoj pojavi, delikvenciji i povezanim problemima. Aktivnosti Eurogang istraživačke grupe su rezultirale usvajanjem zajedničke definicije grupa mladih sa problematičnim ponašanjem iz čega je proizašlo stvaranje serije istraživačkih protokola i metodoloških instrumenata. Ovim je omogućeno prikupljanje međunarodno komparabilnih podataka. Tokom 2007 godine, istraživači iz Eurogang istraživačke grupe su okončali survey istraživanje o grupama mladih sa problematičnim ponašanjem u SAD, Njemačkoj, Holandiji te Bosni i Hercegovini (Winfree et al., 2007b; Winfree et al., 2007c, Winfree 2007d). Studija se bavi analizama varijabli o grupnom prijestupništvu, individualnoj delikvenciji i uticaju različitih (ekoloških) zaštitnih i faktora rizika. Kao i kod studije koju su proveli Budimlić i dr. (2006), Eurogang istraživanje u BiH je primjer primjene principa prevencije iz područja javnog zdravlja.

1.1 Nauka o prevenciji

Akademski rad, praksa i kreiranje politika u oblasti maloljetničkog prijestupništva se u SAD i drugim državama u velikoj mjeri rukovode principima prevencije iz oblasti javnog zdravlja (National Institutes of Health, 2005). Opisan u nekim od radova (vid. Dodge, 2001; Fraser, Kirby, & Smokowski, 2004), ovakav model prevencije naglašava potrebu za istraživanjima o učestalosti i povezanosti između različitih pojava, kao što je maloljetničko prijestupništvo. Podaci dobijeni istraživanjima pružaju informacije o ciljnoj populaciji na koju treba usmjeriti mjere prevencije kao i o faktorima koji mogu uticati na povećanje mogućnosti prijestupništva (*faktori rizika*) odnosno faktorima koji mogu uticati na smanjenje mogućnosti prijestupništva (*zaštitni faktori*). Ovakve informacije u interakciji sa teoretskim znanjem o uticaju ovih faktora, pružaju mogućnost usmjeravanja, razvoja i evaluacije primarnih, sekundarnih i tercijalnih programa prevencije.²

U posljednje vrijeme, istraživači u SAD koji se bave prevencijom se se orijentirali na istraživanje povezanosti između prijestupništva i drugih varijabli. Često se teoretski rukovode hipotezama o prijestupništvu kao procesu u kojem je uticaj zaštitnih i faktora rizika odre-

¹ Eng. Eurogang Network.

² Za sveobuhvatne informacije o korijenima, razvoju i prevenciji prijestupničkog ponašanja vid. Dodge and Pettit (2003).

đen uticajem intervenirajućih varijabli (više o ovome vid.: Aisenberg & Herrenkohl, 2008; Dishion & Patterson, 2006; Gordon et al., 2004; Herrenkohl et al., 2007; Patchin, Huebner, McCluskey, Varano, & Bynum, 2006; Piquero, N., Gover, MacDonald, & Piquero, A., 2005). Istraživanja o uticaju ovih varijabli su ukazala na značaj faktora na koje se može uticati mjerama primarne prevencije i rane intervencije. Primjeri uticaja na ciljna područja su promjene u odgoju, druženje sa vršnjacima koji ne iskazuju problematično ponašanje, aktivnosti društvenih organizacija u lokalnoj zajednici itd. Spoznaja o intervenirajućem uticaju ovih faktora, zajedno sa ranije prezentiranim modelom prevencije, služi kao osnova razvoja i evaluacije učinkovitosti preventivnih programa (Dodge, 2001).

Istraživači također istražuju maloljetničko prijestupništvo i povezaosti sa drugim varijablama na različitim uzorcima mladih i na međunarodnom nivou. Primjerice, godišnja survey istraživanja o prevalencijama i korelacijama maloljetničke delikvecije u Velikoj Britaniji (Wilson, Sharp, & Patterson, 2006); komparativna studija o grupnom prijestupništvu mladih u SAD i Holadiji (Esbensen & Weerman, 2005); istraživanje o samoprijavlivanju delikvecije među adolescentima u Helsinkiju (Salmi, 2007); studija o uticaju pritisaka (eng. *Strain*) i frustracije na delinkventno ponašanje na uzorku od 2214 adolescenata u Kini (Liu & Lin, 2007); istraživanje o korelacijama između agresije i delikvecije na nacionalnom uzorku mladih u Australiji (Rey, Sawyer, & Prior, 2005); te studija o prevalencijama i korelacijama prijestupništva na uzorku od 2732 stanovnika/adolescenata ostrva Havaji (Hishinum et al., 2005). Ovakva istraživanja pružaju informacije o diferencijalnim prevalecijama među populacijom i mogu pomoći kod identificiranja i razlikovanja opštih od kulturološki specifičnih zaštitnih i rizičnih procesa. Spoznaje stečene na ovakav način omogućuju razvoj kulturološki osjetljivih i efektivnih preventivnih programa i politika (Dodge, 2001).

Pored ovih ciljeva, ovaj rad ukazuje na učestalost maloljetničkog prijestupništva i identifikuje korelacije prijestupništva na uzorku od 2206 mladih u BiH. Ova studija je dio Eurogang 2007 survey istraživanja maloljetničkog prijestupništva grupa mladih u četiri države. Analize koje će biti prezentirane u ovom radu su fokusirane na maloljetničko prijestupništvo i njegove sociodemografske korelacije. Za razliku od ovog pristupa, istraživanje provedeno od strane Budimlića i dr. (2006) je uglavnom uključivalo mlade uzrasta od 13 do 14 godina. Rukovodeći se principima prevencije koji vrijede u oblasti javog zdravlja, rezultati ove studije mogu pružiti ključne informacije kreatorima politika, istraživačima, praktičarima i drugima koji rade na razvijanju sveobuhvatnog i efikasnog sistema postupanja sa maloljetnim prijestupnicima.

2. Metode

2.1 Uzorak

U ovom istraživanju podaci su prikupljeni na namjernom uzorku od 2206 mladih uzrasta od 13 do 17 godina, učenicima osnovnih i srednjih škola iz Sarajeva, Banja Luke, Mostara, Tuzle i Zenice. Obrazovna administrativna područja ovih gradova ne uključuju samo gradske zone nego i suburbana kao i ruralna područja. Radi se o disproporcionalnom uzorku koji odražava relativnu većinu svakog namjerno odabranog područja (na temelju podataka o

ukupnom broju upisanih učenika u tim područjima).³ U okviru odabranih područja nasumi-
ce se odabrane škole (koristeći tabele slučajnih brojeva) u kojima će se provoditi istraživa-
nje. U okviru odabranih škola, istraživači su nasumično odabrali razrede u okviru kojih su svi
prisutni članovi odabranog razreda učestvovali u istraživanju.⁴

2.2 Mjerenje

Korišteni instrument istraživanja (eng. *The Youth Survey*) je upitnik od 12 stranica koji je
koncipiran kao upitnik samoprijavlivanja (eng. *self-report questionnaire*) a razvijen je od
strane Eurogang istraživača kako bi se mogle prikupljati informacije o sociodemografskim
karakteristikama respondenata, njihovom učešću u aktivnostima grupa mladih sa proble-
matičnim ponašanjem, delinkvenciji, te uticaju (ekoloških) zaštitnih i faktora rizika, uklju-
čujući porodične odnose, stavove prema školi i povezanost sa vršnjacima koji ispoljavaju
prijestupničko ponašanje (Eurogang Project, Klein et al., 2001). Indikatori učešća u aktiv-
nostima grupa mladih sa problematičnim ponašanjem su razvijeni od strane Eurogang
istraživačke mreže. S druge strane, indikatori koji se odnose na individualno prijestupniš-
tvo i zaštitni odnosno faktori rizika su razvijeni na temelju uspostavljenih veza sa utvrđe-
nom pouzdanosti i validnosti (vid. National Youth Survey [Elliott, Huizinga, & Ageton,
1985]).

Korelacije prijestupništva: Korišteni upitnik sadrži i pitanja koja se odnose na individualne i
porodične demografske osobine i različite (ekološke) zaštitne i faktore rizika. U ovom radu
je pažnja posvećena spolu i uzrastu respondenata (kodirano kao 1 za muške odnosno 2 za
ženske ispitanike), porodičnoj strukturi (kodirano dihotomno s ciljem identificiranja ispita-
nika koji žive u porodici sa oba roditelja nasuprot onima koji žive u porodicama sa drugači-
jom strukturom), stepenu obrazovanja roditelja te gradu u kojem žive. Uzimajući u obzir
etničku heterogenost BiH, mjere koje se odnose na nacionalnu pripadnost ispitanika mogu
pružiti korisne informacije o stopama prevalencije i korelacije. Međutim, u ovom radu smo
se odlučili iz analize isključiti ove varijable, obzirom na osjetljivost ovog pitanja u postrat-
noj BiH. Ipak, varijabla koja se odnosi na grad u kojem respondenti žive može pružiti neke
informacije o kros-kulturalnim efektima na ispitivanim pojavama.

Zavisne varijable: Upitnik korišten u ovom istraživanju sadrži devet vinjeta koje se odnose
na prijestupništvo manjeg obima (npr. "bježanje" sa časova, izbjegavanje plaćanja za neš-
to), šest vinjeta koje se odnose na teže oblike prijestupništva (npr. krađa motornog vozila,
korištenje oružja s ciljem napada na nekoga) i pet vinjeta koje se odnose na (zlo)upotrebu
psihoaktivnih supstanci. U svim slučajevima je korištena petostepena Likert-ova skala s
ciljem mjerenja prijestupničkog ponašanja u posljednjih godinu dana (1 = nikada, 2 = jed-
nom ili dva puta, 3 = tri do pet puta, 4 = šest do deset puta, 5 = više od deset puta). Podaci
nedostaju kod jednog ili više pitanja za ukupno 286 ispitanika, ali većina ovih slučajeva
uključuje ne-davanje odgovora na najviše jedno do dva pitanja. Ipak, u analize su uključeni
svi respondenti iz uzorka kada su u pitanju rezultati deskriptivne analize. Sumirani su indi-

³ Kao izvor podataka u broju upisanih učenika su korišteni statistički bilteni Zavoda za statistiku u FBiH i RS.

⁴ Iako je prema jasno razrađenim protokolima i metodologiji istraživanja svim ispitanicima prije početka anketira-
nja saopšteno da je istraživanje apsolutno anonimno i dobrovoljno, nisu zabilježeni slučajevi odbijanja učestvo-
vanja u istraživanju.

vidualni kompletni odgovori za devet vinjeta prijestupništva manjeg obima, podijeljeni sa brojem svih kompletnih odgovora, kako bi se dobio rezultat za prijestupništvo manjeg obima. Na isti način su sumirani rezultati za teže oblike pretupništva i upotrebu psihoaktivnih supstanci. Unutrašnja konzistencija je izrazito dobra za sve sumirane rezultate: prijestupništvo manjeg obima ($\alpha = .89$); teži oblici prijestupništva ($\alpha = .87$); i upotreba psihoaktivnih supstanci ($\alpha = .90$). Obzirom na ovako izrazito pozitivnu krivulju svi dobijeni rezultati su dihotomizirani na 90^{om} percentilu kako bi jasno razlikovali ispitanike sa težim problemima u ponašanju od drugih. Dihotomizirani rezultati su korišteni u multivarijantnim analizama.

3. Analize

Prvi korak u analizi je uključivao deskriptivnu statistiku. Pored toga, model multiple logističke regresije je primjenjen za prijestupništvo manjeg obima, teže oblike prijestupništva i upotrebu psihoaktivnih supstanci. Uzrast, spol, porodična struktura, stepen obrazovanja roditelja i mjesto življenja predstavljaju set prediktorskih varijabli u svim modelima. Za sve analize je korišten SAS software (SAS Institute, 1988). Vrijednosti koje nedostaju za jedan ili više prediktorskih varijabli su ograničile veličinu konačnog modelnog uzorka na $N = 2077$ (teži oblici prijestupništva), $N = 2081$ (prijestupništvo manjeg obima), i $N = 2078$ (upotreba psihoaktivnih supstanci).

3.1 Deskriptivna statistika

Sociodemografske karakteristike: Uzorak se sastoji od 52% muških ($N = 1142$) i 48% ženskih ispitanika ($N = 1046$); 18 respondenata nije dalo odgovor na ovo pitanje. Prosječan uzrast ispitanika je 14.96 godina (*Standardna Devijacija [SD]* = 1.32, *Omjer* = 12 – 20), a veličina pod-uzorka je skoro podjednako distribuirana prema uzrastu: 13 godina (16%), 14 godina (21%), 15 godina (24%), 16 godina (25%), 17 godina (11%). Manje od jednog procenta ispitanika je izjavilo da imaju manje od 12 odnosno više od 18 godina. Učenici osnovnih škola čine 47% ($N = 1043$) uzorka, a učenici srednjih škola 53% ($N = 1163$). Blizu 70% očeva ispitanika ($N = 1517$) i njihovih majki ($N = 1496$) ima završeno srednjoškolsko obrazovanje, dok 25% očeva ($N = 558$), i 23% majki ($N = 511$) ispitanika ima završeno više i visokoškolsko obrazovanje. Pored toga, 82% ($N = 1807$) ispitanika izjavljuje da žive sa oba roditelja. Od 2206 respondenata, otprilike 20% živi na području Banja Luke ($N = 435$), 18.5% njih živi na području Tuzle ($N = 408$), 13% živi na području Zenice ($N = 285$), 13% živi na području Mostara ($N = 282$), dok 36% živi na području Sarajeva ($N = 796$).

4. Rezultati

Prevalencije prijestupništva: Deskriptivna statistika za prijestupništvo manjeg obima, teže oblike prijestupništva i upotrebu psihoaktivnih supstanci je prikazana na način kako je to ranije obrazloženo (prije dihotomizacije na 90tom percentilu, koristeći sumirane rezultate i dijeleći ih sa brojem kompletnih odgovora). Prosječne vrijednosti ukazuju na nizak nivo prijestupništva među ispitivanom populacijom mladih. Srednja vrijednost za prijestupništvo manjeg obima iznosi 1.42 ($SD = 0.57$, *Omjer* = 1 – 5). Za teže oblike prijestupništva vrijednost aritmetičke sredine na ispitivanom uzorku iznosi 1.22 ($SD = 0.44$, *Omjer* = 1 – 5). Konačno, srednja vrijednost za upotrebu psihoaktivnih supstanci iznosi 1.32 ($SD = 0.49$,

Omjer = 1 – 5). S ciljem detaljnije analize prevalencija, izračunati su rezultati (izraženi u procentima) za one respondente koji su na svako od postavljenih pitanja iz ove analize odgovorili “nikada (vid. Tabelu 1). Kao što je vidljivo, rezultati variraju od 44.4% za pitanje “odsustvovao(la) sa časova bez opravdanja” do 97.4% za pitanje “ukrao(la) ili pokušao(la) da ukrade automobil”.

4.1 Modeli logističke regresije

Priestupništvo manjeg obima. Tabela 2. pokazuje rezultate modela multiple logističke regresije koji u velikoj mjeri predikcionira srednju vrijednost prijestupništva manjeg obima. Ocjena prilagodbe ukazuje da se model adekvatno uklapa u dobijene podatke. Uzrast, spol i pojedina mjesta stanovanja respodenata (Banja Luka, Zenica i Tuzla) su statistički značajni prediktori u odnosu na prijestupništvo manjeg obima, dok je porodična struktura marginalno značajna. Izrazit prediktorni uticaj ima spol sa vrijednošću *omjernog boda* (OR)⁵ od 7.8 ($p < .01$). Stoga je *omjerni bod* za prijestupništvo manjeg obima za muškarce 7.8 puta veći nego za žene nakon izvršene provjere u smislu uticaja drugih varijabli. Mladi iz Tuzle (OR = 0.27; $p < .01$), Banja Luke (OR = 0.58; $p < .05$) i Zenice (OR = 0.52; $p < .05$) imaju statistički značajno manju vjerovatnoću da prijavljuju veću vrijednost aritmetičke sredine za prijestupništvo manjeg obima u odnosu na mlade iz Sarajeva. Vrijednost *omjernog boda* za uzrast iznosi 1.47 ($p < .01$), ukazujući da svako povećanje uzrasta za jednu godinu otprilike povećava *omjerni bod* za prijestupništvo manjeg obima faktorom od 1.5. Na kraju, mladi iz porodica sa oba roditelja marginalno imaju manju vjerovatnoću da prijavljuju veću srednju vrijednost za prijestupništvo manjeg obima u odnosu na mlade koji žive u porodicama sa drugačijom strukturom (OR = 0.69, $p = .06$). Stepen obrazovanja roditelja i grad Mostar nisu statistički značajni u ovom modelu. Ovaj model objašnjava otprilike 9% varijance za srednju vrijednost prijestupništva manjeg obima.

Teži oblici prijestupništva. Kao što je vidljivo iz Tabele 3., logistički model se adekvatno podudara sa podacima a uzrast, spol i gradovi Banja Luka i Tuzla su statistički značajni prediktori težih oblika prijestupništva. Kao i kod prijestupništva manjeg obima, najači uticaj ima spol (OR = 6.6, $p < .01$), ukazujući da je *omjerni bod* za teže oblike prijestupništva 6.6 puta veći za muškarce iz uzorka u odnosu na žene (nakon provjere uticaja drugih varijabli u modelu). Stariji ispitanici imaju veću vjerovatnoću da imaju veću srednju vrijednost za teže oblike prijestupništva (OR = 1.3, $p < .01$). Mladi iz Banja Luke (OR = 0.56, $p < .01$) i Tuzle (OR = 0.46, $p < .01$) imaju manju vjerovatnoću da imaju veću srednju vrijednost za teže oblike prijestupništva u odnosu na mlade iz Sarajeva. Porodična struktura, stepen obrazovanja roditelja te gradovi Mostar i Zenica nisu značajni u ovom modelu. Model objašnjava otprilike 8% varijance za teže oblike prijestupništva.

Upotreba psihoaktivnih supstanci. Rezultati modela logističke regresije koji ukazuju na predikcioni uticaj pojedinih varijabli su prikazani u Tabeli 4. Ocjena prilagodbe ukazuje da se model adekvatno uklapa u dobijene podatke. Rezultati za upotrebu psihoaktivnih supstanci su slični modelima predikcije koji su izneseni za prijestupništvo manjeg obima i teže oblike prijestupništva. Ipak, treba istaći nekoliko važnih napomena. Uticaj spola je i ovdje

⁵ Eng. *odds ratio*.

značajan ali je njegov intenzitet manji u ovom modelu ($OR = 2.0, p < .01$), indicirajući da je *omjerni bod* za upotrebu psihoaktivnih supstanci za muškarce dva puta veći nego za žene. Vrijednost *omjernog boda* za uzrast iznosi 2.1 ($p < .01$), indicirajući da je on za upotrebu psihoaktivnih supstanci na 90tom percentilu ili više, 2,1 puta veći za svako povećanje uzrasta za jednu godinu. Vrijednost *omjernog boda* za visoku srednju vrijednost upotrebe psihoaktivnih supstanci za mlade iz porodica sa oba roditelja je 0.63 ($p < .05$). Vrijednost *omjernog boda* za mlade iz porodica sa drugačijom strukturom je otprilike 1,6 puta veći nego za mlade koji žive sa oba roditelja. Za razliku od prijestupništva manjeg obima i težih oblika prijestupništva, mladi iz Mostara ($OR = 3.27, p < .01$) i Banja Luke ($OR = 1.65, p < .05$) imaju veću vjerovatnoću da imaju veću srednju vrijednost za upotrebu psihoaktivnih supstanci u odnosu na mlade iz Sarajeva. Stepenn obrazovanja roditelja i gradovi Zenica i Tuzla nisu značajni u ovom modelu. Model objašnjava otprilike 10% varijance za upotrebu psihoaktivnih supstanci.

5. Diskusija

Svaka država ima potrebu za pouzdanim podacima o prevalencijama i korelacijama svih oblika prijestupničkog ponašanja koji trebaju poslužiti kao osnova za planiranje, kreiranje i usmjeravanje preventivnih aktivnosti u oblasti javog zdravstva. Rezultati u ovom radu djeluju ohrabrujuće iz razloga što su, pored aktuelnih socioekonomskih i političkih okolnosti u BiH, posljedica rata i dr., stope prevalencije za blaže i teže oblike prijestupničkog ponašanja mladih i upotrebu psihoaktivnih supstanci poprilično niske. Ovakav zaključak se može izvesti na osnovu rezultata analize odgovora na 20 pitanja iz upitnika koji je korišten u ovom survey istraživanju (vid Tabelu 1). Veći procent mladih je prijavio učešće u prijestupničkom ponašanju manjeg obima (kao što je izbjegavanje plaćanja za nešto, laganje o svom uzrastu itd). S druge strane, manje od 10% mladih je prijavilo teže oblike prijestupničkog ponašanja, uključujući nošenje oružja, krađu automobila ili stvari vrijednosti veće od 50 KM i prodaju opojnih droga. Treba istaći da otprilike 30% mladih u BiH u ovom istraživanju prijavljuje vlastito nasilničko ponašanje sa namjerom ozljeđivanja drugih osoba i učešće u grupnim tučama. Ovaj podatak ukazuje da interpersonalno nasilje može zahtijevati relativno veću pozornost u preventivnim aktivnostima. Ipak, naglašavamo da nam korišteni postupci ne omogućavaju izvođenje zaključaka kako su respondenti tumačili postavljena pitanja (npr., možda ideja napada na nekoga, s ciljem nanošenja tjelesnih ozljeda toj osobi, nije imala nikakvog smisla za neke od respondenata) niti da precizno ocijenimo ozbiljnost takvih ponašanja (npr., kakve su kvalitativne razlike između "grupne tuče" i drugih oblika fizičkog nasilja između mladih).

Rezultati ovog istraživanja su komparabilni sa onima iz drugih zemalja, iako postoje neke interesantne razlike. Stope prevalencije za osam vinjeta- oštećenje imovine, skriveno nošenje oružja, krađa stvari vrijednosti veće od 50 KM, krađa automobila, napad oružjem, fizičko nasilje, upotreba cigareta i duhanskih prerađevina su u prosjeku za $\pm 2\%$ slični onima koje su prijavljene u većem Eurogang projektu u SAD i Njemačkoj⁶ (izuzev upotrebe duhana i duhanskih prerađevina i oštećenja imovine). Treba istaći da mladi u BiH u većoj

⁶ Podaci za 10 od 20 vinjeta za Holandiju nisu bili dostupni. Detalje o prevalencijama u SAD i Njemačkoj su objavili sami autori rada.

mjeri (više od 20%) prijavljuju, u odnosu na mlade u SAD, neopravdane izostanke iz škole, pisanje grafita, učešće u grupnim tučama i izbjegavanje plaćanja za nešto. Rezultati za Njemačku su negdje između ove dvije države, sa jednim izuzetkom: stope za Njemačku i BiH su 70% za odgovor "nikada" u odnosu na pitanje učešća u grupnim tučama. Razlike od više od 10% su prisutne za pitanja o laganju o uzrastu, krađi stvari čija vrijednost je manja od 50 KM te korištenje marihuane od strane mladih u BiH u odnosu na one iz SAD, s tim da stariji ispitanici prijavljuju veće stope. U ukupnom odnosu, stope prijestupničkog ponašanja i upotrebe psihoaktivnih supstanci u BiH se ne razlikuju u većoj mjeri od onih u Njemačkoj i SAD, iako postoje značajne razlike u odabranim vinjetama koje su korištene za mjerenje ovih varijabli.

Rezultati multivarijantnih analiza otkrivaju da uzrast i spol imaju uticaj na prijestupničko ponašanje i upotrebu psihoaktivnih supstanci na sličan način kao što je to utvrđeno u drugim državama. Muškarci i mladi starijeg uzrasta konzistentno imaju veću vjerovatnoću da prijavljuju veće frekvencije sva tri analizirana oblika problematičnog ponašanja. Za blaže i teže oblike prijestupničkog ponašanja, razlike u spolu su poprilično velike sa vrijednostima *omjernih bodova* od 7.8 odnosno 6.6 (muški u odnosu na ženske). Ovi rezultati ukazuju na potrebu ciljanog postupanja u preventivnim aktivnostima kada su u pitanju prijestupnička ponašanja blažeg i težeg oblika. Razlike u odnosu na korištenje psihoaktivnih supstanci, iako statistički značajne, nisu tako velike (OR = 2.0), što pokazuje da strategije prevencije upotrebe psihoaktivnih supstanci trebaju biti fokusirane prema mladima ženskog spola, uz eventualno korištenje pristupa koji je specifičan u odnosu na spol. Efekti uzrasta, sa mladima starijeg uzrasta koji u većoj mjeri prijavljuju visoke stepene problematičnog ponašanja, su konzistentni u odnosu na sva tri analizirana oblika problematičnog ponašanja (iako više izražen za upotrebu psihoaktivnih supstanci). Ovaj podatak ukazuje na potrebu permanentnog i vjerovatno intenzivnijeg preventivnog tretmana tokom adolescencije.

Čijenica da mladi žive u porodici sa oba roditelja ima isključivo skroman (ali statistički značajan) pogodni uticaj na vjerovatnoću upotrebe psihoaktivnih supstanci i isključivo marginalan pogodni uticaj na prijestupništvo manjeg obima. Ipak, ovo ne znači da u preventivnim aktivnostima treba zanemariti jačanje funkcionisanja porodice (npr. jačanjem roditeljskog nadzora nad aktivnostima djece i njihovim odnosima sa vršnjacima). Treba naglasiti da je preko 80% respondenta u našem uzorku prijavilo da žive sa oba roditelja i pretpostavljamo da bi jači efekt u odnosu na ovu varijablu mogao biti utvrđen da je veći broj respondenata prijavio da žive u porodicama sa drugačijom strukturom. Pored toga, u ovom istraživanju nije ispitivan uticaj faktora kompletne porodice i strukture lokalne zajednice koji doprinose zdravijem ponašanju mladih i njihovom pozitivnom razvoju u BiH, čime bi se prevenirali različiti oblici prijestupničkog ponašanja. Ispitivanje obima uticaja ovih faktora koji utiču na "zaštitu" mladih tendira da umanjuje značaj uticaja porodične strukture i porodičnih odnosa. Na ovakav način se umanjuje značaj uticaja ovih veoma važnih zaštitivnih faktora.

Dobijeni rezultati koji se odnose na prevalencije prijestupničkog ponašanja zajedno sa rezultatima multivarijantnih analiza pokušavaju da ukažu da postoje značajne sličnosti u prirodi i obimu prijestupničkog ponašanja u BiH u odnosu na SAD i zapadnu Evropu. Ipak, okvir prevencije o kojem je ranije bilo riječi može pružiti jedan model za provođenje istraživanja (npr. namijenjen identifikaciji uloge intervenirajućih varijabli i demonstriranju rizič-

nih procesa) odnosno kreiranje i razvoj preventivnih strategija u BiH. Treba naglasiti da znanstvenici koji se bave prevencijom na zapadu u velikoj mjeri naglašavaju potrebu boljeg shvatanja kulturoloških razlika u procesu djelovanja zaštitnih i faktora rizika kod konceptualizacije i operacionalizacije ključnih varijabli. Ne treba zanemariti činjenicu da je BiH složena multietnička država sa nedavnom prošlošću teških međuetničkih sukoba, dok istovremeno njeno bogato kulturno naslijeđe podrazumijeva i uticaj različitih drugih ideologija i kultura (npr. istočno-evropskog socijalizma, Osmanske imperije itd.). S tim u vezi, uticaj kulturološkog aspekta na cijeli niz preventivnih istraživanja i praksu u BiH će biti od velikog značaja.

Rezultati za područja u kojima respondenti imaju mjesto prebivališta otkrivaju neke interesantne razlike koje mogu poslužiti kod kreiranja i implementacije ciljanih strategija prevencije. Prijestupništvo manjeg obima ima veće stope prevalencije u Sarajevu u odnosu na Banja Luku, Zenicu i posebno Tuzlu. Teži oblici prijestupništva su učestaliji u Sarajevu u odnosu na Banja Luku i Tuzlu. S druge strane, upotreba psihoaktivnih supstanci je učestalija među mladima u Banja Luci i Mostaru u odnosu na Sarajevo. Sredstva za preventivne aktivnosti u BiH su relativno skromna u odnosu na SAD i zapadnu Evropu i precizno usmjerenje ovih aktivnosti može biti od velike koristi, obzirom da BiH pokušava da razvije sveobuhvatan pristup u prevenciji prijestupničkog ponašanja mladih.

Nedostaci ovog istraživanja se odnose na činjenicu da uzorak ne obuhvata sve mlade u BiH. Ipak, procedure uzorkovanja korištene u ovom istraživanju omogućavaju generalizaciju rezultata na nivou odabranih administrativnih područja (npr. Sarajevo). Podaci su transferalne prirode, čime je onemogućeno zaključivanje o uzročno-posljedičnoj ulozi pretpostavljenih zaštitnih i faktora rizika. Pored toga, korištene mjere u ovom radu su pažljivo prevedene u nekoliko smjerova ali ipak većina njih slijedi zapadne i posebno konceptualizacije prijestupništva koje se koriste u SAD. Prilikom interpretacije rezultata treba imati na umu pitanja o kulturološkoj osjetljivosti i validnosti mjera korištenih u ovom istraživanju i načinu na koji su ključne konstrukcije konceptualizirane. Fenomenološka istraživanja namijenjena ispitivanju percepcija građana u BiH o prijestupničkom ponašanju mladih, njihovom odgoju i prevenciji bi bila od posebnog značaja obzirom na napore koji se poduzimaju s ciljem efektivnog suprostavljanju prijestupništvu. Na samom kraju, podaci u ovom istraživanju se odnose isključivo na samoprijavlivanje mladih. Korištenje zvaničnih podataka i onih o ponašanju mladih koji se dobijaju od strane roditelja, nastavnog osoblja, vršnjaka i drugih bi pomogli u stvaranju sveobuhvatne i precizne slike o maloljetničkom prijestupništvu i njegovim korelacijama.

6. Reference

- Aisenberg, E., & Herrenkohl, T. (2008). Community violence in context: Risk and resilience in children and families. *Journal of Interpersonal Violence*, 23, 296 – 315.
- Budimlić, M., Maljević, A., & Muratbegović, E. (2006). *International Self-Report Delinquency Study 2: Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: Faculty of Criminal Sciences, University of Sarajevo.
- Dishion, T. J., & Patterson, G. R. (2006). The development and ecology of antisocial behavior in children and adolescents. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *De-*

developmental psychopathology. Vol. 3: Risk, disorder, and adaptation (pp. 503-541). New York: Wiley.

- Dodge, K. A. (2001). The science of youth violence prevention: Progressing from developmental epidemiology to efficacy to effectiveness to public policy. *American Journal of Preventive Medicine*, 20, 63 – 70.
- Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39, 349 – 371.
- Federation of Bosnia and Herzegovina. (2006). *Reported, Accused, and Convicted Adults and Juveniles, Commercial Infractions and Economic Contest [sic] in Federation of Bosnia and Herzegovina for 2005*. Sarajevo, BiH: Federal Statistics Office. March 2006.
- Esbensen, F., & Weerman, F. M. (2005). Youth gangs and troublesome youth groups in the United States and the Netherlands: A cross-national comparison. *European Journal of Criminology*, 2, 5 – 37.
- Elliott, D. S., Huizinga, D., & Ageton, S. S. (1985). *Explaining delinquency and drug use*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Eurogang Project. (No date). *Youth Survey*. [On-line]. Dostupno na: <http://www.umsl.edu/~cci/pdfs/05%20Youth%20Survey.pdf>. Pristupljeno 29 Marta, 2008.
- Fraser, M. W., Kirby, L. D., & Smokowski, P. R. (2004). Risk and resilience in childhood. In: M. W. Fraser (Ed.), *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective* (2nd Ed.), (pp. 13 – 66). Washington, DC: NASW Press.
- Gordon, R. A., Lahey, B. B., Kawai, E., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., & Farrington, D. P. (2004). Antisocial behavior and youth gang membership: Selection and socialization. *Criminology*, 42, 55 – 87.
- Herrenkohl, T. I., McMorris, B. J., Catalano, R. F., Abbott, R. D., Hemphill, S. A., & Toumbourou, J. W. (2007). Risk factors for violence and relational aggression in adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 22, 386 – 405.
- Klein, M. W., Kerner, H., Maxson, C. L., & Weitekamp, E. G. M. (2001). *The Eurogang paradox: Street gangs and youth groups in the U. S. and Europe*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer.
- Maljević, A. (2006). Legal and actual treatment of juveniles within the juvenile justice system of Bosnia and Herzegovina. In: J. Junger-Tas, & S. H. Decker (Eds.) *International handbook of juvenile justice* (pp. 415 – 438). Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- Mujanović, E., Budimlić, M., Maljević, A., Muratbegović, E. (2008) *Studija Eurogang- Bosna i Hercegovina*. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Udruženje diplomiranih kriminalista, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu [Izveštaj u pripremi za objavljivanje].
- National Institutes of Health. (2005). *Preventing Violence and Related Health-Risking Social Behaviors in Adolescents*. Washington DC. January 18, 2005. [On-line]. Dostupno na: <http://www.ahrq.gov/clinic/tp/adolvtip.htm>. Pristupljeno 24 Marta 2008.
- Office for Security and Co-Operation in Europe. (February, 2008). *Juvenile Correctional/Educational Institution in the Federation of Bosnia and Herzegovina*. [On-

line]. Dostupno na: http://www.oscebih.org/documents/10851-en_H.pdf. Pristupljeno 21 Marta 2008.

- Patchin, J. W., Huebner, B. M., McCluskey, J. D., Varano, S. P., & Bynum, T. S. (2006). Exposure to community violence and childhood delinquency. *Crime & Delinquency*, 52, 307 – 332.
- Piquero, N. L., Gover, A. R., MacDonald, J. M., & Piquero, A. R. (2005). The influence of delinquent peers on delinquency: Does gender matter? *Youth & Society*, 36, 252 – 275.
- Regional Child Protection Project for South Eastern Europe (2008). *Teenage Murder Touches Raw Nerve in Bosnia*. [On-line]. Dostupno na: <http://tdh-childprotection.org/content/view/454/1/>. Pristupljeno 24 Marta 2008.
- Salmi, V. (2007). *Self-reported delinquency among Helsinki Adolescents, 2006*. Helsinki, Finland: National Research Institute of Legal Policy. [On-line]. Dostupno na: <http://www.optula.om.fi/uploads/ycv72ar9mgcm0n.pdf>. Pristupljeno 28 Marta 2008.
- SAS Institute, Inc. (1988). *SAS/STAT user's guide, release 6.03 edition*. Cary, NC: SAS Institute.
- Save the Children. (2006). *Bosnia and Herzegovina: Country Brief*. [On-line]. Dostupno na: http://scuk-mena.com/en/docs/BosniaandHerz_Brief06_HP.pdf. Pristupljeno 21 Marta 2008.
- *Strategy against juvenile offending for Bosnia and Herzegovina*. (2006). Council of Ministers, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
- Vijeće Evrope. (2004). *Action Plan on the Reform of the Prison System in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: Council of Europe Office in Sarajevo. [on-line.] Dostupno na: http://www.coe.ba/web/index.nhp?option=com_content&task=view&lang=en&id=50. Pristupljeno 29 Marta, 2008.
- Wilson, D., Sharp, C., & Patterson, A. (2006). *Young people and crime: Findings from the 2005 Offending, Crime and Justice Survey*. Home Office of the United Kingdom. [On-line.] Dostupno na: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs06/hosb1706.pdf>.
- Winfree, L. T. (2007a). *Youth gang attitudes, orientations, and outlooks: A comparative analysis*. Washington, DC: National Institute of Justice, US Department of Justice.
- Winfree, L. T., Maljević, A., Muratbegović, E., Budimlić, M., Mujanović, E., Weitekamp, E., Kerner, H.-J., Reich, K., Bott, K., Weerman, F., Medina-Ariza, J.J., and Aldridge, J. (2007b). *Youth gangs in five nations: A descriptive analysis of gang membership and misbehavior*. Rad prezentiran na godišnjem sastanku Američkog kriminološkog udruženja, Atlanta, Georgia, 14-17 Novembar, 2007.
- Winfree, L. T., Medina-Ariza, J. J., Aldridge, J., Maljević, A., Muratbegović, E., Budimlić, M., Mujanović, E., Weitekamp, E., Kerner, H.-J., Reich, K., Bott, K., and Weerman, F. (2007c). *Identifying gender-based correlates of youthful misbehavior among gang and non-gang youth in four nations*. Rad prezentiran na 7 godišnjoj konferenciji Evropskog kriminološkog udruženja, Bolonja, 26-29 septembra 2007.
- Winfree, L. T., Maljević, A., Muratbegović, E., Budimlić, M., Mujanović, E., Weitekamp, E., Kerner, H.-J., Reich, K., Bott, K., Weerman, F., Medina-Ariza, J.J., and Aldridge, J. (2007d). *The confluence of nativity and youth gangs: A compara-*

tive look at youth in four nations. Rad prezentiran na 7 godišnjoj konferenciji Evropskog kriminološkog udruženja, Bolonja, 26-29 septembra 2007.

7. Prilozi.

Tabela 1: Procent mladih koji su izjavili "nikada" za pitanja o prijestupništvu.

Varijabla	Vinjeta	%Prijavio(la) "Nikada"
Prijestupništvo manjeg obima	<i>Izostao(la) sa časa bez opravdanja</i>	44.4%
	<i>Lagao(la) o svojim godinama kako bi ušao negdje ili kupio nešto (npr. alkohol, cigarete)</i>	84.0%
	<i>Izbjegao(la) plaćanje nečega kao npr. karte u kinu, autobusu, trolejbusu, tramvaju i sl.</i>	57.9%
	<i>Namjerno oštetio(la) ili uništio(la) imovinu koja nije njegova(njena)</i>	78.8%
	<i>Nasio(la) skriveno oružje radi zaštite</i>	85.1%
	<i>Nezakonito pisao(la) grafite po zidovima ili zgradama</i>	76.4%
	<i>Ukrao(la) ili pokušao(la) ukrasti nešto vrijednosti manje od 50 KM</i>	90.1%
	<i>Ukrao(la) ili pokušao(la) ukrasti nešto vrijednosti veće od 50 KM</i>	94.7%
	<i>Ušao(la) ili pokušao(la) ući u zgradu ili drugu zatvorenu prostoriju kako bi nešto ukrao(la)</i>	95.4%
	Teži oblici prijestupništva	<i>Ukrao(la) ili pokušao(la) ukrasti automobil</i>
<i>Udario(la) nekoga sa namjerom da ga povrijedi</i>		67.6%
<i>Napao(la) nekoga sa oružjem</i>		92.1%

Tabela se nastavlja

Tabela 1: Procent mladih koji su izjavili "nikada" za pitanja o prijestupništvu.

Varijabla	Vinjeta	%Prijavio(la) "Nikada"
Teži oblici prijestupništva (nastavak)	Koristio(la) neko oružje ili silu kako bi natjerao(la) nekoga da preda novac ili neku stvar	95.5%
	Bio(la) uključen(a) u grupnu tuču	70.2%
	Prodao(la) neku nezakonitu drogu	97.3%
Upotreba psihoaktivnih supstanci	Koristio(la) cigarete ili druge duhanske proizvode	71.5%
	Koristio(la) alkoholna pića	52.7%
	Koristio(la) marihuanu	95.4%
	Koristio(la) ecstasy	97.7%
	Koristio(la) druge opojne droge	97.2%

Tabela 2: Rezultati modela logističke regresije koji predikcionira prijestupništvo manjeg obima^a

Varijabla	Koeficijent regresije (Standardna pogreška)	Omjerni Bod
Uzrast	0.38 (0.06) ***	1.47
Spol ^b	2.06 (0.21) ***	7.83
Porodična struktura ^c	-0.36 (0.20) *	0.69
Očevo obrazovanje ^d	0.01 (0.05)	1.10
Obrazovanje majke ^d	0.001 (0.05)	1.01
Banja Luka ^e	-0.54 (0.21) **	0.58
Zenica ^e	-0.65 (0.26) **	0.52
Mostar ^e	-0.17 (0.24)	0.85
Tuzla ^e	-1.3 (0.25) ***	0.27
Hosmer Lemeshow Goodness of Fit Statistic = 10.73, $p = .22$		
$R^2 = 0.09$		

Napomene.

^a Varijable su dihotomizirane a 90^{om} percentilu.

^b Kodirano sa 0 = Ženski; 1 = Muški.

^c Kodirano 1 ako živi sa oba roditelja i 0 u porodici sa nekom drugom strukturom.

^d Ordinalne varijable sa devet kategorija; veće vrijednosti indiciraju veći steepen obrazovanja.

^e Sarajevo je korišteno kao referentna kategorija.

* $p < .10$; ** $p < .05$; *** $p < .01$.

Tabela 3: Rezultati modela logističke regresije koji predikcionira teže oblike prijestupništva^a

Varijabla	Koeficijent regresije (Standardna pogreška)	Omjerni Bod
Uzrast	0.29 (0.06) **	1.33
Spol ^b	1.89 (0.20) **	6.60
Porodična struktura ^c	-0.19 (0.20)	0.83
Očevo obrazovanje ^d	0.05 (0.05)	1.05
Obrazovanje majke ^d	0.02 (0.04)	1.02
Banja Luka ^e	-.58 (0.22) **	0.56
Zenica ^e	-.18 (0.23)	0.83
Mostar ^e	-0.18 (0.24)	0.83
Tuzla ^e	-0.78 (0.22) **	0.46
Hosmer Lemeshow Goodness of Fit Statistic = 4.89, $p = .77$		
$R^2 = 0.08$		

Napomene.

^a Varijable su dihotomizirane a 90^{om} percentilu.

^b Kodirano sa 0 = Ženski; 1 = Muški.

^c Kodirano 1 ako živi sa oba roditelja i 0 u porodici sa nekom drugom strukturom.

^d Ordinalne varijable sa devet kategorija; veće vrijednosti referiraju na veći stepen obrazovanja.

^e Sarajevo je korišteno kao referentna kategorija.

* $p < .05$ ** $p < .01$

Tabela 4: Rezultati modela logističke regresije koji predikcionira upotrebu psihoaktivnih supstanci^a

Varijabla	Koeficijent regresije (Standardna pogreška)	Omjerni Bod
Uzrast	0.75 (0.06)**	2.11
Spol ^b	0.70 (0.15)**	2.02
Porodična struktura ^c	-0.46 (0.19) *	0.63
Očevo obrazovanje ^d	0.03 (0.05)	1.03
Obrazovanje majke ^d	0.02 (0.05)	1.02
Banja Luka ^e	0.50 (0.20) *	1.65
Zenica ^e	0.34 (.24)	1.41
Mostar ^e	1.19 (0.22) **	3.27
Tuzla ^e	-0.003 (0.22)	0.98
Hosmer Lemeshow Goodness of Fit Statistic = 4.56, $p = .80$		
$R^2 = 0.10$		

Napomene.

^a Varijable su dihotomizirane a 90^{om} percentilu.

^b Kodirano sa 0 = Ženski; 1 = Muški.

^c Kodirano 1 ako živi sa oba roditelja i 0 u porodici sa nekom drugom strukturom.

^d Ordinalne varijable sa devet kategorija; veće vrijednosti indiciraju veći stepen obrazovanja.

^e Sarajevo je korišteno kao referentna kategorija.

* $p < .05$ ** $p < .01$

Ocjena i procjena

Dževad Termiz - *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Ocjena je zasnovana na prethodnom saznanju i osposobljenosti za njegovu primjenu, a povezana je sa procesima opažanja, predstavljanja, zamišljanja i mišljenja, mjerenja (odnos kvalitativno-kvantitativno), logičkim valencijama i logičkim oblicima mišljenja - pojam, stav, sud, zaključak.

Ocjenu prvenstveno i pretežno treba shvatiti kao dijagnostičku, a procjenu prognostičku. Procjena je nužno povezana i prožeta ocjenama, na njima zasnovana, sljedejuća.

Procjena se može shvatiti kao dinamički proces kojim se izražava složen sistem kvantitativnih i perspektivno vjerovatnih ocjena.

Procjena se zasniva na sistemu izgrađenih i pretežno provjerenih standarda i realizuje se definisanom procedurom u kojoj bitnu ulogu ima komparacija.

Ne treba izgubiti iz vida da i ocjenjivanje i procjenjivanje spadaju u red takozvanih intuitivnih metoda mjerenja.

Ključne riječi

ocjena, procjena

Sve što ima oblik i u društvenoj stvarnosti se manifestuje kroz (posredstvom) neke forme, nesporno je na neki način i kvantitativno određeno. Kvantitativno određenje može se identifikovati kao obim, količina, učestalost, trajanje - dakle može se utvrđivati dimenzioniranjem sastava, aspekata, svojstava, itd.

Nesporno je da se kvantitativna određenja otkrivaju raznim vrstama mjerenja. Međutim, utvrđivanje kvantiteta faktički ne započinje tek namjernim, ciljnim procedurama mjerenja, već otkrivanjem i formulisanjem činjenica odnosno iskaza o činjenicama, dakle konstatovanjem činjenica. Za društvene nauke važne su činjenice društvene stvarnosti¹, a to znači najširi krug činjenica.

A šta su „činjenice“? Pođimo od stanovišta I.S. Narskog² koji negira mogućnost definisanja „činjenica uopšte“ jer je sve „neka činjenica“. Ovaj stav postavlja pitanje definisanja opšteg, što je raspravljeno u izlaganju o definiciji i definisanju. Ipak, moramo mu simplifikovati definiciju činjenice B. Šešića³: „činjenica je misaono-čulnom delatnošću utvrđeno objektivno-realno postojanje neke stvari; pojave, procesa, dešavanja, osobine ili odnosa tih predmeta saznanja. „...“ Činjenica je uvek u osnovi, delimična, posebna, individualna i konkretna ...“. Daleko od toga da ovu definiciju smatramo savršenom i završenom i da nemamo u vezi s njom nikakvih pitanja i kritičkih opaski. Naprotiv. Ali, ona kao polazna radna definicija inicira razmatranje uloge kvantifikacije, mjerenja⁴, u konstatovanju činje-

¹ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TDK "Šahinpašić", Sarajevo, 2003, str. 247-252.

² Narski, I.S.: Konceptija istine, časopis Dijalektika br. 1, Beograd, 1968, str. 21.

³ Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 198.

⁴ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 255-258.

nica. Jer, kad kažemo: „činjenica je da ...“, onda se „na osnovu analize ovog iskaza, lako uveravamo da taj iskaz, pored činjeničkog, empirijskog, sadrži i mnoge teorijske odredbe ...“. Zabluda je da „svaka činjenica prosta i jedna“. A sve činjenice se mogu podijeliti: na (1) čulno iskustvene i praktičke činjenice i (2) teorijske činjenice⁵. Za naša razmatranja važan je iskaz: „(3) od teškoća i netačnih merenja svojstava pojava“ ... „različiti rezultati se često dobijaju i pri merenjima pojava, čak i pri merenju jedne iste pojave, često se dešava da se „konstatuju različite, čak protivurečne činjenice“.

Dakle, već pri konstatovanju činjenica javlja se mjerenje, a samo konstatovanje ima svoju empirijsku (predmetnu) i misaonu komponentu. Jer činjenica je pojava - dio pojave - koji ima svoj oblik i forme manifestacije i koja se pri opažanju, zapažanju, određivanju zamišlja u njenim kvalitativnim i kvantitativnim svojstvima. To prvo mjerenje prilikom zamišljanja je intuitivno mjerenje, ono je ocjena.

Zašto ocjena a ne procjena? Poštujući redoslijed u razmišljanju pri čemu se krećemo od opažanja predmeta ka njegovom predstavljanju, a potom ka mišljenju o predmetu, ne možemo izbjeći činjenicu da mi pri opažanju i predstavljanju, pod prisilom situacije, formiramo stav da je to neki određeni kvalitet i to, po pravilu da je moguće da je TO taj određeni kvalitet, te da TO, konkretno, opažanje ima obim, masu, trajanje, itd. – ili da se o masi ne može govoriti. O nepoznatom predmetu to je samo predhodna ocjena – utisak. Ona može biti tačna ili netačna, ali u svim slučajevima ona je podvrgnuta provjeravanju već u fazi predstavljanja, a pogotovo mišljenja kojim dolazimo do konstatovanja pojava.

Da li je ocjena trenutni čin ili je to proces? Da li je ocjena proizvoljan determinisan čin – proces? Ova dva pitanja su naizgled suvišna jer po formi iskaza ocjena, davanje, određivanje ocjene trenutni čin. Faktički, ocjena je proizvod veoma složenog procesa ocjenjivanja, više-etapnog i višefaznog, te višeslojnog.

Podsjetimo se: opažanje⁶, predstavljanje⁷, mišljenje⁸; kvalitet-quantitet. Možemo zaključiti da je **ocjena** samo posljednji čin u složenom procesu ocjenjivanja kojim se iskazuju (utvrđuju) tri bitne odredbe: a) odredba kvaliteta; b) odredba kvantiteta; c) odredba stepena istinitosti (valencija)⁹. Uzmimo za primjer sljedeća dva iskaza – ocjene: a) „Izgleda da je to na putu kamion“; b) „To je krupna izjava“.

Razmotrimo prvu ocjenu. Na nekom putu, na nekoj udaljenosti od nas, subjekt opaža kretanje nekog motornog vozila, ali mu udaljenost ne dozvoljava da sa sigurnošću utvrdi – identifikuje to vozilo. Svoju ocjenu koju sam smješta u valenciju „moguće“, zasniva na svom znanju i iskustvu sa motornim vozilima, putevima, vizurom i perspektivom, brzinom kretanja. On tom ocjenom saopštava vizuelni (čulni) i intelektualni utisak, zasnovan na

⁵ Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 200.

⁶ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 39-40.

⁷ Ibid

⁸ Ibid

⁹ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX „Trade“, Sarajevo, 1999, str. 102-104

Milosavljević, S., Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Sl. Glasnik, Beograd, 2006, str. 136-142.

mnoštvu raznovrsnih pitanja o okolini i činionicima situacije, o predmetu i zbivanju, o tome šta je taj predmet, koliki je on i koji je stepen istinitosti date ocjene. Jer, tekst koji analiziramo stvarno kaže: Tamo na nekoj udaljenosti od nas, postoji nekakav put; tim putem se mogu kretati motorna vozila; mi vidimo da se tim putem kreće motorno vozilo; na osnovu našeg čulnog opažanja i našeg znanja o putevima, kretanju motornim vozilima, vidljivosti i sopstvenom vidu, mi zaključujemo, u momentu davanja iskaza da je moguće da opaženo vozilo jeste kamion. A to nas upućuje na jednu konstataciju i jedno pitanje:

Konstatacija: Ocjena, i ako je „intuitivna“ ne može biti proizvoljna, već je determinisana predhodnim znanjem, iskustvom i osposobljenošću, osobinama i karakteristikama ocjenjivanja.

Pitanje: Da li je ocjena **sud**¹⁰ ili **zaključak**¹¹ ili je samo **stav**¹²? Ako je ocjena smo jedan čin ona može biti intuitivan sud-činjenični, vrijednosni ili drugi. Ali ako je ocjena proizvod složenog, više-etapnog ili višefaznog procesa u toku koga se povezuju i upoređuju standardna i sasvim nova saznanja i uzajamno se kompariraju, onda to ne može biti samo sud, već mora biti zaključak.

Drugi primjer: „To je krupna izjava“; Takođe je ocjena, ali izjava nije materijalni predmet i ne može se materijalno dimenzionirati. Nesumnjivo, i ovom prilikom ocjenjivač je dao (iskazao) ocjenu o kvalitetu (izjava), kvantitetu (krupna) pojave i valenciji (jeste – dakle izvjesno ili nužno).

Bitna razlika između prve i druge ocjene je u tome što je predmet ocjene strogo materijalan i objektivno postojeći te je, u tom smislu, podoban za mjerenje – kako egzaktno, tako i zasnovano na parametrima koji imaju materijalno-objektivna svojstva. Ocjena je poželjna samo u tom početnom momentu opažanja i neodređenosti, ali ona nije nužna. Vozilo koje se kreće putem moguće je egzaktno identifikovati.

Međutim, tačnije suprotno tome, i ako je izjava o kojoj je riječ društvena realnost i činjenica te realnosti, ona je subjektivna, a subjektivna je i ocjena te izjave. To praktično znači da mi nemamo nijedan materijalno-objektivan parametar. Da bismo mogli pristupiti shvatanju ocjene, moramo prvo jasno utvrditi značenje izraza „krupna“. Očigledno je da se ne ocjenjuje obim forme izjave (koliko riječi, koliko slogova, glasova, koliko minuta trajanja, itd.) već se ocjenjuje kvalitet, svojstva izjave po nekim kriterijumima. Najčešće, ti kriterijumi su: a) domašaj dejstva izjave kao instrumenta djelovanja; b) sadržaj čiji je saopštavanje izjave otkriće, odluka, i slično; c) po posljedicama koje izaziva, odnosno po mogućnostima koje otvara. Bez identifikacije značenja¹³ izjave, nije moguće ocjenjivati je. A da li izjava saopštava baš ono što ocjenjivač razumije kao sadržaj i značenje ocjenjivača, posebno je pitanje komuniciranja. Šta više, pitanje je da li je autor izjave pridavao značenje i

¹⁰ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, str. 112-123.

¹¹ Ibid, str. 64-69

¹² Termiz, Dž., Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije, Sarajevo, 2000, str. 87-111.

¹³ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Naučni osnovi savremene analitike, „Grafit“, Lukavac, 2008, str. 45-50.

Termiz, Dž., Bezbjednosna analitika, „Grafit“, Lukavac, 2008, str. 457-458.

značaj izjavi koju je ocjenio ocjenjivač. Autor izjave može tu izjavu smatrati običnom, tekucim a ne krupnom.

Datim prikazom samo smo htjeli da ukažemo na činjenicu da svi predmeti ocjenjivanja nisu ni približno jednako dostupni i podobni za ocjenjivanje, te da se neke ocjene osnovanije, pa time i tačnije i istinitije od drugih. Već standardni predmeti ocjenjivanja omogućavaju i standardizaciju procedure ocjenjivanja pa i standardizovane ocjene, što daje mogućnost za njihovu objektivizaciju.

Jedan od načina objektivizacije ocjene je kolektivno odnosno grupno ocjenjivanje. „Više očiju više vidi“, kaže se u našem narodu. Da li je u nauci baš tako? Nama izgleda da je nužan elemenat valjanosti ocjene kompetentnost njegove osposobljenosti da primjeni standarde procedure ocjenjivanja.

Kolektivna ocjena može biti kolektivna ocjena:

- a) malog broja istovrsnih eksperata – jednoglasna;
- b) malog broja istovrsnih eksperata – većinom;
- c) malog broja eksperata – bez saglasnosti oko ocjena;
- d) velikog broja eksperata, itd.

Da li je kolektivna ocjena zaista „objektivizirana“ i tačnije – istinitija od individualne? Moguće je, ali nije nužno. Kod potpuno novih otkrića – potpuno novih predmeta ocjene vrlo je vjerovatno da jedan visoko kompetentan ocjenjivač bude u pravu, a da ostali griješe. Izgleda da se može postaviti pravilo: što je viši stepen standardizacije predmeta i procedure ocjenjivanja, to je kolektivna ocjena pouzdanija – i obrnuto.

Zaključak: ocjenjivanje je nužno u raznim etapama i fazama naučnog i saznanja uopšte i osnovano je na predhodno sistematizovanom, provjeravanom saznanju i osposobljenosti za njegovu primjenu. Objektiviziranje ocjene obavlja se prvenstveno komparacijom nepoznatog sa poznatim i kolektivnim, ekspertskim i demokratskim ocjenjivanjem. U principu, ocjena nikada nije sasvim tačna i istinita, ali može dostići i najviši stepen vjerovatnosti.

U literaturi se veoma često izrazi „ocjena“ i „procjena“ pominju zajedno. Nije li, u suštini, to isto? Ako nije, u čemu je bitna razlika.

Već etimološka analiza termina „procjena“ ukazuje na bar dva momenta. Prvo, u osnovi riječi „procjena“ ima indicija da ona obuhvata i riječ „ocjena“ i da iz nje, uz oslonac na nju, slijedi. Prema tome, ocjena je osnovnija, procjena zasnovanija. Drugo, riječ „procjena“ indicira shvatanje da ona prvenstveno govori o kvantitativnoj komponenti pojma čija je kvalitativna komponenta već poznata i dovoljno određena. Procjena se, izgleda, prije svega, bavi količinom, učestalošću, rasprostranjenošću, vrijednošću i vjerovatnošću neke pojave, procesa, nekog zbivanja i (ili) dešavanja i njegovog ishoda. U dnevnom životu imamo procjene vrijednosti raznih stvari radi i kroz utvrđivanje cijene, u vojsci imamo procjenu snaga protivnika, prilikom prirodnih nepogoda i katastrofa imamo procjenu štete, itd. Sve vrste planiranja i programiranja – svi planovi i programi, samo su sistematizo-

vane i po određenim pravilima povezane ocjene o kvalitativnoj komponenti i procjene o kvantitativnoj, čime je izgrađen jedan sistem vjerovatne spoznaje budućnosti koja je izražena kao: „ ako – onda“.

Ni procjena, kao ni ocjena, ne mora biti tačna! Šta više, ona može biti i sasvim pogrešna jer se radi prvenstveno o budućem, još neutvrđenom, na osnovu sadašnjih saznanja i s uvažavanjem veoma ograničenog broja obavještenja i standarda prihvaćenih i označenih kao „ relevantni“. U prethodnom izlaganju upotrijebili smo izraze *indicira* i *indicija*. U ovom izlaganju njihovo je značenje „ ukazuje na mogućnost da je ...“, ali ne i : „ pokazuje da to jeste ...“. Naime, procjene se često vrše i na osnovu posrednih podataka i na osnovu izvedenih postulata, za razliku od ocjena koje se formiraju po pravilu, u neposrednom odnosu sa predmetom. Može se smatrati da ćemo se u političkoj stvarnosti susretati sa nužnim odstupanjem od predhodne tvrdnje kada se radi o ocjeni i procjeni političke situacije. Mi, naravno, ne tvrdimo da u društvenim naukama određena pravila i pravilnosti ne mogu imati izuzetke. Međutim, u konkretnom pitanju nemamo dileme: postojeću situaciju, sa kojom imamo određene neposredne veze **ocjenjujemo**; predstojeću, na osnovu postojeće, **procjenjujemo**! Ipak, određene teškoće nastaju kad utvrdimo da i prilikom ocjenjivanja određene situacije, neki njeni segmenti ili elementi moraju ili samo mogu biti procjenjivani. Uzmimo za primjer ocjenu nataliteta u periodu od posljednje četiri godine, uključujući i tekuću. Pretpostavimo da raspoložemo egzaktnim podacima o broju rođenih i sada živih u periodu od 01. 01. 2003. godine do sada. Za taj period imamo egzaktno mjerenje, a ocjena je samo pridavanje vrijednosne komponente (dobar-loš, povoljan-nepovoljan, poželjn-nepoželjan, itd.). Međutim, godina nije završena, a mi ne raspoložemo podacima o rađanju i nastavku života rođenih u to i prethodno razmatranom periodu. Za taj period za koji nemamo podatke, mi vršimo manje-više osnovanu procjenu, i povezujući i uklapajući je u cjelinu, formiramo ocjenu koja može biti približno tačna i pretežno istinita! Kretanje nataliteta u predstojeće dvije godine možemo samo da predviđamo, a na osnovu predviđanja je **procjena**. Shodno tome, ocjena je prvenstveno i pretežno dijagnostička (ali ne i isključivo), a procjena prognostička.

Procjena je nužno povezana i prožeta ocjenama, na njima je zasnovana i sljedejuća je. Ona je dinamičan proces kojim se izražava prvenstveno složen sistem kvantitativnih i perspektivno vjerovatnih ocjena. Zasniva se na sistemu izgrađenih i pretežno provjerenih standarda i realizuje se definisanom procedurom u kojoj bitnu ulogu ima komparacija. Kao i ocjenjivanje i procjenjivanje spada u red takozvanih intuitivnih metoda mjerenja (skaliranje joj posvećuje tri skale¹⁴: nominalnu, ordinalnu i konvencionalnu) zato što se njima ne mogu utvrditi tačne veličine valjanim mjerama, već samo izvjesnim parametrima, angažovanjem subjektivnih intelektualnih i drugih sposobnosti, ostvariti približnu tačnost dakle i određeno odstupanje od tačnosti.

¹⁴ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 267-268

BEZBEDNOST U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE – NOVI DOMETI POLICIJSKE SARADNJE

Saša Mijalković - *Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*
Goran Bošković - *Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Abstrakt

Međunarodni kriminal može da se spreči i suzbije samo organizovanom saradnjom nacionalnih policija onih zemalja kroz koje se prostire. Efikasnost međunarodne saradnje uslovljena je prevazilaženjem nedostataka organizacionih i funkcionalnih komponenti nacionalnih policija i drugih subjekata bezbednosti. Razlozi ovih „anomalija“ nacionalnih sistema bezbednosti su disharmonizacija nacionalnih zakonodavstava i nespремnost država da se odreknu dela suvereniteta koji je, tradicionalno, jedna od vitalnih državnih i nacionalnih vrednosti. Zemlje Evropske unije su blagovremeno uvidele ove probleme i u dobroj meri ih prevazišle. Sledeći njihovu bezbednosnu praksu, jedan broj zemalja Jugoistočne Evrope usvojio je Konvenciju o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi. U radu su, zbog standarda u obimu i sadržaju ovakvih tekstova, prikazani su samo dometi međunarodne policijske saradnje koji su novina na polju bezbednosti Jugoistočne Evrope.

Ključne reči

nacionalna bezbednost, bezbednost građana, zemlje jugoistočne Evrope, međunarodna policijska saradnja.

Summary - Security In Southeast Europe – New Range Of Police Cooperation

International crime can only prevent and the stamping out with organized cooperation of national polices. Efficiency of international cooperation is unfeasible with out to exceed all of organizational and functional defect in national security sector. Cause of this defect in national security system is disharmony of national legislation and unreadiness of state to deny part of sovereignty which is traditional one of vitality state and national value. Countries of Europe union realize this problems in time and find solution for them. Following good European practice most of Southeast European countries adopt Convention of police cooperation in Southeast Europe. Paper dealing only with range of international police cooperation which is innovation in field of security in Southeast Europe.

Key words

national security, civil security, Southeast European countries and international police cooperation.

UVOD

Svedimenzionalna globalizacija uslovila je i globalizaciju kriminala. Savremeni zločinci su danas u mogućnosti da izvrše zločin u jednoj, prođu kroz drugu, ostave „plen“ u trećoj, a nastane se u četvrtoj zemlji. Iz svoje radne sobe, zloupotrebljavajući informacionu tehnologiju, u stanju su da prebace novac iz banke jedne zemlje na svoj račun u trećoj zemlji i izbegnu sve rizike tradicionalnih načina izvršenja krivičnih dela.

Kriminalne organizacije postale su neformalni centri transnacionalne finansijske moći. Kapital koji one poseduju veći je od bruto nacionalnih dohodaka mnogih zemalja. Istovremeno, budžeti nacionalnih sistema bezbednosti i njihovih policija ne zadovoljavaju aktuelne potrebe realizovanja funkcije bezbednosti. Takvo stanje umnogome otežava tehničko opremanje policije i drugih subjekata bezbednosti. O efektima niskog životnog standarda policajaca na razvoj korupcije, prekoračenja i zloupotrebe ovlašćenja, nerada, nemara, negativne radne motivacije i nemotivisanosti za bilo kakvu, pa i međunarodnu saradnju, nepotrebno je polemisati. Dalje, snabdevenost policije ovlašćenjima, pre svega tzv. specijalnim istražnim metodima, novina je na području jugoistočne Evrope. Dok su policije ovlađavale ovom „moćnom polugom“ funkcije bezbednosti, organizovani kriminal se u dobroj meri razvio i internacionalizovao.

Valja pomenuti još jednu „taktičku prednost“ organizovanog kriminala nad policijskom funkcijom. Reč je o rezultanti dva faktora, od kojih je jedan formalne, a drugi neformalne prirode. Naime, delovanje subjekata nacionalnog sistema bezbednosti jedne zemlje ograničeno je njenom teritorijalnom nadležnošću, ali i suverenitetom drugih država. Istovremeno, državna granica ne predstavlja naročitu barijeru internacionalizaciji zločina. S druge strane, međunarodna saradnja kriminalnih struktura često je „efikasnija“ nego saradnja subjekata različitih nacionalnih sistema bezbednosti: dok između subjekata bezbednosti nekih zemalja, iz političkih ili drugih razloga, postoji ograničena kooperacija, kriminalne organizacije su povezane zajedničkim interesima i imaju daleko „kvalitetniju koordinaciju aktivnosti“ vođenu „timskim odlučivanjem i delovanjem“.

Tle Evrope je veoma pogodno za razvoj međunarodnog kriminala, do čije je ekspanzije došlo početkom osamdesetih godina prošloga veka. Njena geografska pozicioniranost na kraju evroazijskog kontinenta čini je raskrslom za sve vrste legalnog i ilegalnog prometa između Azije, Afrike i Amerike. Pored toga, Evropa je veliki konzument mnogih predmeta ilegalne proizvodnje, nabavljanja i trgovine. Zatim, ona je kolevka demokratije, a razvoj sloboda i prava doprinosi i razvoju pojedinih vidova kriminala. Postojanje socijalnih problema, izražena multietičnost, multikulturalizam, ali i drugi (pre svega kriminogeni) faktori, uz razvoj saobraćaja i turizma, doveli su do internacionalizacije kriminala.¹ Na to je posebno „osetljiva“ georegija jugoistočne Evrope u kojoj je većina država doživela promenu društveno–ekonomske formacije, strukturno osiromašenje, a neke od njih i oružane konflikte.

I Republika Srbija je, kao integralni deo (jugoistočne) Evrope, zbog svog geografskog položaja i međunarodnih saobraćajnica koje spajaju južnu i centralnu Evropu, jugoistočnu Evropu i Evroaziju sa zapadnom Evropom, oduvek bila zahvalno međunarodno tržište organizovanog kriminala. Nestabilnost i loši bezbednosni uslovi u poslednjoj deceniji XX veka izraženi, pre svega, u političkoj, normativnoj, ekonomskoj, socijalnoj i moralnoj krizi društva, doprineli su da Srbija postane veoma značajan faktor globalne mreže organizovanog kriminala.

¹ Opširnije, u – Bossard, A.: Police Cooperation in Europe, *International Criminal Police Review*, broj 343, Paris, 1980, str. 282–289 (preveo: Modly, D.: *Izbor*, broj 3, RSUP SR Hrvatske, 1981, str 275).

Zbog toga naša zemlja učestvuje u određenim oblicima međunarodne policijske saradnje od kojih su, svakako, najznačajnija angažovanja u okviru *Međunarodne organizacije kriminalističke policije – Interpola*² i *Regionalnog centra za borbu protiv organizovanog kriminala – SECI centra*.³ Osim toga, naša zemlja je potpisala i ratifikovala *Konvenciju o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi*⁴ čime je stvoren prostor za primenu novih metoda policijske saradnje kojima se, između ostalog, „zadire“ u tradicionalni suverenitet drugih zemalja.

Konvenciju o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi potpisali su predstavnici Republike Albanije, Bosne i Hercegovine, Republike Makedonije, Republike Moldavije, Rumunije i Državne zajednice Srbija i Crna Gora čiji je Republika Srbija pravni sledbenik. Time je i formalno iskazana i potvrđena želja ugovornih strana da, stupanjem u bezbednosno partnerstvo i jačanjem i unapređenjem policijske saradnje, ispune zajedničke bezbednosne interese. Pre svega, reč je o efikasnijem suprotstavljanju međunarodnom kriminalu i prekograničnim pretnjama po javni red i bezbednost u sferama prevencije, otkrivanja i policijskih istraga krivičnih dela. Konvencijom se predviđaju određeni instituti, mere, poslovi, aktivnosti, subjekti i pravila međunarodne policijske saradnje koji u potpunosti uvažavaju nacionalna zakonodavstva zemalja potpisnica, osim ukoliko nije drugačije predviđeno ovom Konvencijom ili bilateralnim sporazumima zemalja potpisnica.

Ovakva rešenja u dobroj meri operacionalizuju mnoge načelne preporuke iz Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.⁵ Pre nego što ukažemo na neke od pomenutih mera saradnje, učinimo kraći osvrt na pojam i modele policijske saradnje u Evropi.

POJAM I MODELI MEĐUNARODNE POLICIJSKE SARADNJE U EVROPI

Potreba za međunarodnom policijskom saradnjom u zaštiti bezbednosti građana, unutrašnje bezbednosti država i bezbednosti međunarodnih regiona⁶, veća je nego ikad. Države su još uvek osnovni subjekti međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa, pa se samo na međudržavnom diplomatskom i političkom nivou može postići dogovor i saglasnost o jedinstvenoj i zajedničkoj viziji, politici, strategiji, planovima, ciljevima i zadacima suprotstavljanja međunarodnom kriminalu.⁷

² Naša zemlja učestvuje u radu ove organizacije maltene od njenog osnivanja. Na zasedanju Generalne skupštine Interpola u Arubi 1993. godine isključena je iz rada Organizacije pod izgovorom da se Savezna Republika Jugoslavija ne može smatrati pravnim naslednikom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Na zasedanju u Budimpešti 2001. godine, SRJ je vraćeno članstvo u Organizaciji.

³ Formiran je na osnovu *Sporazuma o saradnji u sprečavanju i borbi protiv prekograničnog kriminala*. Naša zemlja je ratifikovala ovaj sporazum 20. juna 2003. godine. Vidi zvanični sajt SECI centra: www.secicenter.org.

⁴ *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, broj 70/2007. Konvencija je potpisana 5. maja 2006. godine u Beču.

⁵ *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001.

⁶ Određenje nacionalne bezbednosti kao unutrašnje i spoljne, i nadležnosti policije za unutrašnju, a vojske za spoljnu bezbednost proističe iz tradicionalnog shvatanja pojma i komponenti nacionalne bezbednosti. Ovakva podela danas je zastupljena isključivo iz teorijskih i pedagoških razloga. Zaštita i unapređenje integralne (jedinstvene i nedeljive) nacionalne bezbednosti u nadležnosti je tzv. konvencionalnih, nekonvencionalnih i suplementarnih subjekata bezbednosti, pri čemu je policija samo jedan od pronađenih subjekata.

⁷ Potrebe i načini uspostavljanja policijske saradnje najsveobuhvatnije su predstavljeni u monografiji: Nikač, Ž.: *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta: Interpol i Evropol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.

Međunarodna policijska saradnja može da se ostvaruje u okviru međunarodnih organizacija⁸ ili nezavisno od njih, odnosno na bilateralnom ili na multilateralnom nivou. Saradnja na bilateralnom nivou ostvaruje se na osnovu formalne inicijative, zahteva i potpisanog sporazuma o saradnji, kroz standardizovanu proceduru (*formalna saradnja*), ređe na osnovu usmenih sporazuma državnih zvaničnika i bez standardizovane procedure (*neformalna saradnja*), preko zajedničkih koordinacionih mehanizama (*posredna saradnja*) ili direktnim, neposrednim kontaktima pripadnika policije (*neposredna saradnja*). Na multilateralnom nivou saradnju najmanje tri države, u okviru ili van regionalnih ili univerzalnih međunarodnih organizacija.

Policijska saradnja može da se ostvaruje u pogledu suprotstavljanja kriminalu koji ima međunarodne dimenzije, zločina koji ne prelaze okvire državnih granica, ali i bezbednosnih pretnji koje ne moraju da imaju karakter zločina.

Da bi kriminal imao međunarodni karakter, neophodni su *prelazak državne granice* od pojedinca (kriminalaca ili žrtava), stvari (oružje, droga, falsifikovan novac) ili kriminalne namere (kompjuterska prevara kod koje je učinilac dao nalog u jednoj državi da se izvrši novčana transakcija u drugoj) i *međunarodno priznanje da je reč o zločinu* (isti događaj će se u dve države smatrati krivičnim delom ukoliko su obe prihvatile norme međunarodne konvencije, ako je takav slučaj predviđen u ugovoru o ekstradiciji i ako iz drugih odredaba postoji saglasnost odredaba nacionalnog zakonodavstva).⁹

Međunarodnim pravom precizirani su uslovi pod kojima zločin poprima transnacionalni karakter. Naime, krivično delo je transnacionalne prirode ukoliko je učinjeno u više od jedne države; u jednoj državi, ali osnovna priprema, planiranje, pravac i kontrola odvijaju se u drugoj državi; u jednoj državi, ali uključuje organizovanu grupu kriminalaca koja operiše u više od jedne države, ili u jednoj državi, ali ima suštinske posledice u drugoj državi.¹⁰

Takođe, policija može da zahteva pomoć policije drugih zemalja i kada nije u mogućnosti da samostalno, sopstvenim snagama reši izvesne bezbednosne probleme na teritoriji svoje države.

Najzad, saradnja nacionalnih policija uopšte ne mora da bude inicirana potrebama suprotstavljanja kriminalu. Naprotiv, može da se ostvaruje na polju rešavanja drugih bezbednosnih problema, poput otklanjanja posledica prirodnih katastrofa, tehničko-tehnoloških akcidenata, epidemija i slično.

stva, Beograd, 2003.

⁸ Međunarodne organizacije predstavljaju višestranim ugovorima osnovane trajne oblike institucionalizovanog opštenja tri ili više država, s posebnim statusom ili stalnim organima, u okviru koje se, na način predviđen statutima i drugim osnovnim dokumentima organizacija, odvijaju procesi multilateralnog pregovaranja i zajedničkog odlučivanja država članica u odgovarajućim oblastima saradnje. Račić, O.; Dimitrijević, V.: *Međunarodne organizacije*, Savremena administracija, Beograd, 1980, str. 17.

⁹ Ignjatović, Đ.: *Organizovani kriminalitet*, Policijska akademija, Beograd, 1998, str. 166–167; o pojmu međunarodnog zločina opširnije, u – El Zein, S.: *What is International Crime?*, *Interpol – 75 years of International Police Cooperation*, Interpol–Kensington Publications, Lion, 1998, pp. 27–30.

¹⁰ Član 3 Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.

Znači, međunarodna policijska saradnja je *institucionalizovana, pravno definisana i uređena, posredna ili neposredna, formalna ili neformalna saradnja pripadnika nacionalnih policija, koja se odvija u okviru ili van međunarodnih organizacija, s ciljem da se pravovremenim kontaktima i akcijama uspešno spreče ili suzbiju pojave ugrožavanja bezbednosti i zaštite, pomognu i podrže žrtve ugrožavajućih pojava*.¹¹

Iako se saradnja između država na polju unutrašnje bezbednosti javljala i ranije, prvi institucionalizovani oblici međunarodne policijske saradnje pojavili su se tek početkom prošlog veka.¹² Druga polovina XX veka odlikuje se *internacionalizacijom policijske funkcije* u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske zajednice. Reč je o „procesu širenja policijskih sistema (policijskih organizacija i političkih i birokratskih pokretačkih sporazuma) van nacionalnih granica, kao posledica promena u metodologiji rada ili promena političkih formacija, kroz prikupljanje i razmenu informacija; materijalnu i pomoć u ljudstvu; standardizaciju i koordinaciju aktivnosti; formiranje zajedničkih organa za kontrolu prelaženja granica; formiranje zajedničkih pograničnih organizacija; davanje policijskih ovlašćenja nekim inostranim organima; formiranje nadnacionalnih organizacija; nadnacionalnu kontrolu policije i slične poslove i aktivnosti.“¹³

Policijska funkcija se internacionalizuje kroz¹⁴:

- *model saradnje* koji obuhvata sve oblike policijske saradnje (prikupljanje i razmenu informacija, koordinaciju aktivnosti, materijalnu pomoć i pomoć u ljudstvu) koji ne ugrožavaju postojeće policijske sisteme i suverenitet država;
- *model horizontalne integracije*, odnosno davanje nadležnosti i ovlašćenja policiji da „operiše“ na teritoriji druge države ili dobijanje nadležnosti jedne zemlje ili njenog tela nad policijom neke druge države. Pravo vršenja potraga ili kontrole i nadzora prelaska granica koje se crpi iz Šengenskog sporazuma mogu se smatrati oblicima horizontalne integracije. Iako u ovim slučajevima dolazi do deoba nadležnosti, državni suverenitet nije ni malo izgubio na važnosti u odnosu na njegov značaj u kategoriji saradnje i
- *model vertikalne integracije*, odnosno davanje policiji ovlašćenja višeg ranga od onog koje ima na nacionalnom nivou ili uspostavljanje jedne policijske organizacije koja deluje u nadležnosti nekog višeg organa u odnosu na organe nacionalnih država. Do ovakvog oblika saradnje došlo bi formiranjem policijske organizacije koja može da deluje na celokupnoj teritoriji određenog međunarodnog regiona,

¹¹ Mijalković, S.: Osvrt na oblike i pravce razvoja međunarodne policijske saradnje, *Bezbednost*, broj 2, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2003, str. 189–190.

¹² Raspadom Austrougarske monarhije 1919. godine ispostavilo se da je policijska prefektura Beča ostala u posedu kriminalističke dokumentacije za koju je bilo zainteresovano više postojećih i novostvorenih država Evrope. Razmena informacija između policije Austrije s jedne i policija Mađarske, Jugoslavije, Italije, Čehoslovačke, Rumunije i Poljske s druge strane, intezivirana je u tolikoj meri da je Beč ubrzo postao prvi internacionalni policijski centar, što je rezultiralo osnivanjem Međunarodne komisije kriminalističke policije. Opširnije, u – Milošević, M.: Ured evropske policije – Europol, *Bezbednost*, broj 3/2000, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2000, str. 362.

¹³ Santiago, M.: *Europol and Police Cooperation in Europe*, Criminology Studies, The Edwin Mellen Press, Lewiston, Queenston, Lampeter, 2000, p. 9.

¹⁴ *Isto*, str. 9–10.

uz postojanje jednog centralnog nadležnog tela, odnosno centralne političke sile. Vertikalna integracija zaživela bi u slučaju davanja nadnacionalnim institucijama Evropske unije direktne nadležnosti nad Evropolom, što se najverovatnije neće dogoditi u skorijoj budućnosti.

Okvir međunarodne policijske saradnje može da se uspostavi na tri međusobno prožimajuća i neisključiva nivoa, i to na¹⁵:

- *makro nivou*, tj. međudržavnom nivou u kome se donose važne odluke poput odluka o ustavnim i međunarodnim zakonskim sporazumima, procedurama o ekstradiciji, politici prema azilantima i usaglašavanju nacionalnih zakona;
- *mezo nivou*, koji podrazumeva odlučivanje o strukturalnim i proceduralnim okvirima operativnog policijskog delovanja, odnosno stvaranje novih struktura kooperativnog policijskog delovanja, razvoj transnacionalnih sistema komunikacija i negovanje neposrednih kontakata između policajaca u različitim zemljama u vidu razmene oficira za veze i
- *mikro nivou*, na kojem se sprovode istrage specifičnih krivičnih dela i prevencija i kontrola posebnih oblika kriminala.

Očigledna je povezanost navedenih nivoa policijske saradnje. Za mikro nivo se može reći da obuhvata „mozaik“ formalnih i neformalnih policijskih mreža koje postoje širom Evrope. Saradnja na mikro nivou zavisi od efektivnih sporazuma uspostavljenih na mezo nivou. Najzad, strukture i procesi na mezo nivou često su direktan rezultat međudržavnih političkih inicijativa na makro nivou.

Dalje, mogu se razlikovati *međupolicijski* i *međudržavni (međuvladini)* oblici policijske saradnje. Kriterijum ovakvog određenja je model razmene obaveštajnih informacija i podataka taktičkog i strateškog značaja. Taktički obaveštajni podaci direktno doprinose uspehu u izvršenju nekog zadatka neposredne primene zakona. Strateška obaveštajna funkcija je potpora strateškom bezbednosnom menadžmentu, odnosno donošenju strateških odluka, strateškom planiranju i realizaciji ciljeva. Tri su modela razmene obaveštajnih informacija¹⁶:

- *centralizovani državni model*, u okviru kojeg jedno nacionalno telo kontroliše komunikacije i razmenu informacija sa ostalim akterima međunarodne saradnje;
- *decentralizovani državni model*, gde je komunikacija sa službama drugih zemalja dozvoljena na svim nivoima, a protok informacija oslobođen bilo kakvih regulativa, izuzev kada je reč o pojedinačnom postupanju policajaca i
- *mešoviti – kvalifikovani (de)centralizovani model*, u kome je komunikacija sa stranim službama pod kontrolom jednog centralnog tela, ali je nezavisna i slobodna komunikacija dozvoljena u posebnim okolnostima.

¹⁵ Isto, str. 7–9.

¹⁶ Isto, str. 4–9.

Strateški pristup obaveštajnim podacima zahteva komunikaciju i razmenu informacija posredstvom jednog centralnog tela. S druge strane, čisto taktički ili istražni pristup zahtevaće mogućnost slobodnog i nezavisnog uspostavljanja veza sa svim ostalim policijskim organima. Znači, strateška funkcija obaveštajnih podataka zahteva centralizovani model razmene informacija, dok taktički pristup zahteva decentralizovani model. U većini evropskih država policijsko delovanje podrazumeva kombinovanje ova dva modela. Najvažniji međupolijski oblici saradnje u Evropi su Interpol, Mreža oficira za vezu u oblasti trgovine drogom (DLO), neformalni bilateralni kontakti i drugi oblici saradnje. Formalni bilateralni sporazumi i Šengenski sporazum reprezentivni su međudržavne (međuvladine) policijske saradnje.

KONVENCIJA O POLICIJSKOJ SARADNJI U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi predviđa se niz oblika, mera i institucija međunarodne policijske saradnje. Načelno, sadržaj Konvencije podeljen je u Poglavlje 1: Opšte odredbe, Poglavlje 2: Odredbe saradnje, Poglavlje 3: Finalne odredbe i Prilog (popis službenih organa za sprovođenje zakona i Nacionalnih centralnih jedinica koje učestvuju u policijskoj saradnji, kao i Službene kategorije poverljivosti službenih dokumenata u zemljama potpisnicama Konvencije).

Radi lakšeg i sveobuhvatnijeg sagledavanja novih dometa policijske saradnje u jugoistočnoj Evropi, sve oblike, mere i procedure saradnje grupisali smo u pet grupa, kao opšte mere međunarodne policijske saradnje, mere međunarodne saradnje na polju preventivnog kriminalističko-obaveštajnog rada, policijske mere koje mogu da se preduzimaju na teritoriji druge zemlje, formiranje i delovanje zajedničkih – međunarodnih tela i pitanja ograničenja policijske saradnje, odgovornosti i nadzora nad sprovođenjem Konvencije.

Opšte mere međunarodne policijske saradnje

Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (član 3) predviđaju se tzv. *opšte mere saradnje* organa za sprovođenje zakona ugovornih strana. Reč je o dve grupe mera koje se preduzimaju s ciljem:

- *unapređenja razmene informacija i strukture komunikacija* (informisanje o činjenicama slučajeva, ponašanju osumnjičenih i vezama između njih, uz uvažavanje principa poverljivosti podataka o licima; blagovremeno informisanje o predstojećim događajima i incidentima od značaja za bezbednost; razmena značajnih obaveštajnih informacija i podataka, osim podataka u vezi sa licima, s ciljem olakšavanja operativnog planiranja sopstvenih rutinskih aktivnosti i specijalnih operacija; pripremanje i redovno ažuriranje zajedničkih baza podataka, održavanje radio-komunikacije i uvođenje jedinstvene radio opreme i frekvencije u svim evropskim zemljama, uz planiranje finansija za poboljšanje telekomunikacija, naročito radio-komunikacija duž granica) i
- *unapređenja saradnje tokom operacija i istraga u cilju prevencije, otkrivanja, istrage i suprotstavljanja bezbednosnim pretnjama* (koordinirano i plansko raspoređivanje snaga u susednim graničnim oblastima; planiranje i sprovođenje zajedničkih programa u oblasti prevencije kriminala; održavanje redovnih sastanaka i

razgovora s ciljem planiranja, koordiniranja, kontrolisanja i unapređenja kvaliteta saradnje i razmene podataka; omogućavanje uzajamnih poseta radi obuke, studijskih poseta i pozivanje predstavnika drugih ugovornih strana da učestvuju u specijalnim operacijama kao posmatrači).

Osim toga, ugovorne strane saraduju i *po zahtevu nadležnih državnih organa* (član 4). S tim ciljem, predviđa se da ugovorne strane u dogledno vreme osnuju ili imenuju *nacionalne centralne jedinice*. Dotle će se koristiti postojeće bezbednosne strukture u zemljama. Ugovorne strane mogu da zaključe i bilateralne sporazume koji predviđaju postavljenje, na određeni ili neodređeni period, *oficira za vezu* jedne ugovorne strane pri organima za sprovođenje zakona druge ugovorne strane (član 9). Cilj je da se produbi i ubrza saradnja na polju razmene informacija, ispunjavanja zahteva za uzajamnu policijsku pomoć u krivičnim pitanjima i kontroli granica. Oficiri za vezu pružaju informacije, savete i pomoć, i obavljaju svoje dužnosti u skladu sa instrukcijama koje im daje zemlja koja ih je rasporedila i zemlja u kojoj su raspoređeni. Nemaju ovlašćenja da preduzimaju nezavisne policijske akcije.

Pomenuti *zahtevi za saradnju* mogu da se odnose na: identifikaciju vlasnika i korisnika motornih vozila, svih tipova plovila i vazduhoplova; informacije o vozačkim dozvolama, dokumentima o vozilima i o odgovarajućim vozačkim odobrenjima i dokumentima; utvrđivanje mesta prebivališta, mesta boravišta i boravišne dozvole; identifikaciju pretplatnika na telefone i drugu telekomunikacionu opremu; identifikaciju pojedinaca, mrtvih tela ili delova mrtvih tela; informacije o poreklu predmeta, kao što su vatreno oružje, municija i eksplozivi, eksplozivne naprave, motorna vozila, svi tipovi plovila i vazduhoplova i kulturna dobra; potragu za traženim licima i imovinom; iniciranje i koordinaciju mera potrage; policijske informativne razgovore i saslušanja, posebno one na osnovu kojih se utvrđuje spremnost lica da pruži informacije; informacije o istrazi na mestu zločina, sakupljanju dokaza, proceni i analizi dokaza; konkretne mere radi obezbeđenja zaštite svedoka; razmenu informacija u slučajevima hitne potrage; saradnju i razmenu informacija u vezi sa kontrolisanjem mase na javnim okupljanjima.

Organima za sprovođenje zakona ugovornih strana u čijoj je nadležnosti zaštita svedoka omogućeno je da neposredno *saraduju u okviru programa zaštite svedoka* (član 10). Saradnja podrazumeva razmenu informacija, logističku pomoć i preuzimanje lica koja treba štiti. Preduzima se u duhu nacionalnog zakonodavstva zemlje kojoj je zahtev upućen, uz uvažavanje sporazuma o uzajamnim pravima i obavezama za svaki pojedinačni slučaj. Uslov je da se svedok prethodno uključi u program zaštite svedoka zemlje koja upućuje zahtev.

Generalno, zemlja koja upućuje zahtev snosi troškove života lica pod zaštitom. Država kojoj je zahtev upućen snosi troškove za zaposlene i materijalne troškove zaštite lica. Ukoliko postoje ozbiljni razlozi i nakon što je na propisan način obavestila zemlju koja upućuje zahtev, ona može da obustavi zaštitu. U tom slučaju, zemlja koja upućuje zahtev preuzima nazad šticećenika.

Nadležni državni organi zemalja potpisnica mogu drugoj državi da upute argumentovane *zahteve za prikupljanje dokaza u slučaju neposredne opasnosti* (član 18). Dokazi podrazu-

mevaju i lekarski pregled, kao i pretrage i zaplene, u meri u kojoj to omogućava nacionalno zakonodavstvo zamoljene zemlje. Da bi dobila rezultate preduzetih mera, zemlja koja je uputila zahtev uputiće i zvanično molbeno pismo nadležnog sudskog organa.

Organi za sprovođenje zakona ugovornih strana, na osnovu *zahteva za lekarski pregled* (član 19), u granicama nacionalnog zakonodavstva pružaju jedni drugima pomoć pri lekar-
skim pregledima osumnjičenih i drugih lica.

U toku istrage ili krivičnog postupka, kao i u vezi sa nestalim licima i neidentifikovanim telima, nadležne službe ugovornih strana pomažu jedne drugima tako što *razmenjuju i traže DNK profile i drugi identifikacioni materijal* u svojim bazama podataka, na način predviđen njihovim nacionalnim pravom (član 20). Rezultati se dostavljaju što je pre moguće.

Ustanove koje komercijalno pružaju smeštaj *obavezuju se da vode evidencije o identitetu lica koja su koristila njihove usluge, kao i o vremenu i trajanju korišćenja usluga* (član 25). Postoji i obaveza da se popunjeni registracioni obrasci, u duhu nacionalnog prava, čuvaju za organe za sprovođenje zakona ili da im se prosleđuju onda kada ih oni procene kao neophodne za prevenciju pretnji, krivične istrage ili rasvetljavanje okolnosti nestanka osoba ili žrtava nesreća.

Važan segment međunarodne saradnje je *saradnja organa za sprovođenje zakona ugovornih strana u oblasti osnovne i više obuke* (član 11). Konkretnije, saradnja se ostvaruje razmenom nastavnih programa za osnovnu i višu obuku; planiranjem zajedničkih seminara o osnovnoj i višoj obuci i prekograničnih vežbi; pozivanjem predstavnika organa za sprovođenje zakona druge zemlje da učestvuju u vežbama i specijalnim operacijama kao posmatrači, omogućavanjem uzajamnih poseta radi obuke i pohađanja viših kurseva obuke.

Najzad, Konvencijom se predviđaju i tzv. *tehničke mere za unapređenje prekogranične saradnje* (član 24). Uvažavajući međunarodne sporazume i uzimajući u obzir lokalne okolnosti i tehničke mogućnosti, ugovorne strane uvode (posebno u graničnim područjima) telefonske, radio i teleks linije kao i druge direktne veze.

Pored ovih kratkoročnih mera, neophodno je razmatrati i mogućnosti razmene opreme ili postavljanja oficira za vezu koji imaju odgovarajuću radio opremu; proširivanja opsega frekvencije koja se koristi u graničnim oblastima; uspostavljanja zajedničkih veza za policijske službe koje rade u istim oblastima; koordiniranja njihovih programa za nabavku komunikacione opreme, s ciljem uspostavljanja standardizovanih i kompatibilnih komunikacionih sistema i zajedničke upotrebe drugih vrsta tehničke opreme i ostalih sredstava.

Međunarodna saradnja na polju preventivnog kriminalističko-obaveštajnog rada

Ovom Konvencijom predviđa se niz preventivnih mera kriminalističko-obaveštajnog karaktera. Tokom saradnje u prevenciji, otkrivanju i istragama krivičnih dela, naročito na polju organizovanog kriminala, službeni organi ugovornih strana *po zahtevu razmenjuju informacije* o: pojedincima umešanim u organizovani kriminal, vezama između osumnjičenih, strukturi kriminalnih organizacija i grupa i o tipičnim obrascima kriminalnog ponašanja;

krivičnim delima u pripremi, u pokušaju ili izvršenim krivičnim delima, posebno o vremenu, mestu i tipu krivičnog dela, o žrtvama ili oštećenoj imovini, o posebnim okolnostima i o relevantnim zakonskim odredbama, ukoliko je to neophodno radi prevencije, otkrivanja i istrage krivičnih dela; metodima i novim oblicima prekograničnog kriminala; kriminološkim i drugim rezultatima istraživanja o kriminalu, detaljima o praksi vođenja istrage, radnim sredstvima i metodima koje imaju za cilj njihov dalji razvoj; obaveštajnim saznanjima, računajući i razmenu uzoraka predmeta ili imovine koja je oštećena tokom izvršenja krivičnih dela, ili je korišćena ili nameravana da bude korišćena da se izvrši krivično delo ili koja je posledica izvršenog zločina; zakonima na snazi koji se odnose na krivična dela koja su predmet ove Konvencije i o prihodima od krivičnih dela i imovini stečenoj putem izvršenja ili učestvovanja u izvršenju krivičnih dela (član 5).

U određenim slučajevima, organi za sprovođenje zakona ugovornih strana *pružaju jedni drugima informacije i bez upućenog zahteva* (član 6). Uslov je da postoje argumentovani i dokazani razlozi o neophodnosti takvih informacija u suprotstavljanju konkretnim pretinjama po javni red i/ili bezbednost, ili radi prevencije, otkrivanja i istrage krivičnih dela.

Organi za sprovođenje zakona ugovornih strana *zajednički analiziraju bezbednosne pretnje* (član 7), nastojeći da imaju ujednačen nivo informacija o stopi kriminaliteta. Stoga je neophodno da se najmanje jednom godišnje rade zajedničke analize i da se periodično, odnosno kad god je to neophodno, razmenjuju izveštaji o stanju kriminaliteta.

Takođe, ugovorne strane *redovno razmenjuju obaveštajne podatke s ciljem suprotstavljanja ilegalnom prelaženju državnih granica i krijumčarenju ljudi* (član 8). Informacije koje se razmenjuju prvenstveno se odnose na migraciona kretanja, obim, strukturu i moguća odredišta, moguće migracione maršrute i prevozna sredstva koja se koriste radi ilegalnog prelaska granice i na način organizovanja krijumčara. Uz to se šalju obaveštajni podaci i analize koji se odnose na trenutnu situaciju, kao i bilo kakve planirane mere koje bi mogle da budu od značaja za drugu ugovornu stranu.

Isto tako, organi za sprovođenje zakona ugovornih strana razmenjuju iskustva u oblasti *prevencije kriminala*, i u tom cilju započinju i sprovode zajedničke programe (član 12).

Najzad, s ciljem prevencije teških zločina koji zahtevaju ekstradiciju, na teritoriji druge ugovorne strane mogu da se sprovode *tajne istrage*, što podrazumeva primenu metoda *prikrivenog islednika* (član 17), o čemu će biti više reči u delu rada koji sledi. Neophodno je da ih nacionalno zakonodavstvo date države dozvoljava i da je država saglasna sa prethodno primljenim zahtevom za primenu prekograničnih tajnih istraga.

Preduzimanje policijskih mera na teritoriji druge zemlje

Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi daje se pravni osnov za preduzimanje kriminalističko-obaveštajnih mera i akcija na teritoriji druge zemlje – ugovorne strane. Ovo je svakako novina u uporednim sistemima bezbednosti kojom se pravazilazi tradicionalno shvatanje neprikosновенosti državnog suvereniteta i nacionalne bezbednosti. Reč je o više mera.

Službena lica jedne od ugovornih strana koja u svojoj zemlji gone lice koje je zatečeno u izvršenju ili učestvovanju u krivičnom delu mogu, u okviru bilateralnih sporazuma¹⁷, da nastave gonjenje na teritoriji druge ugovorne strane bez njenog prethodnog odobrenja (*mera hitne potrage* – član 13). Ova mera može da se preduzme u slučajevima posebne hitnosti, kada pre ulaska na teritoriju druge zemlje nije moguće obavestiti njene organe za sprovođenje zakona na predviđen način ili onda kada ti službeni organi nisu u mogućnosti da stignu na vreme na lice mesta radi preuzimanja gonjenja. Primenjuje se i kada je gonjeno lice pobeglo iz privremenog zatvora ili dok je služilo kaznu koja uključuje lišavanje slobode.

Najkasnije po prelasku granice, službena lica koja učestvuju u gonjenju stupaju u kontakt sa inostranim organima za sprovođenje zakona. Hitna potraga će prestati na zahtev inostranih organa. Na zahtev službenih lica koja su započela gonjenje, nadležni lokalni službeni organi zaustavljaju gonjeno lice radi utvrđivanja identiteta ili hapšenja.

Hitna potraga se sprovodi pod određenim uslovima. Naime, službena lica koja učestvuju u gonjenju nemaju pravo da gonjeno lice liše slobode. Mogu da ga zadrže do dolaska službenih lica zemlje na čijoj se teritoriji obavlja gonjenje, koji će utvrditi njegov identitet ili ga uhapsiti. Moraju da poštuju duh Konvencije i zakone ugovorne strane na čijoj teritoriji rade, kao i instrukcije koje daju nadležni lokalni službeni organi. Gonjenje se obavlja isključivo preko kopnenih i vodenih granica. Zabranjen je ulazak u privatne domove i mesta koja nisu dostupna javnosti. Službena lica koja učestvuju u gonjenju lako se prepoznaju po uniformi, trakama oko ruke ili oznakama na njihovim vozilima; zabranjena je upotreba civilne odeće u kombinaciji sa neobežanim vozilima bez identifikacija; službena lica koja učestvuju u gonjenju moraju u svakom trenutku da budu u stanju da dokažu da postupaju po službenoj dužnosti. Mogu da nose svoje službeno oružje, ali ga koriste isključivo u slučajevima legitimne samoodbrane. Lice koje je lišeno slobode može da bude podvrgnuto samo bezbednosnom pretresanju, pri čemu mogu da mu se oduzmu predmeti. Sredstva za vezivanje mogu da se koriste za vreme njegovog transportovanja.

Ugovorne strane mogu, na bilateralnoj osnovi, da prošire obim i sadržaj mere hitne potrage i da usvoje dodatne odredbe za njenu primenu. Ovo su standardi za primenu najvećeg broja mera predviđenih Konvencijom.

Službena lica koja, u okviru krivične istrage, u svojoj zemlji drže pod prismotrom lice za koje se smatra da je učestvovalo u krivičnom delu za koje je predviđena ekstradicija, imaju ovlašćenje da nastave prismotru na teritoriji druge ugovorne strane (*mera prekogranične prismotre* – član 14). Ova mera se preduzima isključivo u granicama predviđenim bilateralnim Sporazumom o primeni Konvencije i kada je zemlja u koju je lice pod prismotrom ušlo odobrila zahtev za prekograničnu prismotru. Prismotra može, po zahtevu, da bude poverena službenim licima ugovorne strane na čijoj se teritoriji obavlja.

¹⁷ Bilateralnim sporazumima definišu se krivična dela za koja je moguće sprovesti hitnu potragu tako što se daje iscrpan spisak tih dela ili tako što se primena mere odnosi na sva krivična dela koja zahtevaju ekstradiciju. Takođe, precizira se i geoprstor i vreme primene mera na teritoriji strane zemlje.

Ukoliko postoje posebno hitni razlozi i nije moguće podneti zahtev za ovlašćenje, službena lica koja vrše prisrotu imaju dozvolu da nastave van granica prisrotu lica za koje se pretpostavlja da je izvršilo krivično delo. Mera se preduzima u okviru bilateralnih Sporazuma o primeni Konvencije, u suzbijanju istih krivičnih dela protiv kojih je moguće preduzeti meru hitne potrage. U takvim slučajevima, službeni organ ugovorne strane na čijoj teritoriji prisrotu treba da se nastavi, mora da se hitno obavesti da je granica pređena, a zahtev za pomoć u kojem se ukratko iznose razlozi za prelazak granice bez prethodnog ovlašćenja podnosi se bez odlaganja.

Prisrotu prestaje čim organi zemlje na čijoj se teritoriji ona sprovodi to zatraže, nakon podnošenja pomenutih obaveštenja ili zahteva, u slučajevima kada ovlašćenje nije dobijeno ili pet sati nakon prelaska granice. Sva ostala pravila o sprovođenju mere hitne potrage odnose se i na meru prekogranične prisrote.

Na zahtevno pismo zemlje koja istražuje krivična dela čiji se izvršiocu moraju izručiti, druga ugovorna strana može da dozvoli kontrolisanu isporuku na svojoj teritoriji, ukoliko podnositelj zahteva objasni da bi bez takvih mera identifikacija prestupnika ili ruta za distribuciju bila nemoguća ili izuzetno otežana (*mera kontrolisane isporuke* – član 15).

Zavisno od dogovora, kontrolisanu isporuku mogu da sprovode službena lica koja su je započela i podnela zahtev, službena lica zemlje u kojoj se nastavlja primena mere ili zajedno, uz uvažavanje zakona zemlje u kojoj se mera sprovodi. Nadzor isporuke mora da bude stalan kako bi policija u svakom trenutku mogla da interveniše.

Ukoliko nadležni organi zemlje koja je primila zahtev ne mogu blagovremeno da intervenišu i ako bi nastavak kontrolisane isporuke predstavljao rizik po život i zdravlje lica, ili bi pričinio veliku materijalnu štetu, ili ukoliko isporuka više ne bi mogla da se kontroliše, službeno lice zemlje koja je uputila zahtev može da prekine kontrolisanu isporuku. Ako je to neophodno, isti službenici mogu da zaustave i uhapsu lica koja su u pratnji isporuke dok ne intervenišu organi zemlje koja je primila zahtev. U svakom slučaju država koja je uputila zahtev bez odlaganja obaveštava organe države koja je primila zahtev.

Kada se kontrolisana isporuka prekine na teritoriji zemlje koja je primila zahtev, može je preuzeti zemlja koja je uputila zahtev na osnovu zahtevnog pisma.

Bez obzira na to kojeg je državljanstva, uhapšenik može da bude zadržan na razgovoru. Ukoliko nije državljanin zemlje na čijoj teritoriji je uhapšen, biće pušten najkasnije šest sati po hapšenju, ne uključujući sate između ponoći i devet sati pre podne. Ovo ne važi ukoliko su nadležni lokalni organi dobili zahtev za privremeno hapšenje u svrhu ekstradicije.

Tokom kontrolisane isporuke, za službena lica zemlje koja je uputila zahtev važe ista pravila kao i prilikom primene mere prekogranične prisrote, osim pravila nošenja i upotrebe službenog oružja.

Dalje, tokom istrage krivičnih dela i na osnovu prethodno primljenog zahteva, ugovorna strana može da prihvati raspoređivanje službenih lica druge zemlje u ulozi agenta ili lica

koje vrši kontrolisanu kupovinu (*mera tajne istrage s ciljem istrage krivičnih dela – „prikriiveni islednik“*, član 16). Zahtev se upućuje samo ukoliko bi istraga krivičnog dela na bilo koji drugi način bila nemoguća ili izuzetno otežana. Pravi identitet službenog lica ne mora da se navede u zahtevu.

Tajne istrage na teritoriji ugovorne strane ograničavaju se na pojedinačne i privremene operacije. Pripremaju se u bliskoj saradnji angažovanih službenih lica ugovornih strana. Raspoređivanjem prikrivenog islednika i akcijama koje on preduzima upravlja zemlja koja je primila zahtev. Ona pruža prikrivenom isledniku svu neophodnu pomoć u vidu kadrova, logistike, tehničke opreme i preduzima sve neophodne mere zaštite tokom operacije na svojoj teritoriji. Tajne istrage se sprovode u skladu s njenim zakonodavstvom. Stoga je „zemlja-domaćin“ i odgovorna za akcije prikrivenog islednika i može u bilo kom trenutku da traži prekid operacije.

Raspoređivanje prikrivenog islednika na teritoriji druge zemlje moguće je i bez njenog prethodnog pristanka, u izuzetno hitnim slučajevima ili kada pretila ozbiljna opasnost da se otkrije identitet prikrivenog islednika. Tada se aktivnosti prikrivenog islednika svode na neophodan obim. Zemlja na čijoj se teritoriji preduzima akcija o tome mora odmah da se obavesti. Njeno je ekskluzivno pravo da u bilo kom trenutku zatraži prekid operacije. Svaka od ugovornih strana može da traži raspoređivanje prikrivenog islednika druge zemlje na svojoj teritoriji.

Ugovorne strane su u obavezi da preduzimaju sve mere predostrožnosti kako bi identitet prikrivenog islednika ostao u tajnosti i kako bi mu se garantovala bezbednost, čak i posle okončanja tajne operacije.

Formiranje i delovanje zajedničkih – međunarodnih tela

Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi daje se i mogućnost formiranja zajedničkih tela s ciljem sprovođenja izvesnih operacija međunarodne policijske saradnje.

Ukoliko se ukaže potreba, organi za sprovođenje zakona ugovornih strana *formiraju mešovite analitičke i druge radne grupe*, kao i *timove za kontrolu i nadzor* u kojima službena lica ugovorne strane imaju potpurnu i savetodavnu ulogu (član 26). Cilj je jačanje saradnje tokom operacija na teritoriji druge ugovorne strane, bez samostalnog sprovođenja ovlašćenja.

Organi za sprovođenje zakona ugovornih strana u graničnim regijama učestvuju u *prekograničnim operacijama traganja za osumnjičenima u bekstvu* (član 26). Nacionalne centralne jedinice će učestvovati u slučajevima od nad-regionalnog značaja. Službeni organi *saradjuju u potrazi za nestalim licima*.

Dalje, organi za sprovođenje zakona dve ili više ugovornih strana sporazumom mogu da formiraju *zajednički istražni tim* za odgovor na specifične bezbednosne potrebe (član 27). Timovi se formiraju na određen period koji može da se produži uz uzajamni pristanak, s ciljem sprovođenja policijske istrage u jednoj ili više zemalja koje su ga formirale.

Zajednički istražni tim može da se formira kada je istraga krivičnih dela koju sprovodi jedna ugovorna strana teška, zahtevna i povezana sa drugim zemljama, odnosno kada izvestan broj zemalja sprovodi istragu krivičnih dela čije okolnosti nalažu koordiniranu i usmerenu akciju uključenih ugovornih strana.

Tim se formira u jednoj od ugovornih strana u kojoj se očekuje sprovođenje istrage. Vođa tima je predstavnik organa za sprovođenje zakona koji učestvuje u policijskoj istrazi iz zemlje u kojoj tim radi. Njegova ovlašćenja i operacije tima sprovode se u skladu sa zakonom ugovorne strane u kojoj se sprovode operacije.

U tim mogu da se rasporede i lica iz zemalja koje nisu ugovorna strana u kojoj tim radi – „raspoređeni član“. Ukoliko je zajedničkom istražnom timu potrebna pomoć, u njegov rad (po zahtevu) mogu da se uključe službena lica ugovorne strane koja nije učestvovala u formiranju tima ili treće države. Najzad, u tim mogu da se uključe i predstavnici međunarodnih organizacija koje ugovorne strane priznaju. Međutim, ta lica neće imati ista prava kao članovi tima i raspoređena lica, osim ako sporazumom nije drugačije određeno.

Informacije koje su na zakonit način dobijene od člana ili raspoređenog člana dok je deo zajedničkog istražnog tima (a koje inače ne bi bile dostupne organima za sprovođenje zakona uključenih ugovornih strana), mogu da se koriste: u svrhu u koju je tim formiran; za otkrivanje, istragu i gonjenje drugih krivičnih dela, uz prethodni pristanak ugovorne strane koja je ustupila informaciju. Taj pristanak može da se povuče jedino u slučaju kada bi takva upotreba ugrozila policijske istrage ili ukoliko postoje uslovi za odbijanje uzajamne pomoći; za prevenciju neposredne i ozbiljne pretnje po javnu bezbednost, a bez štete po prethodno navedene ciljeve i u druge svrhe u granicama koje su dogovorene među ugovornim stranama koje su formirale tim.

Organi za sprovođenje zakona ugovornih strana mogu da se *kreću duž zajedničke granice u mešovitim patrolama* kako bi otklonili opasnosti po javnu bezbednost i suprotstavili se ilegalnim prekograničnim aktivnostima (član 28). Službena lica iz druge zemlje ovlašćena su da utvrđuju identitet lica i da ih zaustavljaju ukoliko pokušaju da izbegnu kontrolu, ako to nije suprotno zakonodavstvu zemlje u kojoj rade. Ostale mere će preduzimati službena lica ugovorne strane na čijoj teritoriji se sprovodi operacija, osim ako bi samostalno preduzimanje mera bilo bezuspešno ili nemoguće. Pravila o nošenju uniforme i korišćenja oružja ista su kao u slučaju hitne potrage.

Radi bolje razmene informacija i saradnje između organa za sprovođenje zakona ugovornih strana, mogu da se osnivaju *zajednički centri* (član 29). U njima službena lica ugovornih strana ravnopravno sarađuju u okviru svojih nadležnosti, odnosno razmenjuju, analiziraju, prosleđuju informacije i pružaju podršku u koordinaciji prekogranične saradnje, nezavisno od zvaničnih kontakata, korespondencije i razmene obaveštajnih podataka kroz nacionalne centralne jedinice.

Službena lica koja sarađuju u zajedničkim centrima podređena su isključivo instrukcijama i disciplinskim ovlašćenjima svojih nacionalnih službenih organa. Ona ne sprovode nikakve samostalne operativne aktivnosti. Zajedničke operacije mogu da se sprovode samo po

dogovoru između nadležnih organa za sprovođenje zakona ugovornih strana i na načine koji su predviđeni Konvencijom.

Pitanja ograničenja policijske saradnje, odgovornosti i nadzora nad sprovođenjem Konvencije

Konvencijom se predviđaju i mogućnosti *ograničenja međunarodne policijske saradnje* (član 30). Naime, ukoliko ugovorna strana smatra da odobrenje zahteva ili bilo kakvog drugog vida saradnje može da ugrozi njenu bezbednost, druge bitne interese ili nacionalno zakonodavstvo ona bez odlaganja i u pisanoj formi obaveštava drugu ugovornu stranu da u potpunosti ili delimično odbija saradnju ili da pristaje na saradnju pod određenim uslovima. Osim toga, tehnička oprema i odgovarajuća tehnička dokumentacija koja je u okviru policijske saradnje data organima za sprovođenje zakona ne sme se davati trećim državama bez prethodnog pristanka službenih organa koji su je obezbedili.

Dalje, pomoću mnoštva odredbi, precizirani su standardi i procedure zaštite podataka, odnosno prenos, obrada, upotreba, ispravka i dopuna, evidentiranje korišćenja, arhiviranje, brisanje, uništavanje, postupanje sa netačnim i nezakonito pribavljenim podacima, postupanje u situacijama slučajnih ili neovlašćenih uništavanja, gubitaka, izmena, širenja, pristupa ili objavljivanja, kao i kontrole navedenih procedura (član 31). Definisani su i nivoi poverljivosti informacija i njihove službene kategorije, što je prikazano u vidu tabele u aneksu Konvencije (član 32).

Status službenih lica koja u okviru policijske saradnje u juogoistočnoj Evropi rade na teritoriji druge ugovorne strane identičan je statusu službenih lica te zemlje, kako u pogledu protivpravni radnji izvršenih nad njima, tako i u pogledu radnji koje su oni izvršili (član 22). Ugovorna strana čija službena lica na osnovu Konvencije rade na teritoriji druge zemlje, odgovorna je za svaku štetu koju su pričinili tokom operacije, u duhu zakona zemlje u kojoj rade. Štetu popravlja ili nadoknađuje zemlja na čijoj je teritoriji ona i pričinjena. Potom ugovorna strana čija su službena lica pričinila štetu u potpunosti nadoknađuje štetu drugoj strani (član 23).

S ciljem jednoglasnog odlučivanja o tumačenju, implementaciji i primeni ove Konvencije obrazuje se *Odbor ministara* kojeg čine nadležni ministri ugovornih strana (član 33). Ministarski odbor uspostavlja ekspertsku radnu grupu koja će nadgledati primenu i implementaciju Konvencije, davati preporuke Ministarskom odboru za tumačenja i poboljšanja odredbi Konvencije, i sprovođiti druge aktivnosti za potrebe Odbora. Ovo telo se saziva na zahtev jedne zemlje, najmanje jednom godišnje, redom na teritoriji svake od ugovornih strana.

Svaka ugovorna strana, u skladu sa svojim nacionalnim zakonodavstvom, podmiruje troškove koji za njene službene organe proističu iz implementacije ove Konvencije, osim ako drugačije nije navedeno u Konvenciji ili u Sporazumima o implementaciji, ili ako se organi za sprovođenje zakona međusobno nisu unapred drugačije dogovorili (član 35).

Službeni organi za sprovođenje zakona, u smislu Konvencije, najčešće su ministarstva unutrašnjih poslova, što se odnosi i na Republiku Srbiju. Nacionalne centralne jedinice su ta-

kođe ministarstva ili neke od njenih uprava. Za Republiku Srbiju, tu ulogu ima Ministarstvo unutrašnjih poslova, u čije ime će postupati Uprava granične policije i Uprava za zaštitu od požara.

ZAKLJUČAK

Rešenja koja su ponuđena Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi u dobroj meri predstavljaju operacionalizaciju mera koje su preporučene Konvencijom Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Pre svega, reč je o merama ekstradicije, uzajamne pravne pomoći, sprovođenja zajedničkih istraga, primene specijalnih istražnih tehnika, ustanovljenja kaznenih evidencija, zaštite svedoka, pomoći i zaštite žrtava, unapređenja saradnje sa organima unutrašnjih poslova, saradnje organa unutrašnjih poslova, prikupljanja, razmene i analize informacija o prirodi organizovanog kriminala, obuke i tehničke pomoći i prevencije kriminala. Istovremeno, reč je o operativno-taktičkim i kriminalističko-istražnim merama koje poznaju i primenjuju nacionalne policije mnogih zemalja.

Konkretnije, Konvencijom se daje pravni osnov za preduzimanje grupa mera koje se odnose na *delovanje nacionalnih policija na teritorijama drugih zemalja* (sprovođenje mera hitne potrage, prekogranične prisмотрe, kontrolisane isporuke, tajne istrage metodom „prikrivenog islednika“), *formiranje zajedničkih međunarodnih tela* (formiranje mešovitim analitičkih, drugih radnih grupa i timova za kontrolu i nadzor; učestvovanje u prekograničnim operacijama traganja za osumnjičenima u bekstvu; saradnja u potrazi za nestalim licima; formiranje zajedničkih istražnih timova; kretanje duž zajedničke granice u mešovitim patrolama i formiranje zajedničkih centara) i *preduzimanje kriminalističko-operativnih mera preventivnog karaktera* (razmena informacija po zahtevu i bez upućenog zahteva, zajedničke analize bezbednosnih pretnji, redovna razmena obaveštajnih podataka s ciljem suprotstavljanja ilegalnom prelaženju državnih granica i krijumčarenju ljudi, razmena iskustava u oblasti prevencije kriminala, sprovođenje tajnih istraga primenom metoda prikrivenog islednika).

Prihvatanjem primene pojedinih policijskih mera, države se dobrovoljno odriču dela svog tradicionalno shvaćenog suvereniteta i nacionalne bezbednosti, uz istovremenu obavezu zemalja s kojima saraduju da uvažavaju i poštuju državne i nacionalne vrednosti i interese zemalja na čijoj teritoriji „operišu“. Ovakva rešenja su korak napred u unapređenju bezbednosti pojedinaca, nacionalne i međunarodne-regionalne bezbednosti. Ukoliko ih uporedimo sa modelima policijske saradnje koji su predstavljeni u prvom delu teksta, može se zaključiti da ona imaju obeležja modela saradnje i horizontalne integracije; modela saradnje nacionalnih policija na makro, mezo i mikro nivou, prevashodno kroz tzv. kvalifikovani decentralizovani model.

LITERATURA

- **Bossard, A.:** Police Cooperation in Europe, *International Criminal Police Review*, broj 343, Paris, 1980 (preveo: Modly, D.: *Izbor*, broj 3, RSUP SR Hrvatske, 1981)
- **El Zein, S.:** What is International Crime?, *Interpol – 75 years of International Police Co-operation*, Interpol-Kensington Publications, Lion, 1998.

- **Ignjatović, Đ.:** *Organizovani kriminalitet*, Policijska akademija, Beograd, 1998.
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001.
- Konvencija o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, broj 70/2007.
- **Mijalković, S.:** Osvrt na oblike i pravce razvoja međunarodne policijske saradnje, *Bezbednost*, broj 2, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2003.
- **Milošević, M.:** Ured evropske policije – Europol, *Bezbednost*, broj 3/2000, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2000.
- **Nikač, Ž.:** *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta: Interpol i Evropol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
- **Račić, O.;** Dimitrijević, V.: *Međunarodne organizacije*, Savremena administracija, Beograd, 1980.
- **Santiago, M.:** *Europol and Police Cooperation in Europe*, Criminology Studies, The Edwin Mellen Press, Lewiston, Queenston, Lampeter, 2000.

„Evidence Based Crime Prevention“ šta (ne)djeluje, a šta obećava u kontekstu savremene prevencije kriminaliteta

Elmedin Muratbegović - *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Prevencija kriminaliteta predstavlja ideal moderne kriminološke nauke. Prevenirati neku asocijalnu pojavu predstavlja teško ostvarivi imperativ savremenih agencija formalne socijalne kontrole. Nažalost, ovakva aktivnost je obično neplanska, teško mjerljiva i samim time i inhibirajuća u procesu evaluacije. S tim u vezi, u ovom članku, prikazat ćemo pregled nekih novijih istraživanja na polju tzv. „Evidence Based Crime Prevention“, odnosno preventivnim aktivnostima zasnovanim na relevantnim modelima (dokazima, informacijama). Koncept aplikativne kriminologije danas razvija mnoge preventivne modele unutar socijalnog i situacijskog modula ove nauke. Međutim, nažalost primjena ovim modela, naročito u zemljama tranzicije ne daju adekvate rezultate što potvrđuju stope registriranog kriminaliteta ali i ispitivanja javnog mnijenja o povjerenju građana spram policije. Problematika je utoliko složenija što je većina preventivnih modela aplicirana u ove zajednice (what works), ali bez prethodne analize socijalnih i drugih specifikuma svake od njih (... for whom and in which conditions). Ovim kratkim člankom pokušat ćemo približiti stručnoj javnosti neke od najkonkretnijih kritika ovih modela.

Ključne riječi

prevencija kriminaliteta, „Evidence Based“, „Campbell Collaboration“

Abstract - „Evidence based crime prevention“ what works, for whom, and which circumstances

Crime prevention should be rational and should be based on the best possible evidence. Crime prevention policy and practice is, on the whole, far from objective. Instead of being based on scientific evidence, the crime policy agenda is seemingly driven by political ideology, anecdotal evidence and programme trends. One would expect that decision makers would weigh heavily any available evidence on what works. How can a program that has produced no discernible evidence of effectiveness, as shown through numerous evaluations, be considered for implementation? *Evidence-Based Crime Prevention* seeks to change this by comprehensively and rigorously assessing the existing scientific knowledge on the effectiveness of crime prevention programmes internationally. The implementation of 'evidence-based' crime prevention into Criminological practice can be best understood in three stages: Initial Needs Analysis, Specific Project Analysis and Post Program Evaluation. The purpose of this paper is to present new concept of Crime Prevention within Non-Government sector. Paper is based on a literature review and review of SAGE on line Journals.

Key words

Crime Prevention, Evidence Based, Campbell Collaboration

1. Etabliranje «prevencije» kao primarne socijalne reakcije na kriminalitet

Ako posmatramo «prevenciju kriminaliteta» van njene kriminološke dimenzije, te ako pažnju fokusiramo na institucionalizaciju svih preventivnih postupaka, vidjet ćemo da se danas mnoge internacionalne organizacije upravo bave pitanjima vezanim za tu problematiku. Naime, prevencija kriminaliteta, kako globalnih sigurnosnih izazova (organizovani kriminalitet, terorizam, trgovina ljudima) tako i sigurnosti građana u svakodnevnim uslovima življenja u lokalnim zajednicama, teme su mnogih kongresa, savjetovanja i međunarodnih inicijativa uopšte. Ako «točak historije» vratimo samo nekoliko decenija ranije, vidjet ćemo da započinje rapidan proces instutucionalizacije «prevencije kriminaliteta».

Simboličkim početkom se zasigurno može smatrati aktivnost Organizacije ujedinjenih naroda (OUN), u okviru koje se uspostavljaju i prvi *Centri za promociju i istraživanje prevencije kriminaliteta*. Ova mreža popularno nazvana «*CPOUN Network*» uključuje i danas centre u Japanu (1962), Costa Rica (1975), Finland (1982), Uganda (1989), Beč (*Vienna-based Centre for International Crime Prevention – 1997*), Pojedine države formirale su, po ugledu na praksu OUN-a i vlastite Centre za prevenciju kriminaliteta od kojih je sigurno i najznačajniji zajednički *Međunarodni centar za prevenciju kriminaliteta* (eng. «*International Centre for the Prevention of Crime*») osnovan od strane vlada Kanade, Francuske i Regionalne Vlade Quebec. Ovaj Centar danas ima svoje partnere u Australiji, Južnoj Africi i Sjedinjenim Američkim državama (Hunsley, 2002).

Kao novija Institucionalizacija «prevencije kriminaliteta» pojavljuje se i oficijelna reakcija Evropske Unije (EU). Naime, u okviru EU, osnovana je *Mreža za prevenciju kriminaliteta* (eng. «*European Crime Prevention Network*») u toku 2001. godine, kao nastavak na dotadašnji debatni krug o *Evropskoj politici suprostavljanja kriminalitetu* (eng. «*European Crime Prevention Policy*») (Steward i Clark, 1997), (Knepper, 2005: 61).

U kontekstu ove studije, moramo naglasiti i Institucionalizaciju kriminoloških osvrta na sam postupak preveniranja zločina i teorijskog tretmana ovog fenomena. Internacionalizacija tretmana «prevencije kriminaliteta» dovela je do potrebe i sinteze pojedinih stavova kriminologa koji su se na različitim, nacionalnim nivoima, bavili ovom problematikom. S tim u vezi, prikazat ćemo neke od najsavremenijih pokušaja ujedinjavanja kriminologa u «*esnaf*» u pogledu problematike «prevencije kriminaliteta». Najpoznatiji «*kružok*» kriminologa koji su imali zadatak istražiti stvarne efekte preventivnih programa osnovan je u Philadelphia-i 2000. godine tzv. «*Campbell saradnja u oblasti prevencije kriminaliteta*» (eng. «*Campbell Collaboration in Crime Prevention*») (Welsh i Farrington, 2001).

2. «Campbell Collaboration in Crime Prevention»

Poznati naučnik, može se slobodno reći i savremenik mnogih generacija pa i one današnje, *Karl Popper* je u svojim tezama o razvoju društva, posebnu pažnju posvetio i problemu prevencije asocijalnih ponašanja u njemu. On je razvio jedan sasvim drugačiji pristup prevenciji kriminaliteta, koji je prvenstveno zasnovao na tzv. «*Cochrane Collaboration*» koja je djelovala na polju medicinskih nauka. Naime, u toku sedamdesetih godina XX stoljeća, *Archie Cochrane*, britanski epidemiolog, razvio je posebnu vrstu dijagnostike pacijenata kako bi se preduprijedila lutanja u medicini. Njegov koncept «*Evidence Based Medicine*» (Medi-

cina bazirana na valjanim studijama) razvio se u ustaljenu praksu, koja je ozvaničena knjigom koju je ovaj autor izdao 1972. godine.

On je tvrdio da da velika većina medicinara donosi odluke u dijagnostici i terapiji pacijenata, bez relevantnih uporišta u zvaničnim testiranjima na polju nauka kojima njihova oblast pripada (Dickersin, Manheimer, 1998: 316). Upravo, vođen ovakvim modelom, američki psiholog i statističar *Donald Campbell* etablira jedan novi pristup, koji ima za cilj da identičnu «*medicinsku metodologiju*» primjeni i na polju «*socio-patološke*» dijagnostike. Ovaj pristup primarno se odnosi na korištenje naučno relevantnih podataka, postupaka i metoda u njihovoj primjeni na «*krajnjeg korisnika*», što je u slučaju kriminaliteta usmjereno na proces edukacije, socijalnog rada i na cjelokupan sistem politike suprostavljanja kriminalitetu u jednom društvu. Ovakav pristup, u savremenoj kriminologiji je poznat kao prevencija kriminaliteta bazirana na naučnim-empirijskim dokazima (eng. «*Evidence Based Crime Prevention*»). Formirana «*Campbell Collaboration*» postaje internacionalni akademski kružok, koji okuplja kriminologe iz različitih zemalja svijeta, koji svojim djelovanjem upućuju na nove vidove prevencije kriminaliteta, bazirane na naučno isprobanim metodama, uslovima i subjektima. Djelovanja ove grupe su najjače izražena u sferi socijalne pomoći uopšte, obrazovanja i krivičnog pravosuđa u najširem smislu riječi (Sherman, Fingleton, McKenzie i Welsh, 2002).

Kako smo ranije napomenuli, ova «*Evidence Based Crime Prevention*», razvila se na platformi učenja socijalnog filozofa Karla Poppera. Upravo i korištenje medicinskih iskustava naslonjeno je na njegova učenja o jedinstvu naučnih dokaza (eng. «*Republic of Science*»), prema kojima se vlade mnogih zemalja neopravdano oslanjaju na strategije za «*socijalnu pomoć*» koju zasnivaju na prijedlozima koji proizilaze iz društvenih nauka.

Prema njemu, to je kardinalna greška. Zapravo, on smatra da naučnici iz domena društvenih nauka nemaju dovoljno znanja za adekvatne strategije iz domena socijalne politike uopšte ili znaju vrlo malo. Kasnije će, upravo učenik Karla Poppera, mađarsko-američki biznismen *George Soros*, na platformi ovih stavova, izgraditi refleksivni model prema kojem društvene nauke smatra «*metaforom laži*» (eng. «*False Metaphor*»). On naime tvrdi da postoji suštinska razlika između dokazivanja metodima društvenih i prirodnih nauka. Specifična pozicija čovjeka u društvenim istraživanjima, stavlja ga u poziciju «*dualizma*». Naime on je u toj opciji i subjekt i objekt istraživanja, te stoga prirodno utiče na rezultate tih istraživanja jer je «*dio toga*» (Soros, 1997: 46).

Njegova preokupacija predavanjima *Karla Popera* (Popper, 1945), koja je slušao na prestižnoj «*London School of Economy*», naročito ona o problematici «*Otvorenoga društva i njegovim neprijateljima*», opredjeljuju i ovoga, danas veoma poznatog finansijskog magnata, da se počne baviti pitanjima odnosa razvoja društvenih nauka i odluka koje donose vlade različitih zemalja. Kao što je opšte-poznato, Soros osniva fondaciju koju simbolički naziva - Otvoreno društvo (eng. «*Open Society*») koja i danas djeluje u više od trideset zemalja svijeta. Veliki broj orijentacija ove fondacije brine upravo za problematiku «*prevencije kriminaliteta*» ali na platformi održivih programa. On počinje djelovati još 1979. godine kada uspostavlja mnoge programe vezane za: vladavinu prava, demokratizaciju službi za provedbu zakona, antimarginalizaciju mladih, alkohol i zloupotrebu droga. Najpoznatiji institucionalni projekt je svakako «*Centar za proučavanje kriminaliteta, kulture i*

zajednice“, koji je uspostavljen u Litvaniji 1996. godine. Osim toga, on uspostavlja i neke centre koji za cilj imaju konkretne preventivne programe kao što je djelatnost njegovog „Otvorenog društva“ u aktivnostima premanentne prevencije korupcije u policiji¹. Kao zaključak promišljanja Georga Soros-a, možemo zaključiti da prema njemu, prevencija kriminaliteta u «otvorenom društvu» crpi svoje principe i metode iz relevantnih naučnih rezultata kriminoloških istraživanja ali i iz grešaka koje se primjete u njima (Soros, 2002).

Iz ovih razmišljanja može se naslutiti da se ovdje ne radi samo o «Evidence Based Crime Prevention», koja svoj korijen crpi iz medicinskih nauka, već da se učenja i stavovi Georga Soros-a, kroz njegov «refleksni model» naslanjaju na model finansijskog tržišta. Oba ova modela danas predstavljaju sastavni dio moderne kriminologije, tačnije njenog dijela koji se bavi prevencijom kriminaliteta (Knepper, 2005: 59).

Upravo iz ovog modela, nastaje i «nauka o prevenciji kriminaliteta» koju sistematski prvi put spominje Sherman 1998. godine (Sherman et al., 1998). U svom izvještaju prema Američkom Kongresu, Sherman po prvi put apostrofira i u samom izvještaju hipotezu u kojoj se pita: «šta djeluje, šta ne djeluje a šta obećava u kontekstu mjera prevencije kriminaliteta». Ovo je bio inovativni pokušaj, kojim se u nauci o prevenciji kriminaliteta počelo razmišljati na sistematski način. Nakon ovih inovacija, istraživanja i evaluacije o programima «prevencije kriminaliteta» su se na identičan način počele predstavljati i u Velikoj Britaniji i Australiji (Gant i Grabosky, 2000).

Iako tradicionalna kriminologija i iz nje proizašle teorije o prevenciji, ne govore precizno o historijatu podjele prevencije na socijalnu i situacijsku, ipak, prateći stavove i predavanja Karla Poppera može se zaključiti slijedeće. Njegova analiza tzv. socijalnih SITUACIJA i iz nje proizašla SITUACIONA LOGIKA koju Popper razvija primarno kao dio mikroekonomske analize, indirektno ukazuje na racionalnost ljudskog bića kao intervenirajuću varijablu.

Naime, on smatra da racionalno ponašanje nije konstanta u djelovanju svakog čovjeka ali da se može smatrati «principijelnom činjenicom». Njegova, situaciona logika kao platformu uzima fizičko okruženje, odnosno fizički-materijalni svijet, koji je za nekoga «imovina» a opet, s druge strane za određene osobe «privlačna meta» Sve ovo odvija se u socijalnom svijetu, u kome odnose kontrolišu socijalne (društvene) institucije kreirajući socijalni karakter datoga društva, ali i samo fizičko okruženje u njemu (Popper, 1992: 80).

Iako se danas mnogi modeli neselektivno primjenjuju u većini manje razvijenih zemalja, upravo vođeni Sherman-ovim pitanjem: šta djeluje u prevenciji «*what works*», ipak se moramo teorijski nasloniti na jednu kriminološku teoriju, koja ima arhaički prizvuk važnosti društvenog konteksta pojave na koju se djeluje. Radi se o učenjima Pawson i Tilley-a iz 1997. godine prema kojima nije dovoljno zaključiti da jedan program prevencije djeluje i koristiti tu činjenicu za njegov «izvoz» u druge države (Sherman i Strang, 2004: 590).

¹ Otvoreno društvo BH je finansiralo i studiju Otvoreno o policiji i korupciji (Overtly about Police and Corruption), koja je realizirana u okviru aktivnosti Udruženja diplomiranih kriminalista BiH.

Prema njima, važno pitanje za valjanu prevenciju kriminaliteta je osim Sherman-ovog «*what works?*» (šta djeluje?) i «*what works for whom in what circumstances?*» (šta djeluje za koga i u kojim uslovima). Ovo se pokazalo, nažalost istinito u Bosni i Hercegovini, u kojoj je zabilježen veliki broj aplikacija iz programa Community Policing (Rad policije u zajednici) ali niti jedna nije dala očekivane rezultate, što pokazuju zvanične statistike kriminaliteta i studije o «latentnom kriminalitetu» (tamnoj brojci). Ipak se može zaključiti da, kako reče poznati savremenik moderne kriminologije King (2000), preventivni programi se od strane nekih vlada implementiraju na način da budu «*rađe brzi i jeftini*» (King, 2000: 55).

Upravo se ovakva konstatacija može donijeti i za većinu tranzicijskih zemalja u kojima su neselektivno, ne poštujući tradiciju «Evidence Based Crime Prevention» (Soros, 2000), o kojoj smo govorili kao neophodnoj pozadini za svaku uspješnu prevenciju danas, apliciraju različiti preventivni programi bez prethodne «sondaže» terena. Ovdje naravno mislimo da sve one pripremne elemente koje treba obaviti prema zajednici da bi se utvrdila njena kohezija, povjerenje spram vlasti, posebno policije i drugih elemenata koji fundiraju uspješne preventivne rezultate.

Ovo nažalost nije bio slučaj niti u jednom slučaju prevencije kriminaliteta u Bosni i Hercegovini, a kao dokaz za takvu tvrdnju možemo iznijeti i statistički signifikantan porast registriranog kriminaliteta od strane policije u zadnjih desetak godina, porast nepovjerenja prema policiji, porast korupcije u policiji i među građanima uopšte. (Maljević, et.al, 2006). Ovdje treba dodati i porast stepena nesigurnosti i straha među građanima iz godine u godinu, naročito kada je u pitanju «strah od kriminaliteta» (Muratbegović, 2004).

Upravo stoga i Evropska Unija u svojim dokumentima posebnu pažnju posvećuje preventivnim programima koji su bazirani na mjeranju straha od kriminaliteta, kao primarnog pokazatelja sigurnosti u zajednici, dok se statistike kriminaliteta smatraju sekundarnim pokazateljem. Ovo bi trebao biti dovoljan putokaz u kom smjeru bi se trebala kretati strategija preventivnog djelovanja policije u lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini.

Ovaj kratki članak, težište baca na dobru praksu i kritički orjentisana zapažanja. Da li će imati značaj u praksi zavisi od mnogo čega!? Ostanimo i zaključimo na prvom kauzalnom odgovoru, ovaj članak nažalost pročitat će oni koji nemaju moć implementirati dobru praksu. Jedno je sigurno, Bosna i Hercegovina, ovim tempom razvoja, ostat će destinacija za sve loše tendencije koje dolaze sa svih strana svijeta, bilo da se radi o drogama, korupciji, terorizmu, pranju novca i drugim devijacijama, ali i lošim programima kojima bi se stanje trebalo promijeniti.

4. Literatura

1. Dickersin, K, Manheimer, E., (1998), «The Cochrane Collaboration: Evaluation of the Health Care and Services Using Systematic Reviews of the Results of randomized Trials», Clinical Obstetrics and Gynecology, 41, 315-331. Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
2. Gant, F., Grabosky, P. (2000), «The Promise of Crime Prevention», Canberra, Australian Institute of Criminology, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.

3. Hunsley, T., (2002), «Crime Prevention in an Age of Insecurity», Montreal, Quebec, Canada, International Centre for the Prevention of Crime, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
4. King, M. (2000), «Do British Criminologists Really Lose Their Critical Faculties? A Replay to adam Crawford», *Social Work in Europe*, 7, 55-58, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
5. Knepper, P. (2005), «Crime Prevention in a Multinational Open Society», *International Criminal Justice Review*, Vol 15, 1, 58-74, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
6. Muratbegović, E. (2004), *Strah od kriminaliteta – kriminološki osvrt*, Zbornik radova, VŠUP, Beograd
7. Muratbegović, E. (2003), «Policija u prevenciji kriminaliteta na razini lokalne zajednice, studija slučaja – Kanton Sarajevo», (Magistarski rad), Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
8. Popper, K. (1945), «The Open Society and its Enemies», London, Routledge, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
9. Popper, K. (1992), «In the Search of a Better World: Lectures and Essays from Thirty Years», London, Routledge, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
10. Sherman, L., Gottfredson, D., MacKenzie, D, Eck, J., Reuter, P., Bushway, S. (1998), «Preventing Crime: What Works, What doesn't, What's promising », Washington D.C., National Institute of Justice, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
11. Sherman, L., Strang, H. (2004), «Verdicts or Inventions?: Interpreting Results from Randomized Controlled Experiments in Criminology», *American Behavioral Scientist*, 1, vol. 47, 575 - 607.
12. Sherman, L., Farrington, D., MacKenzie, D, Welsh, B. (2002), « Evidence-based Crime Prevention», London, Routledge, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
13. Soros, G. (1997), «The Capitalist Threat», *Atlantic Monthly*, 279, 45-58, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
14. Soros, G. (2002), «Open Society, Reforming Global Capitalism», London, Little, Brown, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
15. Steward - Clark, J. (1997), «Crime Prevention in the European Union», *European Journal on Criminal Policy and Research*, 5, 43-48, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.
16. Welsh, B., Farrington, D. (2001), «Toward an evidence-based approach to preventing crime», *Annals of the American Academy of political and Social Science*, 578, 158-173, Preuzeto 21. Novembra 2007, sa SAGE Publication.

PREVENCIJA SUICIDALNOSTI U KONTEKSTU SOCIJALNE SIGURNOSTI

Elvira Islamović – *Univerzitet u Bihaću*

Sažetak

U radu se iznose neka osnovna razmišljanja o fenomenu samoubistva, raspravlja o mogućem utjecaju društvenih promjena na pojavu samoubistva, te predlaže uspostavljanje novih sigurnosnih strategija, koje uključuju djelotvorniju društvenu brigu i prevenciju suicida, s ciljem stvaranja sigurnijeg društvenog ambijenta u našoj zemlji. U radu je također istražena i prezentirana epidemiologija i karakteristike suicida na Unsko-sanskom području od 1992. do 2007. godine. Pad životnog standarda, siromaštvo, nezaposlenost, socijalna izolacija, traumatski događaji iz rata, politički konflikti, te izloženost nasilju u porodici i društvu, dodatno stvaraju egzistencijalnu nesigurnost i tjeskobu. Potcjenjivanje fenomena suicida u našem društvu, posljedica je percepcije samoubistva kao individualnog čina duševno oboljele osobe, te zanemarivanje društvenih faktora kao rizika. Samoubistvo je ozbiljan zdravstveni i društveni problem, te zahtijeva našu veću pažnju. Tendencija da se društvo u cjelini "oslobodi" za pojave psihološke i socijalne neprilagođenosti svojih članova u našem društvu ima duboke korijene. Paradoks leži u činjenici da prema definiciji, da bi bio zdrav, pojedinac se mora prilagoditi postojećoj socijalnoj sredini koja nerijetko, upravo producira poremećen sistem vrijednosti, konflikte, teškoće, nerazumijevanje, nesigurnost, i različite oblike društvene nepravde, što implicira silan napor koji mora biti uloženi od strane pojedinaca, da se prilagode nečemu što nije dobro. Hoće li odgovor društva biti da naprosto takve ljude proglašuje "neprilagođenima", onima koji se nisu uspjeli prilagoditi na postojeće bolesne društvene odnose, jer je lakše okriviti pojedinca, nego društveni sistem koji producira anomalije; ili će se društvo ozbiljno zamisliti nad mogućim uzrocima i posljedicama tih pojava.

Suicidalnost promatrana kao dio društvene patologije, implicira društvenu odgovornost i brigu na otklanjanju (prevenciji) socijalnih činilaca koji dovode do suicida. Stoga je pored ostalog, nužna i alternativa postojećoj sigurnosnoj politici i artikuliranje novih strategija, koje uključuju djelotvorniju prevenciju socijalnopatoloških problema. Rezultati dobiveni u ovom radu ukazuju na potrebu dodatnih istraživanja unutar pojedinih regionalnih područja, kako bi se analizom utvrdila eventualna etiologija različitosti.

Ključne riječi

suicid, prevencija, sigurnost, sigurnosna strategija, društvo

Summary - Prevention of Suicidal Acts in the Context of Social Security

This paper presents some basic opinions about suicide as a phenomenon, discusses potential influence of social changes on phenomenon of suicide, and also suggests the establishment of some new security strategies which include a more efficient social care and prevention of suicide, with the aim to create a safer social environment in our country. Epidemiology and characteristics of suicide in the Una-Sana Canton from 1992-2008 are also researched and presented in this paper. Decrease of life standard, poverty, unemployment, social isolation, traumatic events from the war, political conflicts, exposure to violence in a family in our society additionally create existential insecurity and anxiety. The underestimation of the number of suicides in our society is a consequence of perception of a suicide as an individual act of a deranged person, as well as neglect of social factors as a risk. A suicide is a serious health and social problem, and therefore demands more attention. "Tendency" to completely "liberate" the community from psy-

chological and social maladjustment of its members has deep roots in our society. The paradox is in the fact that according to definition an individual, in order to be healthy, must adapt to existing social environment, with frequently produce disarranged system of values, conflicts, difficulties, misunderstanding, insecurity, and different forms of social injustice, what implies a big effort to be put by an individual to adapt to something which is not good. Will the society respond simply in a way to find these persons "unadapted", those who did not succeed to adjust to current sick social relations, because it is easier to blame an individual rather than a social system that produces anomalies; or the society will seriously think about possible causes and consequences of such manifestations.

Suicidal act, considered as a part of social pathology, implies a social responsibility and care for elimination (prevention) of social facts that lead to a suicide. Therefore, among others, it is necessary to have an alternative to the existing safety policy and articulation of new strategies, which include a more efficient prevention of social-pathological problems. The results of the work on this paper indicate that there is a need for additional research in certain regional areas, in order to analyze and determine possible aetiology of differences.

Key words

suicide, prevention, security, security strategy, society

1. Uvod

Suicid nije izbor; on se dogodi kada duševna bol postane većom od mogućnosti prilagodbe toj boli.

Vladimir Gruden

Samoubistvo, suicidium, jeste svjesno i namjerno uništavanja sopstvenog života. U većini kultura suicid ima negativnu konotaciju. Dugo je vremena vladalo mišljenje da su samoubice psihički oboljeli - duševno poremećeni, te da su asocijalni članovi društva. Samoubistvo je značajan medicinski i socijalni problem.¹ Sa moralnog stanovišta najčešće se promatra negativno: kao grijeh, ili barem kao bijeg. Samoubistvo ima snažan učinak na pojedinca, porodicu, društvo. Još uvijek je na snazi stav da na samoubistva treba gledati kao na "bolest" ili barem kao na čin duševne poremećenosti. Takve su procjene podložne velikoj varijabilnosti. Bezbroy je najrazličitijih činjenica koje mogu biti i bivaju povezane, a koje su suicidogeni motivi. Iste te činjenice doživljavaju i proživljavaju i "normalni" i nesamoubice. U svojoj složenosti i nehumanosti vremena u kojem živimo, nalazimo opće okvire psihopatoloških pojava. U socijalnoj psihopatologiji se kao najvažniji metod ispitivanja uzima život pojedinca. Taj život, u svim svojim pojedinostima, bilo da se manifestira normalno ili abnormalno, odraz je sveopćeg zbivanja u kojem se isprepliće više uticaja. Stoga je nužno poznavanje mnogih nastojanja u razumjevanju života pojedinca i društva i razumjevanje okolnosti pod kojima socijalni faktori utiču na formiranje "nenormalne" ljudske ličnosti. Granica između zdrave i bolesne osobe prije je fluidna nego čvrsta i pozudana. Sam pojam normalnog u svojoj je biti socijalno determiniran. Duševni poremećaji - kako

¹ Samoubistva su treći vodeći uzrok smrti osoba u dobi između 15 i 24 godine, te šesti vodeći uzrok smrti osoba u dobi od 5 do 15 godina. Mayo Clinic o depresiji, Medicinska naklada, Zagreb, 2005., str.145.

lakši, teko i teži - imaju dobrim dijelom svoje porijeklo u psihosocijalnim osobinama pojedinca i sredine u kojoj živi, te predstavljaju raspon između subjektivnih motiva i strukturalnih uvjeta, koji pretpostavljaju latentne faktore samoubistva.

2. Sociološki aspekt samoubistva

Najširi teorijski okvir u sociološkom izučavanju samoubistva je teza da je samoubistvo proizvod društva, to jest poremećenih odnosa između pojedinca i društva, te da je suicid rasprostranjen tamo gdje se opaža veća zastupljenost i drugih devijacija (kriminalitet, narkomanija, alkoholizam). Prema Durkheimu koji je ustanovio temelje psihosocijalne teorije suicida, suicid je individualni čin, a "stopa suicida" je socijalna činjenica ponekad izvan individua. To je produkt socijalne strukture, prema čemu on razlikuje tipove suicida, prema dva ključa za razumijevanje dimenzije suicida, a to su: socijalna integracija i regulacija. Integracija podrazumijeva moral grupe, a regulacija normative koji se plasiraju individui ako želi biti član grupe. U tim kategorijama on razlikuje egoistični, altruistični, anomični i fatalistički tip samoubistva.

Psihološki i društveni uticaj samoubistva na porodicu i društvo je nemjerljiv. Suicidalno ponašanje rezultat je složenog međudjelovanja psihijatrijskih, društvenih i porodičnih faktora. Društvena sredina u kojoj pojedinac živi nikada nije takva da mu olako pruža sve što mu je potrebno. Pad životnog standarda, siromaštvo, nezaposlenost, socijalna izolacija, traumatski događaji iz rata, politički konflikti, izloženost nasilju u porodici, u našem društvu, dodatno stvaraju egzistencijalnu nesigurnosti i tjeskobu. Povećan broj depresija kod djece i mladih, slabljenje stabilnosti porodice, nedovoljna podrška i smanjena sposobnost rješavanja konflikata, te povećana dostupnost vatrenom oružju, stvaraju okolnosti u kojima su mladi (adolescenti) posebno rizična skupina. Sve prisutno nasilje danas se djeci prezentira svakodnevno kroz medije, televiziju, internet, što dovodi do poremećenog poimanja realnosti.²

Izostanak adekvatne socijalne podrške, neprimjerene reakcije medija i okoline prema samoubojicama, kod onih koji imaju suicidalne primisli, samo pojačavaju osjećaj da se zapravo nemaju kome obratiti niti na koga osloniti. Bitni faktori za prevenciju su uvjeti života i podrška okoline. Nažalost vrlo često izostaje baš taj faktor. Ako nikada niste bolovali od depresije, nemoguće je shvatiti koliko se depresivna osoba može osjećati bezvrijednom, bespomoćnom, beznadnom i žalosnom.³ Potcjenjivanje broja samoubistava u našem društvu, posljedica je percepcije samoubistva kao individualnog čina duševno oboljele osobe, te zanemarivanje društvenih faktora kao rizika. Samoubistvo je ozbiljan zdravstveni i društveni problem, te zahtijeva našu veću pažnju. Društvo mora sve učiniti da onemogući samoubistvo, kako u interesu tog pojedinca tako i porodice i društva u cjelini. Etički je očekivati da društvena zajednica pomogne osobi koja se nalazi u kriznoj situaciji i koja treba pomoć. Etničke zajednice i druge društvene skupine u Bosni i Hercegovini postavljaju određene zahtjeve državi i društvu u pogledu svoje sigurnosti, stoga se

² Na tržištu se nude informatičke igre koje su sve brutalnije i sadrže sve više nasilja i bezrazložnog ubijanja. Djeca i maloljetnici su njihovi najveći korisnici.

³ Mayo Clinic o depresiji, Kako razumjeti, prepoznati i liječiti depresiju, Medicinska naklada, Zagreb, 2005., str.173.

nameće više nego humana i opravdana potreba i zahtjev pojedinca da očekuje zaštitu i sigurnost u pogledu vlastitog zdravlja i života. Kada se govori o neprilagođenosti pojedinca, ili čak čitavih socijalnih grupa, često se pretpostavlja da je za tu neprilagođenost kriv pojedinac, odnosno socijalna grupa, a manje se dopušta da je kriva čitava društvena zajednica, odnosno pojedine njezine norme i institucije. Tendencija da se društvo u cjelini "oslobodi" za pojave psihološke i socijalne neprilagođenosti svojih članova u našem društvu ima duboke korijene. Paradoks leži u činjenici da prema definiciji, da bi bio zdrav, pojedinac se mora prilagoditi postojećoj socijalnoj sredini koja nerijetko producira poremećen sistem vrijednosti, konflikte, teškoće, nerazumijevanje, nesigurnost, i različite oblike društvene nepravde, što implicira silan napor koji mora biti uložen od strane pojedinaca, da se prilagode nečemu što nije dobro. Hoće li odgovor društva biti da naprosto takve ljude proglasi "neprilagođenima", onima koji se nisu uspjeli prilagoditi na postojeće bolesne društvene odnose, jer je lakše okriviti pojedinca, nego društveni sistem koji producira anomalije; ili će se društvo ozbiljno zamisliti nad mogućim uzrocima i posljedicama tih pojava. Suicidalnost promatrana kao dio društvene patologije, implicira društvenu odgovornost i brigu na otklanjanju (prevenciji) socijalnih činilaca koji dovode do suicida. Stoga je pored ostalog, nužna i alternativa postojećoj sigurnosnoj politici i artikuliranje novih strategija, koje uključuju djelotvorniju prevenciju socijalnopatoloških problema.

3. Uzroci

Veoma je teško pouzdano odgovoriti na pitanje - zašto ljudi u jednom trenutku ili više puta tokom života, dižu ruku na sebe, zašto i kako odluče da u jednom činu sami sebi oduzmu život. Smatra se da suštinu samoubistva predstavljaju: suicidogena dispozicija, prirođeni ili za života stečeni manjak nagona samoodržanja (životni nagon) i suicidogeni motivi, koji su vrlo subjektivni. U pogledu suicidogenih motiva treba razlikovati endogene (individualne-psihička oboljenja) i egzogene (socijalne motive). Za razumjevanje samoubistava neophodno je imati u vidu i faktore kao što su vremenske karakteristike, dob, spol, socijalna pripadnost, zdravstveno stanje itd. Jedan od najvažnijih predikatora suicidalnog rizika je gubitak nade, odnosno depresija praćena osjećajem beznađa. Parasuicid (pokušaj samoubistva) je čin koji je mogao dovesti do smrti, ali nije. Kod parasuicida (pokušaja), težnja za samoubistvom postoji, ali nije dovršena.

Vrlo je puno najrazličitijih činjenica koje su povezane i koje bivaju suicidogeni motiv. Od pojedinih uzroka samoubistava općenito, prisutni su kod mlađe životne dobi depresija adolescenata i kriza adaptacije, svađe u braku koje osobito pogađaju žene, dezorganizirani oblici života, egzistencijalna i ekonomska nesigurnost i gubitak posla (muškarci), dugotrajna i neliječena depresija, žalovanje, dugotrajne socijalne poteškoće, zloupotreba psihoaktivnih tvari i alkohola, kod starijih somatska oboljenja, pad radne sposobnosti, ovisnost o tuđoj pomoći, veća podložnost bolestima, usamljenost, socijalna izolacija, samački život itd.

4. Rizična populacija

Nemoguće je sa sigurnošću predvidjeti tko će izvršiti ili pokušati samoubistvo. Sam čin samoubistva vrlo je kompleksan, a na rizik samoubistva utječu mnogi medicinski, psihološki i društveni faktori. Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije, tokom 2000. godine, približno jedan milion ljudi je izvršilo samoubistvo. Samoubistvo je skoro u svim zemljama, među deset glavnih uzroka smrti, i jedan od tri vodeća uzroka smrti u starosnoj grupi od 15 do 35 godina. Rizičnu skupinu čine osobe sa duševnim oboljenjima (depresija, alkoholizam, PTSP, poremećaji ličnosti s izraženom agresivnošću i impulzivnošću), te teškim bolnim somatskim poremećajima. Najrizičnija skupina su osobe koje su već pokušale samoubistvo. Rizik za suicid povećavaju i nedavna teška životna iskustva: smrt bliske osobe, razvod ili bračna razdvojenost, porodični problemi, gubitak posla, promjena posla ili nagli gubitak finansija, odbacivanje od značajne osobe, stid ili strah od osude okoline, osobe bez posla, izolirani i s kućnim problemima, osobe oboljele od depresije, suicid u porodici.⁴ Posebno je visoko rizična skupina ljudi koji su nedavno izgubili posao. Skloniji samoubistvu su razvedeni, udovci i osobe koje žive same bez porodice. Za muškarce brak povoljno utječe kao zaštita od suicida, ali ne i za žene. Rizična skupina su i mladi (adolescenti) u novoj sredini tokom školovanja, kriza identiteta, nedovoljna podrška porodice i smanjena sposobnost rješavanja konflikata.⁵ Rizik predstavljaju i mladi iz porodica sa destruktivnim odnosima i traumatskim događajima (roditeljska patologija, alkoholizam, nasilje, nedovoljna briga i zapuštenost, česte svađe, loša komunikacija, česte svađe, razvod ili smrt roditelja, česte promjene mjesta boravka, prevelika ili nedovoljna očekivanja roditelja, neodgovarajući autoritet roditelja, rigidna pravila u porodici, neželjena trudnoća i dr.⁶ Treba izdvojiti i posebno rizičnu grupu-zatvorenike u zatvorima i maloljetnike u ustanovama za preodgoj.⁷ Starosne grupe sa povećanim rizikom od samoubistva su starije osobe (preko 65 godina) i mladi (15-30) godina. Rizični faktori za pokušaj samoubistva su: ženski spol, mlađa životna dob, verbalizacija suicidalnih ideja.

5. Karakteristike samoubistava u Unsko-sanskom kantonu (1992-1996.)

U ovom radu nastojali smo istražiti broj i karakteristike suicida na području Unsko-sanskog kantona, na osnovu podataka dobivenih iz Kantonalnog ministarstva unutrašnjih poslova Bihać od 1992. do 2007. godine. U ratnom periodu od 06.04.1992.godine, pa do 31.12.1995.godine, na području Unsko-sanskog kantona ukupno je evidentirano 47 samoubistava (1992. -14, 1993. - 8, 1994. - 9 i 1995. -16).⁸ U ovom periodu najveći broj samoubistava evidentiran je na području općine Bihać- 23, zatim Cazin -15, Bosanska Krupa -8 i Bužim -1, dok na području općine Velika Kladuša nema evidentiranih podataka o počinjenim suicidima. Od 47 lica koja su izvršila samoubistva, 32 su muškarci i 15 žene, što potvrđuje činjenicu da su muškarci češće samoubice od žena.⁹ Brak igra često važnu

⁴ Folnegović, Kocijan, Barac : Prepoznavanje, otkrivanje, sprečavanje, [http:// www. suicidi.info/rizicna_populacija.asp](http://www.suicidi.info/rizicna_populacija.asp)

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Podatak o broju suicida izvršenih u ratu, obuhvata područje pet općina koje su u to vrijeme bile u sastavu Unsko-sanskog kantona. Broj samoubistava treba ipak uzeti s rezervom, zbog ratnih migracija stanovništva.

⁹ Iako statistike pokazuju da su muškarci češći izvršioци suicida, smatra se da se depresija dvostruko češće

ulogu, jer je poprište žestokih afekata, osobito su bračne nesuglasice i disfunkcionalni aspekti porodice ozbiljni za žene (u 85% slučajeva). Od 47 lica koja su izvršila suicid, 29 ih je bilo oženjeno/udato, 16 neoženjeno/neudato i 2 udovac/udovica.

Bošnjačke nacionalnosti su 42 lica koja su počinila suicid, tri Srpske i dva Hrvatske nacionalnosti. Samo pet lica koja su počinila samoubistvo iz kategorije su izbjeglih lica, a 43 lica koja su izvršila samoubistvo bila su nezaposlena. Očito, da je gubitak posla povezan sa nizom problema kao što su gubitak statusa, smanjenje prihoda i popuštanje zdravlja. Od 47 osoba koje su u periodu od 06.04.1992.godine do 31.12.1995. godine izvršile samoubistvo, 37 ranije nije imalo psihičke tegobe, dok je 10 osoba ranije osjećalo psihičke tegobe, a jedna osoba i ranije pokušala suicid. Ratom uvjetovana stresna situacija, uvjetovala je nerealističnu reakcije na frustraciju i snažnu agresivnost usmjerenu prema samom sebi. Najveći broj samoubistava evidentiran je kod mlađe i srednje životne dobi. Sva evidentirana samoubistva bila su naprasna: 18 ih je izvršeno vješanjem, 16 pucanjem iz vatrenog oružja, 7 aktiviranjem eksplozivne naprave, 4 utapanjem i 2 presjecanjem vena. U pravilu u svakom pojedinom slučaju samoubistva, postoji nekoliko ili više motiva, i to glavnih i sporednih. Međutim, opravdano se može zaključiti da su samoubistva koja su se dogodila za vrijeme rata i agresije na našu zemlju, u velikoj mjeri bila tzv. bilansna samoubistva, a koja su rezultat odluke, nakon svođenja svih neugodnih doživljaja iz prošlosti, procjenjivanje štete od života u sadašnjosti i odmjeravanje svih razloga za ili protiv daljeg života u budućnosti, poslije i u toku teških životnih nedaća, kada je izostala volja za životom.

Pored navedenog, treba napomenuti da se ne može zauzeti jedinstven stav pri interpretaciji samoubistva, i o tome da li je više riječ o "voljnom činu" osobe koja je izvršila samoubistvo, ili je presudan utjecaj objektivnih vanjskih okolnosti koje su tu osobu "natjerale" da izvrši samoubistvo. U svakom slučaju, nesumnjivo je samoubistvo determinirano spletom socijalnih i psiholoških faktora. Dezorganizirani oblik života uvjetovan ratom, prouzrokovao je paniku, jake poremećaje afektiviteta, ekstremno stanje jake anksioznosti, koja dovodi do djelomične i potpune dezorganizacije ličnosti. Socijalna dezorganizacija uvjetovala je neprilagođenost i frustracije, fizičke i psihičke tegobe, napetost, strah, tjeskobu i pojavu psihotične anksioznosti koja je rezultat nepodnošljive unutrašnje patnje koja determinira samoubistvo.

6. Samoubistva u poslijeratnom periodu (1996 - 2007.)

Iako je prestanak rata i agresije mnogima donio mir i olakšanje jer je značio prestanak direktne opasnosti za život, ipak je određenom broju ljudi slabije psihičke konstitucije, mir donio niz novih "nerješivih" problema, koji su ih naveli da samoubistvom završe svoj život.

pojavljuje u žena nego u muškaraca. Faktori koji vjerovatno povećavaju rizik od razvoja depresivne epizode u žena su: Biološki (uključuju genske faktore i promjene raspoloženja povezane s proizvodnjom ženskih spolnih hormona), Socijalni (žene znatno češće podnose teret odgovornosti na radnom mjestu i u porodici. U odnosu na muškarce, žene su češće pripadnice siromašnijih društvenih slojeva, te samohrane majke. Kod žena je također veća vjerojatnost postojanja spolnog ili tjelesnog zlostavljanja), Psihološki faktori (muškarci i žene na različit način nauče nositi se sa stresom. Neki stručnjaci smatraju da su žene sklonije raspravljati o problemu, nego ga aktivno rješavati, za što su odgovorni mnogi društveni i kulturološki faktori). Mayo Clinic o depresiji, Medicinska naklada, Zagreb, 2005., str.130.

Na području Unsko-sanskog kantona u 1996. godini zadokumentovano je 29 samoubistava, od toga na području općina Bihać, Velika Kladuša i Cazin - 6, Bosanska Krupa - 4, Bosanski Petrovac - 3, Sanski Most - 2, te Ključ i Bužim - 1. Od 29 lica koja su izvršila suicid u toku 1996. godine 20 su muškarci i 9 žene. Općenito se smatra, da je suicid tri puta češći kod muškaraca nego kod žena. Stopa suicida varira s obzirom na dob. Povećana stopa suicida među starijim osobama, posljedica je najčešće somatskih oboljenja, nedostatka socijalne pomoći, napuštenosti, neliječene depresije itd. Bošnjačke nacionalnosti je 26 osoba, jedna osoba Hrvatske, jedna Srpske i jedan strani državljanin.

Većina izvršilaca samoubistva bilo je nezaposleno, što potvrđuje da je nezaposlenost vrlo negativan faktor (samo 5 osoba bilo je zaposleno). Suprotno tome, izbjeglički status nema velikog uticaja, od 29 lica koja su počinila samoubistvo samo su 3 imala status izbjeglice. U pogledu stručne spreme lica koja su izvršila samoubistvo, dominiraju nekvalificirani radnici i lica sa srednjom stručnom spremom. Dok u zapadnim zemljama dominiraju visoko obrazovani među samoubicama (razvijena individualnost - egoističko samoubistvo), u nas u navedenom periodu nisu evidentirani takvi slučajevi. Evidentiran je i određen broj slučajeva u kojima su samoubistava povezana sa toksikomanijama, odnosno alkoholizmom (u 14 % slučajeva).

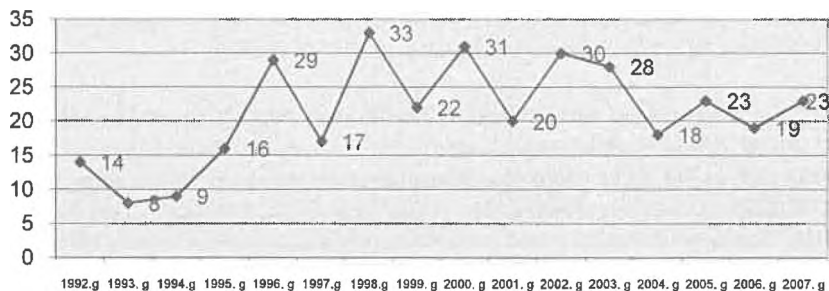
U pogledu zanimanja lica koja su počinila samoubistvo, dominiraju radnici, među muškarcima (30 %), zatim domaćice među ženama (gotovo sve - 29 %), zemljoradnici (25 %), itd. Sva evidentirana samoubistva bila su naprasna, 13 ih je izvršeno vješanjem, 7 pucanjem iz vatrenog oružja, 4 aktiviranjem ručne bombe, i u jednom slučaju trovanjem tabletama, samozapaljenjem, utapanjem i skokom s visine. Zbog dostupnosti vatrenom oružju, u ratnim godinama i neposredno nakon završetka rata, udio samoubistava izvršenih vatrenim oružjem i eksplozivom bio je u porastu, posebno muškaraca.

Od 29 lica koja su počinila samoubistvo u toku 1996. godine, 12 ih je i ranije imalo psihičke tegobe. Dvije su osobe već pokušavale izvršiti samoubistvo.

Broj samoubistava u 1996. godini gotovo je dostruko veći u odnosu na 1995. godinu. Izuzetno visoka stopa suicida u 1996. godini posljedica je specifičnog poslijeratnog stanja i posttraumatskog sindroma. Nakon rata, dolazi suočavanje sa novom situacijom, rastu očekivanja i ujedno razočarenja. U godinama rata evidentiran je znatno manji broj samoubistava. Osnovna preokupacija u ratu bila je borba za opstanak, borba za samoodržanje, tako da su depresija i anksioznost kod nekih ljudi bili donekle potisnuti, stalnim oprezom i nastojanjem da se preživi. Pored toga u vremenima krize i rata, povećana je kohezija grupe, pojedinac se povinuje vanjskim utjecajima, a spoljne prijetnje razvijaju solidarnost unutar grupe. U naglim pozitivnim promjenama kao što je mir, s vremenom i zahtjevi i očekivanja sve više rastu. Nemogućnost brze prilagodbe, kriza adaptacije, te niz objektivnih nemogućnosti, uzrokuju patnju i frustracije. Odnosno, kada u ponašanju individue nedostaje regulacija koja prouzrokuje snažne frustracije, tada ona i više naginje samoubistvu.

Od 1996. do 2007. godine na području Unsko-sanskog kantona 293 osobe su izvršile samoubistvo. Statistički pregledi o broju samoubistava, prema metodologiji Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova mijenjali su se nekoliko puta, stoga u razdoblju od 1992. do 2007. godine imamo različite grupe podataka. Od 2003. godine stopa suicida je u bla-

gom padu. Muškarci su i dalje dominantni u izvršenju suicida. Međutim, postoji tendencija povećanja broja žena. Treba upozoriti i na porast izvršenih samoubistava u dobi do 18. godina, ali i u dobi od 65 i više godina. Prema načinu izvršenja, smanjen je udio izvršenja samoubistva vatrenim oružjem, a u porastu je izvršenje vješanjem. Ostali načini izvršenja suicida, pokazuju blaže oscilacije tokom istraživanog razdoblja.

Broj samoubistava na području Unsko-sanskog kantona 1992-2007.

Ukupno na području Unsko-sanskog kantona u razdoblju od 1992. do 2007. godine izvršeno je 340 samoubistava. Realno, broj suicida može biti i veći, jer službene statistike uzimaju u obzir samo dokazane i prijavljene slučajeve. Uz dobivene pokazatelje, potrebno je spomenuti i tzv. tamne brojke iz

grupe različitih "slučajnih" uzroka smrti. Rezultati dobiveni u ovom radu ukazuju na potrebu dodatnih istraživanja unutar pojedinih regionalnih područja, kako bi se analizom utvrdila eventualna etiologija različitosti.

7. Prevencija suicida

Prevencija suicida je stručan i složen posao koji zahtjeva interdisciplinarni pristup i intervenciju. Rješavanje ovih problema nije samo zadaća neuropsihijatarata, već i institucija koje se bave pitanjem sigurnosti. Ne smijemo zaboraviti, u prosjeku jedno samoubistvo intimno se tiče još najmanje šest drugih ljudi. Ako se dogodi u školi ili na radnom mjestu, ono utiče na stotine drugih ljudi. Rezultati istraživanja pokazuju također, da su dostupnost sredstava izvršenja suicida (vatreno oružje) kao i njihova pretpostavljena djelotvornost, značajni faktori u izboru načina izvršenja suicida. Bitni faktori za prevenciju su uvjeti života i podrška okoline. Nažalost vrlo često izostaje baš taj faktor.

Samoubistvo je ozbiljan zdravstveni i društveni problem, te zahtijeva našu veću pažnju i brigu. Društvo mora sve učiniti da onemogući samoubistvo, kako u interesu tog pojedinca tako i porodice i društva u cjelini. Prevencija suicida podrazumijeva:

1. Medicinsku (stručnu) brigu za osobe sa psihičkim poteškoćama, što uključuje primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju, bolju detekciju psihičkih poreme-

- čaja, bolje liječenje i praćenje stanja oboljelih¹⁰ te njihovu rehabilitaciju i resocijalizaciju.
2. Ograničavanje dostupnosti štetnim i opasnim sredstvima i ograničavanje dostupnosti opasnim mjestima.¹¹ Također, onemogućiti dostupnost vatrenom oružju; stvaranju smrtonosnih zaliha lijekova ili droge. Popularnost lijekova koji se upotrebljavaju najčešće u suicidalne svrhe, nameće i potrebu za rigoroznijom kontrolom prepisivanja i distribucije lijekova, posebno u apotekama.
 3. Osnivanje centara za krizna stanja gdje bi se osobe u kritičnim situacijama mogle javiti.
 4. Formiranja centara za praćenje i prevenciju suicida s standardiziranim obrascima prikupljanja svih relevantnih podataka.
 5. Izrada nacionalne strategije za prevenciju suicida koja uključuje primarnu zdravstvenu zaštitu, posebice u detekciji rizičnih faktora, zlostavljanja, bolesti i dr.¹²
 6. Ograničavanje izvještaja o samoubistvima u medijima, jer opis izvršenja suicida, može potaknuti suicidalnu osobu na takvo ponašanje. Skretanje pažnje novinarima da senzacionalizam može imati vrlo opasne posljedice za eventualna dodatna samoubistva. Mediji bi trebali izbjegavati senzacionalistička ponavljanja i izostaviti detalje o tome kako je, gdje, kad i čime izvršeno samoubistvo.
 7. Edukacija porodice, medija, udruženja i šire društvene zajednice u cilju razumjevanja, prepoznavanja i liječenja osoba sa psihičkim oboljenjima (mnoge osobe pokazuju simptome depresivne bolesti koja ostaje neprepoznata i neliječena).
 8. Naknadna prevencija uključuje stanja kada je već nastupilo samoubistvo, a cilj je spriječiti nova.
 9. Borba protiv stigme duševnih bolesnika i psihijatrijskih institucija.

Mediji predstavljaju vrlo važan faktor u udjelu samoubistva i njihovom počinjenju. Istraživanja pokazuju da postotak onih koji se odlučuju na samoubistvo raste nakon objave vijesti o samoubistvima.¹³ Ponavljano i dugoročno izvještavanje o samoubistvima ima tendenciju izazivanja novih slučajeva. Publicitet koji mediji daju samoubistvu jedan je od faktora koji ranjivu osobu može navesti da izvrši suicid.¹⁴ Smatra se da je stupanj publiciteta koji dobiva priča o samoubistvu, proporcionalan broju samoubistava koja

¹⁰ Pogreška u dijagnosticiranju i liječenju depresije može završiti fatalno. Osobe s teškom i neliječenom depresijom imaju stopu samoubistva od 15%, u usporedbi s općom populacijom gdje je stopa samoubistava samo 1%. U Americi je neliječena depresija prvi uzrok samoubistva. Rizik samoubistva povećava se sa svakom novom depresivnom epizodom. Pomišljanje na samoubistvo obično nestaje liječenjem. Mayo Clinic o depresiji, Medicinska naklada, Zagreb, 2005., str.16.

¹¹ U centru grada Bihaća u devastiranom i nedovršenom objektu Doma penzionera, skokom sa visine više osoba počinilo je samoubistvo. Iako se u javnosti više puta govorilo o ovom mjestu kao vrlo opasnom, gdje mladi koriste sredstva ovisnosti, nadležne institucije nisu ništa učinile da spriječe nova stradanja.

¹² Dubravka Kocijan - Hercigonja : Suicidalnost kod djece i adolescenata, Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju, Nacionalni centar za psihotraumu, Zagreb 2000.

¹³ Termin kojim se označava oponašanje ili imitiranje samoubistva naziva se Wertherov efekt, a nastao je na temelju događaja iz 1774. godine, kada je objavljena istoimena Goetheova priča, što je izazvalo slična samoubistva. Wertherov efekt javlja se naročito u slučajevima gdje se pojavljuju poznate ličnosti koje su se odlučile na samoubistvo.

¹⁴ Istraživanja su pokazala da reportaže o samoubistvima u medijima imaju veći utjecaj na prihvaćenu metodu nego na njihovu učestalost. Određena mjesta - mostovi, stijene, visoke zgrade, pruge itd. - tradicionalno se povezuju sa samoubistvima i dodatni publicitet povećava rizik da ih iskoristi veći broj ljudi. <http://www.suicidi.info/mediji.asp>

uslijede.¹⁵ Mediji ne bi trebali objavljivati fotografije i oproštajna pisma, ne izvještavati o specifičnim detaljima načina samoubistva, ne veličati samoubistvo ili praviti senzaciju od njega, nedavati pojednostavljena objašnjenja, ne koristiti religijske ili kulturne stereotipe, ne okrivljivati nikoga. U izvještavanju o samoubistvima mediji bi trebali samoubistvo prikazivati kao izvršeno, a ne kao uspješno djelo; prikazivati isključivo pouzdane podatke, podatke o suicidima objavljivati na unutrašnjim stranicama, kao sporednu vijest, isticati alternative samoubistvu, pružiti obavijesti u oblicima pomoći u zajednici.

8. Zaključna razmatranja

Samoubistvo je ozbiljan zdravstveni i društveni problem, te zahtijeva našu veću pažnju i brigu. Društvo mora sve učiniti da onemogući samoubistvo, kako u interesu tog pojedinca tako i porodice i društva u cjelini. Suicidalnost promatrana kao dio društvene patologije, implicira društvenu odgovornost i brigu na otklanjanju (prevenciji) socijalnih činitelja koji dovode do suicida. Prevencija suicida je stručan i složen posao koji zahtjeva interdisciplinarni pristup i intervenciju. Rješavanje ovih problema nije samo zadaća neuropsihijatarata, već i institucija koje se bave pitanjem sigurnosti. Stoga je pored ostalog, nužna i alternativa postojećoj sigurnosnoj politici i artikuliranje novih strategija, koje uključuju djelotvorniju prevenciju socijalnopatoloških problema. Ukupno na području Unsko-sanskog kantona u razdoblju od 1992. do 2007. godine izvršeno je 340 samoubistava. Realno, broj suicida može biti i veći, jer službene statistike uzimaju u obzir samo dokazane i prijavljene slučajeve. Uz dobivene pokazatelje, potrebno je spomenuti i tzv. tamne brojke iz grupe različitih "slučajnih" uzroka smrti. Rezultati dobiveni u ovom radu ukazuju na potrebu dodatnih istraživanja unutar pojedinih regionalnih područja, kako bi se analizom utvrdila eventualna etiologija različitosti.

Literatura:

1. D. Kecmanović-S. Loga-I. Cerić-A. Marković: Psihijatrija, Beograd-Zagreb, 1980.
2. Kocijan Hercigonja D, Folnegović-Šmalc V.: Prepoznavanje, rano otkrivanje i sprečavanje suicidalnosti, Zagreb 1999.
3. Loga S.: Sudska psihopatologija, FKN, Sarajevo 1999.
4. Mayo Clinic o depresiji, Kako razumjeti, prepoznati i liječiti
5. depresiju? Medicinska naklada, Zagreb, 2005.
6. <http://www.suicidi.info/mediji.asp> (web portal Suicidi.info uređuje: mr.sc. Elvira Koić, dr.med., spec. psihijatar)
7. Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju, Nacionalni centar za psihotraumu, Zagreb 2000.

¹⁵ <http://www.suicidi.info/mediji.asp>

Prevalencija nasilničkog ponašanja među djecom i adolescentima u Bosni i Hercegovini- studija samoprijavlivanja (ISR2-BiH)¹

Muhamed Budimlić - Univerzitet u Sarajevu

Sažetak

Studije "samoprijavlivanja" (ili "samooptuživanja") usmjerene su na prikupljanje i analizu podataka o izvršenim ali formalno neregistrovanim oblicima kriminalnog ponašanja. Ova istraživanja provode se na odabranom uzorku odeređene populacije, tako što respondenti odgovaraju na pitanja o broju, vremenu, načinu ili drugim elementima izvršenih krivičnih djela (ili drugih nelegalnih aktivnosti) koja su ostala neregistrovana od strane nadležnih državnih organa i službi. Tehnike koje se koriste u ovim studijama su anonimno anketiranje ili intervjuisanje.

Jedna od najaktuelnijih studija iz ove oblasti provodi se pod organizacijom *Evropskog kriminološkog udruženja*². U prvom krugu istraživanja, koji se izvodio u periodu 1991.-1994. godina, bilo je uključeno jedanaest evropskih zemalja (Belgija, Njemačka, Engleska, Wels, Finska, Italija, Holandija, Sjeverna Irska, Portugal, Španija, Švicarska) te Sjedinjene Američke Države. Pri kraju ove studije pristupilo se i planiranju sljedećeg kruga istraživanja, čije su pripreme otpočele 2003. godine. Studija ISR2-2 se realizuje u preko trideset zemalja, prije svega Evrope (istraživanje se provelo i u Bosni i Hercegovini³), a uključene su i SAD, Kanada i Venezuela.

U narednom radu bit će prikazane osnovne karakteristike istraživačkog postupka te rezultati istraživanja maloljetničke delinkvencije putem metode "samoprijavlivanja"⁴, sa posebnim naglaskom na prevalenciju nasilničkog ponašanja među djecom i adolescentima u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi

prestupničko ponašanje, djeca i adolescenti, tamna brojka, metod samoprijavlivanja delinkvencije.

Summary - Prevalence of violent behaviour among juveniles in Bosnia and Herzegovina- Self-Reported Study (ISR2-BiH)

Contemporary criminology has two main surveys which are specifically designed to record an estimate of dark figure of crime (delinquency). These are Victim Surveys and Self-report measures of crime (delinquency). Victim surveys provide us with more detailed information about victims, their characteristics and attitudes, as well as with a better description of delinquents and their operations. Sometimes this kind of studies an

¹ Članak je zasnovan na neobjavljenom nacionalnom izvještaju o provedenom istraživanju delinkventnog ponašanja mladih metodom samoprijavlivanja u Bosni i Hercegovini: Budimlić, M., Maljević, A., Muratbegović, E. (2008) *International Self-Reported Delinquency Study: National Report- Bosnia and Herzegovina*, (Neobjavljen nacionalni izvještaj), Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.

² European Society of Criminology

³ National Report- Bosnia and Herzegovina, Budimlić, M., Muratbegović, E., Maljević, A., Sarajevo, 2008.

⁴ Kao izvor za prikaz istraživanja poslužit će "Delinquency in an International Perspective- The International Self-Reported Delinquency Study (ISR2)": Josine Junger-Tas, Ineke Haen Marshall, Denis Ribeaud, Kugler Publications, The Hague, The Netherlands, 2003.

also be used to explore the level of *fear of crime* as well and are, as such, very popular in contemporary criminology. Self-report surveys are instruments through which criminologists ask individuals to admit to various crimes or delinquent acts and those are usually attempting to provide an alternative to official statistics for measuring the extent of crime (mostly juvenile delinquency) in a society. These surveys are extensively being used in Europe, United States and elsewhere. They are most frequently applied for juvenile populations and sometimes they are applied on adults as well.

The second round of International Self-Report Delinquency study (ISR2) is the first self-report delinquency study ever conducted in Bosnia and Herzegovina. The main goals of the research are to evaluate the nature and dynamics of juvenile delinquency in Bosnia and Herzegovina and to attempt to evaluate its dark figure. We are of the opinion that rates of unreported crime are even higher and that within those unreported offences violent crime doubtlessly has a large share. Violence, as an objective indicator of the state's failure to control deviant behaviour, is a difficult burden for the development of Bosnia and Herzegovina's civil society. For the needs of this study we have used a number of questions relevant for the approximation of violence among primary school pupils in Bosnia and Herzegovina. The delinquent behaviours we focused on are: vandalism, weapons, group fights and assault.

Key words

delinquency, juveniles, dark figure, self-reported delinquency.

1. „Samoprijavljena“ delinkvencija

Studije o *samoprijavljenoj delinkvenciji* (e. *Self-reported delinquency*) i *viktimizacijske* studije se u savremenoj kriminologiji najčešće koriste za procjenu "tamne brojke" kriminaliteta i delinkventnog ponašanja uopšte. Dok se viktimizacijske studije za objašnjenje delinkventnog ponašanja više bave žrtvama kriminaliteta i njihovim karakteristikama, pri čemu se često koriste podaci istraživanja "straha od kriminaliteta" (e. *Fear of Crime*), studije o "samoprijavljenoj" delinkvenciji su usmjerene na prikupljanje podataka o oblicima kriminalnog ponašanja koje u anketnim upitnicima priznaju respondenti odabranog uzorka populacije. Ovi podaci se koriste kao alternativa, odnosno kao dopunski podaci zvaničnim statističkim podacima o fenomenološkim karakteristikama kriminaliteta na određenom području. Ova istraživanja se u posljednje vrijeme vrlo često provode u Evropi i SAD-u, pri čemu se obično odnose na populaciju djece i adolescenata, a provode se u cilju projiciranja što jasnije slike o obilježjima delinkventnog ponašanja najmlađeg dijela stanovništva.

Prva značajnija međunarodna studija ove vrste, koja se odnosila na populaciju maloljetnika u Evropi, pokrenuta je 1991. godine čiji su rezultati objavljeni 1994. godine. U istraživanje maloljetničke delinkvencije metodom samoprijavlivanja uključili su se istraživači iz deset evropskih zemalja (Belgija, Njemačka, VB, Finska, Italija, Holandija, Sjeverna Irska, Portugal, Španija, Švicarska), a u istraživanju su participirali i predstavnici SAD, te naknadno i Grčke i Novog Zelanda. Relevantne instance su rezultate studije ocijenile kao „*neprocijeniv izvor novih saznanja o etiologiji delinkventnog ponašanja i izuzetna podloga za tvorcu politika (policy makers)*“.

Pripreme i aktivnosti za drugi krug istraživanja ovom metodom otpočele su u toku 2004. godine, a u istraživanje je uključeno dvadesetdevet evropskih zemalja, kao i Kanada, Vene-

zuela i SAD. Istraživanjem koordinira *Evropsko kriminološko udruženje* (*e. European Society of Criminology*) a upravni odbor (*ISR2 Steering Committee*) je prihvatio da učešće istraživača iz Bosne i Hercegovine.⁵ Druga međunarodna studija o samoprijavljenoj delinkvenciji veoma je važna za Baosnu i Hercegovinu, jer se radi o prvom naučno-istraživačkom poduhvatu o prestupničkom ponašanju djece i adolescenta koja je u ovoj zemlji poduzeta ovom metodom⁶. Poseban značaj ove studije jeste u tome što se radi o prvom međunarodnom kriminološkom istraživanju provedenom sa učešćem Bosne i Hercegovine, nakon ratnih događaja koji su se desili prije petneastak godina u ovoj zemlji, a koje je provedeno u cijeloj državi bez bilo kakvih političkih uticaja. Osnovni ciljevi istraživanja odnosili su se na ocjenjivanje prirode i kretanja delinkventnog ponašanja mladih u Bosni i Hercegovini, te pokušaja procjene njegove „tamne brojke“.

2. Dizajn studija i karakteristike uzorka

Istraživanje u Bosni i Hercegovini je provedeno na nacionalnom reprezentativnom uzorku, koji je obuhvatao učenike završnih razreda iz 37 osnovnih škola iz cijele Bosne i Hercegovine (20 škola iz Federacije Bosne i Hercegovine, 15 škola iz Republike Srpske te 2 škole iz Brčko Distrikta BiH), a omjer po administrativnim jedinicama je načinjen na temelju podataka o procjeni broja stanovnika ovog uzrasta koji su prikazani u zvaničnim statističkim podacima nadležnih agencija. Kao instrument istraživanja korišten je standardizirani upitnik sa 67 pitanja, koji je preveden na bosanski, srpski i hrvatski jezik (dva pisma), pri čemu je korišten tzv. metod *papir-olovka*. Istraživanje na terenu je provedeno u periodu od novembra 2005. godine do maja 2006. godine.

Kao što je naglašeno u uvodnom dijelu rada, podaci dobiveni ovom studijom trebaju poslužiti kao dopuna zvaničnim statističkim pokazateljima o fenomenološkim karakteristikama kriminološkog ponašanja djece i adolescenata, čime bi se trebao ostvariti viši stepen pouzdanosti u sveukupne podatke o ovom fenomenu u našoj zajednici, a posebno o onim oblicima koji najčešće ostanu nezabilježeni od strane policijskih i drugih nadležnih organa za suprotstavljanje ovom obliku prestupništva. Na samom početku provođenja studije postavljena su dva ključna pitanja ili zadatka, a to su donošenje odluke o ciljanoj populaciji te kreiranje ispravnog i adekvatnog uzorka istraživanja. Obzirom da je projektnim zadatkom bilo utvrđeno da se istraživanje treba odnositi na populaciju djece između trinaeste i petnaeste godine života, odlučeno je da se istraživanje provede kroz osnovne škole, pri čemu se posebno uzela u obzir činjenica da upravo ove obrazovne institucije okupljaju najveći broj djece ovog uzrasta u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je odlučeno da se za formiranje uzorka istraživanja uključe odjeljenja završnih razreda svih zvanično registrovanih osnovnih škola u oba entiteta kao i Brčko Distriktu BiH.

⁵ Pored BiH, jedina zemlja učesnica iz bivše jugoslovenske države je bila Slovenija. Istraživački tim za BiH su činili saradnici Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu Budimlić Muhamed, Maljević Almir i Muratbegović Elmedin, a kao ankeri su angažovani i studenti završnih godina Fakulteta. Istraživanje je odobreno od strane trinaest resornih ministarstava obrazovanja kao i svih odabranih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, a podržano je i od strane nadležnog odjela OSCE misije u Bosni i Hercegovini.

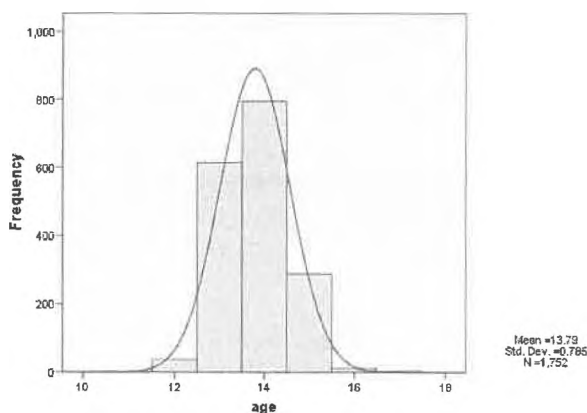
⁶ Istraživanje u Bosni i Hercegovini je podržala i Agencija za razvoj i saradnju, švicarskog Ministarstva vanjskih poslova, a značajan doprinos u svim segmentima provođenja studije naročito je dao Prof.dr. Matin Killias (*University of Lausanne*).

U Bosni i Hercegovini je korišten model nacionalnog reprezentativnog uzorka, pored drugog ponuđenog modela zasnovanog na odabranim gradskim centrima. Ovaj model je izabran u zbog ciljeva istraživanja kao i zbog činjenice da se ovakvo istraživanje prvi put provodi u Bosni i Hercegovini te da bi bilo značajno prikupiti podatke koji bi se odnosili na cjelokupnu teritoriju zemlje. U proces izbora uzorka istraživanja bila su uključena odjeljenja završnih razreda 386 osnovnih škola u Federaciji BiH, 170 škola iz Republike Srpske te 12 osnovnih škola iz Brčko Distrikta BiH. Istraživanju je prethodilo obezbjeđivanje saglasnosti svih resornih ministarstava na svim administrativnim nivoima, te saglasnosti škola koje su odabrane za istraživanje. U narednoj tabeli prikazan je omjer broja respondenata u planiranom uzorku sa podacima broju respondenata koji su učestvovali u istraživanju, odnosno broju upitnika koji su ocijenjeni kao iskoristivi za uključivanje u sve faze obrade podataka.

Planirani uzorak	Prisutni učenici	Odsutni učenici	Učenici koji učestvuju	Iskoristivi upitnici
N=2220	N= 1757	N= 112	N=1756	N=1694

Pitanja o delinkvenciji kategorisana su u tri grupe, i to: a) **samoprijavljena viktimizacija**, b) **prijavlivanje delinkventnog ponašanja prijatelja** i c) **samoprijavlivanje vlastitog prestupničkog ponašanja**.

Populacija učenika bosanskohercegovačkog uzorka (N=1756) obuhvatila je najveći broj djece u starosnoj dobi između 13-te i 15-te godine života. Ova populacija čini 96.8% od ukupnog broja anketiranih učenika koji su dali podatke o svojoj starosti (vidi ilustraciju 1). Iz prikaza unutrašnje kategorizacije vidljivo je da se izdvaja grupa djece sa navršениh 14 godina kao najbrojnija starosna grupacija (N=794 ili 45,3%), što je i očekivano jer je to granična starosna dob unutar populacije učenika završnih razreda u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini (vidi tabelu 1).

Ilustracija 1

Ipak, nakon primjene metode krostabulacije, može se primjetiti da se 14-godišnjaci većinom nalaze u kategoriji učenika posljednjeg razreda osnovne škole, što se može objasniti činjenicom da djeca u Bosni i Hercegovini upisuju osnovnu školu sa napunjenih 6 godina (dozvoljeno je, i često se dešava i sa 5,5 godina), što znači da se pri upisu u posljednji razred većina njih nalazi u 14-toj godini života. U kategorijama ostalih starosnih grupacija po broju se izdvaja grupa učenika sa napunjenih 12 godina, koja čini 2.2% uzorka anketiranih učenika, što također objašnjavamo činjenicom ranog polaska u osnovnu školu djece u Bosni i Hercegovini, tako da neki od njih već u dvanaestoj godini ulaze u posljednja dva razreda osnovne škole.

U populaciji učenika koji su dali podatke o svom spolu (N=1753), nalazi se 49,5% ženskog spola i 50,5% učenika muškog spola. Ovakva raspodjela procenata ne odstupa u značajnijoj mjeri od procentualne raspodjele ukupnog procijenjenog stanovništva u Bosni i Hercegovini prema spolu. Prema podacima Svjetske banke, u 2004. godini, od ukupnog procijenjenog broja stanovnika Bosne i Hercegovine 51,3% činili su osobe ženskog spola⁷.

Rezultati analize odgovora na pitanje o državi rođenja učenika obuhvaćenih istraživanjem, došli smo do podatka da je od ukupnog broja učenika koji su odговорili na ovo pitanje (N=1750) u Bosni i Hercegovini rođeno 86.7% djece, dok je kao neku drugu državu rođenja označilo 13.3% anketiranih učenika. Za ovakvu sliku možemo konstatovati da nije u skladu sa našim očekivanjima, uzmemo li u obzir migracije i demografske promjene širih razmjera koje su se desile usljed ratnih aktivnosti početkom 90-tih godina prošloga vijeka u Bosni i Hercegovini ali i ostalim zemljama bivše Jugoslavije.

Dakle, populacija učenika obuhvaćenih uzorkom rođena je početkom 90-tih godina prošlog vijeka, odnosno najvećim dijelom u periodu između 1991. i 1995. godine, što predstavlja vrijeme najtežih ratnih dešavanja na prostoru Bosne i Hercegovine. Ipak i pored navedenih okolnosti možemo reći da su u uzorku u neočekivano visokom procentu obuhvaćena djeca koja su rođena u Bosni i Hercegovini, što bi se moglo objasniti relativno niskim procentima povratka raseljenih i izbjeglih ali i strukturom povratnika prema starosti.

Kao druge države rođenja izdvajaju se Srbija i Crna Gora (uključujući i Kosovo), Hrvatska i Njemačka, koje su kao takve označene od strane 196 anketiranih učenika, odnosno 87.1% od broja učenika koji su prijavili da su rođeni u nekoj drugoj državi. Jedan od najznačajnijih razloga ovakve slike mogao bi se odnositi na činjenicu da su upravo ove zemlje bile obuhvaćene ratnim događajima ili su prihvatale veliki broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u toku ratnih dešavanja. Podaci iz "*Study on Human Development of Bosnia and Herzegovina*" ukazuju da je čak 67% populacije izbjeglica iz Bosne i Hercegovine bilo smješteno u ove četiri države. Također, treba istaći i činjenicu da se upravo iz ovih zemalja bilježi najveći stepen povratka u Bosnu i Hercegovinu u posljednjih 10 godina.

Posebna pažnja u istraživanju *metodom samoprijavljivanja* posvećena je porodičnim strukturama anketiranih učenika, jer upravo ova društvena grupacija nosi odgovornost primarne socijalizacije mladih ljudi koja je ključna u oblikovanju i formiranju ličnosti. Podaci koje

⁷ <http://devdata.worldbank.org>

smo dobili ukazuju da u populaciji učenika koji su odgovorili na ovaj set pitanja (N=1739), u porodicama koje imaju i oca i majku živi 83.27 % respondenata. Dakle njih 16.73 % živi u porodicama koje su prema tradicionalnom shvatanju deficitarne, a u ovoj kategoriji najbrojniji su slučajevi u kojima respondenti prijavljuju život samo sa majkom (9.49 %, ili 165 slučajeva).

Ovakva situacija može se objasniti činjenicom da je poslije ratnih dešavanja veliki broj djece u Bosni i Hercegovini ostao bez očeva, koji su kao muški dio populacije zemlje bili direktno uključeni u ratna zbivanja. Pored toga, ovakav podatak može se objašnjavati i činjenicom da pri odvajanju i razvodu roditelja djeca mnogo češće ostaju u zajedničkom životu sa majkama nego sa očevima. Kao prilog ovim objašnjenjima navodimo podatke iz ovog istraživanja koji pokazuju da je 156 respondenata (ili 10.23% od onih koji su odgovorili na ovo pitanje) prijavili smrt jednog od roditelja, odnosno 103 slučaj (ili 6.89%) u kojima je prijavljen razvod roditelja anketiranih učenika.

3. Nasilničko delinkventno ponašanje (vandalizam, tjelesne povrede, nošenje oružja i grupne tuče)

Nasilje kao objektivni pokazatelj nemoći zajednice da kontroliše devijantna ponašanja među subjektima društva, danas predstavlja veliko breme za razvoj civilnog društva i u Bosni i Hercegovini. Iako zvanične statistike policije i tužilaštva pokazuju veliku frekvenciju imovinskih delikata, zajednicu ipak opterećuju one činjenice koje ostaju neotkrivene. Veliki procenat ovih ponašanja zasigurno otpada i na nasilničke delikte. Nasilje u svakodnevnom životu predstavlja veliki izazov za civilna društva, a kao dokaz za ove tvrdnju uzmimo samo reakciju međunarodnih institucija na ovu temu (vidi. Urban Crime Prevention – Guide for Local Authorities, CoE, 2002).

Za potrebe našeg istraživanja putem metode samoprijavlivanja, uzet ćemo nekoliko pitanja koja su relevantna za aproksimaciju nasilništva među osnovcima u Bosni i Hercegovini (e. *Violent related delinquency*). Radi se o problemima: vandalizma, nošenja oružja, grupnih tuča i nanošenja povreda.

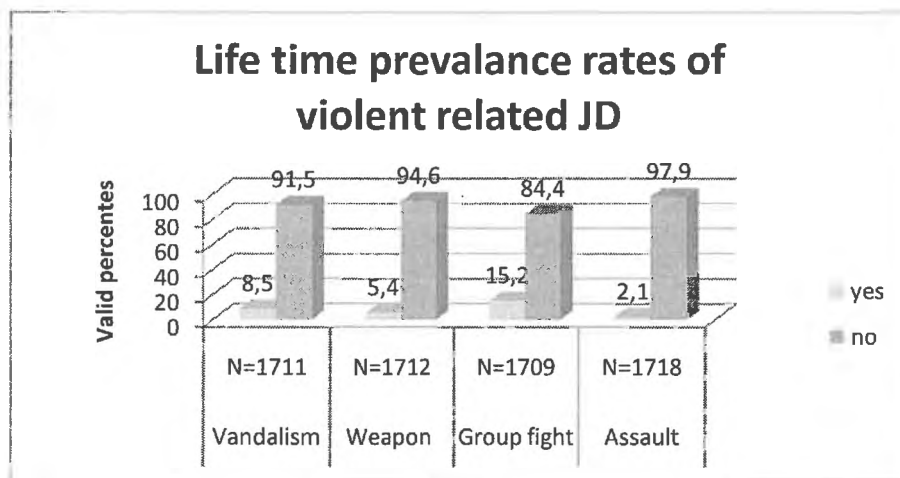
Ovdje se pod oružjem podrazumjevaju: šipka, nož ili lanac, pri čemu se ne misli na džepni nožić, dok pod nanošenjem povreda mislimo na povrede nanešene šipkom ili nožem. Kada govorimo o grupnim tučama mislimo na grupne tuče na školskom igralištu, fudbalskom stadionu, ulici ili nekom drugom javnom mjestu. Vandalizmom smatramo oštećenje nečega kao što je autobuska stanica, izlog, automobil ili sjedište u autobusu, vozu ili automobilu.

Svako od ovih pitanja koncipirano je kao logička konstrukcija koja počinje sa pitanjem da li smo uradili nešto od ovoga u posljednjih godinu dana, pri čemu ako respondent odgovori sa „DA“ nastavlja sa odgovorom. Ispitanicima se dalje postavljaju konkretnija pitanja o tome: „Koliko godina si imao/-la kada si to uradio/-la prvi put?“, „Da li si to uradio sam/-a?“, „Da li su te otkrili roditelji, policija, nastavnici ...?“ i „da li si kažnjen/-a za to posljednji put?“. Znači, ovim upitnikom željeli smo ispitati kvalitativna svojstva jednog nasilničkog postupanja od strane osnovaca uzrasta od 12-15 godina metodom „samoprijavlivanja- self reported“.

3.1. Rasprostranjenost nasilničkog ponašanja

Prvi dio analize odgovora na upite o delikventnom ponašanju ispitanika odnosi se na pitanja o tome da li su ispitanici uopšte ispoljavali neko od navedenih ponašanja, te ukoliko jesu u kojem obimu su takvo ponašanje ispoljavali u posljednjih dvanaest mjeseci. Fokusirajući se samo na posljednju godinu, željeli smo saznati : „*Da li si nešto od ovoga uradio/-la u posljednjih 12 mjeseci?*“. Na pitanje o samoprijavlivanju vandalizma, 91,5 % ispitanika je odgovorilo da nikada nije učilo tako nešto, dok 8,5% njih ipak priznaje takav akt; 94,6 % ispitanika nikada nije nosilo oružje dok njih 5,4 % to priznaje; u grupnoj tuči je učestvovalo 15,2 % ispitanika, dok je njih 2,1% nekoga lakše ili teže povrijedilo tako da je osoba morala potražiti pomoć ljekara (Ilustracija 2).

Ukrstimo neke od karakteristika metode samoprijavlivanja i nešto iz ambijenta Bosne i Hercegovine, kako bismo djelomično interpretirali ovakve stavove. Recimo, ovom metodom računamo na određeni broj mladih koji će pretjerivati (muški «mačizam»), međutim gubimo i one, većinom preddelinkvente, koji imaju hronični strah da će biti otkriveni pa ne odgovaraju na ovakva pitanja. Ovdje ćemo se zadržati na interpretaciji nekoliko fenomena. Iako čak 15,2% ispitanika kaže da je učestvovalo u grupnim tučama, ovaj podatak se također mora uzeti s rezervom. Naime, poznato je da u ovom uzrastu (barem u BiH) postoje neka nepisana pravila da se bude „dio raje“ i da je sramota ne tući se „za raju“.

Ilustracija 2

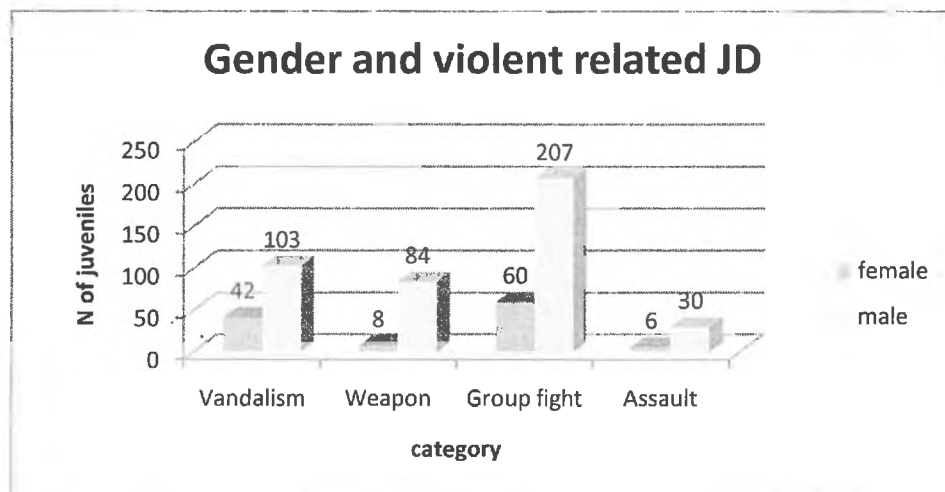
Analizom odgovora o rasprostranjenosti različitih oblika nasilničkog ponašanja prema broju "samo-prijavljenih" izvršenja dolazimo do podatka da je većina respondenata odgovorila da je neko od navedenih ponašanja učinila samo jedan put. Tako u vandalizmu jedan put učestvuje N=25, nošenju oružja N=6, grupnim tučama N=42, te u nanošenju tjelesnih povreda također N=6 ispitanika. Ipak, pored malog broja ispitanika koji se izjašnjavaju da su u dva, tri ili četiri puta učestvovali u vršenju nekog od definisanih oblika nasilja, značajan broj njih odgovorilo da su u grupnim tučama učestvovali pet ili više puta (N=39). U slučaju grupnih tuča, možemo reći da se vjerovatno radi o tome da se takav vid ponašanja, u ko-

me se osoba „identificira“ sa svojim vršnjacima i „neprijatelja“ jednog od članova njegove skupine „popredmečuje“ kao zajedničkog neprijatelja. Treba potcrtati da se prema frekvencijama očigledno izdvajaju uništavanje imovine, tj. vandalizam, te učestvovanje u grupnim tučama kao najčešći oblici delinkventnog ponašanja među populacijom anketiranih učenika osnovnih škola, pri čemu je nemali broj onih koji izjavljuju da takvo ponašanje nije izdvojeno, odnosno da su poduzeli samo jedan put. Iako je odavde vidljivo da je broj onih koji prvi put počinju nositi oružje nešto manji u odnosu na one koji čine ostale delikte iz ove grupe, ipak moramo zaključiti da prognostički gledano ovaj podatak ne ulijeva optimizam. Zajednica bi na ovakav podatak trebala promptno djelovati. Posebno ako njega prate i sve češći tragični slučajevi korištenja hladnog i vatrenog oružja od strane djece pomenutog uzrasta u „BH Crnoj hronici“. Ovdje moramo dodati i činjenicu da u stvarnosti (potvrđuju pedagozi u školama) djeca u školu nose i ručne bombe pa čak i pištolje koje roditelji kriju u kućama kao «ratni trofej».

3.2. Uzrast i spol, u vezi nasilničkog delinkventnog ponašanja

Naredna grupa odgovora koju smatramo bitnom jeste distribucija samoprijavljene delinkvencije mladih prema uzrastu i spolu. Naime, svakog znatizeljnika primarno, poslije kvantiteta pojave interesuje i podatak ko u njoj i koliko participira. Na ovom mjestu također ćemo se osvrnuti na grupnu analizu za sva četiri oblika nasilničkog ponašanja (vandalizam, nošenje oružja, grupne tuče, tjelesne povrede). Nakon izvršene distribucija starosti djece koja su sebe ocjenila kao izvršioce navedenih devijacija dolazimo do podatka da je vandalizam svojstven djeci od 13 (42 ispitanika) do 15 godina (29 ispitanika) pri čemu je najveća amplituda djece koja prijavlju ovo ponašanje u 14 godini života, u kojoj imamo čak 70 takvih ispitanika. Slična distribucija je zadržana je i kod ostalih ponašanja, u kojima je 14 godina uzrast u kojem se najfrekventnije počinju ispoljavati ovakva ponašanja. Grupne tuče počinju nešto ranije, u dvanaestoj godini dok ih u trinaestoj godini već značajan broj prijavljuje ovo ponašanje. Ipak najveći broj ispitanika prijavljuje da je u grupnim tučama učestvovalo sa četrnaest godina (N=125), što predstavlja oblik nasilničkog ponašanja sa najvećom frekvencijom „samoprijavlivanja“. U značajno manjem broju anketirani učenici prijavljuju nošenje oružja (ukupno N=92) i tjelesne povrede (N=36) kao oblike vlastitog nasilničkog ponašanja. Prosječna starosna granica od koje djeca počinju nositi oružje je nešto manje od 12 godina (11.99) što je alarmantan podatak za zajednicu. Šta da očekujemo od ove djece za 5-10 godina? Srednje vrijednosti uzrasta djece koja samoprijavljuju ostale oblike nasilničkog ponašanja jesu za vandalizam 11.42, grupne tuče 12.19 te za tjelesne povrede 11.9 godina starosti.

Prilikom analize odgovora respondenata o vlastitom učešću u različitim oblicima ponašanja sa elementima nasilja, u odnosu na varijablu spola, došli smo do podatka da među anketiranim učenicima sa aspekta spola onih koji prvi put ispolje neko od ovih ponašanja imamo statistički značajno prisutnije dječake nego djevojčice. Ovaj podatak je sasvim očekivan i uobičajen za kriminološka istraživanja uopšte.

Ilustracija 3

Kao što je prikazano u prethodnoj ilustraciji, djevojčice, iako značajno manje nego dječaci, ipak kroz odgovore samoprijavljuju sve oblicike nasilničkog ponašanja. U odnosu na ukupne frekvencije samoprijavljenog nasilničkog ponašanja, djevojčice se najviše nalaze u kategoriji izvršilaca vandalizma (N=42) i grupnih tuča (N=60) a simbolično u nošenju oružja (N=6) i tjelesnim povredama (N=6). Iako se radi o statistički značajnijem prisustvu dječaka od djevojčica u ovim devijacijama, mišljenja smo da se u slučajevima grupnih tuča i vandalizma radi o samoj granici značajnosti, odnosno da i mlade pripadnice ženskog spola primjetno participiraju u ovim devijacijama što predstavlja očigledan indikator za povećan stepen pažnje koju nadležne ustanove trebaju posvetiti ovim, tradicionalno neuobičajenim, oblicima ponašanja djevojčica.

3.3. Pojedinačno ili grupno nasilničko delinkventno ponašanje

U nastavku analize izvršit ćemo prezentaciju odgovora o samoprijavljenom delinkventnom nasilničkom ponašanju učenika u odnosu na pitanje da li su u tim ponašanjima učestvovali sami ili su ih počinili sa drugima (vršnjacima ili odraslim osobama). Cjelokupna analiza naslanja se na pitanje: *“Posljednji put da li to uradio/-la (vandalizam, nošenje oružja, grupna tuča, tjelesna povreda) sam/-a ili sa nekim?”* Ponuđeni odgovori su : *“Sam/-a”, “Sa odraslima”, “Sa drugom djecom”*. Obzirom da se radi o uzrastu u kome se djeca socijalno identificiraju ili bar to pokušavaju uraditi po prvi put samostalno u životu, želeći biti dio zajednice, ovakav pristup je jako značajan.

U odnosu na vandalizam kao oblik nasilničkog ponašanja, najveći broj ispitanika koji potvrdno odgovaraju na pitanje o izvršenju vandalizma, opredjeljuju se za odgovor da su u ovom ponašanju učestvovali zajedno sa drugom djecom (65.7%, ili N=90), dok znatno manje sami (26.3% ili N=36) ili sa odraslima (8% ili N=11). Potvrđuje se teza o smanjenim barijerama prilikom grupnog izvršenja vandalizma kod anketiranih učenika, koji svojim odgovorima potvrđuju da se ovakva ponašanja mnogo češće dešavaju zajedničkim djelo-

vanjem vršnjaka⁸. Stoga, veoma je interesantan pristup u kojem se upravo mladi sami izjašnjavaju o ovoj pojavi, amože se reći da je ovakav rezultat očekivan i socio-psihološki objašnjiv.

Nošenje oružja, kako to naš upitnik tretira, je problem koji je vjerovatno prisutan u cijelome svijetu među osnovcima. Čak imamo razloga za hipotetički zaključiti da nema razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja, gradova i zajednica uopšte. Postavljajući pitanje: *“Posljednji put, u kojoj prilici si nosio oružje?”*, očekivali smo tri moguća odgovora: *“Ja uvijek nosim oružje!”*, *“Kada sam išao/-la u školu”*, *“Kada izlazim vani sa prijateljima”*. Tako, prema odgovorima preovladava grupa ispitanika koja samoprijavljuje ovaj oblik nasilničkog ponašanja, da oružje nosi prilikom izlaska vani sa prijateljima (70.4%, ili N=57), a prilikom odlaska u školu značajno manji broj (13.6%, ili N=11), kao i onih koji to čine uvijek tj. svim prilikama (16%, ili N=13). Kao što vidimo, većina učenika koji potvrđuju da nose oružje to čini kada izlazi vani s drugovima. Ovaj podatak samo potvrđuje teoriju samoaktuelizacije i samoidentifikacije pojedinaca u grupe kojima (misle da) pripadaju.

O grupnim tučama smo već govorili u prethodnim poglavljima, te smo rekli smo šta to opredjeljuje ispitanike da postanu vandali i konstatovali da je čak u 90 slučajeva vandalizam rezultat *“ambijenta u grupi”*. Slično bi se moglo zaključiti i za grupnu tuču. One su dio kulta osnovaca i rezultat rivalstva. Nekada su razosi za to pripadanje različitim navijačkim skupinama a nekada *“generacijski bunt sam po sebi”*. U našoj analizi možemo zapaziti da su na pitanje: *“Posljednji put, kakva je ta tuča bila?”*, ispitanici odgovarali sa: *“Mi smo se tukli sa drugom djecom”* ili *“U tuči je bilo i odraslih”*. Rezultat je bio da se najveći broj respondenata izjasnio da je to bilo sa drugim vršnjacima (81.7%, ili N=187) dok je njih mnogo manji broj ispitanika reklo da je u tuči bilo i odraslih (18.3%, ili N=42).

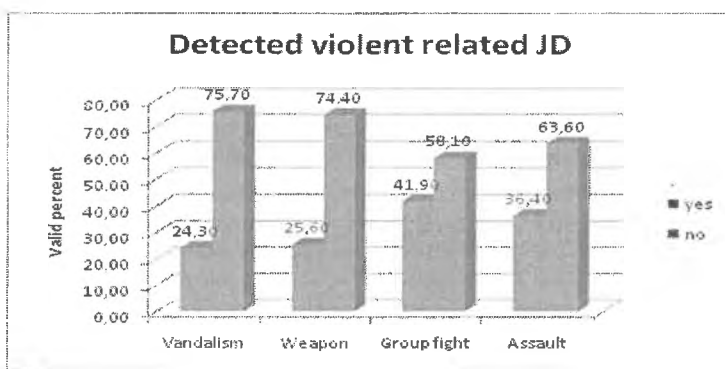
Danas u Bosni i Hercegovini u razgovoru sa pedagogima u osnovnim i srednjim školama možete čuti jako zabrinjavajuće konstatacije. Recimo: *“djeca u torbi imaju noževe”*, *“neka od njih imaju bombe”*, *“...nose šarafci gere i prijete jedni drugima”* itd. Ovakva slika je uobičajena i danas roditelji imaju veliki strah ne samo u pogledu kvaliteta nastave koju će djeci pružiti nastavnici, već i u pogledu sigurnosti svog djeteta. Metodom samoprijavlivanja na upit: *“Posljednji put da li si to (tjelesna povreda) uradio/-la sam/-a ili sa nekim?”*. Ponuđeni odgovori su: *“Sam/-a”*, *“Sa odraslima”*, *“Sa drugom djecom”*. Tako, dobiveni odgovori pokazuju da je najveći broj ispitanika odgovorio da je to radio sam (56.3%, ili N=18), zatim nešto manje sa drugom djecom (31.3% ili N=10), te gotovo zanemariv broj ispitanika koji su izjavili da su u povrijeđivanju druge osobe učestvovali sa odraslima (12.5%, ili N=4).

⁸ Ako bismo slično pitanje postavili lokalnim vlastima (naročito onima u Sarajevu) pitavši ih o tome da li je prisutan vandalizam na prema imovini gradskog prevoza i slično, dobili bismo odgovor da je stanje kritično. Naime, svake godine (barem 2 puta) u terminima odigravanja gradskog fudbalskog derbija dviju ekipa iz Sarajeva, imovina gradskog prevoza bude značajno devastirana kao rezultat vandalizma. U posljednje dvije godine se čak u tim terminima potpuno obustavlja gradski saobraćaj koji vodi do stadiona kako bi se preveniralo vandalsko ponašanje. Interesantno je da mladi navijači ovakav čin ismijavaju jer je on u tom momentu sporedan u odnosu na rezultat *“mog fudbalskog tima”* i *“dobru atmosferu u grupi kojoj pripadam”*

3.4. Otkrivena i kažnjena nasilnička delinkventna ponašanja

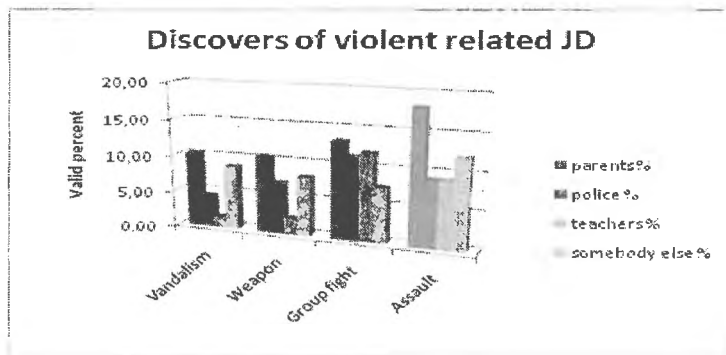
Jedan od najznačajnijih problema kojima se savremena kriminologija bavi jeste problem registrovanih i neregistrovanih asocijalnih ponašanja. S tim u vezi, za naše istraživanje čini se relevantnim interpretirati broj samoprijavljenih delinkventnih ponašanja u odnosu na to da li su ili nisu bila otkrivena i dali su osobe za njih bile kažnjene te od koga su te kazne izvršene.

Od ukupnog uzorka onih koji su za ponašanja koja navodimo (vandalizam, nošenje oružja, grupne tuče, tjelesne povrede) izjavili da su ista počinili, različit je broj onih koji su bili otkriveni. ilustraciji 4 prikazana je distribucija i omjeri otkrivenih i neotkrivenih oblika nasilničkog delinkventnog ponašanja. Vidimo da i u slučajevima samoprijavlivanja delinkvencije vrijedi pravilo da tamna brojka neke pojave ostaje uvijek veća od onog broja koji budu zvanično registrovani. Nasilnička ponašanja sa najvećom stopom otkrivenosti jesu grupne tuče (41.9%), zatim slijede tjelesne povrede (36.4%), nošenje oružja (25.6%) te na kraju vandalizam (24.3%).

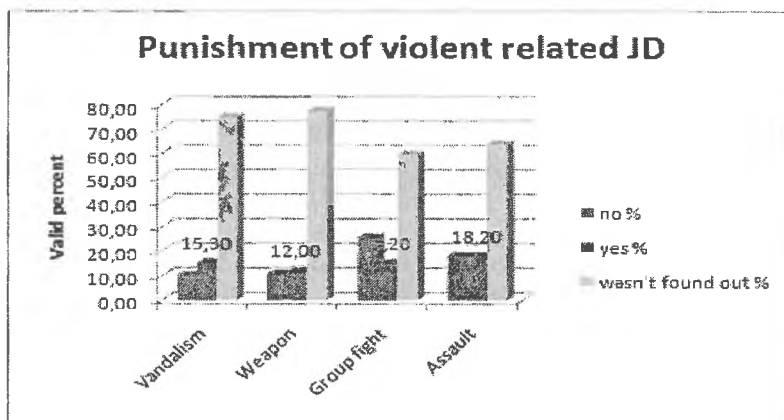
Ilustracija 4

Interesantna je distribucija i one, optimističke varijante o otkrivenim slučajevima nasilničkog ponašanja među anketiranim učenicima. Naime, ako analiziramo samoprijavljene oblike ovih ponašanja i fokusiramo se samo na slučajeve koji su bili otkriveni, naravno da se postavlja pitanje: „*Tko ih je otkrio?*“. Ukratko ćemo se osvrnuti i na odgovore ove grupe pitanja. Tako, u prvom redu ovdje je bilo za očekivati da će to biti roditelji, a zatim neke druge osobe. Obzirom da su kao odgovor bili ponuđeni policija i nastavnici, može se pretpostaviti da ovo „detektiranje“ od strane „neke drugog“ se primarno odnosi na nekog od užeg ili šire člana domaćinstva (rođaci, nane, dede itd...). Tako, prema rezultatima prikazanim u ilustraciji 5, vidljivo je da u otkrivanju nasilja među učenicima u najvećem procentu učestvuju roditelji, te kod grupnih tuča i tjelesnih povreda u približnim omjerima policija i nastavnici. Može se primjetiti da su nastavnici naročito „neuspješni“ prema odgovorima ispitanika u otkrivanju nošenja oružja i vandalizmu (koje se vjerovatno dešava većinom van škole ili bliže okoline). Svakako je značajno prisustva roditelja u otkrivanju ovih oblika ponašanja, jer se porodica smatra jednom od najznačajnijih karika u lancu primarne socijalne kontrole ponašanja djece i adolescenata.

Ilustracija 5

Ako kaznu posmatramo kao epilog jednog procesa prema sistemu "akcija-reakcija", onda će biti interesantno vidjeti u koliko slučajeva su oni koji su sebe prijavili kao delinkvente bili otkriveni i kažnjeni (neformalno) za taj čin (vidi ilustraciju 6). Možda zvuči iluzorno ali ipak ohrabruje činjenica da su u slučajevima u kojima su bili otkriveni u svojim ponašanjima ipak u velikoj većini situacija bili kažnjeni za to. Na kraju, posmatramo slučajeve u kojima su delinkventa ponašanja bila otkrivena, neotkrivena, kada su za njih osobe bile kažnjene odnosno kada za takva ponašanja, bez obzira što su bila otkrivena osobe nisu bile kažnjene. U skladu sa očekivanja, najfrekventniji su slučajevi "Neotkriveni" što ipak i u sferi samoprijavlivanja delinkvencije kao novom metodu aproksimacije "tamna brojka delinkventnog ponašanja" preslikava stanje iz konvencionalne analize kriminaliteta prema kojima je tamna brojka i do 10 puta veća od one koju policija, kao izvršni organ Vlade, prezetira javnosti.

Ilustracija 6

4. Zaključak

U zaključku analize podataka o oblicima delinkventnog ponašanja učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, dobivenih metodom "samoprijavlivanja", a u okviru međunarodne studije koja je provedena u toku 2005. i 2006. godine, možemo reći da su djeca i adolescenti u našj zemlji u značajnoj mjeri uključeni o ponašanja koja uključuju primjenu nasilja. Nošenje oružja u različitim prilikama, uništavanje javne ili private imovine, tjelesno povrijeđivanje drugih osoba te učestvovanje u tučama zaista su frekventne pojave među djecom i adolescentima u našoj zajednici. Također, značajno je istaći da su u činjenju ovih radnji skloni su se udruživati sa drugim vršnjacima ali i sa odraslima. Možemo reći da se čini apsolutno neophodnim provoditi detaljne studije i analize podataka u cilju pokušaja objašnjenja uslova i uzroka nasilničkog ponašanja među maloljetnicima. Shvatanje karakteristika ovog neprihvatljivog i štetnog ponašanja bitno je zbog usmjeravanja škola i porodica, kao i ostalih nadležnih ustanova, u pravcu intenzivnijeg i efikasnijeg preventivnog djelovanja.

Posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na uzrast djece, za koju se istraživanjima pokazuje da se prvi put susreću sa određenim oblicima nasilja, pri čemu naglašavamo da je i za neke teške oblike nasilničkog delinkventnog ponašanja starosna granica daleko ispod granice krivične odgovornosti. Također, smatra se značajnim potcrtati neefikasnost nadležnih ustanova i pojedinaca kada je u pitanju otkrivenost ovih oblika ponašanja, jer podaci dobiveni ovom istraživanjem pokazuju da značajan broj slučajeva ostaje neotkriven s čime nastupaju gotovo nepopravljive posljedice kako po počinioca i žrtvu tako i društvo u cjelini. U tom smislu, posebnu ulogu imaju svi oni koji imaju priliku često kontaktirati i komunicirati sa djecom i mladima, kako bi učestvovali, ne samo u otkrivanju nasilja, već i u provođenju preventivnih aktivnosti. To se posebno odnosi na **roditelje i školu**, jer policija otkrije samo jedan minimalni dio, dok su ovi prvi u boljoj mogućnosti da otkriju odnosno potaknu reakciju na takva ponašanja.

Literatura

- **Barberet, R., Bowling, B., Junger-Tas, J., Rechea-Alberola, C., van Kesteren, J., Zurawan, A.** (2004) *Self-Reported Juvenile Delinquency in England and Wales, The Netherlands and Spain*, Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI).
- **Budimlić, M., Maljević, A., Muratbegović, E.** (2008) *International Self-Reported Delinquency Study: National Report- Bosnia and Herzegovina*, (Neobjavljen nacionalni izvještaj), Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- **Junger-Tas, J., Haen Marshall, I., Ribeaud, D.** (2003) *Delinquency in an International Perspective- The International Self-Reported Delinquency Study (ISR02)*, The Hague: Kugler Publications.

UTJECAJ LOKALNE ZAJEDNICE NA VIKTIMIZACIJU

Darko Datzer – Univerzitet u Sarajevu

Sažetak

Rad se temelji na istraživanju Udruge diplomiranih kriminalista u Bosni i Hercegovini o značaju i mogućnostima lokalne zajednice u genezi i prevenciji imovinskog kriminaliteta. Pošlo se od pretpostavki teorije društvene dezorganizacije, koja, zbog specifičnog lokalnog konteksta, sugerira različitu viktimizacijsku distribuciju unutar gradskih zona. Provedene analize su ukazale na moderatan utjecaj lokalne zajednice na viktimizaciju. Najveći predikcijski značaj je pokazala varijabla indikatora društvene dezorganizacije, koja je konstruirana da mjeri broj manifestnih problema koji su prema mišljenju ispitanika prisutni na (mikro) lokalitetu u kojem žive. Sam lokalitet čini se da ne opredjeljuje žrtvu, nego je, zbog povezanosti lokaliteta i indikatora, njegov utjecaj tek posredan i ispoljava se preko indikatora društvene dezorganizacije. Ovakvi nalazi signal su nadležnima da više pozornosti posvećuju okruženju u kojem živimo, kako iz estetskih, tako i mnogo važnijih, sigurnosnih razloga.

Ključne riječi

Lokalna zajednica, viktimizacija, društvena dezorganizacija

Abstract - Local Community Characteristics and Criminal Victimization

The paper presents part of the results of research conducted by the Association of Criminalists in Bosnia and Herzegovina, addressing the importance and abilities of local communities in generating and preventing property crime. As a theoretical frame social disorganization was utilized, which holds that there are differences in victimization rates across urban areas due to the specific locale conditions. Analyses indicate on moderate relationship of local community conditions with criminal victimization. The greatest predatory effect exerts social disorganization, which was designed and operationalized to measure the number of manifesting problems which are, to the opinion of the respondents, present in the area of their residence. However, the location of dwelling alone was not significant in predicting the victimization, yielding the significant relationship though through mediating effects of social disorganization, to which it was strongly associated. The findings are signal to the authorities that ecological issues deserve lot more attention, for both esthetic and, more importantly, safety reasons.

Key words

Local community, criminal victimization, social disorganization

Uvod

Utjecaj društvenog i fizičkog okruženja na ljudsko ponašanje, pa i ono delinkventno, predmetom je razmatranja u sociologiji i kriminologiji već duže vremena, i to barem od ustanovljavanja poznate čikaške škole u zadnjoj deceniji devetnaestog stoljeća. Pod čikaškom školom se podrazumijeva skup različitih sociopsiholoških i socioloških teorija koje su nastale ili su se razvijale pod utjecajem nekog od fakulteta Univerziteta u Čikagu (Masters, Roberson, 1990). Jedna od novina koje je čikaška škola donijela u nauku jest, za razliku od teoretskog i apstraktnog mišljenja devetnaestog stoljeća, empirijsko istraživanje ponašanja

ljudi u vremenu i prostoru, na temelju čega su nastale mnogobrojne teorije koje tumače kriminalitet. Neke od najznačajnijih dakako da su teorija subkultura, teorija društvene dezorganizacije i teorija devijantnih kultura. Pogotovo je teorija društvene dezorganizacije zadnjih desetljeća doživjela ponovnu pozornost, koju neki autori promatraju dominantnom u tumačenju spacijalnih utjecaja na kriminalitet i viktimizaciju (npr. Rice, Smith, 2002).

Iako je teorija društvene dezorganizacije napadana i kritizirana, te ju neki smatraju tek crticom u historiji istraživanja vezanog za zajednicu (Bursik, 1986, prema Lowenkamp, Cullen i Pratt, 2003), ona se definitivno nametnula kao jedna od najznačajnijih kriminoloških paradigmi, koja služi kao osnova i za niz srodnih teoretskih interpretacija, te i kao idejna polaznica čitavog jednog kriminološkog smjera-ekološke kriminologije.

Ovaj rad smjera ispitivanju utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju kroz prizmu osnovnih postavki teorije društvene dezorganizacije, i to u specifičnom bosanskohercegovačkom kontekstu. Kako su uopće empirijska kriminološka istraživanja u našoj zemlji relativno rijetka, a spacijalnim se karakteristikama kriminaliteta posvećuje malo sistematske i ozbiljne elaboracije, to je istraživanje vrjednije. Rad se temelji na istraživanju koje je Udruga diplomiranih kriminalista u Bosni i Hercegovini provela tijekom 2006. i 2007. godine, a smjeralo je dijagnosticiranju stanja u vezi sa imovinskim kriminalitetom u Općini Centar (Sarajevo), ispitivanju utjecaja socijalno-ekonomskih faktora u genezi imovinskog kriminaliteta, stavovima građana o stanju sigurnosti i mogućnostima komunikacije sa policijom i artikulacijom i delegiranjem sigurnosnih problema i ispitivanju spremnosti građana da podrže i učestvuju u radu građanskih odbora, kao specifičnog oblika komunikacije građanstva sa policijom i lokalnim organima uprave.

Pažljivo uzorkovanje i kvalitetan instrumentarij neke su od glavnih prednosti ovoga istraživanja i rada koji je iz njega proizašao. Jedan od bitnih nedostataka u testiranju teorije društvene dezorganizacije sigurno je oslanjanje na zvaničnu statistiku. Kako smo mi koristili vlastite pokazatelje stanja kriminaliteta, odnosno u analizama smo se oslanjali na iskaze ispitanika, a ne na ono što se Ferrijevim rječnikom naziva *delinquenza apparente*, cijenimo da je ova bitna slabost u u testiranju teorije društvene dezorganizacije adekvatno oslovljena. Držimo i da, iako sa određenim ograničenjima, istraživanje ustanovljava solidnu osnovu za buduća istraživanja i vremensko-geografske komparacije.

Značaj utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju

Velikani kriminološke misli, Robert Park i Ernest Burgess su još početkom dvadesetih godina prošlog stoljeća empirijskim istraživanjima umnogome doprinijeli etabliiranju sociologije, ali i kriminologije kao samostalnih znanosti, i to upravo predmetno se fokusirajući na utjecaj urbane okoline na ljude. Ključni termin Parkova i Burgessova istraživanja su *prirodne zone*, lokalne zajednice unutar kojih se zapravo odvija „pravi život“ i unutar kojih ljudi ostvaruju svoje svakodnevne potrebe. *Prirodne zone* raspolažu institucijama i organizacijama za socijalizaciju svojih žitelja i osiguravanje kontrole. Tamo gdje zajednica iz različitih razloga „propusti“ da nametne konvencionalne društvene vrijednosti, stvara se pogodno tlo za razvoj devijacije i delinkvencije. Ovaj je model kasnije razrađen od strane Clifforda Shawa i Henrya McKaya (1929), a njihovo tumačenje kriminaliteta kao posljedice (odsus-

tva) društvene kohezije i kontrole koje je, pak, funkcija spacijalnih utjecaja, danas je, uz Sutherlanda, jedna od najčešće oslovljanih tema u kriminologiji i služi kao teoretska osnova za ogroman broj projekata i primjenjenih istraživanja. Prema Shawu i McKayu se činjenica o diferenciranoj spacijalnoj distribuciji stopa kriminaliteta ima tumačiti siromaštvom, etničkom i rasnom heterogenošću i rezidencijalnom pokretljivošću, koja uzrokuje normativni i vrijednosni konflikt i slabljenje primarnih socijalnih veza koji, međutim, vrijedi u granicama određenog područja (prirodnih zona) i nema veze sa sociodemografskim, kulturološkim, vjerskim i inim osobinama stanovništva. To, pak, negativno utječe na društvenu i individualnu kontrolu i stvara pogodno tlo za pojedinca da učini kazneno djelo (Moyer, 2001).

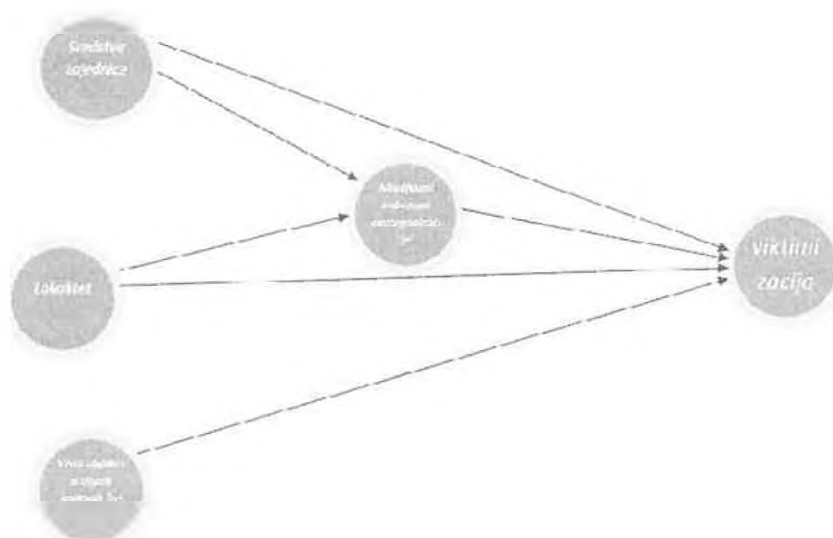
U novije vrijeme se uz teoriju društvene dezorganizacije vežu imena Roberta Sampsona i Waltera Grovesa, koji su ponovno u fokus istraživačkih napora stavili urbane ambijentalne faktore. U njihovom je znamenitom članku *Struktura zajednice i kriminalitet: Testiranje teorije društvene dezorganizacije* (1989) predložen model koji se i danas jako često uzima kao osnova kad se ispituju spacijalne distribucije kriminaliteta i moguće interpretacije ekoloških utjecaja na stope kriminaliteta, a neki ga čak smatraju klasikom i jednim od najznačajnijih radova devedesetih godina (Veysey, Messner, 1999). Sampson i Groves su ispitali utjecaj lokalnih zajednica na viktimizacijske stope, i to neposredan utjecaj strukturalnih karakteristika, (poput urbanizacije, rezidencijalne pokretljivosti, etničkog heterogeniteta, socioekonomskog statusa i disfunkcionalne obitelji), kao i posredan utjecaj pomenutih strukturalnih karakteristika preko indikatora društvene dezorganizacije, pod kojim razumijevaju slabljenje prijateljskih veza, nisko organizaciono učešće i slab nadzor nad skupinama mladih. Pokazalo se da svi strukturalni faktori imaju značajan utjecaj na stope viktimizacije (i samostalno i posredno), a da sva tri indikatora također imaju značajan utjecaj na ovisnu varijablu. Urbanizacija utječe na sposobnosti pojedinca da stječe i održava prijateljstva, prigode da učestvuju u radu organizacija; disfunkcionalnost obitelji negativno utječe na nadzor nad mladima; pokretljivost stanovništva utječe na veličinu i kvalitet mreža prijatelja; heterogenost utječe na tenzije među grupama unutar lokalne zajednice, onemogućavajući efikasan nadzor nad mladima; socioekonomski status utječe na sredstva koja zajednica ima u osiguravanju prihvatljivih uvjeta života, ponajprije kroz broj organizacija i uopće mogućnosti da mladi suvislo provode vrijeme. I sami autori, ali i kasnija literatura, smatra *Strukturu zajednice...* značajnom podrškom teoriji društvene dezorganizacije.

Naše se istraživanje načelno temelji na postavkama teorije društvene dezorganizacije, ali sa znatnim modifikacijama, uslovljenim poglavito prikupljenim podacima, ali i postavkama drugih teoretskih perspektiva (v. sliku 1.). Naime, u svom radu u kojem testiraju teoriju Sampson i Groves izvorno navode pet strukturalnih karakteristika i tri indikatora društvene dezorganizacije kojim lokalna zajednica neposredno i posredno utječe na viktimizaciju. U našem modelu imamo tri strukturalne karakteristike i jedan intervenirajući faktor koje uzimamo u analizu. Ovo je, pored specifičnosti lokalnog socijalnog konteksta (pri tome podrazumijevajući i Bosnu i Hercegovinu i Sarajevo, odnosno Općinu Centar),¹ uzrokovano i jedinicom analize, koja je u našem slučaju ispitanik-pojedinac, a izvorno je to kod Sampsona i Grovesa bila lokalna zajednica. Jedinica analize je određivala i daljnje aktivnosti u

¹ Držimo da u specifičnom bosanskohercegovačkom kontekstu ne možemo u potpunosti aplicirati model koji su ovi istraživači predložili provodeći istraživanje u Vellkoj Britaniji.

radu. Tako je kod Sampsona i Grovesa imalo smisla kao ovisnu varijablu nominirati registriranu viktimizaciju (osobnu ili domaćinstva u kojem ispitanik živi), koja je imala ulogu mjere obima kriminaliteta. Pošto su oni podatke o strukturalnim karakteristikama zajednice i društvenoj dezorganizaciji prikupljali na individualnoj razini, pa ih zatim agregirali, dobijali su upotrebljive podatke o lokalnoj zajednici i uopće suvisao koncept rada. Kako je napomenuto, u našem slučaju je jedinica analize pojedinac, pa bi se u samim analizama izgubio smisao: kad govorimo o, primjerice, sredstvima zajednice, mi se zapravo bavimo time da li ona povećavaju ili smanjuju šanse da neko postane **žrtva** kaznenog djela, a ne time da li igraju ulogu u samom **činjenju** kaznenih djela. Sem toga, mi se bavimo znakovima fizičke, a ne društvene deterioracije, pa su nam indikatori dezorganizacije bitno drugačiji i time se značajno približavamo teoriji razbijenih prozora. Prema ovoj teoriji znaci fizičke deterioracije (loša ulična rasvjeta, kuće i bašte u lošem stanju, vandalizam, itd.) služe kao „magnet za zločin“ (Siegel, 2006), pa ukoliko nadležni organi ne reaguju na ovakve (sitnije i krupnije) simptome dezorganizacije, šalje se poruka zločincima da se radi o području na kojem je kazazala i neformalna i formalna socijalna kontrola i otvoren je prostor za kriminal.

Model utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju

Temeljeći model na ranijim, gore pomenutim postavkama i empirijskim testiranjima teorije društvene dezorganizacije, pretpostavljamo da, ukoliko građani:

- Stanuju na području mjesne zajednice koja raspolaže većim ekonomskim sredstvima;²

² Uz ono što je ranije naznačeno, vrijedno je, naime, napomenuti da istraživanja sugeriraju još jednu interesantnu činjenicu: u bogatijim lokalnim zajednicama stanuju imućniji građani (Wilkström, 1998, prema Estrada, Nilson, 2008), koji su češće pogođeni provalnim krađama nego ostali dijelovi stanovništva (Bennet, Wright, 1984, prema

- stanuju na lokalitetu za koji se veže viša stopa imovinskog kriminaliteta;
- stanuju u objektu (zgrada ili sl.) u kojem je veća mogućnost uspješne realizacije krivičnog djela;
- Stanuju na lokalitetu koji ima veći stupanj društvene dezorganizacije, mjeren manifestnim indikatorima poput grafita, loše ulične rasvjete, i sl.;

Veća je mogućnost da postanu žrtve krivičnog djela.

Uzorkovanje i indikatori

Tehnika koja je primjenjena u uzorkovanju je višefazno (multistage) uzorkovanje. U istraživanje su uključeno 495 domaćinstava, odnosno po 33 domaćinstva iz svake mjesne zajednice koja ulazi u sastav općine Centar (literatura preporučuje veličinu uzorka za broj stanovnika koji ima općina Centar od cca 400). Faktum da smo primjenili disproporcionalni uzorak pravdamo time da je varijabla pripadnosti mjesnoj zajednici itekako značajna za izvođenje inferenci o utjecaju lokalne zajednice (u našem slučaju mjesne zajednice) na osjećaj sigurnosti, odnosno potrebu uspostavljanja građanskih odbora: ukoliko bi u istraživanje bio uključen broj domaćinstava proporcionalan broju stanovnika, onda bismo po automatizmu imali odraz stanja u najmnogobrojnijim mjesnim zajednicama, a ne realno stanje. Drugim riječima, smatrali smo da je potrebno eliminirati utjecaj broja stanovnika na osjećaj sigurnosti i stav prema uspostavljanju građanskih odbora, te prikazati realno stanje na području čitave općine. Faze u uzorkovanju su bile: 1) lista svih ulica po mjesnim zajednicama³ služila je kao okvir za uzorkovanje. Prostim slučajnim uzorkovanjem odabrane su po 33 adrese iz svake mjesne zajednice; 2) ukoliko je adresa imala više domaćinstava, prilikom samog anketiranja izvršeno je *ad hoc* uzorkovanje domaćinstva po principu prostog slučajnog odabira; 3) iz domaćinstva su odabirane osobe starije od 16 godina po principu „najbliži rođendan“ (osoba čiji je rođendan najbliži broju koji je dobijen *ad hoc* prostim slučajnim uzorkovanjem). Ukoliko se u domaćinstvu nalazila samo jedna osoba u trenutku kada je vršeno anketiranje, dotična je anketirana. Ovo je manje-više uobičajena procedura u zapadnoevropskim zemljama kada se poduzimaju kriminološko-viktimološka istraživanja (što je dobrim dijelom i naše), jer se kombinovanjem skupnog (cluster) uzorka sa prostim slučajnim ne gubi na reprezentativnosti uzorka.

U našoj smo analizi koristili sljedeće indikatore za neovisne varijable:

Sredstva zajednice su mjereni kroz broj službi/prostorâ kojima raspolaže i koji su organizirani na nivou mjesne zajednice. Kompozitna varijabla je konstruirana putem pet varijabli (prostor za bavljenje sportom, ambulanta, itd.), kodiranih sa 0=mjesna zajednica ne raspolaže službom/prostorom/institucijom; 1= raspolaže službom/prostorom/institucijom. Kompozitna varijabla je dobivena sabiranjem modaliteta, tako da veća vrijednost (na skali od 0 do 5) označava bolje resurse zajednice.

Singer, Kovčo Vukadin, Čajner Mraović, 2002).

³ Pri tome se služeći teritorijalnim obuhvatom mjesnih zajednica prema Odluci Općinskog vijeća Centar Sarajevo o osnivanju i organizaciji mjesnih zajednica na području općine Centar Sarajevo (Službene novine Kantona Sarajevo 18/2002).

Lokalitet je operacionaliziran kroz varijablu mjesne zajednice. Modaliteti se kreću od 1 do 15 (koliko ima mjesnih zajednica u sastavu Općine Centar), koji su za potrebe regresijske analize rekodirani u 0 i 1, gdje 1 označava pripadnost respondenta mjesnoj zajednici čiji naziv varijabla nosi;

Vrsta objekta u kojem ispitanik živi je kodirana na način da 1 označava stan, a 0 drugu vrstu objekta u kojem ispitanik živi

Medijatorna varijabla **indikator društvene dezorganizacije** je kompozitna varijabla dobivena iz sljedeće dvije varijable:

- *Broj manjih problema (poput loše ulične rasvjete, buke, itd.) koji su po mišljenju ispitanika prisutni u neposrednoj okolini* (0=nema problema; 1=ima problema).
- *Broj krupnijih problema (kao npr. prisustvo beskućnika, vandalizam, česte tuče) koji su po mišljenju ispitanika prisutni u neposrednoj okolini* (0=nema problema; 1=ima problema).

Novodobivena kompozitna varijabla je rekodirana sljedeće: (1=nema problema, 2=osrednji broj problema [1-3], 3=veći broj problema [4 i više]).

Ovisne varijable su **viktimizacija iz oblasti imovinskog kriminaliteta**, koje imaju modalitete 0= nije bio/la žrtva krivičnog djela ili prekršaja, 1=bio/la žrtva krivičnog djela ili prekršaja, i to zasebno za provalne krađe u objekat stanovanja i krađe vozila ili drugih pokretnih stvari.⁴

Rezultati

U ovom dijelu bit će prezentiran predikcijski utjecaj pojedinih strukturalnih karakteristika i indikatora društvene dezorganizacije na viktimizaciju. Najprije je ispitivana asocijacija lokaliteta i indikatora društvene dezorganizacije, a zatim i utjecaj svih prediktora na dvije ovisne varijable- viktimizacijsko iskustvo ispitanika sa provalnim krađama u kuću i viktimizacijsko iskustvo ispitanika sa krađama vozila. Predikcijski utjecaj je provjeravan koristeći tehniku logističke regresijske analize, koja se čini prikladnom u našem slučaju zbog nivoa mjerenja svih varijabli u analizi.⁵ Utjecaj prediktora smo provjeravali koristeći opći model multiple logističke regresije, za kojeg literatura sugerira da je adekvatniji kad se radi o testiranju teorija (Studenmund, Cassidy, 1987, prema Field, 2005).

⁴ Nije nebitno napomenuti kako su operacionalizirane. Iako se prigovara single-item mjerama viktimizacije, ipak je europska praksa viktimizacijskih studija ukazala da je to moguće i ne uzrokuje probleme sa stanovišta valjanosti (usp. Van Dijk, 2006). Pitanja kojima se mjeri viktimizacija su bila: 1) Je li Vam neko u zadnjih godinu dana provalio/pokušao provaliti u kuću i pokušao ukrasti nešto? 2) Je li Vam neko u zadnjih godinu dana ukrao/pokušao ukrasti vozilo ili drugu pokretnu stvar?

⁵ Logistička regresija je pandan multiploj linearnoj regresiji, kada je ovisna varijabla dihotomna dummy varijabla (kodirana sa 0 i 1), što je slučaj sa viktimizacijom u našem istraživanju, te kada su prediktori trajne i odijeljene varijable.

Uvodni nalazi

Prije samih nalaza o utjecaju egzogenih i intervenirajućih varijabli na viktimizaciju, kratko ćemo se osvrnuti na formiranje složenih varijabli- sredstva zajednice i indikatora društvene dezorganizacije. U izlaganju o metodologiji je navedeno da je varijabla koja mjeri sredstva mjesne zajednice dobivena sabiranjem modaliteta pet varijabli. Distribucija frekvencija novodobivene varijable izgleda sljedeće:

Grafikon nam otkriva neravnomjernu distribuciju sredstava po mjesnim zajednicama (imajući pri tome u vidu da se radi o iskazima ispitanika, a ne zvaničnim podacima). Najveći broj mjesnih zajednica očito raspolaže solidnim ekonomskim resursima i može osigurati osnovne službe za normalno odvijanje života i ispunjeno vrijeme mladima. No, vrlo ih je malo koje raspolažu svim ili gotovo svim prostorima.

Možda najveći nedostatak istraživanja u oblasti društvene dezorganizacije jest nedostatak valjanih indikatora same dezorganizacije, i to je momenat koji se uvijek iznova spočitava u testiranju teorije. U našem smo istraživanju pokušali prevladati ove poteškoće, te je društvena dezorganizacija mjerena sa dvije skale i čak trinaest itema. Ukoliko se ovi itemi sabere, dobije se kompozitna varijabla, čije se vrijednosti teoretski kreću od 0 do 13, čijim se kolapsiranjem dobiju tri kategorije. Njihova distribucija izgleda sljedeće:

Inspekcijom grafikona razvidno je da najveći broj građana cijeni da su njihove mjesne zajednice bez problema, a da tek jedna petina drži da problemi postoje.

Kako u našem modelu hipotetiziramo da indikatori društvene dezorganizacije medijaliziraju utjecaj lokaliteta na viktimizaciju, nužno je i da kratko oslovimo povezanost ovih pojava. Povezanost je ispitivana koristeći chi-kvadrat, čiji su nalazi pokazali statistički značajnu asocijaciju lokaliteta i indikatora društvene dezorganizacije, i to $\chi^2(28)=405.13$, $p<0.001$. (Korigirani kontigencijski) Koeficijent asocijacije je poprilično visok i iznosio je 0.78. Statistički značajna povezanost ($p<0.001$) je pronađena i između varijable koja mjeri sredstva mjesne zajednice i lokaliteta, dok sredstva i indikatori nisu pokazali statistički značajnu asocijaciju.

Logistička regresija

Kako je ranije naznačeno, pravi fokus našeg rada je utjecaj lokalne zajednice na viktimizaciju. Niže su prikazani rezultati logističke regresije, koristeći kao ovisnu varijablu viktimizacijsko iskustvo ispitanika sa provalnim krađama u kuću ili stan.

Varijabla	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95,0% I.P. za Exp (B)	
							Donja granica	Gornja granica
Indikator_kompozitna	1,048	,403	6,773	1	,009	2,852	1,295	6,280
Sredstva_zajednice	,074	,109	,460	1	,498	1,077	,870	1,333
Vrsta objekta	,208	,324	,411	1	,521	1,231	,652	2,323
MZ Bardakčije	-,541	,756	,512	1	,474	,582	,132	2,563
MZ Betanija_Šip	-,436	,719	,368	1	,544	,646	,158	2,648
MZ Breka_Koševo_II	-1,467	,798	3,375	1	,066	,231	,048	1,103
MZ Ciglane_Gorica	-,170	,606	,079	1	,779	,843	,257	2,768
MZ Donji_Velešići	-,722	,733	,970	1	,325	,486	,115	2,044

MZ Džidžikovac_Koševo_I	,161	,564	,082	1	,775	,851	,282	2,571
MZ Hrastovi_Mrkovići	-2,171	936	5,377	1	020	,114	,018	715
MZ Koševsko_Brdo	1,383	776	3,175	1	,075	,251	,055	1,148
MZ Marijin_Dvor_Crni_Vrh	,344	542	,402	1	,526	1,410	,487	4,080
MZ Mejtaš_Bjelave	-,015	592	,001	1	,979	,985	,309	3,140
MZ Park_Višnjik	,491	539	,832	1	,362	1,634	,569	4,698
MZ Pionirska_Dolina_Nahorevo	-,999	806	1,535	1	,215	,368	,076	1,789
MZ Skenderija_Podtekija	-,470	604	,604	1	,437	,625	,191	2,044
MZ Soukbunar	-,044	672	,004	1	,948	,957	,257	3,571

R^2 je skroman i iznosio je prema Cox & Snellu 0.06 i Nagelkerku 0.09, što je mala količina varijance koja je objašnjena modelom. Model ukupno je pokazao statistički značajnu predikcijsku vrijednost, sa $\chi^2(17)=28.295$, te $p<0.05$. Kao što se vidi iz tabele, malo je varijabli ostvarilo statistički značajan predikcijski utjecaj na viktimizaciju sa provalnim krađama. To su ponajprije indikatori društvene dezorganizacije, sa $\exp(B)=2.852$, $p<0.05$. Interval pouzdanosti (IP) je svojom donjom i gornjom granicom iznad 1, što ukazuje na pozitivan smjer povezanosti indikatora i viktimizacije. Ovakav se nalaz može interpretirati da postoji dva i pol puta veća vjerojatnoća da će oni koji žive u području za koje je karakteristično prisustvo neregularnosti i nereda, poput grafita, smeća, loše ulične rasvjete, izjaviti da su bili žrtvom provalnih krađa. Interesantno je, pak, da suprotno očekivanjima, sredstva zajednice, vrsta objekta ili lokalitet nemaju značajnijeg utjecaja na viktimizaciju. Jedino je mjesna zajednica Hrastovi-Mrkovići pokazala statistički značajnu predikcijsku vrijednost, sa $\exp(B)=0.114$, $p<0.05$, sugerirajući da je manja vjerojatnoća da se iskusi i „izjavi“ viktimizacijsko iskustvo ako se živi na području ove mjesne zajednice negoli neke druge u sastavu Općine Centar.

Slijede rezultati logističke regresije koristeći kao ovisnu varijablu viktimizacijsko iskustvo sa krađama automobila ili druge pokretne imovine.

Varijabla	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95,0% I.P. za Exp (B)	
							Donja granica	Gornja granica
Indikator_kompozitna	1,225	,448	7,486	1	,006	3,405	1,416	8,191
Sredstva_zajednice	,009	,125	,006	1	,940	1,009	,790	1,290
Vrsta objekta	,473	,374	1,600	1	,206	1,605	,771	3,340
MZ Bardakčije	,163	,898	,033	1	,856	1,177	,203	6,840
MZ Betanija_Šip	-,999	1,219	,672	1	,412	,368	,034	4,017
MZ Breka_Koševo_II	-1,491	1,013	2,167	1	,141	,225	,031	1,639

MZ Ciglane_Gorica	904	711	1,613	1	204	2,469	612	9,955
MZ Donji_Velešići	344	971	125	1	724	709	106	4,758
MZ Džidžikovac_Koševo_I	669	683	959	1	327	1,951	512	7,435
MZ Hrastovi_Mrkovići	874	999	767	1	381	417	059	2,953
MZ Koševo_Brdo	1,045	949	1,214	1	271	352	055	2,258
MZ Marijin_Dvor_Crni_Vrh	336	725	215	1	643	1,399	338	5,790
MZ Mejtaš_Bjelave	915	710	1,663	1	197	2,497	622	10,031
MZ Park_Višnjik	911	676	1,815	1	178	2,486	661	9,349
MZ Pionirska_Dolina_Nahorevo	18,767	6,989,197	000	1	998	000	000	000
MZ Skenderija_Podtekija	605	705	735	1	391	1,831	459	7,296
MZ Soukbunar	467	850	302	1	583	1,595	302	8,437

R^2 je nešto viši nego kod viktimizacije sa provalnim krađama i iznosi je prema Cox & Snellu 0.07, a Nagelkerku 0.13. Ovo, i činjenica da je modelom na temelju prediktorskih varijabli uspješno klasificirano 85.5 % viktimiziranih, ukazuje da je model ukupno nije loš. Osobito je bitno da je pronađeni utjecaj statistički značajan, sa $\chi^2(17)=37.480$, te $p<0.005$. Ovi su početni ohrabrujući rezultati, međutim, „kratkoga daha“, jer je samo jedna varijabla (od osamnaest) pokazala statistički značajan predikcijski utjecaj na viktimizaciju sa krađama automobila. To su ponovno indikatori društvene dezorganizacije. Ovaj put je vrijednost $\exp(B)=3.41$, na $p<0.05$, ukazujući da postoji tri puta veća vjerojatnoća da se prijavi viktimizacija krađom automobila ili neke druge pokretne stvari ako se živi na području mjesne zajednice koja ima prijavljene neregularnosti i nered u većem obimu.

Diskusija i zaključak

Utjecaj lokalne zajednice na viktimizaciju odavno je istraživana pojava. No, uopće je u Bosni i Hercegovini malo kriminoloških i kriminalističkih istraživanja, a interesantnoj se tematici utjecaja strukturalnih, egzogenih i medijatornih faktora lokalne zajednice na viktimizaciju gotovo nikako posvećivala pažnja. Ovaj je rad usmjeren upravo razmatranju pomenute influencije na empirijskoj razini, koristeći kao teoretsku podlogu društvenu dezorganizaciju, prema kojoj su određena područja podložnija kriminalitetu nego druga. Upravo je specifičan bosanskohercegovački kontekst, koji se umnogome razlikuje od tranzitnih zona Čikaga s početka dvadesetog stoljeća (koji je izvorno služio za uobličavanje teorije društvene dezorganizacije), razlogom zbog kojeg je ovaj rad značajan: da li se, naime, tumačenje kriminaliteta kao funkcije određenih ekoloških karakteristika, može primijeniti i u našem ambijentu?

Sredstva zajednice nisu se pokazali kao značajni prediktori viktimizacije. Postavka prema kojoj provalnici odlaze u područja u kojima živi imućniji dio stanovništva kako bi ostvarili

što veći plijen, u našem istraživanju nije našla potvrdu. Ovo se može objasniti time da u specifičnom bosanskohercegovačkom, odnosno kontekstu grada Sarajeva ne možemo u potpunosti aplicirati model koji postoji u inozemstvu, a to je da su pojedini dijelovi grada „rezervirani“ samo za bogate. Kod nas još uvijek nema situacije u kojoj u određenom području rezidiraju isključivo ili pretežito bogati. Doda li se ovome činjenica da su imućniji građani u boljoj situaciji da poduzmu veće mjere zaštite i osiguranja vlasništva (protuprovalni sistemi i sl.), nalaz da sredstva zajednice nisu pokazali značajniju povezanost sa viktimizacijom barem je djelomice suvislo interpretirana. Moguće je dakako i da varijabla koja mjeri resurse zajednice nije najprikladnije operacionalizirana, što je produciralo pomenutu odsutnost efekta resursa na ovisnu varijablu.

Zdravorazumske, ali i znanstveno utemeljene pretpostavke⁶ da su stanovi više ugroženi provalnim krađama nego kuće, nisu potvrđene. Mada ima istraživanja koja sugeriraju da nema bitnije razlike između stana i kuće kao predmeta provalne, ⁷ literatura uglavnom ukazuje da su stanovi, zbog anonimnosti sredine i manje rizika, posebno atraktivni za provalne krađe. Iako to može biti iz mnogo razloga, čini se da provalnicima ne znači mnogo da je manje rizika vezano za stanove: mikro-kontekst sredine (klima dezorganizirane zajednice) čini se da igra ulogu u opredjeljenju mete. Možda se dio objašnjenja nalazi i u tome da je posljednjih godina širom naše države došlo do instaliranja sistema za automatsko zaključavanje ulaznih vrata u zgrade, pa je mogućim provalnicima „otežan posao“ prilikom neopreznog ulaska i izlaska u objekte u kojima bi vršili provalne.

Lokalitet također nije odigrao značajniju ulogu u predikciji viktimizacije. Tako nalazi nekih istraživanja provedenih u inozemstvu (npr. Slawik, Bożyczk, prema Singer, Kovčo Vukadin, Cajner Mraović, 2002) prema kojima je smještaj zgrade i stana, odnosno objekta stanovanja, bitan faktor u izboru predmeta provalne krađe, našim radom nisu potvrđeni. Čini se da sama činjenica da se živi u nekom dijelu grada (za koji se realno ili prema mišljenju javnosti vežu veće stope kriminaliteta) ne djeluje dispozicijski na viktimizaciju. No, bitno je napomenuti da lokalitet ostvaruje svoj efekat na viktimizaciju preko indikatora društvene dezorganizacije, sa kojim je pokazano da snažno asociira. Ovo je kongruentno sa nalazima nekih drugih istraživača, pa i samoga Sampsona i Grovesa koji su izradili model (v. Lowenkamp, *et al.* 2003).

Logistička regresija pokazala je da su fizički indikatori društvene dezorganizacije najznačajniji prediktori utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju. Povezanost je pronađena i u nekim drugim istraživanjima (usp. Taylor, 2001, prema McCord *et al.*, 2007). Iako je naše istraživanje imalo drugačije ciljeve i metodologiju, značajan je i interesantan nalaz da ovakav „pull“ efekat neuređenosti sredine vrijedi i kod nas, odnosno na području koje je predmetom istraživanja (Općina Centar). Osim naučne vrijednosti ovakvog nalaza, kojim se dijelom potvrđuju postavke teorije društvene dezorganizacije, treba pomenuti i društvenu, jer se nadležnima ukazuje da je veći angažman na uređenju sredine u kojoj živimo nužan i bitan, ne samo iz estetskih, nego očito i iz sigurnosnih razloga.

⁶ Usp. Stepniak, K., Ziembinski, S., Fabianski, Z. F., Wojcik, J. W. (1984). Uloga oštećenika u genezi krivičnog djela provalne krađe u stanove, *Izbor*, 2-3.

⁷ Tako Savezni kriminalistički ured SR Njemačke iznosi podatke da se razmjerno malo prijava provalnih krađa odnosi na stanove (prema Singer, Kovčo Vukadin, Cajner Mraović, 2002: 590).

Istraživanje utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju zahtjevan je i složen zadatak. Iako je model koji je izložen daleko od savršenog i zasigurno da je moguća drugačija konceptualizacija, ukupno se može zaključiti da lokalna zajednica igra izvjesnu ulogu u viktimizaciji, ali da početne postavke nisu u potpunosti potvrđene. Osobito je značajan i vrijedan nalaz o utjecaju indikatora društvene dezorganizacije na viktimizaciju. Društvena je dezorganizacija ključni pojam ovog rada, i pokazalo se da zaista ima najveću ulogu u objašnjavanju viktimizacije. Iako se nekome može činiti da su buka, prisustvo grafita ili loša ulična rasvjeta loši indikatori dezorganizirane zajednice i da je čitav koncept teško primjenjiv na Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu, nije tako.

Prvo, šta se može smatrati problemom u kontekstu poboljšanja odnosa lokalne zajednice i policije, kao i problemom koji može biti vezan za kriminalitet i viktimizaciju, nije i niti može jednoznačno određeno. Jedan od otaca strategije rada policije fokusiranog na probleme, Herman Goldstein, drži da to može biti bilo koja pojava koja se tiče kvalitetnijeg života u lokalnoj zajednici, a koju sama zajednica može identificirati i kandidirati kao problem (1990). Tako i neke pojave koje se ne smatraju nužno protupravnim (npr. prisustvo pijanaca u okolini), mogu se, ako o tome postoji suglasnost većine, smatrati problemom. Ono što je mnogo važnije jest da je empirijski dokazano da upravo navedeni simptomi fizičke deterioracije visoko koreliraju sa viktimizacijskim stopama (Xu, Fiedler, Flaming, 2005), odnosno da je viktimizacija uzrokovana društvenom, odnosno fizičkom dezorganizacijom (Skogan, 1990, prema Worrall, 2002).

Drugo, da ovakve manifestacije dezorganizirane zajednice igraju bitnu ulogu u prevenciji kriminaliteta, i u Europskoj Uniji davno je spoznato i implementirano. Prilikom osnivanja Europske mreže za prevenciju kriminaliteta, naime, kao dijela aktivnosti EU u preventivnom djelovanju protiv kriminaliteta, jasno je naznačeno da se prevencija ne odnosi „samo na kriminalitet u doslovnom smislu, nego bi također trebale obuhvaćati `antisocijalno ponašanje` koje predstavlja neku vrstu `pretfaze` kaznenog djela, te za kriminal pogodan prostor: bučna susjedstva, susjedstva gdje se dokoni tinejdžeri ili pijane osobe izgređničkog ponašanja motaju uokolo, gdje se smeće razbacuje uokolo, devastirana okolina i stambeni objekti. Antisocijalno ponašanje potkopava osjećaj sigurnosti i odgovornosti koja je potrebna kako bi ljudi sudjelovali u životu svoje zajednice. Prema tome, iz perspektive prevencije to je također važno područje na koje se treba koncentrirati“.⁸

Dakle, problemi koji su u našem radu služili za operacionalizaciju pojma društvene dezorganizacije smisljeno su koncipirani i pokazalo se da oni i drugdje imaju ulogu uvertire u kriminalno ponašanje. Uostalom, kako je strateški cilj Bosne i Hercegovine postati dijelom Europske Unije, i sa ove strane je bavljenje pomenutim pojavama dobra praksa i preporuka koja se očekuje od naše zemlje da ju usvoji.

Najzad, neki autori drže da dezorganizacija ima malo zajedničkog sa radom policije, pogotovo u kontekstu Bosne i Hercegovine. No, to nije tako. Jedan od ciljeva rada policije u zajednici i rada policije fokusiranog na probleme upravo je eliminiranje ili reduciranje fizič-

⁸ 1.3. Odluke Vijeća od 28. svibnja 2001. kojom se osniva Europska mreža za prevenciju kriminaliteta. SL L 153., od 8. lipnja 2001., 1. (prema MUP RH, 2005).

kih znakova deterioracije (Goldstein, 1990). Pokazalo se da bavljenje njima od strane policije utječe na stope viktimizacije (Worrall, 2002). Na sreću, ovo je u našoj zemlji prepoznato, pa se upravo fizički znaci dezorganizacije oslovljavaju i u Strategiji rada policije u zajednici za Bosnu i Hercegovinu (2007). Jedan od preventivnih ciljeva naznačenih u Strategiji jest veći angažman policijskih službenika na planu prevencije antisocijalnog ponašanja i uklanjanju „problema koji mogu dovesti do nesigurnosti među građanima i zajednicom“. Takvi su projekti već implementirani u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine i pokazali su se uspješnim (CPU, 2007). I na području Općine Centar su poduzimane aktivnosti na ovom planu, ali projekat nije do kraja implementiran. Rezultati ovog rada daju potporu takvim naporima i ukazuju na značaj takvih aktivnosti.

Treba napomenuti da je naše istraživanje eksploratorno u svojoj koncepciji, te njegovi nalazi služe samo kao uvertira za ozbiljniji rad na proučavanju utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju i kriminalitet. Važno je istaći i da je količina varijabiliteta koja je objašnjena modelom relativno mala, ukazujući da se mnoštvo drugih faktora krije iza viktimizacije. Estrada i Nilsson (2008), primjerice, sugeriraju drugačiji model ispitivanja utjecaja lokalne zajednice na viktimizaciju, uključujući tri nivoa utjecaja (karakteristike okoline, domaćinstva i individualne). Vrlo je moguće da ipak viktimizaciju u najvećoj mjeri determiniraju individualne karakteristike žrtve (poput spola, dobi, broja osoba sa kojima živi u domaćinstvu, socioekonomskog statusa, itd.), te da evropski (kontinentalni) modeli budu prikladniji u objašnjavanju viktimizacije, dakle, drugačiji od onih kojim se bave engleski i američki znanstvenici. Svakako da istraživanje ovih pojava u kontekstu viktimizacije ostaje zadaća za budući rad.

Ništa ne sprječava nadležne organe, pak, da razmotre nalaze i već sada pokušaju učiniti više na unaprjeđenju ambijenta u kojem živimo - zbog kvalitete života svih nas.

Literatura

- CPU (2007). *Strategy for Community- Based Policing in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Autor.
- Estrada, F., Nilsson, A. (2008). Segregation and Victimization: Neighbourhood Resources, Individual Risk Factors and Exposure to Property Crime. *European Journal of Criminology*, 5 (2), 193-216.
- Field, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Goldstein, H. (1990.) *Problem-oriented policing*. New York: McGraw-Hill Publishing.
- Lowenkamp, C.T., Cullen, F. T., Pratt, T. C. (2003). Replicating Sampson and Groves's Test of Social Disorganization Theory: Revisiting a Criminological Classic. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40 (4), 351-373.
- Masters, R., Roberson, C. (1990.). *Inside Criminology*. New Jersey: Prentice Hall.
- McCord, E. S., Ratcliffe, J. H., Garcia, R. M., Taylor, R. B.(2007). Nonresidential Crime Attractors and Generators Elevate Perceived Neighborhood Crime and Incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 44 (3), 295-320.
- Moyer, I. L. (2001). *Criminological Theories*. Thousand Oaks: Sage Publications Inc.

- MUP RH (ur. Gorše, G.) (2005). *Prevenција kriminaliteta u Europskoj Uniji*. Zagreb: Autor.
- Rice, K. J., Smith, W. R. (2002). Socioecological Models of Automotive Theft: Integrating Routine Activity and Social Disorganization Approaches. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39 (3), 304-336.
- Siegel, L. J. (2006.). *Criminology*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Singer, M., Kovčo Vukadin, I., Cajner Mraović, I. (2002). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus; Rehabilitacijsko-edukacijski fakultet.
- Van Dijk, J. (2006). The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators. U Aroma, K., Viljanen, T. (eds.). *International Key Issues in Crime Prevention and Criminal Justice*. Helsinki: HEUNI, str. 120-144.
- Veysey, B. M., Messner, S. F. (1999). Further Testing of Social Disorganization Theory: An Elaboration of Sampson and Groves's "Community Structure and Crime". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36 (2), 156-174.
- Worrall, J. L. (2002). Does Broken Windows Law Enforcement Reduce Serious Crime? *CICG Research Brief, august 2002*.
- Xu, Y., Fiedler, M., L., Flaming, K. H. (2005). Discovering the Impact of Community Policing: The Broken Windows Thesis, Collective Efficacy, and Citizens' Judgment. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 42 (2), 147-186.

Sigurnosne studije

Kriza individualnog i kolektivnog identiteta kao problem društvene sigurnosti u višetetničkim državnim zajednicama, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu

Mirsad D. Abazović – *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Kriza identiteta je jedno od esencijalnih pitanja koje neposredno tangira i individualnu i kolektivnu sigurnost. Ta kriza je situirana izravno u centrum društvene i političke sigurnosti u svakoj multietničkoj državnoj zajednici pa i u Bosni i Hercegovini. U zavisnosti od stepena razvijenosti jednog društva, prvenstveno posmatrano sa aspekta zaštite ljudskih prava, kriza je veća ili manja, razuđenija ili jednosmjernija, dublja ili benignija, odnosno ona je «incident» ili stanje. Niti jedno društvo nije u potpunosti imuno od mogućih ugrožavanja identiteta pojedinca ili određene društvene grupe. To se može ispoljavati u raznim formama, od pojava elemenata ksenofobije različite provenijencije do nerazumijevanja drugog i drugačijeg. No, ukoliko je društvo na višem ili visokom stupnju opće razvijenosti i organiziranosti, takve pojave se mogu efektno i efikasno kontrolirati i one ne prerastaju u faktore koje mogu izazivati društvenu i političku nesigurnost, pa samim tim ne može se govoriti ni o krizi identiteta. Međutim, u društvima kakvo je bosanskohercegovačko, upravo problem sa poimanjem identiteta i odnosom prema identitetu jedan je od najvećih sigurnosnih rizika koji višeslojno, višeznačno i višesmjerno proizvodi, održava i nerijetko produbljuje stanje nesigurnosti građana (individuuma), društvenih grupa, društvenih slojeva pa i cijelih nacionalnih kolektiviteta, a samim tim i nacionalne sigurnosti Bosne i Hercegovine općenito. U Bosni i Hercegovini se, na visokom nivou značajnosti, identitet posmatra singularno, pojednostavljeno i po sistemu nametanja. Riječ je o depersonalizaciji pojedinca od strane dijela (kvazi)političkih elita, dijela religijskih autoriteta višeg ili nižeg ranga, ali i jednog broja intelektualaca koji su doprinijeli i doprinose dehumanizaciji politike, pored ostalog, i atakujući na identitet i pojedinca i cijelih kolektiviteta vršeći ideološko i političko nasilje kako nad «svojima» tako i nad «drugima». Nasilje se vrši nad poviješću, jezikom, tradicijom, kulturom, vjerom, naukom, ali i nad značajnim setom ljudskih prava kako pojedinca tako i cijelih društvenih grupa, upravo na principu ogoljivanja i singularizacije identiteta. Takvo stanje izaziva otpore kako kod pojedinaca tako i kod društvenih grupa koje se po različitim osnovama identificiraju unutar sebe, a ti otpori su već kriza po sebi, ali su i latentni uvod u sukobe širih razmjera, što značajno može usložiti sigurnosnu situaciju kako u zemlji tako i šire.

Ključne riječi

kriza, identitet, društvena i politička sigurnost, nesigurnost, nasilje nad identitetom, otpor, sukobi širih razmjera.

Abstract - The Crisis of Individual and Collective Identity as a Problem of the Social Security in Multi-Ethnic States – the Particular View on Bosnia and Herzegovina

The crisis of identity is one of the crucial issues that directly influencing both, individual and collective security. That crisis situates into a centrum of social and political security in every multi-ethnic state, therefore in Bosnia and Herzegovina too. Depending on the conditions such as overall level of development in given society, mostly viewed from the

perspective of human rights protection, the crisis is bigger or smaller, dispensed or focused, deeper or benign, so the crisis is "incident" or condition. None of the societies is entirely immune from possible jeopardizing of the identity of individuals or groups. Such a happening can be illustrated in situation when various xenophobia are present, or simply when differences are not understood and accepted. Still, when society is highly developed, or on the respectable level of development, these negative processes could be effectively and efficiently controlled, therefore will not evolve into factors that cause social and political insecurity. Thus, one should not speak about the crisis of identity in such a society. However, in Bosnia and Herzegovina, the problem of understanding the identity and relations towards identity is one of the major security risks that in different levels and in multi-meaningful ways producing, sustaining and often deepening the state of insecurity among citizens, social groups, social strata as well as within entire national collectivities (accordingly, influencing the national security in Bosnia and Herzegovina in general). In Bosnia and Herzegovina the identity has been viewed, at the high level of significance, as something singular, in oversimplified manner, and according to the system of imposition. In other words, it is about the de-personalization of individuals done by the certain number of (quasi)political elites, by the certain number of religious leaders at all levels, as well as by the number of intellectuals who contributes to the processes which dehumanize politics by attacking, among other things, the identity of individuals and groups, and by doing so, committing the ideological and political violence to the group "other", but to their "own" group as well. The violence has been committed to the history, language, tradition, culture, religion, science, but also to the set of human rights, individual and collective, exactly on the principles of singularizing the identities. That kind of condition resulting in individual and group resistance, which homogenizing based on different foundations, therefore ending in the crisis per se, but can be viewed as a latent intro in wider conflicts that can exaggerate security situation in country, as well as in the region.

Key words

crisis, identity, social and political security, insecurity, violence, resistance, conflict.

«Kada me pitaju šta sam u 'najvećoj dubini svoje duše', to podrazumijeva da u 'najvećoj' dubini svakog čovjeka postoji jedna jedina pripadnost koja nešto znači, nekakva njegova 'duboka istina', njegova 'suština', određena jednom zasvagda po rođenju i koja se više neće mijenjati; kao da ostalo, sve ostalo, njegov životni put slobodnog čovjeka, njegova stečena uvjerenja, njegove sklonosti, njegov lični senzibilitet, njegovi afiniteti, njegov život na kraju krajeva, ne znači ništa. A kada podstičemo naše savremenike da 'potvrde svoj identitet', kao što danas često činimo, time im zapravo kažemo da moraju pronaći u dubini svoje duše tu takozvanu suštinsku pripadnost, koja je često vjerska ili nacionalna ili rasna ili etnička, i njome gordo vitlati pred tuđim nosom»

Amin Maalouf

Sigurnost nije objektivno stanje već je rezultat društvenog procesa. U tom smislu možemo govoriti i o nesigurnosti, odnosno vječitoj igri između sigurnosti i nesigurnosti jednoga društva i u jednome društvu. Prijetnje sigurnosti su raznovrsne i veoma razučene. Sve su prijetnje stvarne, ali nisu sve vidljive, prepoznatljive, šablonizirane, standardizirane ili konačno definirane u smislu već viđenosti. U kontekstu teme kojom se bavim, važno je naglasiti da se neke stvarne prijetnje ne mogu mjeriti, a moguće je i da ne budu primijećene. Ali, ukoliko pođemo od pretpostavke da se nesigurnost može definirati i kao odnos između

prijetnji i slabih tačaka društva, onda je situacija jasnija, odnosno, prijetnje su mjerljivije, moguće ih je procijeniti, a moguće je i predvidjeti (spoznati) njihova izvorišta, modus operandi, ciljeve i posljedice. No, ukoliko jedno društvo nema senzibiliteta prema svojim slabim tačkama, te ukoliko nema osposobljene institucije koje bi se i tim slabim tačkama bavile, onda možemo govoriti o latentnoj nesigurnosti u trajanju, s tim što latentnost može izrasti u pojavnost, a ta pojavnost može biti veoma bolna, odnosno može prerasti u stanje, dakako stanje nesigurnosti. Ovo je, van svake razumne sumnje, jedan od ramova za sliku Bosne i Hercegovine, prvenstveno u oblasti političke i društvene (ne)sigurnosti.

Naravno, moguće je da prijetnje koje se zasnivaju na pretpostavkama i ne predstavljaju stvarne prijetnje. Ali, važnije od toga je znati da prijetnje i ako nisu konstantne, iako su samo pretpostavljene, i najmanja promjena njihovih karakteristika utječe na sigurnosno stanje u jednoj državi. To mora biti u osnovi sigurnosne politike svake države, pa prema tome i multietničke, multikonfesionalne i multikulturalne, kakva je Bosna i Hercegovina, ali kakve su i većina država nastalih raspadom bivše SFRJ (ovdje je naglasak na faktumu regionalizma ili regionalne sigurnosti). Poznato je, naime, da je prava i produktivna sigurnosna politika ona politika koja je definirana na način da reflektira stanje na terenu, poglavito u oblasti političke i društvene sigurnosti. Jer, i s aspekta teorije, ali i s aspekta prakse, politička sigurnost se odnosi na organizacionu stabilnost države, sistem vlasti i ideologije koje im kao takvim daju legitimitet, dok je smisao društvene sigurnosti sposobnost društva da opstane u svom osnovnom obliku pod promjenjivim uslovima te mogućim i stvarnim prijetnjama. Odnosno, društvena sigurnost odnosi se na održivost unutar prihvatljivih uslova za razvoj individualnog i kolektivnog identiteta, postojećih modela tradicije, kulture, religije, jezika i drugih definirajućih obilježja ličnog i kolektivnog habitusa i integriteta.

Međutim, ono šta se najčešće u višetničkim, višekonzionalnim, višekulturalnim etc. državnim zajednicama ne tretira sigurnosnim pitanjem, jeste zaštita identiteta građanina, društvenih grupa, nacionalnih manjina, cijelih naroda. Naravno, ne mislim na identitet u smislu «matičnog broja» pojedinca ili «statističke» segmentacije sastavnih dijelova društva, već na ukupnu personalnost pojedinca, a kada je riječ o kolektivitetima, mislim na ono šta je u biti njihove identifikacije što ih diferencira na nivou specifičnosti prema drugima. To je u Bosni i Hercegovini evidentno, mada je riječ o državnoj zajednici koja je proživjela i proživljava veoma traumatična događanja, uključujući u to svu dramatiku agresije koja je na nju izvršena, genocid i druge zločine koji su bili sastavni dio, ali i metod i jedan od ciljeva agresije, potom radikalni prelazak iz jednog političkog i državnog sistema u drugi, ekonomsku prekompoziciju po matrici prvobitne akumulacije kapitala, bujanje svih oblika tzv. domicilnih i transnacionalnih oblika kriminala, kontinuiranu aktivnost nositelja tzv. specijalnog rata i iznutra i izvana u cilju njene destabilizacije etc., etc., etc. Onaj ko je najviše pogođen efektima tih aktivnosti je građanin, bilo kao individua, bilo kao pripadnik određenog kolektiviteta. S tog aspekta, danas građanin na nivou identiteta nije u fokusu opservacija, posebno ne u oblasti sigurnosti te sigurnosne politike u Bosni i Hercegovini. Naprotiv, na sceni je kriza identiteta, koja je izazvana sistematičnim (ali i sistemskim) napadom ili manipulacijom njime, a to je jedno od esencijalnih pitanja koje neposredno tangira i individualnu i kolektivnu sigurnost. Kriza je situirana izravno u centrum društvene i političke sigurnosti u svakoj multietničkoj državnoj zajednici pa i u Bosni i Hercegovini.

U zavisnosti od stepena razvijenosti jednog društva, prvenstveno posmatrano iz diskursa zaštite ljudskih prava, kriza je veća ili manja, razuđenija ili jednosmjernija, dublja ili benignija, odnosno ona je «incident» ili stanje. Niti jedno društvo nije u potpunosti imuno od mogućih ugrožavanja identiteta pojedinca ili određene društvene grupe. To se može ispoljavati u raznim formama, od pojava elemenata ksenofobije različite provenijencije do nerazumijevanja drugog i drugačijeg. No, ukoliko je društvo na višem ili visokom stupnju opće razvijenosti i organiziranosti, takve pojave se mogu efektno i efikasno kontrolirati i one ne prerastaju u faktore koji mogu izazivati društvenu i političku nesigurnost, pa samim tim ne može se govoriti ni o krizi identiteta. Međutim, u društvima kakvo je bosanskohercegovačko, problem sa poimanjem identiteta i odnosom prema identitetu jedan je od najvećih sigurnosnih rizika koji višeslojno, višeznačno i višesmjerno proizvodi, održava i nerijetko produbljuje stanje nesigurnosti građana (individuuma), društvenih grupa, društvenih slojeva pa i cijelih nacionalnih kolektiviteta, a samim tim i nacionalne sigurnosti Bosne i Hercegovine općenito. U Bosni i Hercegovini se, na visokom nivou značajnosti, identitet posmatra singularno, pojednostavljeno i po sistemu nametanja. Riječ je o depersonalizaciji pojedinca od strane dijela (kvazi) političkih elita, dijela religijskih autoriteta višeg ili nižeg ranga, ali i jednog broja intelektualaca koji su doprinijeli i doprinose dehumanizaciji politike, pored ostalog, i atakujući na identitet i pojedinca i kolektiviteta vršeći ideološko i političko nasilje kako nad «svojima» tako i nad «drugima». A, ustvari, «...čovjek može imati više identiteta. Neki mogu biti privremeni, neki trajni, a neke će... nositi do groba. Ne smije se zapasti u zamku pa čovjeka svesti isključivo na njegov jedan (nacionalni, konfesionalni...) identitet, a zanemariti ostale.»¹ Uz ovo zanemaruje se i činjenica, da «pored nacionalnog, klasnog, rasnog itd. identiteta, neophodan je i jedan viši, građanski politički identitet.»²

Nasilje se vrši nad poviješću, jezikom, tradicijom, kulturom, vjerom, naukom, ali i nad značajnim setom ljudskih prava kako pojedinca tako i cijelih društvenih grupa, upravo na principu ogoljavanja i singularizacije identiteta. Sve je to, u većoj ili manjoj mjeri, «upakovano» u *nacionalizam* kao ključnu i prilično sveobuhvatnu retrogradiju savremenog doba i savremene bosanskohercegovačke sveukupne, pa samim tim, i sigurnosne realnosti. Bez navođenja konkretnih primjera, zadržat ću se na suštini nacionalizma, koji nije incident u Bosni i Hercegovini (kao što je to u većini država visoko razvijene demokratije), već je gotovo stanje društvenih odnosa. Nacionalizam je, kao unutrašnja i importovana pojava i stanje društvenih odnosa te kao izvoriste rizika i prijetnji po političku i društvenu sigurnost, ako ne krucijalno, zasigurno jedno od ključnih pitanja svih drugih pitanja i odgovor svih drugih odgovora koji (i kao pitanje i kao odgovor) tangiraju identitet pojedinca i društvenih grupa.

Jedna od suštinskih karakteristika nacionalizma općenito, pa i u Bosni i Hercegovini, jeste poistovjećivanje nacionalne i teritorijalne dimenzije države ili dijela države, što implicira logiku: jedan narod (nacija) - jedna država (ili jedan entitet koji tendira državnom samoidentitetu; ili jedna regija koja polaže pravo na simbiozu teritorijalnog i nacionalnog). U okviru te tendencije (tendencija) prepoznatljiva je, manje ili više naglašena, zajednička karakteristika - pojava nacionalnog ekskluzivizma, te nacionalnog etnocentrizma kao stožernih

¹ Dr. Ivan Cvitković, *Sociologija spoznaje*, DES, Sarajevo, 2001., str. 168

² Đuro Šušnjić, *Religije II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998., str. 398; citirano prema: Dr. Ivan Cvitković, *Sociologija spoznaje*, DES, Sarajevo, 2001.

mjesta za projiciranje i profiliranje politike partikularizma, separatizma ili secesionizma. No, bez obzira na to da li se radi o «više hegemonistički nastrojenom nacionalizmu ili o separatističkom nacionalizmu, ili o iredentizmu i partikularizmu u redovima nacionalnosti, svima je bit ista: reakcionarna okrenutost prema prošlosti, isповijedanje nacionalnog egoizma, podvajanje, netrpeljivost»³. I, u vezi s ovim, valja naglasiti su se nacionalizam, odnosno nacionalizmi u Bosni i Hercegovini i njenom okruženju «razvili u krajnje konzervativnu ideologiju koja je ukinula pravo građanina da raspolaže sobom... a nacionalizmi su se mogli istinski razumjeti samo u svojoj uzajamnosti.»⁴

U svojoj biti, na tragu prethodne konstatacije, valja naglasiti da nacionalizam, primarno, ima tendenciju ka pijedestalnosti u odnosu na sve druge društvene vrijednosti. Kao vrhovno načelo kolektivnog *Ja* ili homogeniziranog i monolitiziranog *Mi*, nacionalizam u nastojanju usavršavanja sebe kao jedine, neoborive i neopozive pozitivije, u suštini je višeznačna i višedimenzionalna negativija odnosno negacija *drugoga* i *drugacijega*. Na prvom mjestu je negacija *Drugog* u odnosu na *Moj - Naš* nacionalni *Ego*. Ta negacija, na realiciji *Mi - Oni*, ima svoja ishodišta, opredmećenost ili bljeskanje u etnonacionalizmu⁵, nacionalnom ego-centrizmu, nacionalnom suprematizmu, homogenizmu i hegemonizmu. Druga znakovitost nacionalizma kao negacije sastoji se u tome što *Moja - Naša* nacija druge ljudske i društvene univerzalije stavlja u poziciju *manje vrijednosti*, odnosno *subvrijednosti*. Naime, da bi se obezbijedila (zadovoljila) vrhovna pijedestalnost nacije, u tom smislu se oduzima univerzalistički subjektivitet religije, tradicije, kulture, umjetnosti (svih provenijencija i vokacija), društvenih organizacija i državnih institucija i te univerzalije postaju sredstvo, objekt ili instrumentarij za ostvarivanje ideje u ime vrhunarnosti nacije. Slijedeća negacija, a na ravni i nivou prethodne, jeste negacija čovjeka kao multiznačne i multistrukturne individue, odnosno subjekta. Time pojedinac postaje homoid, transmiter ili relej nacije koja pre-rasta u nadnaravnu kategoriju, te koja u konkretnim situacijama nastupa u ime čovjeka, u ime njegovog neotuđivog (u ovom slučaju oduzetog) personaliteta i tako ga onemogućava da bude *spiritus movens* unutar društvene koegzistencije. Odnosno, svodi ga se na objekt manipulacije, upotrebe i zloupotrebe. To je ogoljenje čovjeka, njegovo primarno obezvređenje, ali i oneslobođenje, jer umjesto da je kreator, pa i u ime i unutar nacije, on postaje pukim konzumentom nametnutih stanja koja imaju biti ili njegova ili će biti tretiran subjektom, ali kojega za račun nacije treba marginalizirati, neutralizirati, a po potrebi i do kraja društveno inhibirati. Tu je prvenstveno izdiferenciran problem pripadništva, koje kao uopćeno ponašanje poprima dimenzije obezličjenja individuuma, njegovo deemocijoniranje i depersonaliziranje. Tako se bezobličeni pojedinci povezuju u apstraktume, što kao krajnje ishodište ima formiranje antagonističkih grupa (grupacija). Formiraju se subjekti: kolektivno - *Mi* i kolektivno - *Drugi*. I što je pojedinac utopljeniji u grupu - *Mi*, «to on više uranja u sferu fantomskih predstava i emocija, u kojima se stapaju u jednu cjelinu prošlost, sadašnjost i budućnost, mrtvi, živi i besmrtni, sjećanja, činjenice i mitovi, pojedinci, grupe i vladari...»⁶. Emocije kojima gospodari grupa - *Mi*, šire se u sve pore života i vrhovna sreća

³ Stipe Šušar, *Svi naši nacionalizmi*, Biblioteka Posebna izdanja, Valjevo 1986. str. 22.

⁴ Ivan Cvitković, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini – Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis d.o.o., Zagreb-Sarajevo, 2006., str. 174

⁵ Za širu spoznaju o fenomenu etnonacionalizma upućujem na knjigu: Altermatt Urs, *Etnonacionalizam u Evropi - Svjetionik Sarajevo*, JEŽ - Printing & Publishing House, Sarajevo, 1997.

⁶ Aleksandar Molnar, *Narod, nacija i rasa*, Beogradski krug i Akapit, Beograd 1997., str. 8

se sastoji u tome da se služi kolektivu i da se omogući njegova kolektivna reprodukcija. Grupne emocije postaju isključivo obilježje međugrupnih interakcija. A «u Bosni i Hercegovini kolektiv je nosilac prava nad individuumom. Vladajuća etnopolitika ne priznaje individuum kao nosioca prava na kulturno pripadništvo već posmatra etničko grupstvo kao supstancijalitet, upravo kao 'prirodnu vrstu'.»⁷

Nacionalizam je ideološko sredstvo integracije i mobilizacije grupa, političkih pokreta ili naroda općenito. Jedna od najznačajnijih karakteristika nacionalizma jeste to što se «...ljubav i mržnja više ne usmjeravaju prema pojedincima kao pojedincima, već pojedincima kao članovima, odnosno dijelovima cjeline...».⁸ Također, nacionalizam je mit o povijesnom obnavljanju, o predviđanju budućnosti, o nepobjedivosti, nepogrješivosti predaka kao zaloga vječnih herojstava. No, ovdje valja podsjetiti da mit i mitomanija nisu isto jer «ako se ode u mitološko, a ne u patološko, znači da je narod ovladao mitom, a ne mit narodom».⁹

Postoji uobičajena podjela nacionalizma na idealistički, etnički (eticizam) i rasizam. Idealistički nacionalizam preferira fetišizaciju nacije «...kao priključka kozmopolitskoj zajednici svih ljudi...».¹⁰ Međutim, u kontekstu teme te u smislu opservacija aktualne društvene zbilje u Bosni i Hercegovini, a u vezi sa političkom i društvenom sigurnošću, neophodno je fokusirati se na etnički nacionalizam (uz nužnu komparaciju sa rasizmom). Etnički nacionalizam teži da etnicizira naciju, odnosno sudbinska identifikacija putem rođenja isključuje svaki izbor ili bilo kakvu odluku, tako da se pripadnikom ove nacije može biti ili ne biti. Unutar etničkog nacionalizma, može se zaključiti na osnovu izloženog, postoje i rudimenti rasizma, koji ne moraju biti dominantni ili ne moraju eskalirati, ali su latentno prisutni i potencijalno opasni po koegzistenciju, prvenstveno u višenacionalnim sredinama, kakva je, uostalom, Bosna i Hercegovina tokom cijele svoje povijesti. Rasizam, sam po sebi, u svojoj biti je regresivan, odnosno restriktivan. Istina, postoje i građanski teoretičari koji rasizam ne dovode u ravan sa nacionalizmom, nego ih suprotstavljaju kao antipode. Osnovno polazište za ovakva stajališta je u tome što je nacionalizam u suštini ekspanzivan (za razliku od restriktivnosti rasizma), ali ta ekspanzivnost nije istovremeno i pozitivnost, jer počiva u pravilu na netoleranciji, a nerijetko i na sili. Naravno, varijante nacionalizma su i u šovinizmu, etnocentrizmu, tzv. većinskom nacionalizmu (prinudna asimilacija manjina, hegemonizam) i manjinskom nacionalizmu (izraženom npr. u secesionističkim tendencijama).

Mada se može doimati nelogičnim, ali u suvremeno i aktualno doba, prisutne su, sa više ili manje intenziteta, gotovo sve varijante nacionalizma u Bosni i Hercegovini. Otkuda ovakva mogućnost? Ovdajni narodi, faktički, nisu dovršili (završili), u modernom smislu riječi, nacionalno sazrijevanje. Ako je ono što eventualno diferencira narod i naciju, s jedne strane gens, a s druge strane gens sa političkom, odnosno državnom organizacijom, onda je to u bosanskohercegovačkim uvjetima sve sa kratkotrajnim i kratkoročnim pokušajima, odnosno importovanim vrijednostima koje su prvenstveno autoritarno nametane i diktirane, ali sa instrumentarijem koji nije u potpunosti primjeren povijesnom i kulturološkom ambije-

⁷ Asim Mujkić, *Mi, građani etnopolisa*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007., str. 112

⁸ Lemberg Eugen, *Nacionalizam I i II*, Knjiga I, Reinbeck bei Hamburg, 1967., str. 40

⁹ Dr. Ivan Cvitković, navedeno djelo *Sociologija spoznaje*, str. 180

¹⁰ Aleksandar Molnar, navedeno djelo, str. 282

ntu ovih prostora. Više stoljeća nije postojala državna zajednica koja je bila autohtona, a da ta autohtonost nije bila izložena tuđim utjecajima ili kopiranju tuđih iskustava u izgrađnji države, ili koja je imala priliku, bar kroz vremensku dimenziju, da se do kraja originalno artikulira. Jer, «...naš narod (narodi) u vjekovnoj prošlosti živio je isprekidan državnim granicama i brojnim linijama šeststogodišnjih ratova, razdrt na desetak dijalekata, formirajući se pod tucetom svojih i tuđih suvereniteta, raznovrsnih stranih vjeroispovijesti i ideologija, on se jalovo tješio jeftinom mudroču kako je svaka sila za vremena, skupo plaćajući ovu glupu sentenciju...».¹¹ Zapravo, bili su ne samo utjecaji nego i prisilno proživljavanje, kada je, npr. o državnom uređenju riječ, osmanskog šerijatizma, austrougarskog kajzerizma/kenigizma, njemačkog nacizma i italijanskog fašizma, srpskog rojalizma, sovjetskog boljševizma i nedovršene varijante samoupravnog socijalističkog demokratizma.¹²

Nacionalizam nije, dakle, moguće promatrati ili tretirati na nivou apstrakcije ili nečega transcendentnog, odnosno pukog teorijskog pitanja. To je suštinski veoma djelatna pojava koja zahvata jedan ili više konkretnih društvenih ambijenata u totalitetu i u interaktivnom smislu, pa i u smislu međuuvjetovanosti, međuizazovnosti, međupothranjivanja, ali i međuodržavanja. Dakako, ta pojava je prvenstveno retrogradna, budući da nema «dobrih» i «loših» nacionalizama – postoji samo različitost u stupnju agresivnosti i sredstava koja se upotrebljavaju u ostvarenju cilja. Suštinski, nacionalizam predstavlja, kako sam već naglasio, negaciju civilizacijskih pozitivija, počevši od čovjeka, individuuma kao mikrokosmosa, do univerzalija koje su se iskristalizirale kao pozitivne i oplemenjujuće kategorije u razvoju ljudskog društva. Takvo stanje izaziva otpore kako kod pojedinaca tako i kod društvenih grupa koje se po različitim osnovama identificiraju unutar sebe, a ti otpori su već kriza po sebi, ali su i latentni uvod u sukobe širih razmjera, što značajno može usložiti sigurnosnu situaciju kako u zemlji tako i šire.

Dolazimo do politike i ideologije. Politika mora biti racionalna, ali taj racionalitet mora imati emancipatorski karakter. Dakle, mora razvijati humanizam nasuprot prakse dehumanizma. Mora stalno voditi računa o potrebama individuuma, čovjeka, s ciljem poboljšanja kvaliteta njegovog života u svim segmentima i aspektima. U suprotno, opet je riječ o racionalnoj djelatnosti, ali retrogradnoj, a svaka retrogradija je i sigurnosni rizik i faktor nesigurnosti. Ključna karika politike je ideologija, koja može biti pozitivna pokretačka sila, ali i degradirajuća, razarajuća, odnosno proizvođač svakovrsnih konflikata i kriza. Inače, rašireno je mišljenje da je ideologija spoljni činilac konflikta. Ali u stvarnosti, ideologija je suštinski činilac konflikta. To je naprosto iz razloga što je svakoj ideologiji imanentno nastojanje da svoje vrijednosti i ciljeve oživotvori/ostvari u praksi, konkretnije da se transformira i preoblikuje u politiku, odnosno, platonovskim jezikom kazano, politika postaje oživljena ideologija. U ovom smislu, ukoliko govorimo o nesigurnosti, pa i krizi identiteta, pažnja ne smije biti zadržana samo na vidljivi dio „ledenog brijega“. Pažnja mora biti stalno usmjeravana na podvodne dijelove. Konkretnije, daleko je manji problem ono šta voda nosi na površini, od onoga šta valja u dubini.

¹¹ Miroslav Krleža, *O religiji*, Oslobođenje, Sarajevo; Mladost, Zagreb, 1982., str. 196

¹² Vidi šire: Mirsad D. Abazović, *Ogledi o bosanskohercegovačkoj zbilji*, DES, Sarajevo, 2008.

Probleme u Bosni i Hercegovini u smislu upotrebe i zloupotrebe individualnog i kolektivnog identiteta možemo prepoznati kroz organizaciju države, ali i ambivalenciju u poimanju karaktera same države, zatim kroz raznovrsne oblike društvene diskriminacije do segregacije i secesionističkih tendencija. Kada je riječ o organiziranju države i ambivalencijama u vezi s tim, valja naglasiti da unutar Bosne i Hercegovine baš ti fenomeni leže u fundamentu nesporazuma koji se izravno odražavaju na ugrožavanje i individualnih i kolektivnih identiteta kao i manipuliranja njima. Zašto? Prvo, to je unutrašnji administrativni ustroj. Ovakav model države, naravno kada je riječ o modernoj državi, ne postoji nigdje. Iz te činjenice proizlaze, ili, ta činjenica proizvodi niz nesporazuma i nesuglasja i o karakteru države. Dio države je republika, a dio nema zvanično definirano društveno uređenje. Dva dijela države imaju centralizirani način organizacije države (entitet Republika Srpska i Distrikt Brčko), a drugi (Federacija BiH) decentralizirani - kantonizirani. To otvara mogućnost krajnje manipulacije onim političkim (i ne samo političkim) subjektima, da ustvrde da je Bosna i Hercegovina federalna država sastavljena od federacije i republike te jednog distrikta. Prema drugima, Bosna i Hercegovina je prosta decentralizirana država. Ta tvrdnja je najbliža standardima iz teorije države i prava, ali ostaje zapitanost nad tim šta je ta decentralizacija, čega, kojih nivoa i kakve horizontalne i vertikalne podjele vlasti. A prema trećima, BiH je unija, ali se ne zna čega. Slijedeće izvorište nesporazuma (kao izvanrednog polja za manipulacije i zloupotrebe) proizlazi iz nejasno definiranog statusa unutrašnjeg i međunarodnog subjektiviteta i suvereniteta države, odnosno iz različitog tumačenja uloge institucija međunarodne zajednice po principu pitanja: da li je njihova uloga samo pomažuće stabilizirajuća, poluprotektorska ili naprosto protektorska?¹³ Iz ovoga proizlazi stalno otvoreno manipulativno pitanje – da li nacionalna heterogenost znači i državnu heterogenost? Naravno da ne znači. Ali, u političkom i sigurnosnom smislu, ovdje se otvara pitanje sukoba svekolikih koncepcija unitarizma vs. decentralizacije i na tim osnovama društvenog uređenja, koje je organski vezano i za zaštitu individualnog i grupnog identiteta.¹⁴ Konačno, kada se radi o ovim pitanjima, a poglavito o političkom sistemu Bosne i Hercegovine, potpuno prihvatljivim se doima stajalište da je «*politički sistem u kojem žive građani Bosne i Hercegovine isključio velike (meta)priповijesti nacionalne ili državotvorne naravi, a od 1996. godine građanstvo stiče nova (utopijska znanja) liberalističke provenijencije koja trebaju omogućiti uspješno suprotstavljanje atavima Moderne od kojih povijesnu ofanzivnost, s različitim intenzitetom, još uvijek ispoljavaju dionizijske strukture Erosa (jedinstvo u različitostima, suverena BiH, bosanska Bosna) i rušilačke strukture Tanatosa (srpska Bosna, hrvatska Bosna, bošnjačka Bosna, četništvo, ustaštvo, konspirativni panislamizam,*»¹⁵

Bez vulgarne ilustracije primjerima iz Bosne i Hercegovine, na nivou opštosti, dakle definicijski, navest ću za naš realitet najznačajnije karakteristike društvene diskriminacije, segregacije, separatizma i secesionizma ovdje i u trajanju, čiji faktografski izraz i prostorno i

¹³ Vidi šire: Mirsad D. Abazović, navedeno djelo

¹⁴ Npr. protivnici unitarizacije (koja, po mom sudu, nije rješenje za Bosnu i Hercegovinu) zagovaraju izgradnju konsocijacijskog modela «koji bi bio izraz međusobnog konsenzusa i štiti individualni grupni identitet i slobodu svih bh. građana... a to znači međusobno priznavanje i uvažavanje grupnih identiteta, a ne redukciju bh. državljanja na individualne građane» (vidi šire u tekstu Srećka M. Džaje *BiH kao politička kategorija*, objavljenog u listu «Oslobođenje» broj 22. 196. godina LXV od 23. oktobra 2008., podlistak KUN). I ovo je redukcionizam vs. redukcionizma – usporedi sa zabilješkom 3

¹⁵ Nerzuk Ćurak, *Geopolitika ka sudbina – slučaj Bosna*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2002., str. 35

vremenski, preko konkretnih objekata i subjekata individualne i društvene prakse, može svako bez naprezanja prepoznati.

Društvena diskriminacija je više ili manje stvarno i formalno držanje u podređenom položaju izvjesnih društvenih skupina; izražava se u nepriznavanju, neprimjenjivanju ili uskraćivanju određenih prava jednima, uz istovremeno priznavanje i primjenjivanje tih istih prava drugim subjektima; u principu, razlikujemo: društvenu diskriminaciju – neprihvatljivo ponašanje prema pojedincu ili određenoj grupi u smislu krajnje arbitrarnih stavova; etničku diskriminaciju – umanjivanje ili osporavanje prava, privilegija ili izbora na temelju etničkog porijekla; vjersku diskriminaciju – samovoljno ili sistemsko osporavanje prava drugome na temelju vjerske pripadnosti; spolnu diskriminaciju – ograničavanje prava i sloboda na temelju spolnih razlika te generacijsku diskriminaciju – obilježje patrijarhalne, paternalističke zajednice kojoj su mladeži uskraćena mnoga prava i slobode; diskriminaciju treba razlikovati od predrasude, koja se javlja na razini stava, dok se diskriminacija uvijek očituje kao aktivno djelovanje; iako predrasuda prethodi diskriminaciji, svaka predrasuda ne mora nužno voditi diskriminaciji.

Segregacija je razdvajanje ljudi prema kriterijima koji su u suprotnosti sa načelima ljudskih prava i sloboda, od kojih je razdvajanje prema rasnoj, etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti u školi, na radnom mjestu i drugim javnim mjestima najčešće; postoje dva temeljna oblika segregacije - stvarna (de facto) i pravna (de iure); stvarna segregacija prisutna je u svakodnevnim odnosima među ljudima i izraz je nepovjerenja i nesnošljivosti koji obično proizlaze iz predrasuda, dok je pravna strukturne prirode, a provode je društvene institucije, uključujući školu; stvarna segregacija često je dopuna pravnoj, ali može postojati i bez pravno-zakonskog pokrića, pod utjecajem tradicije i običaja; etničko čišćenje i tzv. humano preseljenje naroda također su oblici segregacije. Što se Bosne i Hercegovine tiče, sve je već viđeno. Zapravo, ovdje je *«vrlo značajno i 'moderno' insistirati na međusobnim razlikama, tvrdeći kako ništa zajedničko nije moguće – ni jezik, ni škole, ni razredi, ni nastavni planovi i programi, ni zakoni, ni institucije, ni mediji, ni 'hava', ni (logično?!) prostor/teritorij i tako redom. Takva su razmišljanja i djelovanja kod nas, ponovimo i ne zaboravimo(!), već tradicionalno isprobana. Intenzitet im jest oscilirao, ali je to znalo ići dotle da se na ugroženost 'poziva' i u smislu: ja sam ugrožen, jer mi ovi drugi, evo, ne daju da ih (i dalje i više) ugrožavam.»*¹⁶

Separatizam je društveni pokret za odvajanjem jedne grupe od šire zajednice, bilo u svrhu priključenja drugoj zajednici ili potpunog osamostaljenja; najvažniji i danas tipičan oblik je separatizam koji se pojavljuje kao politički pokret određene nacionalne, etničke, jezičke i sl. grupe za postizanje određenog stepena autonomije ili potpuno odvajanje od postojeće države; separatizam se najčešće susreće u višenacionalnim državama, i to kao pokret pojedinih nacija ili nacionalnih manjina; zavisno od konkretnih uvjeta biraju se oblik i sredstva ostvarivanja separatističkog cilja. A secesionizam je tendencija za odcjepljenjem dijela

¹⁶ Hanka Vajzović, *Jezik i nacionalni identitet*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2008., str. 148

teritorija od države s ciljem osnivanja samostalne države ili pripojenja drugoj, susjednoj državi.¹⁷

Više je načina ugrožavanja i individualnog i grupnog identiteta. Naravno, univerzalni je indoktrinacija, koju provode različiti subjekti i različitim sredstvima. A opće je poznato da je indoktrinacija organizirano i intenzivno nastojanje da pojedinac ili šira populacija internalizira obrazac mišljenja i ideološke standarde. Ona je važan element vlasti i borbe za vlast ili duhovni autoritet i efikasna je forma zarobljavanja ili svođenja čovjeka od autonomnog subjekta na jedinku s kojom se manipulira u željenom pravcu. A «*kad su sve saznanjne mogućnosti tako strašno blokirane za račun jedne jedine, sigurno je da su i mogućnosti praktičnog ponašanja veoma sužene; pojedincima naviknutim da misle tuđom glavom nije teško da se i ponašaju onako kako ta glava zapoveda, osobito ako je glavonja moćan i autoritativan.*»¹⁸ Pored niza načina provođenja indoktrinacije, izdvaja se posebno jedno «sredstvo» - mediji. Uz iznimno važnu univerzalističku ulogu medija u humanističkom profiliranju javnog mišljenja, u realnosti, poznata je uloga medija i u tzv. proizvodnji saglasnosti. To se posebno događa kada su mediji u funkciji onoga ko donosi odluke te odlučuje i o tome šta i kako treba objavljivati.

Umjesto zaključka, doima se sasvim umjesnim, a u kontekstu složenosti stanja individualnog i grupnih identiteta u Bosni i Hercegovini (i okruženju), insistirati na otvaranju široke znanstvene, sigurnosne i stručne rasprave o tome kakvo je stanje u oblasti:

- *zaštite života, ustavnih prava i sloboda i lične sigurnosti građana;*
- *zaštite neovisnosti i teritorijalnog integriteta na osnovi ravnopravnosti država i naroda;*
- *zaštite demokratije i ljudskih prava, zaštite civilnih i ljudskih prava;*
- *zaštite prava naroda, religijskih skupina i nacionalnih manjina;*
- *zaštite moralnih i obiteljskih vrijednosti i kontinuirano obezbjeđivanje društvenog ambijenta za stvaranje materijalne dobrobiti i općeg prosperiteta*

a u vezi:

1. *prijetnji kao posljedice deprecijacije povijesti*
2. *prijetnje koje proizlaze kao posljedica političkih aktivnosti protiv pojedinca - građanina*
3. *prijetnji koje proizlaze iz borbe za kontrolu u državnim institucijama po etničkom principu*
4. *prijetnji koje proizlaze iz vođenja vanjske politike države.*

¹⁷ O društvenoj diskriminaciji, separatizmu, segregaciji i secesionizmu vidi šire u: Spaić Vedrala -Vrkaš, Kukoč Mislav, Bašić Slavica, *Interdisciplinarni rječnik (Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju)*, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Zagreb, 2001.

¹⁸ Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2008., str. 146

Literatura:

1. Mirsad D. Abazović, *Ogledi o bosanskohercegovačkoj zbilji*, DES, Sarajevo, 2008.
2. Urs Altermatt, *Etnonacionalizam u Evropi - Svjetionik Sarajevo*, JEŽ - Printing & Publishing House, Sarajevo, 1997.
3. Dr. Ivan Cvitković, *Sociologija spoznaje*, DES, Sarajevo, 2001.
4. Ivan Cvitković, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini – Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis d.o.o., Zagreb-Sarajevo, 2006.
5. Nerzuk Ćurak, *Geopolitika ka sudbina – slučaj Bosna*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2002.
6. Miroslav Krleža, *O religiji*, Oslobođenje, Sarajevo; Mladost, Zagreb, 1982.
7. Eugen Lemberg, *Nacionalizam I i II*, Knjiga I, Reinbeck bei Hamburg, 1967.
8. Amin Maluf, *Ubilački identitet*, Paideia, Beograd, 2003.
9. Aleksandar Molnar, *Narod, nacija i rasa*, Beogradski krug i Akapit, Beograd, 1997.
10. Asim Mujkić, *Mi, građani etnopolisa*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
11. Đuro Šušnjić, *Religije II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.
12. Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2008.
13. Stipe Šušar, *Svi naši nacionalizmi*, Biblioteka Posebna izdanja, Valjevo, 1986.
14. Hanka Vajzović, *Jezik i nacionalni identitet*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2008.

Ostalo:

1. Spaić Vedrana -Vrkaš, Kukoč Mislav, Bašić Slavica, *Interdisciplinarni rječnik (Obrazovanje za ljudska prava i demokratiju)*, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Zagreb, 2001.
2. Bosanskohercegovački nezavisni dnevnik «Oslobođenje», godina LXV, broj 22.196, Sarajevo, 23. oktobra 2008., podlistak KUN

Obavještajna analiza

Ramo MASLEŠA – *Univerzitet u Sarajevu*

Maid PAJEVIĆ – *Obavještajno-sigurnosna agencija BiH*

Sažetak

U cilju da dođemo do jasnije spoznaje o tome šta je obavještajna analiza, izučili smo veći broj radova i izdiferencirali stavove određenog broja autora koji su dali značajan doprinos u kreiranju, poboljšanju i jačanju ove discipline, koja je dala važan doprinos u jačanju funkcionalnosti obavještajne službe, a time i značajan obol na pravovremenom informiranju o sigurnosnim izazovima na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. Otuda i opredjeljenje da kroz analitičko-teorijski pristup valoriziramo fenomen obavještajne analize, pručavajući problem njenog semantičkog značenja, te osnove klasificiranja, fenomenologiju, te prirodu i ulogu u obavještajnom procesu. Prezentirali smo organizaciju i funkcionisanje modela analitičkog procesa, te identifikaciju zapreka koje umanjuju kvalitet analize. Krucijalno je pitanje, šta kreatori politike očekuju od obavještajne analize, a šta ne očekuju, te koje su ključne i zakonom definirane kompetencije obavještajnih analitičara da bi mogli udovoljiti zahtjevima kreatorima politike. U svjetlu nadolazećih tranzicijskih procesa, problemi koji su u radu identifikovani i valorizirani ukazuju na implikacije u radu menadžmenta, kao i na upravljanje, usmjeravanje i sprovođenje analitičkog obavještajnog procesa. S tim u vezi, elaborirali smo set preporuka koje mogu poboljšati unaprijeđivanju, standardizaciji i profesionalizaciji obavještajne službe, a analogno tome stvoriti pretpostavke za efektivnije i efikasnije djelovanje na obavještajnom području.

Ključne riječi

obavještajna služba, obavještajna analiza, analitički proces, sigurnost.

U pojmovnom i znanstveno-prakseološkom području postoje evidentne poteškoće u samom definiranju obavještajne analize osobito što se analitičkom metodom vrši „sadržajno analiziranje i sintetiziranje brojnih podataka u cijelovite studije, presjeke, osvrte, biltene, izvještaje i slično, koji se dostavljaju centralama i preko istih odgovarajućim korisnicima. Da bi se održao odgovarajući kontinuitet i intenzitet u radu obavještajnih službi, sve one nastoje da planski, ofanzivno i timskim radom obezbijede potrebnu i kvalitetnu operativno-analitičku podršku i praćenje, što omogućava da se sa vrha obavještajne rukovodne piramide uspješno usmjeravaju i prate predviđene obavještaje aktivnosti.“ (Masleša, 2001, str.241) U Obavještajnoj zajednici SAD-a analiza se definiše višestruko i obuhvaća spektar stilova, nivoa i potrošača (Treverton i Gobbard, 2007, str.xi). Obavještajnu analizu Johnston (2005, str.4) definiše kao „primjenu individualnih i kolektivnih spoznajnih metoda za procjenjivanje podataka i test hipoteza u tajnom socio-kulturnom kontekstu“. S druge strane, obavještajna analiza implicira „fundamentalno mentalni proces, ali razumijevanje ovog procesa ometa nedostatak svjesne spoznaje o radu našeg vlastitog uma“ (Heuer, 1990, str.1). Također, analiza je proces transformacije djelića obavještajne informacije koji su prikupljeni na bilo koji način u nešto što će biti korisno za kreatora politike i vojne komandante. Razultat, ili „obavještajni proizvod“ može biti u obliku kratkog memoranduma, detaljnih formalnih izvještaja, brifinga ili bilo kojeg drugog načina prezentovanja informacije (Shulsky i Schmitt, 2002, str.41).

Prema tome obavještajna analiza rezultira relevantnim obavještajnim proizvodom, koji karakteriše tačnost, sažetost, jasnoća i blagovremenost, na temelju kojeg se omogućavaju „eksternim korisnicima“ (nacionalnim vođama, vojnom kadru i sl.) da kreiraju odluke u skladu sa nacionalno-sigurnosnom strategijom.

Pojedini autori preferiraju obavještajnu analizu kao umjetničku formu za razliku od drugih koji apostrofiraju vrijednost struktuiranog, naučnog pristupa procjeni obavještajnih problema. Analitički pristupi obavještajnim problemima mogu se podijeliti na dvije kategorije i to: kvalitativnu i kvantitativnu. Kvalitativna analiza pokušava da odgovori na pitanja ili riješi probleme koji se ne mogu lako rašlaniti na kvantitativne varijable. Kvalitativna analiza se zbog toga najčešće koristi u političke vojne i upozoravajuće informacije. Kvantitativna analiza, koja koristi varijable koje je lakše izmjeriti, pokušava da riješi naučne ili tehničke obavještajne probleme. Međutim, kvalitativna analiza obavještajnih informacija, ako se pažljivo izvede, zasigurno osigurava informaciju koja je najkorisnija kreatorima politike („policymakers“) (Betts,1980, str.119; Folker, 2000, str. 1)

Jedan broj analitičara vrlo često primjenjuju strukturalne metode na kvalitativnu obavještajnu analizu, međutim tradicionalni pristup u rješavanju kvalitativnih obavještajnih problema je nestruktuiran (Hammond, 1983, str.10, Folker, 2000, str.1), tako da niti jedno istraživanje autorima ovog teksta nije dalo znanstvene rezultate da li upotreba struktuiranih metodologija poboljšava kvalitativnu obavještajnu analizu. Obavještajni analitičari koji koriste nestruktuirane metode kvalitativne analize tvrde da struktuirane metode preusko definišu problem i ignorišu činjenice koje se ne mogu izmjeriti. Oni naglašavaju da intuitivni pristup („intuitive approach“) osigurava najbolje rezultate. S druge strane, analitičari koji koriste struktuirane metode kvalitativne analize intuitivno vjeruju da struktuirane metode osiguravaju pouzdane, razumljivije i tačnije nalaze (Brei, 1996, str.1-2; Folker, 2000, str.1)

Autori Giacomello i Eriksson (2008, str.7-8) su razradili i elaborirali dihotomiju nivoa obavještajne analize, na bazi Müller-Wille-a (2004) promišljanja ovog fenomena, i prezentirali taktični, operativni i strateški nivo obavještajne analize.

Tabela br.1.

Nivoi analize	Ključni akteri (faktori)	Tipovi informacija	Značajni pristupi
Taktična	Specijalne operativne snage, djelokrug agenata, humanitarni radnici, itd.	Neobrađene informacije, lokacija meta i odbrane, prevencija kriminaliteta	Pragmatizam, Procjena prijetnje, kognitivne teorije
Operativna	Generali, srednji-nivo birokrata, diplomate, poduzetnici, itd.	Fokusiranje događaja, krucijalne odluke	Politička analiza, Procjena prijetnje Kognitivne teorije
Strategijska	Donosioci odluka, kabineti, prmijeri, dugoročni planovi	Traženje smisla strukturalnih promjena, dugoročne tendencije, razvijanje pouzdanih indeksa	Strateške studije, „Soft“, Konstruktivizam, Kognitivne teorije

Giacomello, G. and Eriksson, J. (2008, Mart) "Intelligence Studies and the Need for Theory: Strategic and Intellectual Challenges" *Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual convention, bridging multiple divides, Hilton San Francisco, SAN FRANCISCO, CA, USA*, p.7-8; Müller-Wille, B. (2004) "For our eyes only? Shaping an intelligence community within the EU", Occasional Paper 50 January, Paris: EU Institute for Security Studies.

Uspješna analiza daje vrijednost obavještajnoj informaciji, institucionalnom znanju, obavještajnim profesionalcima, procesu, i instituciji ili samoj jedinici. Uspješni analitičari su oni čiji rad, kada je god to moguće dostignu nivo rasuđivanja ili procjene. Stoga rizici analitičara su pažljivo izračunati, jer se uspješni analitičari oslanjaju na kritičko razmišljanje. Uspješni analitičari se ne odlučuju za prvi odgovor koji njihova analiza otkrije. Oni koriste rigorozne metode kako bi prodrli iza očitih zaključaka. Ali, tendencije prema aroganciji u analizi primjećivanja trendova („trend-spotting analysis“) su pomješani sa samosvjesnosti o pristrasnoću, pretpostavkama, prednostima i manama. I što je najvažnije uspješni analitičari sarađuju u svakoj prilici. Takve mjere osiguravaju da analitički rezultati, iako kontradiktorni, ostanu bazirani u realnosti. (Moore i Krizan, 2003, str.102).

Svrha obavještajne analize je da donosiocima odluka, obezbijedi relevantne informacije o određenom cilju. Često obavještajna analiza uključuje procjenu vjerovatnoće nekog mogućeg razultata, s osvrtnom na mnoge mogućnosti u posebnom scenariju. Ova funkcija ne bi se trebala mješati sa predviđanjem, jer niko ustvari ne može predvidjeti budućnost. Ali obavještajna analiza uključuje odgovarajuće prognoze, koje zahtjevaju otvoreni iskaz analitičara o stepenu povjerenja koje se ima prema određenim procjenama, baziranim na određenom setu jasnih činjenica ili pretpostavki (Dearth, 1995, str. 25, Krizan, 1999, str. 29). Različiti nivoi analize razultiraju odgovarajućim zaključcima koji se mogu pratiti na tzv. Obavještajnom lancu ishrane ("Intelligence Food Chain") Ovaj koncept ilustriran na sljedećoj tabeli se može jednako primjeniti na vladino i poslovno obavještavanje (Davis, 1995, str. 6; Krizan, 1999, str. 29).

Table 9: „Obavještajni lanac ishrane“ („The Intelligence Food Chain“) adaptirano iz Davis, „Analytic Tradecraft“

Činjenice (Facts) – provjerena informacija koja se odnosi na neko obavještajno pitanje na primjer: događaji, izmjerene karakteristike)
Pronalasci (Findings) – ekspertno znanje bazirano na organizovanoj informaciji koja pokazuje, na primjer, šta je u porastu, smanjenju, promjeni, i kakav oblik poprima.
Prognoze (Forecasts) – procjene bazirane na činjenicama i pronalascima i odbranjene pouzdanim i jasnim argumentima.
Vidovitost (Fortunetelling) – neadekvatno objašnjeni i odbranjeni argumenti.

Obavještajni analitičari mogu koristiti obavještajni model „lanca ishrane“ („Food Chain model“) kako bi izmjerili svoje pridržavanje rigoroznom analitičkom razmišljanju – koliko daleko će oni ići u svojim analitičkim procjenama i gdje da povuku liniju. Lako upamtljivi model „četiri F minus jedan“ (“Four Fs Minus One”), može poslužiti kao potsjetnik o tome kako primjeniti ovaj kriterij. Kad god obavještajna informacija dozvoljava, i kada korisnikove validne potrebe to zahtjevaju, obavještajni analitičar će proširiti misaoni proces koliko to lanac ishrane dozvoljava, do trećeg stepena (III F), ali ne iza četvrtog. (Krizan, 1999, str.30).

Kako bi se objektivno proizvela obavještajna informacija, analitičar mora primjeniti proces prilagođen prirodi problema. Četiri osnovna tipa rezonovanja mogu se primjeniti na obavještajnu analizu. Indukcija, dedukcija, abdukcija i naučni metod.

1. Proces indukcije („induction“) je proces otkrivanja veza između pojava koje se proučavaju.
2. Dedukcija („Deduktion“) je proces rezonovanja od općih pravila do pojedinačnih slučajeva. Također, dedukcija podrazumjeva skiciranje ili analizu pretpostavki na kojima će se bazirati zaključak (Clauser and Weir, 1975, str.81; Krizan, 1999, str.30).
3. Abdukcija („Abduction“) je proces stvaranja nove hipoteze kako bi se objavili dati dokazi koji otvoreno ne nude poznato rješenje. Ovaj proces se razlikuje od indukcije u tome da dodaje set hipoteza koje su na raspolaganju analitičaru. U induktivnom rezonovanju smatra se da pretpostavljena veza između djelića dokaza već

postoji, i analitičar je samo treba primjetiti i naglasti. U abdukciji, analitičar kreativno stvara hipotezu i onda počne ispitivati da li postojeći dokazi čvrsto vode do novih zaključaka. Posljednji korak, testiranje dokaza je deduktivna inferencija (nešto što se indirektno zaključi iz onoga što se već zna) (Schum, 1987, str.20; Krizan, 1999, str.31)

4. Naučni metod („Scientific Method“) kombinuje deduktivno i induktivno rezonovanje: indukcija se koristi da bi se razvila hipoteza a dedukcija da bi se testirala. U nauci, analitičar dođe do informacija kroz direktno posmatranje subjekta i formuliše hipotezu kako bi objasnio zaključke na koje dokazi ukazuju. Na subjektu se provode testovi kako bi se provjerila validnost hipoteze. Ako eksperimentalni rezultati odgovaraju očekivanim rezultatima, onda je hipoteza validna; a ako ne, onda analitičar mora razviti novu hipotezu i odgovarajuće eksperimentalne metode (Mathams, str.91; Krizan, 1999, str.32).

Među najzastupljenije metode analize Krizan, (1999, str. 33.-34) ubraja:

- **Analiza prilika (Opportunity Analysis).** Ona za zakonodavne službenike identifikuje prilike ili slabosti koje klijentova organizacija može iskoristiti kako bi se unaprijedila politika, kao i opasnosti koje bi mogle uništiti tu politiku. Ona identifikuje institucije, zainteresovane grupe, i ključne vođe u ciljanjoj zemlji ili organizaciji koji podržavaju obavještajne ciljeve klijenta; načine poboljšanja elemenata podrške; izazove pozitivnim elementima, (koji mogu biti umanjeni ili eliminisani); logistiku, finansijske i ostale slabosti (ranjivosti) protivnika; i aktivnosti koje bi se mogle primjeniti kako bi se angažovali izvori i podrška cilju (Davis, 1992, str.v i 7).
- **Linčpin¹ analiza** Linčpin analiza je jedan od načina da se pokaže obavještajnim menadžerima i političkim službenicima također da su svi aspekti uzeti u obzir. Linčpin analiza, živopisan termin za strukturne prognoze, je sigurnosna alatka kojom se smanjuje opasnost od vlastite obavještajne greške kao i od pogrešne interpretacije od strane zakonodavca (policymaker). Na svom minimumu, linčpin vještina promoviše rigorozan pristup kroz mnogobrojne prednacrtnje provjere, koje su navedene ispod. Analitičari je također mogu koristiti kako bi organizovali i procjenili svoj tekst kada se radi o pitanjima visoke nesigurnosti. Menadžerska provjera može koristiti – i koristila je Linčpin standarde kako bi se osiguralo da su tvrdnje u takvim procjenama pouzdane i jasne (Davis, 1995, str.8 i 9).
- **Analogija (Analogy)** zavisi od stvarnih i pretpostavljenih sličnosti između dvije stvari.

Značajan doprinos poboljšanju obavještajne analize dao je Davis (1997) naglašavajući deset analitičkih tematskih jedinica², u kojima je između ostalog prezentirao standardizirane definicije za slijedeće termine: (1) **Činjenica** – potvrđena informacija; nešto za što se

¹ „Linčpin“ je osoba ili stvar koja je najvažnija u nekoj organizaciji ili planu jer sve ovisi o njoj (Oxford Advanced Learners Dictionary, 2007).

² Pregled analitičkih „tradecraft“ zabilježki („A Compendium of Analytic Tradecraft Notes“) sadrži: 1) senzibilitet prema državnim interesima prilikom izrade procjena, 2) pristup i kredibilnost, 3) artikulacija pretpostavki, 4) stanovišta (pogledi), 5) činjenice i porijeklo, 6) analitička ekspertiza, 7) efektivan sažetak, 8) implementacija analize, 9) zaključak i 10) „tradecraft“ i kontaobavještajni rad (Više o tome: Davis, 1997, str. 1-45).

zna da postoji ili da se desilo; (2) **Informacija** – sadržaj više izvještaja, istraživanja i odražavanja na obavještajno pitanje što omogućuje da se vrijednuje vjerovatnoća da je nešto činjenično i time se smanjiva nesigurnost; (3) **Direktna informacija** – informacija koja se odnosi na obavještajno pitanje pojedinosti koje se mogu smatrati činjeničnim zbog prirode izvora (snimanje, presretanja (razgovora), opservacije); (4) **Indirektna informacija** – informacija koja se odnosi na obavještajno pitanje pojedinosti koje mogu ali i ne moraju biti činjenične zbog nekih sumnji u pouzdanost izvora, izvor neme direktan pristup ili je složen karakter (nekonkretan) sadržaja (priče „rekla kazala“ iz prikrivenih izvora ili izvještaja lokalnih medija); (5) **Otkrivanje** – opisivanje načina na koji se stekla informacija, a kako bi se pomoglo u evaluiranju vjerovatnoće da je sadržaj činjeničan; (6) **Podaci** – organizirane informacije koje daju kontekst za evaluiranje vjerovatnoće činjeničnosti“ (Davis, 1997, str.18).

Analitičari u obavještajnoj službi, nastojeći da daju čvrste procjene, uvijek su pred izazovom koji dolazi iz složenosti pitanja kojima se bave i zahtjeva koji im se postavljaju za trajnost i opseg rezultata. Obavještajna analiza je „fundamentalno mentalni proces, ali razumijevanje ovog procesa ometa nedostatak svjesne spoznaje o radu našeg vlastitog uma“. Kad govorimo o poboljšanju obavještajne analize, obično mislimo na kvalitet pisanja, vrste analitičkih produkata, odnose između obavještajnih analitičara i korisnika, ili organizaciju analitičkog procesa. Malo se pažnje poklanja poboljšanju toga kako analitičari misle. Tri su bitne odrednice u vezi sa analitičkim razmišljanjem, a one se odnose na to da je analitičko razmišljanje vještina, kao što je tesarstvo ili vožnja automobila; redovan rad povećava izdržljivost, ali ne poboljšava tehniku bez stručnog vođenja i ključ uspješnog učenja je motivacija. (Heuer, 1999, str.1-2). Zamke koje ljudski mentalni proces postavlja analitičarima ne mogu biti eliminirane; one su dio analitičara. Ono što se može učiniti je da se ljudi obuču kako da traže i prepoznaju ove mentalne prepreke, i kako da izrade postupke namjenjene da ih ublaže (Hener, 1999).

Polazeći od navedenog, Watanabe, (1997, str.45-47) je primjetio navalu “novog načina razmišljanja” o ovoj problematici. Iako je ovaj novi način razmišljanja dobronamjeran i pronicljiv, kao što je i novo razmišljanje, ipak pretežno dolazi od starijih menadžera, a ne od analitičara i ostalih mladih službenika na srednjim nivoima. Međutim, navedeni autor je oštar kritičar ideja koje su prezentirane u konceptu predstavljen kao “novi način razmišljanja” (“Tradecraftu 2000”³). Većina navedenih ideja je samo puki povratak osnovama rada CIA-e odnosno Direktorata za Obavještajne poslove. Shodno tome, istakao je opći vodič, sastavljen od petnaest aksioma, ka profesionalnom ponašanju analitičara u svakodnevnom radu. Mada mnogi od predočenih aksioma nisu službeno usvojeni, ipak ističemo njihovu naučno-teorijsku dimenziju i praktičnu upotrebljivost: (1) Vjeruj u svoje profesionalne odluke; (2) Budite agresivni, i ne bojte se grešaka; (3) Bolje je praviti greške, nego biti u krivu; (4) Izbjegnite efekat ogledala po svaku cijenu⁴; (5) Obavještajna informacija nema vrijednosti ako nije prosljeđena; (6) Koordinacija je neophodna, ali nemojte se zadovoljiti

³ Značajni primjeri su obavezni kurs zvan “Tradecraft 2000” i objavljivanje teksta “Obavještajne promjene u analitičkom poslu u CIA-inom Direktoratu za Obavještajne poslove.” Jack Davis „Intelligence Changes in Analytic Tradecraft in CIA“ (CIAPES ICATCIADI-9504), April 1995.

⁴ Efekat ogledala – prebacivanje vaših misaonih procesa i sistema vrijednosti na nekoga drugog – jeste jedan od najvećih prijetnji objektivnoj analizi obavještajnih informacija.

najtanjom zajedničkom odrednicom⁵; (7) Kada se svako slaže u vezi nekog pitanja, nešto vjerovatno nije u redu; (8) Korisnika nije briga koliko znate, samo mu recite ono što je važno; (9) Izgled izvještaja nikada nije važniji od sadržaja; (10) Uporno nastavljajte skupljanje informacija koje su vam potrebne; (11) Ne uzimajte posao lektora previše ozbiljno (12) Upoznajte ljude u vašoj zajednici koji rade isti posao i često razgovarajte sa njima; (13) Nikada ne dopustite da vam karijera bude važnija od posla; (13) Biti obavještajni analitičar nije takmičenje u popularnosti⁶; (14) Nemojte shvatati svoj posao – a ni sebe – previše ozbiljno⁷.

S tim u vezi, principi Kenta za obavještajnu analizu su prezentirani u Programu za karijeru analitičara (The Career Analyst Program- CAP): (1) Intelektualna strogost; (2) Svjesni pokušaji za izbjegavanje pristrasnosti; (3) Dobrovoljno razmatrati druge odluke; (4) Kolektivna odgovornost za odluke; (5) Jezička tačnost; (6) Sistematsko korištenje eksternih eksperata („as a Check on In-House Blinders“); (7) Iskren pristup nedostacima (manama) i učenje iz grešaka; (8) Pažljivost i fokus na zabrinutost kreatora politike; (9) Nikad se ne baviti političkim planovima (Marrin, 2003, str. 630-631).

Johnston (2005) ističe da su u literaturi uočljivi trendovi da se obavještajna analiza razdvaja na alate i tehnike i kognitivne procese. Međutim, pojedini autori prepoznaju alate i tehnike analize kao spoznajne procese u njima samima i protive se da se isti stavljaju u različite kategorije. Dok drugi autori shvataju obavještajnu analizu kao esencijalni individualni spoznajni proces ili procese. Bitne iskorake na ovom polju, dao je Johnston (2005) koji se fokusirao na identificiranje i opis uslova i varijabli, koje negativno utiču na obavještajnu analizu, u cilju da razvije relativnu i primjenjivu teoriju, te da identifikuje područja u kojima strategije poboljšavaju efektivnije izvođenje obavještajne analize. Mnogi autori ističu činjenicu da obavještajne organizacije prepoznaju potrebu poboljšanja ovih izvođenja i da je to moguće izvesti na području obavještajne analize pomoću koherentnih naučnih disciplina. Prvi korak u tranziciji jeste identifikacija i opisivanje izvođačkih propusta i nedostataka tzv. „Performance gaps“, koje se definišu kao razlike ili distance između idealnih odnosno savršenih organizacionih izvođenja i aktuelnog organizacionog izvođenja. U ovom slučaju, idealno izvođenje uključuje: kompletan set podataka, tačnost izvještavanja i sposobnost izbjegavanja strateških, operativnih i taktičkih iznenađenja. Jednom identifikovani nedostaci će pomoći uvođenje poboljšanja kod izvođenja u smislu sistematskih metoda i mjera koje vode efektivnim rezultatima odnosno da unaprijedi istraživanje prema kreiranju obavještajnih organizacija kako bi bile efektivnije. U tom kontekstu, Johnston (2005, str.9-30) je primjenom antropološke metodologije (intervju, direktnie i pojedinačne opservacije, fokus grupe) došao do slijedećih značajnih nalaza: problem predrasude, prob-

⁵ Mi saradivamo kako bi osigurali korporativni proizvod i kako bi razmotrili značajnu ekspertizu drugih. Istinske razlike u mišljenju analitičara se dešavaju. Ako mislite da ste u pravu, i koordinator se ne složi s tim, navedite tu razliku u mišljenju u izvještajima i koristite fusnote, ako je potrebno. Ali nikada ne razblaživajte vašu procjenu na najmanju zajedničku odrednicu, samo kako biste postigli koordinaciju.

⁶ Neke od vaših procjena mogu biti nepopularne ili neželjene, posebno od strane donositelja odluka koji ne žele vidjeti informacije suprotne njihovim ciljevima. Također, nećete imati mnogo prijatelja prilikom procesa koordinacije rada. Ali vaš posao je da ostanete dosljedni istini.

⁷ Sudbina svijeta ne sjedi na vašim ramenima. Također, uvijek će biti više posla nego što je vremena da se taj posao obavi. Morate staviti stvari u perspektivu. Ne budite ovisnik o radu, sjetite se da brinete o sebi i o svojoj porodici. Vi radite svoj posao, ne vodite rat.

lem tajnosti i efikasnosti, vremensko ograničenje u radu, fokus na trenutnoj produkciji, problem nagrađivanja i podsticanja, vještina „tradercraft“ protiv naučne metodologije (odnosno u obavještajnoj zajednici, kulturi, mitologiji, i literaturi postavljen je fokus na obavještajne „operacije“, prije nego na obavještajnu „analizu“). Zatim, potvrda predrasuda, normi, i tabua, problem analitičkog identitet⁸ i analitičke obuke.

Analitičari mogu koristiti jednostavne mentalne alatke da povećaju svoju sposobnost za obavljanje analitičkih zadataka. Ove alatke pomažu da se savladaju ograničenja u ljudskoj mentalnoj mašineriji za percepciju, memoriju i inferenciju: „1) Ispitivanje pretpostavki, 2) Analiza senzitivnosti, 3) Identificirati alternativne modele, 4) Čuvati se slika u ogledalu, 5) Vidjeti različita gledišta, 6) Razmišljanje unazad, 7) Kristalna kugla, 8) Igranje uloge, 9) Đavolov advokat, 10) Prepoznati kada treba promijeniti mišljenje, 11) Učenje iz iznenađenja, 12) Strateške pretpostavke protiv taktičkih indikatora, 13) Podsticanje kreativnog mišljenja, 14) Odložena prosudba, 15) Kvantitet vodi kvalitetu, 16) Bez samo-postavljenih ograničenja, 17) Unakrsno sazrijevanje ideja, 18) Evaluacija ideje „(Vidi: Heuer, 1999, str.69-78).

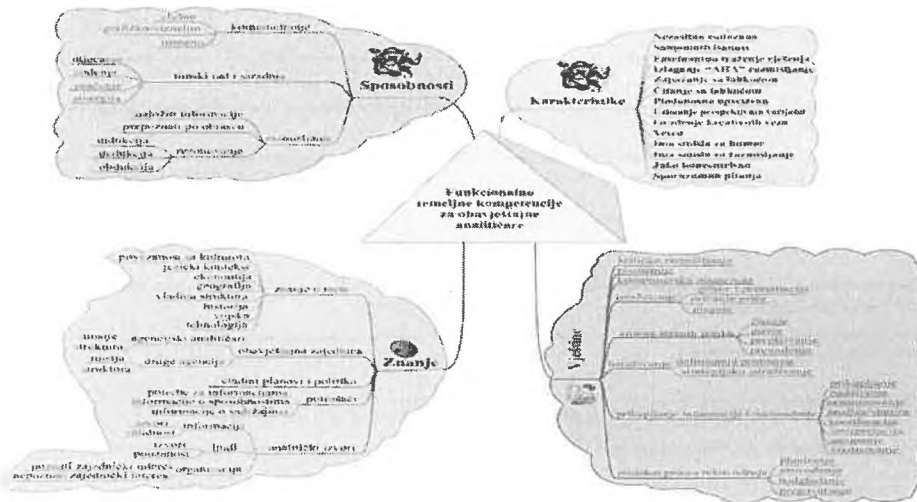
Postoje četiri nivoa obavještajne analize: opisna (descriptive), objašnjavajuća (explanatory), interpretacijska (interpretive) i procjenjivačka (estimative), ali se postavlja krucijalno pitanje koje se odnosi na nosioce realizacije pomenutih nivoa odnosno ko može izvršavati navedene nivoe, uzimajući u obzir činjenicu da svi analitičari nisu opremljeni sa istim sposobnostima, vještinama i znanjem. Razlike u prirodi talenta, treningu i iskustvu, takođe znači da su neki analitičari više predodređeni za određene nivoe analize nego drugi. Određivanje analitičkog rada primjereno njegovom znanju, vještinama i sposobnostima može samo poboljšati uspješnost obavještajnog djelovanja (DeValk, 2005, Moore, 2005, Masleša i Pajević, 2007) U tom kontekstu Krizan (1999, str. 29) pojašnjava da analiza nije samo reorganizacija podataka i informacija u novom formatu. U najmanju ruku, analiza treba potpuno *opisati* pojavu unutar proučavanja, vodeći računa o svim relevantnim varijablama. Naredni visoki nivo analize, temeljito objašnjava pojavu koja je dobijena, temeljno interpretira značajnosti i efekte pojave, i sve njene elemente u cijelini. Idealno, analiza može uspješno prevazići opisne i objašnjavajuće nivoe, te dostići sintezu i efektivno ubjeđivanje, koje se često naziva „procjenom“ (Vidi: Pajević, 2007, str.105-107).

Sredinom 1980-ih, autor Frost napisao je da analitičari trebaju imati a) mnogo interesa, b) razvijenu sposobnost istraživanja, c) korisno prethodno iskustvo, d) intelektualnu radoznalost, e) brzi prihvat informacija, f) precizno sjecanje ili povratak datim informacijama, g) žilavost/otpornost, h) volju i mogućnost donošenja sudova/zaključaka, i) razvijenu sposobnost pisanja, j) sposobnost u govornom dostavljanju informacija, k) poticaj i samoupravljanje, l) dobra interakcija s drugim ljudima, i m) disciplinovana intelektualna hrabrost. U 1998.godini Fedaralni istražni biro (FBI) je razvio listu »osnovnih sposobnosti« za analitičare koje uključuju analizu, procjenu, istraživanje, pisanu komunikaciju govornu komunikaciju, poznavanje rada na kompjuteru, profesionalizam/odnos s drugima, fleksibilnost/ prilagodavanje, mogućnost učenja, inicijativa/motivacija, organizacija, planiranje i određivanje

⁸ Većina analitičara o svoju profesiju doživljava na način da je opisuju ka proces analize prije nego aktuelnu profesiju. Nažalost mali broj analitičara definiše svoj posao kao obavještajnu analizu tj. disciplina sa vlastitim identitetom, epistemologijom (spoznajom) i istraživačkom tradicijom.

prioriteta, znanje trenutnih dešavanja, i sposobnost obučavanja drugih. (IALEIA, 2004 str.14-15) Predhodno predstavljene kompetencije iz 1980-tih i 1990-tih bi bilo korisno valorizirati i uporediti sa funkcionalnim suštinskim kompetencijama za obavještajne analitičare koji su kreirani u 21. stoljeću, kao na primjer slikovni prikaz čiji su autori Moore and Krizan (2003, str.96).

Slika br. 1.

Moore, T.D. and Krizan, L. (2005) "Species of Competencies for Intelligence Analysis." str.96. In *JMIC (2003, May) Bringing Intelligence about: Practitioners Reflect on Best Practices*.

Obavještajni analitičar mora istovremeno misliti u okviru pet različitih "svjetova" – svijet potrošača, svijet discipline, predmet-okruženje, izvore i na sebe samog. Pored toga, on treba razumjeti svaki od ovih svjetova jednako dobro, te u svakom trenutku konstantno prikupljati nove informacije i ažurirati svoje razumjevanje. Analitičaru su potrebni različiti izvori informacija, različiti načini organizacije tih informacija i različite vrste uvida u te informacije iz svakog od navedenih "svjetova". Također, neophodno je njegovo znanje za upravljanje širokim dijapazonom informacija. Obavještajni proizvod, kojeg analitičar dostavlja mora kombinovati sa uvidom iz svakog svijeta, čiji će rezultat biti sadržajno i ispravno rezonovana procjena. Ono što slijedi je opis svakog od svjetova, a to se često zove mentalni model i završava sa načinom na koji ih analitičar kombinuje u završni proizvod (Johnson, 2003b; Taylor, 2005).

Tabela 2.

Stara analiza	Analiza 21 stoljeća
Oprezna i brižljiva	Agresivna, puna samopouzdanja i hrabra
Bazirana na činjenicama	Intuitivna
Bazirana na konkretnosti / realnosti	Bogata metaforom
Bazirana na linearnosti / trendu	Kompleksna
Bazirana na struci	Usmjerena, obuhvatna, raznovrsna
Hijerarhijska	Saradnička
Bazirana na predhodnim slučajevima	Nije bazirana na predhodnim slučajevima
Najgori slučaj / fokusirana na upozorenja	Oportunistička/ optimistična
Bazirana na tekstu	Bogata slikama
Nepriistrasna / neutralna	Vođena potrošačkim interesima/ relevantna za politiku

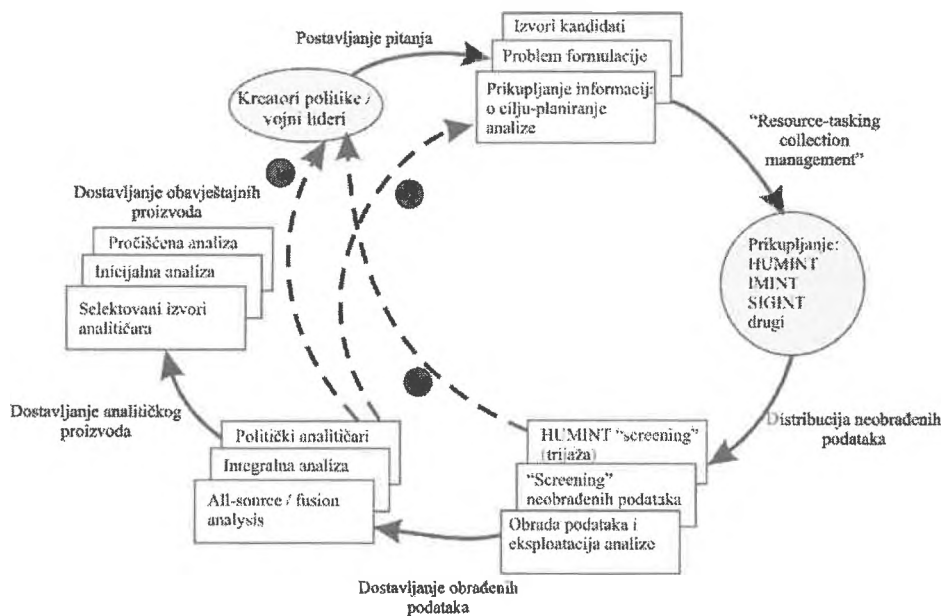
Carmen A.C. (2006) "Šta učiniti kada se tradicionalni model sruši". str.421-422, u George, Z.,R. i Kline D.,R. *Obavještajna djelatnost i nacionalna sigurnosna strategija*. Rowman i Littlefield Publishers, INS

Tradicionalno, proces analiziranja potencijalnog udara ili stvarnog napada može biti podijeljen na četiri opća koraka: (1) Otkrivanje (Detection), ili opažanje činjenice da je napad u toku. Očigledno, ako meta ne zna da je pod napadom, nije u mogućnosti da odgovori na napad; (2) Lokalizacija (Localization) je otkrivanje mjesta napadača, i pravca u kojem on želi ići; opet prije nego što se odgovori na napad, mora se znati gdje poslati odbrambene snage. (3) Identifikacija (Identification) znači određivanje ko je protivnik, tako da se zna koji je najbolji odgovor. Svaki potencijalni protivnik, ima svoje prednosti, mane i ograničenja u akciji. Koraci potrebni za odgovarajući odnos sa, recimo, Libijom će biti drugačiji od onih za odnos s Kinom; (4) Procjena (Assessment) se odnosi na korake koji se preduzmu kako bi se razumjela protivnikova strategija, taktika, i slabosti, tako da im se može suprotstaviti na najefektivni način (Berkowitz and Godman, 2000, str.110-123).

Analiza u američkoj obavještajnoj zajednici je definitivno množina. Jedna vrsta analize ne odgovara svim problemima, Slika 2.1. ilustrira višeslojne komponente analitičkog kruga koji su u upotrebi danas. Kanonski (osnovni) krug je obično počinjao sa kreatorima politike i vojnim vođama, čiji bi se zahtjevi preoblikovali u konkretne zadatke za obavještajnu zajednicu, koja to implementira kroz plansko prikupljanje informacija o cilju i kroz analizu. Prikupljene informacije se obrađuju na raznim nivoima, te konačno uključuju u sveopću analizu, koja se ponovo dostavlja kreatorima politike i vojnim vođama. Kao što figura pokazuje ciklus pravi instiktivnu razliku između obavještajnih izvora i analitičkih procesa koji se koriste kako bi se neobrađeni podaci od raznih izvora preradili u obavještajne izvore. Isprekidana linija znači da se ciklus može skratiti a često i jeste. Informacija na raznim

nivoima, uključujući neobrađene informacije često dođe do kreatora politike. U nekim slučajevima što je ilustrirano isprekidanom linijom „A“ obrada prikupljenih informacija može uveliko biti unaprijed automatizovana, bez ikakve osobe prisutne za vrijeme kolekcije. U takvim slučajevima prvi nivo „obrade“ je u stvari komunikacija između dva kompjuterska sistema ili mreže. To je ono što jedan praktičar naziva proizvodnjom „željenih tačaka udara“ („DMPI – desired mean points of impact“) za oružane ciljeve. Koordinate cilja u takvim slučajevima se direktno prebacuju u avionsku kabinu ili automatizovano vozilo (te u takvim slučajevima i otkrivanje i napad su automatizovani). Ovakav pristup je kontrast analitičkom krugu koji se koristio 1990-ih i koji je gotovo uvijek imao tri vrste analize tehničku analizu obrade („technical processing analysis“), jednodisciplinarnu analizu („single discipline analysis“) i analizu svih izvora (All-source analysis“). U svakom slučaju ako je razlika između jednodisciplinarnu analizu i analizu svih izvora ikada imala smisla, tehnološke promjene i promjene u prijetnjama su gotovo izbrisale tu razliku. Ono što analiza svih izvora proizvede, kao što su predmeti za dnevno obraćanje predsjednika, često su proizvodi bazirani na jednom izvoru i to u tome što nova informacija dolazi iz jednog obavještajnog izvora iako analitičari nastoje da tu novu informaciju stave u postojeći kontekst (Trenton i Gabbord, 2008, str.3).

Slika br. 2

Slika 2.1. (RAND TR293-2.1) Trenton, F.G. and Gabbord B.C. (2008). „Assessing the Trajectory of Intelligence Analysis“, Tehnical Report, RAND, str.4

Lista provjera za analitičare koja sažima smjernice za manevriranje kroz minska polja na koja se nailazi dok se prolazi kroz analitički proces. Praćenje smjernica će pomoći analitičarima da se zaštite od greške koja se može izbjeći i poboljšati njihove izgleda da naprave

prave poteze. Diskusija je organizirana oko šest ključnih koraka u analitičkom procesu: definiranje problema, stvaranje hipoteza, sakupljanje informacija, evaluiranje hipoteza, selekcija najvjerojatnije hipoteze, i tekući monitoring novih informacija (Vidi:Heuer, 1999, str.173-185).

Preko 200 analitičkih metoda egzistira većinom na područja van obavještajne djelatnosti, koje su dostupne obavještajnim analitičarima. Međutim samo nekoliko specifičnih metoda na području obavještajne analize se aktivno koristi.⁹ Obavještajnoj analizi nedostaju apicalisti koji su profesionalno osposobljeni u procesu korištenja i objedinjavanja analitičke prakse na obavještajnom području. Poznavanje kako da se primjene metode, selektovanje jedne metode iz više raspoloživih metoda, zatim mjerenje različitih varijabli i sinteza rezultata je prepušteno individualno obavještajnim analitičarima. Nekim analitičarima je stručnost ograničena na secifična samostalna područja i na njihova heuristička vlastita područja djelovanja (koji se koriste u radu nedokazivom spoznajom) (Johnston, R.,2003a).

Zaključak

Obavještajna zajednica obično ne procjenjuje vlastiti rad i često je potrebno propitivanje i kritičko sagledavanje problema na svim nivoima zajednice, što je neophodan uslov za istinsku promjenu, uključujući značajne modifikacije trenutnog načina rada grupe i metodologije obavještajnog istraživanja. Problemi koji su u radu identifikovani ukazuju na negativne implikacije menadžmenta, kao i na upravljanje, usmjeravanje i sprovođenje analize. S obzirom na teškoće inherentne ljudskom procesuiranju kompleksnih informacija, menadžerski obavještajni kadar treba uvažiti sljedeće preporuke:

U ovu grupu mjera inkorporirani su tzv. tradicionalni pristupi: povećanje kvantiteta i kvaliteta podataka i informacija, smjena rukovodećeg kadra analitičkog procesa, brojčano ojačati analitičke direktorate ili jedinice; usavršavanje stranih jezika i edukacija u cilju dizajna kvalitete ekspertize analitičara; vrijednovanje uposlenika u cilju zadržavanja u obavještajnoj službi po osnovu jasno i stručno određenih kriterija; unaprijeđivanje stila pisanja dokumenata, usklađivanje veze između analitičara i potrošača sa posebnim osvrtom na međusobno razumjevanje i modifikiranje vrsta analitičkih produkata u skladu sa potrošačevim potrebama Svaka od ovih mjera ima važnu ulogu, ali analiza je, prije svega, mentalni proces. Tradicionalno, analitičari na svim nivoima posvećuju malo pažnje poboljšanju nači-

⁹ Za usvršavanje obavještajnih analitičkih metoda konsultovati: Clark, R. M. (2004). *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*. CQ Press, Washington, DC.; Heuer, R. J. (1999). *Psychology of Intelligence Analysis*. CIA Center For the Study of Intelligence, Washington, DC.; Johnson, R. (2005). *Analytic Culture in the US Intelligence Community*, Washington DC: Centar for the Study of Intelligence.; Folker, D.R. (2000) *Intelligence Analysis in Theater Joint Intelligence Centers: An Experiment in Applying Structured Methods*, Occasional Paper Number Seven. Washington DC: Joint Military Intelligence College; Krizan, L. (1999) *Intelligence Essentials for Everyone*. Joint Military College Occasional Paper Number Six. Washington DC: Joint Military Intelligence College; Marin, S. (2003) „CIA’s Kent School: Improving Training for New Analysts“. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16(4), str. 609–637; Marrin, S. P. , (2004-03-17) "Improving Intelligence Analysis and its Incorporation into Policymaking: Lessons from the Medical Community" *Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec, Canada* 5.8.2008.god. preuzeto sa http://www.allacademic.com/meta/p73606_index.html. Posebno ističemo posljednjeg autora koji je pisao o tome da obavještajni studenti i praktičari trebaju izučavati medicinsku dijagnozu i prevenciju, kako bi je modifikovali i poboljšali obavještajnu analizu.

na kako misle. „Da bi se prodrlo u srce i dušu problema poboljšanja analize, nužno je bolje razumjeti, uticati, i voditi mentalne procese samih analitičara,“(Heuer. 1999, str.173).

U tom smislu potrebno je podržati analize koje periodično preispituju ključne probleme, sa naglaskom na postupke koji izlažu i elaboriraju alternativna mišljenja. Obrazovati klijente u pogledu ograničenja kao i mogućnostima obavještajne analize; definirati set realističnih očekivanja kao standard prema kome će se prosuđivati analitičke performance. (Heuer. 1999, str.17)

Depolitizacija analize implicira da bi se politika trebala određivati u skladu s obavještajnim informacijama. Međutim, kako kaže bivši analitičar CIA-je David MacMichael, u stvarnosti se često događa obratno: odabrane obavještajne informacije koriste se za opravdavanje već utvrđene politike. "Proces stvaranja obavještajne informacije, prema mojim iskustvima, izrazito je potrošački orijentiran. Drugim riječima, kreatori politike najčešće u glavi imaju već zacrtan plan akcije. Najdraže su im one obavještajne informacije koje podržavaju opciju kojom bi upravo oni željeli krenuti." (Obavještajna analiza u službi politike, 2003).

Polazeći od toga, neophodno je voditi računa o činjenicama i njihovom porijeklu: Biti precizan o tome šta je poznato; Pažljivo načiniti distinkciju između informacije i činjenice; Pažljivo načiniti distinkciju između informacije i procjenjivačkog suda; Uzeti u obzir neovisne kompleksnosti; Uzeti u obzir političku osjetljivost; Uzeti u obzir moguće obmane i izbjegavati koristiti termin "dokaz". (Davis, 1997)

Nefunkcionalne prakse i procesi koji su se razvili u kulturi obavještajne analize su mnogo dublji od klasičnih smetnji koje je naveo Heuer (1999) u svojoj „Psihologiji obavještajne analize“. S obzirom da su individualne smetnje u međusobnom odnosu, usko povezane, i time povećavajući mreže, čiji je rezultat ekstremno nefunkcionalno analitičko ponašanje. Novi problemi i okolnosti traže potpuno drugačiji pristup u: prikupljanju, analizi, obradi i dostavljanju, te u svim procedurama koje ih podržavaju. S tim u vezi, obavještajna zajednica ukoliko se želi efikasno suprotstaviti savremenim sigurnosnim izazovima potrebno je da: Koriguje analitički proces; Potpuno pregledati proces zapošljavanja, obrazovanja, treniranja, i osiguranja profesionalnog razvoja analitičara (uključujući osnovne aspekte mentorskog rada); Efektini mehanizmi saradnje između obavještajnih analitičara i korisnika; Osigurati odgovarajući proces za „dokaz“, validnost i pregled analitičkih proizvoda i usluga; Institucionaliziran proces učenja iz grešaka; Smisleni proces saradnje unutar obavještajne zajednice (Cooper, 2005).

I posljedna paleta preporuka odnosi se na a) Uspostavu osnova za profesiju obavještajnog analitičara u obavještajnoj zajednici; b) obavještajna zajednica mora proširiti mogućnosti analitičara da se konsultuju sa nevladinim ekspertima; c) obavještajna zajednica mora razviti sveopću sigurnost, klasifikaciju, i tehnološke sisteme; d) Što se tiče analitičkog rukovodstva, menadžmenta, i dinamičnosti karijere, potrebno je kreiranje kompatibilnih pravila vezanih za ljudske resurse u cijeloj obavještajnoj zajednici. e) Obavještajna zajednica treba sastaviti zajednički sveobuhvatni program razvoja karijere. Uspješne karijere će motivirati analitičare da ostanu uposleni kao članovi obavještajne zajednice; f) Obavještajna zajednica mora poboljšati, analitičko rukovodstvo i menadžment; g) Identificirana je ključnu potreba za razvojem obrazovnih i trening programa koji neće samo direktno poboljšati

analizu, nego će i profesionalizirati analitičku radnu snagu (The Future of Intelligence Analysis, 2006)

Bibliografija:

- Berkowitz, D., B. and Goodman, E., A. (2000) *Best Truth: Intelligence in the Information Age*. New Haven: Yale University Press.
- Carmen A.C. (2006) "Šta učiniti kada se tradicionalni model sruši". str. 421-422, u George, Z., R. i Kline D., R. *Obavještajna djelatnost i nacionalna sigurnosna strategija*. Rowman i Littlefield Publishers, INS
- Clark, R. M. (2004). *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*. CQ Press, Washington, DC.
- Cooper, J.R. (2005) *Curing analytic pathologies: pathways to improved intelligence analysis*, Center for the Study of Intelligence, Washington, DC.
- Davis, J. (1997, February) "A Compendium of Analytic Tradecraft Notes". CIA, Reprinted with a new Foreword by the Deputy Director for Intelligence, str. 1-45. preuzeto 4.4.2008.god. sa <http://jya.com/cia-notes.htm>
- Folker, D.R. (2000) *Intelligence Analysis in Theater Joint Intelligence Centers: An Experiment in Applying Structured Methods*, Occasional Paper Number Seven. Washington DC: Joint Military Intelligence College.
- Giacomello, G. and Eriksson, J. (2008, Mart) "Intelligence Studies and the Need for Theory: Strategic and Intellectual Challenges" *Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual convention, bridging multiple divides, Hilton San Francisco, SAN FRANCISCO, CA, USA*, pp. 1-20, Preuzeto 18.7.2008.god. sa http://www.allacademic.com/meta/p250540_index.html
- Heuer, R. J. (1999). *Psychology of Intelligence Analysis*. CIA Center For the Study of Intelligence, Washington, DC.
- IALEIA (2004) „Law Enforcement Analytic Standards“, United States Department of Justice, Office of Justice programs, BJA- Bureau of Justice Assistance, Richmond, preuzeto 11.4.2007.god. sa Web site: http://it.ojp.gov/documents/law_enforcement_analytic_standards.pdf
- Johnston, R. (2003a). „Integrating Methodologists into Teams of Substantive Experts“. *Studies in Intelligence* 47(1). preuzeto 13.4.2008.god. sa <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol47no1/article06.html>
- Johnston, R. (2003b). Developing a Taxonomy of Intelligence Analysis Variables. *Studies in Intelligence* 47(3). preuzeto 13.4.2008.god. sa <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol47no3/index.html>
- Johnson, R. (2005). *Analytic Culture in the US Intelligence Community*, Washington DC: Center for the Study of Intelligence.
- Krizan, L. (1999) *Intelligence Essentials for Everyone*. Joint Military College Occasional Paper Number Six. Washington DC: Joint Military Intelligence College
- Marin, S. (2003) „CIA's Kent School: Improving Training for New Analysts“. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16(4), str. 609–637
- Masleša, R. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*. Sarajevo: Magistrat.

- Masleša, R. i Pajević M. (2007) "Uloga obavještajnog ciklusa u radu obavještajnih službi", *Kriminalističke teme* 3-4, str.45-67.
- Moore, T.D. and Krizan, L. (2005) "Species of Competencies for Intelligence Analysis." str.95-133. *In JMIC (2003, May) Bringing Intelligence about: Practitioners Reflect on Best Practices.*
- Obavještajna analiza u službi politike. (2003, juni, 4) *Voice of America*. Preuzeto 09.03.2008.god. sa <http://128.11.143.113/croatian/archive/2003-06/a-2003-06-03-10-1.cfm>
- Pajević M. (2007) „Metodologija obavještajnih službi i savremeni sigurnosni izazovi“. Neobjavljen magistarski rad. Sarajevo:Fakultet kriminalističkih nauka
- Shulsky, A. & Schmitt, G. (2002). *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*, 3e. Washington D.C.: Brassey's.
- Taylor, M.S.. (2005) "The several worlds of the intelligence analyst. In Proceedings of the First International Conference on Intelligence Analysis". Preuzeto 13.4.2008.god. sa <http://209.85.135.104/search?q=cache:4a0LpZaOfhQJ:https://analysis.mitre.org/proceedings/>
- The Future of Intelligence Analysis, Vol I, (2006, Mart, 10) Final Report, Center for International and Security Studies at Maryland, project commissioned by the Assistant Deputy Director of National Intelligence for Education and Training. Preuzeto 4.4.2008.god. sa <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/awc-lesn.htm#intelligence>
- Treventon, F.,G. and Gabbord B.C. (2008). *Assessing the Tradecraft of Intelligence Analysis*, Tehnical Report, RAND
- Watanabe, F. (1997). "Fifteen Axioms for Intelligence Analysis." *Studies in Intelligence*. no. 1, preuzeto 03.02.2008.god. sa <https://www.cia.gov/library/>

POLITIKA I USTAV KAO PRETPOSTAVKA IZGRADNJE SAVREMENOG SISTEMA BEZBEDNOSTI VIŠETNIČKIH DRŽAVA

Mile Rakić - *Beograd*

Sažetak

Sistem bezbednosti svake države, a naročito država multietničkog sastava i zemalja u tranziciji, danas je izložen različitim vrstama, oblicima i stepenima bezbednosnih izazova ali i odgovornosti. Pri tome, u koordinatama između unutrašnje državne politike i ustava s jedne strane, i bezbednosnih izazova i međunarodnih odnosa s druge strane, mora da gradi i oblikuje svoju autonomiju delovanja. Zbog toga je neophodno permanentno izgrađivati konzistentnu bezbednosnu politiku države kao i ustav, kako bi se izgradio savremen sistem bezbednosti koji može odgovoriti svim oblicima unutrašnjeg i spoljašnjeg ugrožavanja bezbednosti i koji će biti kompatibilan međunarodnim bezbednosnim integracijama.

Ključne reči

politika, sistem bezbednosti, ugrožavanje, država, građani, ustav.

Uvodna razmatranja

Protekla saznanja vezana za organizovanje i funkcionisanje sistema bezbednosti nam ukazuju da organizovanje i funkcionisanje istog u raznim periodima razvoja društva i države, u direktnoj je zavisnosti od političkog aparata i pravne uređenosti države, kao i međudržavnih odnosa. Kako je država, pre svega, politička tvorevina, one političke snage koje uspostavljaju državu po pravilu imaju najveći uticaj, ali istovremeno i odgovornost prema organima i službama (subjektima i nosiocima) sistema bezbednosti kao imanentnom sredstvu za organizovanje i funkcionisanje zaštite svojih legalnih ciljeva tj. celokupne bezbednosti. Da bi uspostavljeni sistem bezbednosti bio efikasan i funkcionalan u sprečavanju i otklanjanju savremenih pojava koje ugrožavaju kako unutrašnju tako i spoljnu bezbednost, a koja je, pre svega, u funkciji zaštite političkog jedinstva i ostvarivanja ustavnog poretka mora biti organizovana i u funkcionalnom smislu sposobna da se suprotstavi svim bezbednosnim izazovima u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Usložavanje i međuzavisnost bezbednosne problematike imperativno nameće potrebu da bezbednosna politika uz pomoć pravne države oblikuje bezbednosnu politiku i praksu delovanja koja treba primarno da je u funkciji zaštite, političkog jedinstva i ostvarivanja ustavnog poretka u zemlji. Ovi uslovi takođe permanentno nameću zahteve razvoja bezbednosnih struktura – prakse, ali i teorije bezbednosti u cilju preventivnog delovanja i eliminisanja svih negativnih pojava koje danas dovode do narušavanja stabilnog stanja bezbednosti.

Međutim, činjenica je da nijedna organizacija političke vlasti ne može biti uspostavljena, a takođe ni uređena da baš svi građani budu zadovoljni, a naročito kada se radi o multietničkim društvima i to iz više razloga (religijskih, kulturoloških i sl.). Ovi još uvek, manje ili više,

naglašene suprotnosti predstavljaju najčešće latentne, ali ne retko i otvorene generatore ekonomskih, socijalnih, političkih, a često i egzaktnih bezbednosnih konflikata. Egzistirajući antagonizmi, sa velikim stepenom sigurnosti se to može tvrditi, gotovo po pravilu svojom prirodom, složenošću, intenzivnošću, značajem itd. determinišu razvoj i oblikovanje teorije i prakse sistema bezbednosti čija je uloga da u skladu sa ustavom i zakonom doprinesu stvaranju stabilnog političko-bezbednosnog ambijenta koji omogućava razrešavanje bezbednosnih problema koji bi mogli dovesti do usložavanja stanja bezbednosti naročito u multietničkim državama.

Multietničko stanje u državi pa otuda i raspoloženje građana kroz način organizovanja i funkcionisanja sistema bezbednosti može nedvosmisleno da ukazuje na političko raspoloženje i opredeljenje građana, a takođe i na bezbednosno stanje unutar države. Ovo je naročito indikativno za zemlje sa multietničkom strukturom stanovništva, a zbog novih potreba i značaja bezbednosti u demokratskim društvima i mesta, uloge i opredeljenja građana za funkcionisanje sistema bezbednosti, odnosno za oblikovanje njegovih preventivnih programa. Međutim, bezbednosna politika takođe mora biti i u tesnoj vezi sa stanjem u međunarodnim odnosima što za posledicu ima potrebu permanentnog iznalaženja optimalnog modela sistema bezbednosti čime se u prvom redu ističe veća mogućnost prilagođavanja sistema bezbednosti savremenim međunarodnim standardima organizovanja. To je naročito važno za unutrašnju bezbednost u državi sa multietničkom strukturom stanovništva kao i za izgradnju spoljne bezbednosti među državama.

POLITIČKA DETERMINISANOST SISTEMA BEZBEDNOSTI

Samo bezbedna država i njeno stanovništvo u najširem smislu, sposobna je i za odbranu i zaštitu svog stanovništva i za proizvodnju materijalnih dobara tj. za prosperitetan razvoj. Sam pojam bezbednosti je vremenom menjao svoje značenje. U vreme prvog i drugog talasa globalizacije najčešće je tumačen kao vojni pojam, a glavni subjekt i objekt bila je suverena država. U ovom periodu bezbednost je najčešće određivana kao „objektivno stanje“ i sl. Zbog toga su nacionalne države, polazeći od ovakvog određenja bezbednosti, enormno uvećavale svoje oružane snage tj. vojnu moć, a ne retko su pristupale i osnivanju ili učlanjenju u odgovarajuće bezbednosne integracije (saveze). Bezbednost pojedinca, etničkih i nacionalnih grupa itd. je određivana odnosom između bezbednosnih pretnji i mogućnosti da se te pretnje umanje ili potpuno eliminišu. Dakle, radilo se o tradicionalnom shvatanju bezbednosti koja je bila vezana za državu (tradicionalni realpolitički pristup). Međutim, takav pristup i shvatanje bezbednosti je doprinelo da ista nije mogla odgovoriti savremenim bezbednosnim izazovima jer su radikalno izmenjeni bezbednosni uslovi i bezbednosni izazovi kao npr. pojava globalizma, čestih etničkih, verskih, nacionalnih i dr. konflikata koji nisu bili tretirani kao bezbednosna problematika. Dakle, država je i dalje ostala subjekat i objekat bezbednosti ali u novije vreme nije ostala i jedini subjekt bezbednosti što je u izvesnom smislu dovelo do stvaranja bezbednosne elastičnosti te na taj način i njene uspešnosti i efikasnosti u odgovoru i rešavanju bezbednosnoj problematici raznih vrsta, oblika i intenziteta.

Danas pretnje i sukobi između država nisu jedini savremeni bezbednosni problemi i izazovi. „Sistemi bezbednosti danas svoju funkciju obavljaju u jednim velikim političkim, istorijskim, kulturnim, socijalnim i drugim različitostima sa međusobnim prožimanjem i utica-

jem“.¹ Savremena bezbednost mora da prepozna i odgovori na sve izazove relevantnih subjekata odgovornih za generisanje bezbednosne problematike na svim nivoima.

Tako npr. bezbednost u savremenim uslovima tretira i stanje zaštite životno važnih interesa ličnosti, društva i države od unutrašnjih i spoljnih pretnji političkog, ekonomskog, socijalnog, ekološkog, informativnog i dr. karaktera. Ona predstavlja političku, socijalnu i ekonomsku stabilnost u državi, безусловno ostvarivanje zakona i održavanja pravnog poretka, razvoj međunarodne saradnje. Naročito je ovom prilikom značajno istaći, između ostalih, političku bezbednost na svim nivoima.

U cilju dostizanja i očuvanja savremene bezbednosti, u vreme egzistiranja savremenih bezbednosnih izazova kako onih spoljašnjih tako i unutrašnjih, kao i za ostvarivanje i unapređenje nacionalne bezbednosti, a naročito u multietičkim i multinacionalnim državama, treba naglasiti potrebu poštovanja kako svetskih interesa i vrednosti tako i potrebu adaptacije istima unutrašnje politike i ustavaa. Otežavajuću okolnost pri tome predstavlja, posebno u novije vreme, brzina i iznenadnost nastanka promena u bezbednosnom okruženju, ali i egzistiranje generatora ugrožavanja bezbednosti koji do današnjih dana nisu egzaktno određeni i izanalizirani na adekvatan način.

Ostvarenje tih ciljeva je moguće postići samo primenom dozvoljenih (legalnih) pravnih sredstava. Podrazumeva se da se ovo može ostvariti samo u okvirima koji ne dovode u pitanje garantovane slobode i prava građana, kao i međuetničke i međunacionalne odnose. Za svaku političku vlast je bitno u kojoj meri se sprovodi bezbednosna politika tj. način na koji se operacionalizuju predviđene mere na održavanju željenog (projektovanog) nivoa stanja bezbednosti u društvu. Zbog toga je neophodno da se politička koncepcija temelji na naučnom učenju o funkcionisanju države, između ostalog i zbog činjenice da je bezbednost jedna od njenih mnogobrojnih funkcija. Svakako da jedan od najkompleksnijih pojmova u izučavanju države predstavlja funkcionisanje države. Bez obzira što je do sada po mnogim pitanjima iz ove oblasti ostvareno usaglašavanje, kako se čini ni u bliskom periodu, neće biti izučeno. Tako npr. još uvek nije postignuta saglasnost oko tretiranja sadržine ovog pojma kao i određenje strane od primarnog značaja koje treba prioritetno uzimati u obzir prilikom razmatranja funkcionisanja države. Istine radi, čini se neophodnim ovom prilikom barem sentencijalno ukazati da ima promišljanja u kojima se naslućuje kraj suverenosti države i njene vrhovne vlasti u svetlu sve većih izazova u zemlji i inostranstvu.² Za njih: " Jedna od tendencija koja će zasigurno dominirati narednih četvrt stoleća jeste opadajuća moć države".³ Ni do danas nije utvrđena definicija pojma „funkcionisanje“, kao ni precizno terminološko određenje pojma „bezbednost“, „bezbednosni interesi“, „bezbednosni cilj“, a kod nekih autora je još uvek prisutno nerazlikovanje pojma „odbrana“ od pojma „bezbednost“ itd. Međutim, daleko je izraženije ne slaganje i nejasno i nepotpuno određenje nekih izvora i oblika ugrožavanja bezbednosti kao npr. „terorizam“ „politički kriminal“ i sl. što je zabrinjavajuće i sa aspekta bezbednosti.

¹ Masleša Ramo: Teorije i sistemi sigurnosti, Magistrat, Sarajevo, 2001.god. str.125.

² Opello Walter and Stephen J. Rosow: The Nation-State and Global Order, A Historical Introduction to Contemporary Politics Boulder, 1999.

³ Zakaria Fareed: " The Empire Strikes Out, The Unholy Emergence of the Nation/State", New York Times Magazine, 1999.

Kada se govori o političkoj teoriji bezbednosti ista proučava samo jedan vid funkcije bezbednosti što onemogućava odvojeno razmatranje od drugih nauka o državi.

Politiku države u cilju racionalnog određivanja cilja i izbora odgovarajućih sredstava za njihovo ostvarivanje, vode najvažniji državni organi koji imaju mogućnost da svoje odluke realizuju preko državnih mehanizama, a pre svega preko profesionalnih subjekata bezbednosti. U tom smislu, čini se uputnim ukazati na činjenicu da se često govori da je „državni cilj samo onaj cilj koji državnoj delatnosti postavljaju državni organi, koji donose državne odluke i izvršavaju ih“.⁴ Drugi subjekti društva, van države, ne mogu postavljati ciljeve državnoj delatnosti. Međutim, ciljevi jedne iste društvene delatnosti mogu biti, a i najčešće se to dešava, shvaćeni i tretirani na različite načine što može dovesti do usložavanja situacije pri rešavanju određene problematike, a naročito one iz oblasti bezbednosti koja se odnosi na odnose u državi sa multinacionalnom i multietičkom strukturom društva.

Država kao organizacija i društvena tvorevina služi ostvarivanju političkih ciljeva koji se mogu odrediti kao svojevrsno usmeravanje jednog društva u određenom smeru. Zbog toga se može zaključiti da se predmet politike i političke nauke najčešće svodi na ciljeve koje država treba da ostvari u društvu. Međutim, na ovom mestu makar i sentencijalno neophodno je ukazati i podsetiti na njen stvarni, a često prenebregavan (namerno ili slučajno) uticaj na društvo. Tako se može uočiti da su mnogobrojnije teorije, ali i istraživanja koja se bave pitanjem budućnosti više nego pitanjem sadašnjosti države. Podrazumeva se da jedno bez drugoga nije moguće, ali ovaj odnos predstavlja veliki problem u situacijama kada se politika ne bavi stvarnim stanjem i potrebama društva u državi ili kada se tim potrebama i stanjem bavi fragmentarno (parcijalno). Ovo najčešće kada se radi o multietičkom i multinacionalnom stanja u državi (mada ne i obavezno), odnosno kada ne postoji izgrađen potreban nivo (pre svega političkog) jedinstva unutar države. Za razliku od name-re ostvarenja političkog cilja koji nije uvek jedini činilac koji određuje državnu političku delatnost, postizanje političkog jedinstva u državi predstavlja znatno važniji faktor državne politike. Ipak mora se naglasiti da „postoji i niz državnih delatnosti koje se vrše po tradiciji, bez unapred jasno postavljenog cilja“.⁵

Prema političkoj koncepciji bezbednosti „Sistem bezbednosti treba shvatiti kao složenu, uređenu celinu niza ljudskih delatnosti i specijalizovanih organa, usmeravanih od strane politike u ostvarivanju određenog cilja bezbednosti. U duhu ove koncepcije, sistem je instrument državne delatnosti, pomoću kojih se savlađuje po društvo štetan uticaj negativnih elemenata, odnosno oni elementi čijim se dejstvom podriiva neophodna celovitost i jedinstvo kao uslov opstanka i razvoja društva u datom istorijskom obliku i na datom stepenu istorijskog razvoja“.⁶

Daljim elaboriranjem navedenih teza moglo bi se zaključiti da politika ima direktan uticaj i na uspešnost ostvarivanja i funkcionisanja bezbednosti u najširem smislu značenja tog

⁴ Ivančević Nikola: Sistem bezbednosti Jugoslavije – uvod u teoriju integralne bezbednosti, Beograd, 1993, str. 114.

⁵ Weber N.: Wirtshaft und Gesellschaft, Berlin, 1923. str. 47.

⁶ Ivančević N. Navedeno delo str. 16.

pojma jer od suštinskog značaja je činjenica da se bezbednost ostvaruje i vrši uz primenu sile (subjekata bezbednosti) koja je takođe u nadležnosti države.

Činjenica je da niti policija niti vojska ne treba da budu „politički obojene“, ali je važno istaći da npr. i transparentnost njihovog rada, potrošnje budžetskih sredstava itd. nedvosmisleno vodi ka uspostavljanju većeg poverenja, zbližavanja i prilagođavanja multinacionalnog i multietičkog stanovništva u državi i među državama, i političkog rukovodstva države, i njihovog odnosa sa rukovodstvom drugih država. Otuda se da lako uočiti značaj depolitizacije vojske i policije, kao uostalom i pravosudnih organa, carine, odnosno svih konvencionalnih i nekonvencionalnih subjekata bezbednosti za organizovanje i funkcionisanje bezbednosti države na unutrašnjem i na međunarodnom planu.

U tom kontekstu S. Jovanović naročito naglašava podelu ili razlikovanje spoljne funkcije (politike) države kao odbranu svoje bezbednosti od napada spolja i unutrašnju (politiku) funkciju, koja se svodi na održavanje unutrašnjeg reda i mira, ili kako ih konkretizuje na vojnu, pravnu i kulturnu misiju.⁷ Prema tome, u savremenim unutrašnjim i međunarodnim uslovima egzistiranja svake države, sistem bezbednosti je postajao i postao fundamentalni konstituens države tj. državne politike. Zbog toga se kod nas, ali ne samo kod nas samo po sebi nameće pitanje kakva je orijentacija državne politike i kakvo je stanje sistema bezbednosti i opšte bezbednosti. Ciljevi koji opredeljuju usmerenost opšte državne politike u nas nalaze svoj odraz u politici i sistemu bezbednosti.

USTAV KAO FUNDAMENT SISTEMA BEZBEDNOSTI

Još su Platon i Aristotel tvrdili, u svoje vreme, da je u državi neophodno postojanje normi na koje bi se oslanjao pravni poredak. Ova ideja je doprinela rađanju ustava kao polazne norme na koju se oslanjaju svi drugi zakoni u državi. Nesumnjivo je da se i sistem bezbednosti izgrađivao kao potreba razvoja države, a naročito je njegov značaj bio izražen kasnije tokom razvoja odnosa u državi sa multinacionalnom i multietičkom strukturom i drugih država na međunarodnoj sceni. Sistem bezbednosti se praktično pojavio onog momenta kada za ostvarivanje bezbednosti našeg društva nisu bili adekvatni dotadašnji mehanizmi za ostvarenje bezbednosti. Očigledno je da je bezbednost danas znatno razvijenija i organizovanija naročito u kvalitativnom smislu, ali je, s druge strane, i znatno osetljivija na savremene oblike ugrožavanja. Današnji svet može opstati, i u uslovima globalizacije, samo ako se radi na objedinjenju nacija (ujedinjenjem nacija) pri čemu se ne sme žrtvovati svoje nacionalno biće (istorija, kultura, jezik itd). Ako bi došlo do ovog žrtvovanja to bi značilo samo degradiranje ljudskog bića i nacije koje postaje dirigovano i sklono nestanku kao takvo. Odricanja može biti samo u smislu odricanja od rata, hegemonije itd.

Zbog toga savremeno koncipirana država i svet zahtevaju da u stvaranju i kreiranju ustava primarno mesto imaju građani i njihove interesne grupe. Pred političare i pravne eksperte stavlja se obaveza i zadatak da stručno uobličie izraženu volju građana te da ustav stručno uobličie. Međutim, nedvosmisleno se može zaključiti da sve naše posleratne ustave (pa čak i one nastale posle raspada SFRJ) karakteriše činjenica da su oni bili opšti pravni akti i naj-

⁷ Jovanović Slobodan: *Država*, Beograd, 1939.god. str 47.

češće ideološko-politički dokumenti. Iako ustav nije jedini pravni akt kojim se regulišu odnosi u oblasti bezbednosti, isti predstavlja garanciju ustavnosti pri njegovom projektovanju. To znači da ustavna projekcija bezbednosti predstavlja teorijski i politički princip i okvir njegove izgradnje. Sadržinu ustava u formalnom smislu sačinjavaju osnovna pravna pravila, koja regulišu dato državno i društveno uređenje. To čini i sadržinu ustava u npr. materijalnom smislu. Ustav posebno mora da izrazi pogled društva na uticajno međunarodno okruženje i multietničko i multinacionalno stanje u državi i da obuhvati njegove ciljeve i vrednosti kako bi država uravnotežila svoje interese, a takođe i kako bi jasno odredila (projektovala) bezbednosne interese, prioritete i dr. kako na unutrašnjem tako i na spoljnom planu.

Obzirom da bezbednost predstavlja egzistencijalno pitanje, odnosno najosetljivije interesno područje vladajuće elite, uputno je uvažavati dva podjednako značajna, iz domaće i inostrane prakse, stečena saznanja. Prvo ukazuje da se uopšte ne može dozvoliti nikakva i ni pod kojim izgovorom nametnuta dilema o tome da li pravom treba ili ne treba regulisati oblast bezbednosti zemlje i poslove bezbednosti kojim se štite vitalne državne vrednosti, a koje obavljaju profesionalni subjekti bezbednosti. U stvari, sve govori u prilog potrebe da njih treba decidno regulisati pravom, a primenu pravnih normi zasnivati na strogoj poštovanju načela zakonitosti. Drugo saznanje nalaže da se organizacija i funkcionisanje bezbednosti ostalih subjekata bezbednosti ne reguliše pravnim propisima jer bi se primenom sankcija prema istima stvorio svojevrсни nonsens da neko nešto dobrovoljno radi. No bez obzira na ove „dileme“ čini se neophodnim i ubuduće jasno pravno regulisanje rada i uloge neprofesionalnih subjekata bezbednosti zbog odstranjivanja bilo kakvih nedoumica o poštovanju načela zakonitosti. Naročito treba istaći njegov značaj i doprinos u klasifikovanju i inauguraciji principa adekvatnog reagovanja na socijalnu patologiju, problematiku međunacionalnih i međuetičkih odnosa itd.

U Ustavu se posebno poglavlje odnosi na bezbednost i odbranu zemlje. Uređenje i funkcionisanje sistema bezbednosti i uopšte celokupne bezbednosti države predstavljaju jedinstvenu funkciju države od posebnog značaja u svakom pogledu. Njegove odredbe su najvišeg ranga u pravnom smislu. Kao takve mogu biti samo izvor normi nižeg ranga sadržanih u zakonskim i podzakonskim opštim aktima. Ovim podzakonskim aktima se uređuju društveni odnosi koji se odnose na bezbednost države. Te norme takođe moraju biti u saglasnosti sa odgovarajućim ustavnim normama. U ustavu gotovo svih zemalja, pa tako i naše, posebno poglavlje se odnosi na bezbednost i odbranu zemlje.

Međutim, neophodno je građanima pružiti mogućnost, što je inače praksa u svim savremenim i demokratskim zemljama, da u okviru svojih osnovnih političkih prava i sloboda iznesu svoja mišljenja i pre svega stručna znanja i sugestije, ali i da iskažu svoj kritički osvrt na određena pitanja uređenja i funkcionisanja države pa tako i po pitanju organizovanja i funkcionisanja bezbednosti. Pri tome se podrazumeva da građani ne mogu i neće trpeti sankcije zbog svojih iznetih primedbi i sugestija po određenim pitanjima. Tako npr. poznata je dilema oko integracije zemlje u međunarodne bezbednosne organizacije. Mnogi pokazatelji ukazuju da je zainteresovanost stanovništva BiH, Srbije npr. mala, za razliku od vlasti u tim zemljama, što svakako zahteva naučni pristup izučavanja ove fenomenologije. Tim pre što je vlast u tim državama izabrana na legalan i demokratski način. No, u tom smislu činjenica je da danas građani nemaju mogućnost organizovanog edukovanja po pitanju

bezbednosti, odnosno samozaštite, kako je to nekad bilo kroz nastavu na svim nivoima, i kada objektivno nije bilo tako raznovrsnih oblika i mogućnosti ugrožavanja bezbednosti građana kao danas.

Ustavno-zakonska transparentnost sistema prema javnosti, predstavlja pravu sliku o nastojanjima i načinima savremenog rešavanja bezbednosne problematike. Iz ove mogućnosti uticanja stanovništva na ustav i bezbednost se u stvari može zaključiti o državnom senzibilitetu prema pojedinim aspektima bezbednosne stvarnosti u državi.

Sadržinu ustava u formalnom smislu sačinjavaju osnovna pravna pravila, koja regulišu dato državno i društveno uređenje. Ustav mora da izrazi pogled društva na uticajno međunarodno okruženje i da usvoji njegove ciljeve i vrednosti kako bi država uravnotežila svoje interese, a među njima i bezbednosne interese, sa ovim većim sistemom kome pripada. Na taj način Ustav pruža najveći doprinos u organizovanju i ostvarivanju bezbednosti. Dakle, do sada je uloga sistema bezbednosti države i njegovih podistema u razvoju države, a naročito profesionalnih organa države koja raspolaže legitimnom fizičkom silom, najvećim delom bila određivan karakterom društveno-političkog sistema. Na organizovanje i funkcionisanje sistema bezbednosti oduvek je veliki uticaj imao stepen razvijenosti demokratije, a naročito sloboda i prava građana.

Vojska i policija u savremenim državama nisu „politički obojene“, međutim, transparentnost i njihovog rada nedvosmisleno daje doprinos uspostavljanju većeg poverenja, zbližavanja i prilagođavanja obostranih odnosa. Ovo je naročito značajno u zemljama sa bezbednosnom organizacijom kakva je u BiH. Svakako da prilikom uspostavljanja ovih odnosa profesionalnih organa bezbednosti treba očekivati i određene prepreke različitog karaktera. Sa aspekta građana zemlje ovi subjekti bezbednosti dobijaju na značaju tek njihovom depolitizacijom. U demokratskoj državi u kojoj je uspostavljena vladavina prava, sila treba da je stavljena u službu prava. U suprotnom, za takvu državu se ne može tvrditi da je pravna, demokratska, odnosno savremena država. Ono što je važnije jeste činjenica da takva koncepcija ustava neće zadovoljiti, pa samim tim ni sistem bezbednosti, potrebe stanovništva u zemlji, a naročito kada se radi o multietničkoj i multinacionalnoj strukturi stanovništva.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Bezbednosna stvarnost u BiH, ali i Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori..... danas nameće potrebu stalne dorade i adaptacije na savremene bezbednosne izazove i prilagođavanje ne samo Ustava nego još češće i političkih stavova i ciljeva. Ove zahteve, pre svega, nameću savremeni međunarodni odnosi koji u mnogome utiču i na unutrašnju bezbednost pa i na političko i zakonsko uređivanje, organizovanje i funkcionisanje bezbednosti zemlje. Međutim, pri tome treba imati na umu da sopstvenu bezbednost nije moguće organizovati i rešavati bezbednosnu problematiku pukim tj. direktnim fotokopiranjem tuđih modela bezbednosti, njenog organizovanja i funkcionisanja jer svaka država ima svoju senzibilnost za rešavanje bezbednosne problematike. Neophodno je stvoriti neke prethodne uslove koji će doprineti savremenoj izgradnji i funkcionisanju sistema bezbednosti. Tako npr. Ustav ima veoma važnu ulogu za organizovanje i funkcionisanje državne bezbednosti. Ustav, pre svega, mora biti savremen a on postaje savremeniji ako se omogući njegova izmena onako kako

se menja društvena svest i društvene vrednosti. Na taj način se omogućava njegova dugotrajnost, a takođe i modernizacija samog sistema bezbednosti zemlje. Dakle neophodno je omogućiti permanentno prilagođavanje bezbednosti, odnosno redefinisavanje, redizajniranje i vršenje njegove stalne rekonceptualizacije. Pri tome je od ništa manje važnosti organizovanost i uloga državne politike. U stvari, ona predstavlja pravog kreatora ukupnih odnosa u državi, ali i među državama.

Ono što je za pohvalu u savremenim demokratskim državama i njihovim međusobnim odnosima danas jeste činjenica da se sprečavaju nastojanja uticaja vojnog faktora na život među državama kao i unutar države. Međutim profesionalni subjekti bezbednosti su bili i biće veoma uticajan faktor i garant bezbednosti države u odbrani od svih oblika ugrožavanja. Izbor modela bezbednosnog organizovanja i njegovog funkcionisanja zavisi, pre svega, od politike svake države. No, činjenica je da organizovanje i funkcionisanje bezbednosti u mnogome zavisi i od ekonomske moći zemlje, veličine države, motivacije stanovništva za bezbednosću, ... ali i od političke odluke državnog rukovodstva. Svaka i najmanja nesuglasica političkog rukovodstva po pitanjima organizovanja i funkcionisanja bezbednosti se veoma brzo detektuje, ali i reflektuje kroz osećanja o ugroženosti stanovništva i materijalnih dobara. Naročito ova ugroženost može narasti u državama sa multinacionalnom i multietničkom strukturom stanovništva.

U takvim situacijama državna politika ima ogromnu ulogu za stanje celokupne bezbednosti države. Pri tome državna politika mora biti reducirana u marginama ustava i uopšte pravnog sistema koji pak treba podvrgnuti kritici javnosti tj. stanovništva u zemlji što ujedno predstavlja i demokratski čin. Kako postoji mogućnost, naročito u državama sa multinacionalnom i multietničkom strukturom, da državna politika bude „rascepkana“ prema manjim ili većim potrebama određene nacije bilo bi uputno imati viziju naročito po pitanju organizovanja i funkcionisanja sistema bezbednosti. To znači da bi, pre svega, kada je reč o oblasti bezbednosti, kako unutrašnje tako i spoljne, neophodno početi od: jedinstvenog detektovanja svih izvora i oblika ugrožavanja bezbednosti (što se može zakonski odrediti); jasne metodologije rešavanja savremene bezbednosne problematike; prihvatljive (jedinstvene) bezbednosne retorike; bez obzira na protekle događaje ne treba raditi na umanjivanju značaja subjekata bezbednosti; graditi međusobno poverenje među nacijama; sve unutrašnje probleme treba sagledavati u širem kontekstu itd. Čini se ipak najvažnijim za ovu priliku izneti potrebu o koncipiranju jedinstvenih političkih i državnih ciljeva koje će podržati sve nacije u zemlji, i za čije ostvarenje će se svi zalagati. Takođe, treba imati i jasno određene nacionalne interese i ciljeve koji će biti izraz težnje zajedničkog života celokupnog stanovništva, ali npr i jasnu strategiju i koncepciju bezbednosti države. Pri tome je naročito od značaja da svoju bezbednost organizuje stanovništvo, prema svojim potrebama u skladu sa ekonomskom mogućnošću po uzoru drugih država, pri čemu ne sme biti reči o prostom dodvoravanju. Odnosno o tako važnim pitanjima, bez obzira na želje političke elite u državi, treba omogućiti da stanovništvo izrazi svoje stavove u ustavno-pravnim okvirima što između ostalog predstavlja i jedan od savremenih atributa demokratskog razvoja države, pa tako i sistema bezbednosti države, društva itd..

Korišćena literatura

- Anžić A.: Uloga sigurnosnih službi u savremenim parlamentarnim sistemima, Ljubljana, 1996.
- Bek Ulrich, Rizično društvo, Filip Višnjić, Beograd, 1971.
- Bela knjiga odbrane BiH, Ministarstvo odbrane BiH, Sarajevo, 2005.
- Beridan Izet: Nauka o odbrani, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1999.
- Fitipaldi Maringela: Reforma sigurnosnog sektora i mediji u BiH, CSS, Sarajevo, 2006.
- Grizold Anton: Međunarodna sigurnost, FPZ, Zagreb, 1988.
- Gidens Entoni: Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd, 1990.
- Đurić Živojin: Modernizacija i društvene promene, IPS, Beograd, 2004.
- Ivančević Nikola: Sistem bezbednosti Jugoslavije – uvod u teoriju integralne bezbednosti, Beograd, 1993, str. 114.
- Jovanović Slobodan: Država, Beograd, 1939.god. str 47.
- Kenedi P.: Priprema za dvadeset prvi vijek, Beograd, 1997.
- Komarčević M. Nikoliš D.: Redizajniranje kompleksa bezbednosti u BiH u svetlu evropskih integracija, IES, Beograd, 2007.
- Lukić Radomir: Politička teorija države, Beograd, 1962.
- Masleša Ramo: Teorije i sistemi sigurnosti, Magistrat, Sarajevo, 2001.
- Marković Ratko: Ustavno pravo i političke institucije, Beograd, 1998.
- Opello Walter and Stephen J. Rosow: The Nation-State and Global Order, A Historical Introduction to Contemporary Politics Boulder, 1999.
- Rakić Mile: Bezbednosna preventiva, IPS, Beograd, 2006.
- Rakić M. Vejnović D: Sistem bezbednosti i društveno okruženje, Banja Luka, 2006.
- Rakić Mile: Neki od modela bezbednosne politike, IPS, Politička revija br.2 Beograd, 2005.
- Ratković R.: Ideologija i politika, IPS, Beograd, 1983.
- Subotić Dragan: Upravljanje ljudskim resursima u politici, IPS, Politička revija br.2, Beograd 2005.
- Zakon o osnovama sistema bezbednosti u Bosni i Hercegovini.
- Zakaria Fareed: " The Empire Strikes Out, The Unholy Emergence of the Nation/State", New york Times Magazine, 1999.
- Zrilić Nataša: Ekonomski izazovi za BiH na putu učlanjenja u EU, banja Luka, 2005,
- Weber N.: Wirtshaft und Gesellschaft, Berlin, 1923. str. 47

FUNKCIJA KONTROLE U ODRŽAVANJU STABILNOSTI SISTEMA SIGURNOSTI U MULTIETNIČKIM DRŽAVAMA, S AKCENTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Doc.dr. Munib Bisić – Univerzitet u Sarajevu
Goran Kovačević – Univerzitet u Sarajevu

Sažetak

U tekstu analiziramo funkciju kontrole u domenu postupanja državnih organa, tražeci poziciju ostvarivanja kontrole u sistemima sigurnosti u multietničkim društvima. Deskripcijom raznih oblika kontrole (vanjska i unutrašnja kontrola) i sredstava kontrole (formalna i neformalna sredstava kontrole) trasiramo način (metode i sredstva) na koji možemo i trebamo ostvarivati funkciju kontrole u sistemima sigurnosti, da bi oni djelovali u poželjnim, zakonskim, okvirima i predstavljali garant opstojnosti države, društva, te ostvarivanja ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca.

Ključne riječi

sigurnost, kontrola, demokratija, multietničnost

Summary - The Function of Control in Maintaining Stability of Security Systems in Multiethnic Societies, particular accent to Bosnia and Herzegovina

In the text we analyze the function of control in the domain of procedure of state authorities, seeking the position for achieving control in the security systems in multiethnic societies. By describing various forms of control (external and internal control) and means of control (formal and informal means of control) we mark the way (methods and means) in which we can and need to effectuate the function of control in security systems, so that they would act in a desirable, legal, frames and represent a guaranty of survival of the state, society and the realization of human rights and freedoms of every individual.

Key words

security, control, control mechanisms, democracy, multi-ethnicity

Uvod

Sigurnost definiramo kao stanje, odnosno standard mjeren stepenom ugrožavanja.¹

Iz dosadašnjih naučnih spoznaja i saznanja u oblasti teorije sistema nedvojben je zaključak da svaki društveni sistem ima svoju funkciju i svoju organizaciju, kao najznačajnije odrednice sistema uopće. Nije nam namjera da šire elaboriramo navedeno, ali ističemo da je to bila polazna osnova za razmatranje problema funkcije kontrole u održavanju stabilnosti sistema sigurnosti u multietničkim državama, s posebnim akcentom na Bosnu i Hercegovinu.

Teorija etničkog relativizma ističe da ne postoji naučna osnova za evaluaciju prakse nekog drugog društva, osim ako sami ljudi koji pripadaju tom društvu, ne evaluiraju svoju društvenu praksu. Sljedeći logičan korak od etničkog relativizma jeste multietnicizam. Problem je u kontradikciji prihvaćanja etničkog relativizma. Ako jedno društvo propagira različitost i toleranciju nasuprot rasizmu i etnocentrizmu, u isto vrijeme, po definiciji, mora prihvatiti, kao ispravna, društva koja su rasistička i etnocentristička, te ih ne smije kritizirati. Ovdje se javlja glavni problem kod razumijevanja problema koji pritišću višeetnička, to jeste multietnička društva. Generalno, da bi jedna država bila multietnička potrebno je da njenu teritoriju nastanjuje više etnosa, sa usvojenim i prakticiranim posebnim kulturnim praksama.

Mi ipak moramo prihvatiti činjenicu da postoje različite društvene prakse i da je česta pojava da se pripadnici jednih društvenih zajednica ne slažu sa prihvaćenim pravilima ponašanja druge društvene zajednice.

Zato je sa stanovišta teorije menadžmenta, svaki postupak u menadžerskim sigurnosnim aktivnostima posebno osjetljiv u višeetničkim državama, počev od organiziranja sigurnosnih agencija, odnosno službi, pa sve do njihove efikasne i svrsishodne kontrole. U ovom radu smo posebnu pažnju posvetili upravo kontroli u oblasti sigurnosti, s ciljem ukazivanja na značaj te kontrole za postizanje efikasnije funkcije sistema sigurnosti jedne države u cjelini.

Karakteristike konflikata u višeetničkim državama

Društvo je, bilo ono multietničko ili ne, u stanju stalnog konflikta. Konflikt unutar društva može biti latentni ili otvoreni. Situacija se dodatno komplicira u multietničkim državama, jer se veliki dio konflikta generira iz razlika koje postoje među etnosima, koji obitavaju na jednom prostoru.

¹ Ova definicija po prvi puta je prezentirana u knjizi Muniba Bisića: Sigurnosne determinante Evrope 80-ih godina XX stoljeća, u izdanju izdavačke kuće Šahinpahić, Sarajevo, 2005. U ovom relativno kratkom periodu do sada, više puta je citirana, odnosno navođena kao prihvatljiva u radovima različite provenijencije. Nismo uspjeli zabilježiti njeno kritikovanje, a posebno osporavanje. Sve ovo nam daje realnu osnovu da se ponadamo da će navedena definicija sigurnosti biti općeprihvaćena.

O izvorima tih konflikata je teško govoriti, ali postoji mišljenje da su narodi koji obitavaju na istim prostorima, a kod kojih nije došlo do pojave fenomena „melting pot”, to jest nije došlo do međusobnog stapanja i gubljenja snažnih etničkih obilježja u odnosu jednih na druge, bili, u bližoj ili daljoj prošlosti, u snažnim međusobnim sukobima. Ovi sukobi imaju funkciju katalizatora održavanja svijesti o etničkoj pripadnosti.

Jedna od postavki teorije tabora² je da pripadnici jedne društvene zajednice, koja sebe razlikuje od ostalih na osnovu nekih unutrašnjih i vanjskih kriterija, po principu automatizma pristaju uz ideje koje su generirane u toj zajednici, bez obzira na njihovu ispravnost ili neispravnost. Česta situacija je da su određeni narodi opterećeni naslagama prošlosti i da izabiru degenerirane načine predstavljanja određenih činjenica iz prošlosti da bi opravdali određene poteze, koji su, mora se priznati, iz takve perspektive opravdani. Nastoji se takvim povijesnim predstavama o etnosu dati jedna evolucionistička komponenta. Nauka ideju sazrijevanja, u opisu društvenih pojava, još nije definirala. Ovdje se rezultati degeneracije ili raspadanja stalno smatraju proizvodom naprednih procesa koji se stvaraju u etnosu. U stvarnosti, pojava novih društvenih ili političkih oblika ne zavisi od volje društvene zajednice, i u najvećem broju slučajeva, oni su samo jedno neuspješno, nepotpuno i proturječno ostvarenje, ili, bolje rečeno, neostvarenje teorijskih programa, u čijoj pozadini leže lični interesi.

Pometnja predstava u odnosu na etnos široko zavisi od razumijevanja, koje se ne može potpuno izbrisati iz ljudskih umova, činjenice da u životu ne postoji samo jedan proces, već mnogo procesa, koji se ukrštaju, zalaze jedan u drugi i jedan u drugi unose nove činjenice. Vrlo grubo, ti procesi se mogu podijeliti u dvije kategorije: stvaralački procesi i razarački procesi. Obje vrste su podjednako važne, jer kad ne bi bilo razaračkih procesa, ne bi bilo ni stvaralačkih procesa. Ali, to ne znači da stvaralački i razarački procesi zajedno tvore ono što bi se moglo nazvati homeostaza. Zapadna misao je, stvarajući predstave o etnosima, previdjela razaračke procese.

Zahvaljujući tome, teorije se grade na nedovoljnom broju činjenica. Nijedan od promatranih procesa nije uzet u svojoj cjelovitosti; i promatrajući samo dio procesa, ljudi kažu da se taj proces sastoji u progresivnoj promjeni. Čudno je da obrnuti proces, na širokom rasponu, ljudi našeg vremena ne mogu da shvate. Predstave o naciji, o etnosu, koje su degenerirane ili su produkt raspadanja pozitivnih društvenih svojstava (koji se odvija na širokoj skali), njima će se neizostavno ukazati kao progresivna promjena. U prilog ovoj tvrdnji možemo navesti općeprihvaćene stavove da nema razvoja koji počinje slučajno i nastavlja se mehanički. Samo degeneracija (entropija) može se odvijati mehanički. Civilizacije nikad ne započinju prirodnim rastom, već jedino vještačkim odgajanjem. Ovdje je evidentna potreba izgradnje suvremene nauke, zasnovane na logici, na misli, na sintezi onoga što znamo i analiziramo onoga što ne znamo. Nauka mora uključiti i sadržaje religije, umjetnosti i filozofije. Mnogo toga što u naše vrijeme znamo pod imenom nauka nije nauka, već puka „kritička literatura“ ili izražavanje ličnih mišljenja, uglavnom s ciljem da se opovrgnu i unište druga lična mišljenja. Ili, što je još gore, nauka nije ništa drugo do samozadovoljna dijalektika koja sebe okružuje neprobojnim zidom terminologije nerazumljive za neupućene i

² Teorija tabora je moderni sinonim teorije konformizma.

rješavajući za sebe sve probleme univerzuma bez ikakve mogućnosti da se ta objašnjenja dokažu ili se učine shvatljivim običnim smrtnicima.

Uloga demokratije

Upravo državne zajednice koje imaju multietnički društveni sastav moraju mnogo raditi na izgradnji jakih demokratskih institucija i na usvajanju i primijeni demokratskih principa. Zato ćemo u ovo razmatranje uvesti i ovo pitanje, da bismo ukazali na ulogu i značaj demokratskih odnosa za ukupnost rukovođenja u državi.

Politička uloga demokracije je jasna - ovaj režim ima za cilj da dovede do demokratizacije države, to jest do poklapanja volje naroda i državne djelatnosti.³ To je samo cilj koji se ne ostvaruje uvijek i potpuno, a može se slobodno ustvrditi da se on ne može nikad potpuno, do kraja ostvariti. Ostvarivanje ovog cilja je dodatno otežano u multietničkim državama, gdje spada i Bosne i Hercegovina, jer se može pojaviti situacija da su interesi jednog etnosa u koliziji sa interesima drugih.

U teoriji države obično se govori o neposrednoj i o formalnoj demokratiji.⁴ Pošto su marksističke teorije pokazale svoju neutemeljenost, u našem slučaju nećemo pridavati posebno značenje postavkama te teorije o "nužnosti" neposredne demokratije, nego o demokratiji govorimo kao o režimu suprotnom od autokracije. Demokratija u svakom slučaju bolje osigurava onaj neophodni, makar i pasivni pristanak naroda, širokih masa, na državnu vlast takvu kakva je - ono što tradicionalna teorija naziva *consensus populi*. Činjenica da postoji demokratija utiče na politički stav naroda, kao što neizbježno ima posljedice i na samu državnu vlast. Politička demokratija predstavlja značajan politički činilac i njoj treba težiti.

Iako je demokratija režim koji apriori izgleda prirodniji od autokratije i samim time jači od ove (jer osigurava pristanak narodnih masa uz sebe), to ne znači da demokratija nema svoje određene slabosti, koje čine da, u kompariranju s autokratijom, demokratija ima slabije političke osnove, koje je, pod određenim okolnostima, čine relativno nestabilnim režimom. Ta slabost demokratije potiče iz jedne njene unutrašnje proturječnosti. Naime, autokratija se zasniva na monopolu političke djelatnosti za vladajuću skupinu, koja progona svaku opoziciju i pokušava da se vječito održi na vlasti. Tako je autokratija po samoj svojoj suštini pozvana da upotrebljava sva sredstva da bi se održala, uključujući i nasilje. Nasuprot tome, demokratija se zasniva na načelu slobodne političke djelatnosti svih subjekata koji se bore za vlast dobivanjem većine. Ukoliko jedan politički subjekt dobije većinu, on samim tim vrši vlast u demokratiji, a to znači stiče suverenost i može donositi kakve hoće političke odluke. On tako može donijeti i odluku o ukidanju demokratije i zavođenju autokratije. Upravo tu se zapaža slabost demokratije, koja dolazi uslijed njene unutrašnje proturječnosti.

³ Muhić Fuad: Teorija države i prava, Svjetlost, Sarajevo, 1978. str. 110.

⁴ Bisić Mirza, Kovačević Goran: Inspekcija u sigurnosnoj sferi obrane, Dom štampe, Zenica, 2008. str. 89.

Po načelima demokratije, svi politički subjekti moraju biti slobodni u političkoj djelatnosti, pa i oni koji su protiv demokratije. Oni imaju pravo da se bore da dobiju većinu, makar isticali da će, kad dođu na vlast, ukinuti demokratiju. Tako demokratija silom svojih načela dolazi u proturječnost sama sa sobom, jer mora dopustiti djelatnost svojih protivnika i njihov dolazak na vlast demokratskim putem da bi poslije toga ukinuli demokratiju. Oni se, dakle, služe demokratijom protiv demokratije i demokratija bi to, u načelu morala dopustiti.

Ova proturječnost je dovela do razlikovanja dvije vrste shvatanja među samim demokratima. Jedni su za strogo poštovanje demokratskih načela, za puštanje slobode djelatnosti neprijateljima demokratije, za to da se ovi koriste demokratskim slobodama da bi ih ukinuli, da se koriste onim što im daje protivnik (demokratija) za što oni otvoreno izjavljuju da neće dati tom istom protivniku kad dođu na vlast. Drugi su, naprotiv, za ograničenje demokratskih načela u ovom slučaju, to jest za davanje demokratskih sloboda samo onima koji garantiraju da će također poštovati demokratske slobode. Na prigovor da se ovako sužava demokracija, oni odgovaraju da je ovo nužan sadržaj demokratije, jer bez toga ona vrši samoubojstvo.⁵

Poučeni iskustvom iz svih dosadašnjih fašističkih režima (koji po pravilu koriste demokratiju pri dolasku na vlast), demokratske države svijeta su ograničile korištenje demokratskim pravima autokratima. To nije nikakav presedan, jer su mnogi demokratski režimi opravdano ograničili korištenje demokratskim pravima onima koji su protiv demokratije. Zaista, ako oni smatraju da demokratska prava uopće ne treba da postoje, onda im ne treba dati ni da ih uživaju.

Samo na taj način demokratija može izbjeći ovu opasnost i u tom pogledu se staviti u jednake uslove borbe s autokratijom.

Međutim, treba imati u vidu i jednu opasnost koju donosi prihvatanje opravdanosti ovih ograničenja. Naime, ono pretpostavlja objektivnost onih koji ova ograničenja propisuju, i to takvu objektivnost koja će ih spriječiti da pomoću ograničenja suzbijaju djelatnost svojih političkih protivnika koji su inače demokrati, pa možda i veći od njih samih. Čak se u praksi dešavalo da su upravo nosioci autokratskih režima primjenjivali ovakva ograničenja na prave demokrate pod izgovorom zaštite demokratije.

Razumije se da ova opasnost ne treba sprječavati nužnost spomenutih ograničenja, kao što ni jedna mogućnost zloupotrebe korisnih stvari ne treba sprječavati njihovu upotrebu.

Uloga kontrole u demokratskim odnosima

Postoji i mogućnost razrade političkih, pravnih i drugih mehanizama pomoću kojih se kontroliraju ograničenja o kojima je riječ. Ovdje se pod kontrolom misli na aktivnost praćenja realizacije postavljenih zadataka, odnosno ostvarenja ciljeva svih organizacijskih elemenata

⁵ Bisić Mirza, Kovačević Goran: nav. djelo. str. 31.

ta. Suština kontrole je pronalaženje razlika između planiranih veličina i realnih ostvarenja, kako u toku akcija, tako i na kraju izvršenja postavljenog zadatka.

Pri određivanju sadržaja pojma kontrole može se polaziti sa različitim stajališta. Svaki pojam je, između ostalog, označen i terminom, riječju. Zbog toga je u ovom slučaju od važnosti da se ukaže na sadržajna određenja termina "kontrola" i "nadzor". Pri tome odmah pada u oči činjenica da se veoma često navedene riječi upotrebljavaju kao sinonimi. To je slučaj čak i u nekim rječnicima stranih riječi i izraza. Tako Bratoljub Klaić u "Rječniku stranih riječi"⁶ riječ kontrola označava kao: pregled, nadzor, nadgled, provjeravanje. U "Leksikonu stranih riječi i izraza"⁷ Milana Vujaklije ova riječ se tumači kao: dvostruki registar, dvostruko računovodstvo u kancelarijama da bi se izbjegle greške, zloupotrebe i sl.; kontrolna knjiga, kontrolnik; nadzor, nadgledanje. U nekim drugim konsultiranim rječnicima i leksikonima ovi termini nisu ni zastupljeni. Posebna zbrka je izražena u Vojnom leksikonu VIZ-a Beograd iz 1981. godine, gdje se za kontrolu kaže da se "sprovodi radi stjecanja uvida u izvršavanje zadataka, odluka, naređenja, naputaka, a za nadzor da je "oblik unutrašnje kontrole."

Najprije treba istaći, da bez obzira na to što se ovi izrazi tako često upotrebljavaju u zakonodavnim i drugim tekstovima, oni još uvijek u teoriji nisu pojmovno dovoljno individualizirani ni kada su u pitanju kontrole u drugim oblastima društvenih djelatnosti. No, ne možemo prenebregnuti činjenicu da ima autora koji izraz "nadzor" upotrebljavaju u širem smislu riječi, podrazumijevajući tu i društveni nadzor koji se sprovodi, ne samo od strane parlamenata, već i onaj koji vrše političke stranke i drugi subjekti. Izraz "kontrola" upotrebljava se uglavnom za djelatnost državnih organa, koji raspolažu određenim sredstvima prinude. Nadzor (nadgledanje) može vršiti svako ko se nađe u takvoj prilici, sa različitim ciljevima. Cilj kontrole je, dakle, mnogo određeniji, konkretniji.

Problem je prema tome, u iznalaženju konkretnog sadržaja šta koji od ovih termina obuhvataju. Ni jedan od pravnih propisa nije utvrdio njihov konkretan sadržaj.

Čini se da je termin "kontrola" postao nešto određeniji, jer se u propisima upotrebljava uglavnom tamo gdje se za neizvršavanje obaveza i zadataka predviđa i konkretna sankcija. S tim u vezi, u teoriji nema spora da je cilj svake kontrole osiguranje načela zakonitosti rada nekog organa ili organizacije. Ona je forma kroz koju se izražava elaboracija prava, koju mogu, kroz nepravilan rad organa biti povrijeđena. Kroz kontrolu se utvrđuje u čemu se manifestiraju te povrede i da li su ovi organi u radu ostvarili duh i slovo zakona.

Kontrola je sastavni dio aktivnosti svakog sistema, pa sve što se radi mora biti kontrolirano. To nije pojava samo u sistemima sigurnosti, već ona ima širi društveni značaj, zbog čega je i funkcija svake organizacije. Jedno od načela menadžmenta sigurnosti je njegova neprekidnost. S obzirom da je kontrola procesna funkcija menadžmenta, ona mora biti permanentna u svim funkcijama sistema sigurnosti. Obzirom da sistem sigurnosti predstavlja specifičan mehanizam unutar državnog aparata, sa specifičnom ulogom, tako je i

⁶ Klaić Bratoljub: Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983.

⁷ Vujaklija Milan: Leksikon stranih riječi i izraza, Prosveta, Beograd, 1991.

kontrola sistema sigurnosti veoma složen i slojevit proces koji ima niz svojih karakteristika i značajki. Stepenn razvijenosti mehanizama ili sredstava za kontrolu sistema sigurnosti stoji u neposrednoj vezi sa stupnjem razvoja demokratskih odnosa u određenom društvu. Nepostojanje ili inertnost takvih mehanizama jeste indikator arbitrarnosti i neodgovornosti podsistema sistema sigurnosti, a time i nedovoljne demokratizacije društva. Isto se uzima da je i kontrola koju vrše, isključivo, politička tijela bez participacije nedržavnih subjekata, dokaz o nedovoljnoj demokratizaciji društva. Ispravan pristup organiziranju kontrole smatra se zajednička aktivnost sve tri grane državne vlasti: zakonodavna, izvršna i sudska, a uz njih građana i njihovih predstavnika, javnosti i medija, lokalne zajednice i njihovih organa, kao i posebno organiziranih tijela za kontrolu. Kontrolu je moguće podijeliti po dva kriterija: *prema poziciji nosioca kontrole* postoje dva oblika kontrole unutrašnja i vanjska; i podjela sredstava kontrole *prema ovlaštenjima nosioca kontrole* na formalna i neformalna.

Moguće je izdvojiti sljedeća sredstva i oblike kontrole:

OBLIK KONTROLE	SREDSTVA KONTROLE	
	Formalna	Neformalna
Vanjska kontrola	Parlamentarna kontrola	Javnost i javno mnijenje
	Kontrola od strane vlade	Građani
	Tužilačko – sudska kontrola	Mediji
	Ostala sredstva u sistemu vlasti	Političke stranke
	Nevladine institucije za kontrolu	Interesne grupe i grupe za pritisak
Unutrašnja kontrola	Hijerarhijska kontrola	Samokontrola
	Instanciona kontrola	Interpersonalna kontrola
	Disciplinska kontrola	Sindikalna i asocijativna kontrola
	Interni nadzorni organi	Procesi socijalizacije

U svjetlu podjele koju smo već naveli, u kratkim crtama ćemo predstaviti osnovne karakteristike pojedinih oblika i sredstva kontrole.

Unutrašnja formalna kontrola

Ovaj oblik kontrole se provodi primjenom četiri sredstva kontrole: (1) hijerarhijska kontrola, (2) instanciona kontrola, (3) disciplinska kontrola, (4) kontrola koju vrše interni nadzorni organi.

Hijerarhijska kontrola – je oblik autoritativne i redovne kontrole koja se obavlja kao sastavni dio procesa rukovođenja. Njome su obuhvaćeni svi zaposleni i njihov rad u cjelini, a nosioci ovlaštenja za vršenje te kontrole su rukovodioci podsistema sistema sigurnosti i unutar podsistema, rukovodioci organizacionih jedinica i drugi pretpostavljeni. Od efikas-

nosti ove vrste kontrole uvelike zavisi kolika će potreba postojati za angažiranjem drugih kontrolnih mehanizama.

Instanciona kontrola – podrazumijeva, primarno, mogućnost aktiviranja mehanizama kontrole od strane drugostepenih organa u podsistemima sistema sigurnosti, koji se pokreće izjavljivanjem žalbe nezadovoljnog građanina ili pravnog lica na prvostepenu odluku nižeg organa unutar podsistema sistema sigurnosti.

U pitanju su oni poslovi u čijem poslovanju organi sigurnosti postupaju po pravilima upravnog postupka.

Drugi oblik instancione kontrole predstavljaju nadzorna ovlaštenja koja imaju viši organi prema nižim organima i ona mogu da obuhvataju kontrolu planova, procedura, efikasnosti rada i drugih aspekata postupanja nižih organa.

Disciplinska kontrola – može biti veoma značajno sredstvo u sistemu kontrole, pod uvjetom da se disciplinski postupak vodi korektno i efikasno. Do disciplinske kontrole dolazi zbog povrede pravila radne discipline, bilo propuštanjem činjenja ili aktivnim kršenjem discipline. Ovoj kontroli podliježu svi službenici sistema sigurnosti.

Centralna slabost sistema disciplinske kontrole čini to da su nadređeni spremniji da svoja disciplinska ovlaštenja koriste radi obračuna sa formalnim manifestacijama neposlušnosti od strane podčinjenih, nego u obračunu sa povredama discipline koje se tiču lošeg postupanja prema građanima i javnosti.

Interni nadzorni organi – postoje u praksi većeg broja država kao inspektorati zakonitosti rada, ustanova generalnog inspektora, uredi za profesionalnu odgovornost ili za profesionalne i etičke standarde, odjeljenja za tzv. unutrašnje istrage itd. Takvi organi mogu postojati kao specijalizirana za pojedine elemente sistema sigurnosti ili za cijeli sistem sigurnosti. U osnovi riječ je o naročito formiranim organizacionim jedinicama koje nadređenima pomažu u osiguravanju discipline i poštovanja zakonitosti od strane službenika podsistema sistema sigurnosti.

Neformalna sredstva u sistemu unutrašnje kontrole

U sprječavanju nepoželjnog ponašanja službenika podsistema sistema sigurnosti trebali bi značajno uticati određeni interni kontrolni mehanizmi neformalnog karaktera, kakvi su mehanizmi samokontrole, interpersonalne kontrole, kontrole u okviru sindikalnih i profesionalnih asocijacija i kontrole procesom socijalizacije.

Samokontrola – je mehanizam koji se zasniva na usvajanju etičkih, zakonskih i profesionalnih normi u ponašanju u službi i aktivira se kao sastavni dio svjesne reakcije u određenim situacijama. Mehanizam samokontrole djeluje tako što službenik svjesno ograničava slobodu svoje akcije s obzirom na norme i pravila ponašanja koja je prihvatio tokom obuke i u službi.

Interpersonalna kontrola – kao mehanizam neformalne kontrole, podrazumijeva međusobnu kontrolu unutar radnih grupa, sastavljenih od dva ili više službenika. Ovdje se ne misli na formalno vodstvo unutar grupe i kontrolu koja se na taj način vrši, već na razvoj jače ili slabije izražene svijesti o zajedničkoj odgovornosti članova grupe. Ovim mehanizmom se nastoji spriječiti prikrivanje odgovornosti za postupke pojedinih članova grupe.

Sindikalne i profesionalne asocijacije – kao posebno neformalno sredstvo kontrole imaju različitu vrijednost. Sindikalizam je posebno dobro razvijen u policijskom podsistemu sistema sigurnosti i koncentriran je na pitanja zaštite policajaca, uključujući zaštitu od previše strogih akcija kontrolnih mehanizama, a rjeđe na pitanja jačanja regulativnih instrumenata odgovornosti i profesionalne etike policajaca. Sindikalizam ima i jednu jako pozitivnu stranu, to jest doprinosi demokratizaciji same policije, odnosno njenom istinskom prerastanju iz militarističke u civilnu strukturu. Pitanje sindikalizma u vojsci i obavještajnom sistemu je već upitno.

Procesi socijalizacije – kao posebno kontrolno sredstvo, imaju posebno značajnu ulogu u razvoju policijskog podsistema sistema sigurnosti ali i nekih drugih sigurnosnih agencija. Ovaj proces doprinosi da se službenici policije integriraju u socijalnu sredinu i time u sistem sigurnosti, kao jedan njegov važan dio uključuje građane, kao izvore informacija koje se koriste u planiranju daljnjih aktivnosti bilo kojeg podsistema sistema sigurnosti.

Stavovi o vrijednosti pojedinih sredstava i čitavog podsistema unutrašnje kontrole veoma se razlikuju, u zavisnosti od toga da li te stavove iznose sigurnosne strukture ili strukture van sistema sigurnosti. Sigurnosne strukture, na jednoj strani, široko brane stav o dovoljnosti unutrašnje kontrole i, sukladno tome, nepotrebnosti ili neprikladnosti vanjske kontrole.

Vanjska formalna kontrola

Ovdje se radi o organima državne vlasti kao subjektima, odnosno formalnim sredstvima za vanjsku kontrolu. Izdvojiti ćemo četiri mehanizma za kontrolu: parlamentarna kontrola, kontrola od strane vlade, sudska kontrola i druge sredstva za kontrolu u sistemu vlasti.

Parlamentarna kontrola – Kao predstavništvo građana, parlament raspolaže sa više sredstava ili oblika utjecaja na sistem sigurnosti. Ta sredstva i oblici utjecaja su političke prirode, pa se i kaže da je parlament glavni nosilac političke kontrole nad sistemom sigurnosti. Parlament ostvaruje kontrolu i utiče na sistem sigurnosti putem slijedećih sredstava:

- donošenjem zakona kojima se uređuje organizacija, ovlaštenja i odgovornosti sistema sigurnosti;
- utvrđivanjem politike nacionalne sigurnosti;
- odobravanjem budžetskih sredstava za rad sistema sigurnosti i vršenje budžetske kontrole;
- izborom i razrješavanjem ministara nadležnih za sektor sigurnosti i razmatranjem izvještaja o radu;
- formiranjem anketnih odbora za istrage o radu sistema sigurnosti, poslaničkim pitanjima i interpelacijama i

- osnivanjem posebnog parlamentarnog organa za kontrolu rada sistema sigurnosti.

Svako od navedenih sredstava može imati veliki značaj u ostvarivanju kontrole sistema sigurnosti, naravno ukoliko se uloga parlamenta realizira na adekvatan i odgovoran način.

Zbog specifičnosti unutrašnjih odnosa u Bosni i Hercegovini, stranci su ispravno shvatili ovaj problem u našoj državi. Zato je težište njihovog rada u postdejtonskom periodu bila izgradnja cjelovitog sigurnosnog sistema na nivou države Bosne i Hercegovine.

Kontrola od strane vlade – između svih subjekata formalne kontrole, centralna vlada se pojavljuje kao nosilac objektivno najjačih oblika utjecaja na rad sistema sigurnosti. Vlada je ovlaštena za:

- donošenje podzakonskih propisa radi izvršavanja zakona;
- utvrđivanje prijedloga budžeta i staranje o njegovom izvršenju;
- utvrđivanje načela za unutrašnju organizaciju ministarstava i davanje saglasnosti na njihova opća akta o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta;
- vršenje nadzora nad njihovim radom;
- poništavanje i ukidanje njihovih nezakonitih akata;
- razmatranje programa rada i izvještaja o njihovom radu;
- predlaganje njihovog osnivanja i ukidanja;
- donošenje smjernica i načelnih stavova za izvršavanje zakona i drugih propisa i
- nalaganje poduzimanja određenih mjera iz okvira njihove nadležnosti.

Takva pozicija vlade u odnosima prema sistemu sigurnosti proizlazi iz shvatanja vlade kao nosioca funkcije izvršne vlasti i njene odgovornosti prema parlamentu za obavljanje poslova koji su u nadležnosti ministarstava. Međutim, široka prava vlade prema sistemu sigurnosti otvaraju određene dileme u vezi sa mogućnostima da vlada od njega zahtijeva djelovanje koje nije suglasno zakonu, a posebno takvo koje je motivirano političkim interesima onih snaga koje vlada reprezentira.

Sudska kontrola – Sudovi se pojavljuju kao vanjsko formalno sredstvo kontrole sistema sigurnosti širom svijeta i to na više načina. Prvo, sudovima u nadležnost pripada izdavanje naloga za poduzimanje aktivnosti kojima se narušavaju neka od temeljnih ljudskih prava i sloboda. Pošto izdaju takve naloge, oni su dužni da vrše nadzor nad njihovim provođenjem od strane operativnih jedinica sistema sigurnosti.

Drugo, vjerovatno najznačajnijim i najširim oblikom utjecaja sudova na rad sistema sigurnosti može se smatrati to što sudovi, prilikom odlučivanja u krivičnim stvarima u kojima je učestvovao neki organ sistema sigurnosti, ustvari kontroliraju i kakvoću rada sistema sigurnosti.

Treće, u nadležnosti sudova je i odlučivanje o kaznenim djelima službenika sistema sigurnosti koja oni počinu u vezi sa vršenjem svojih službenih dužnosti.

Četvrto, u većini država svijeta sudovi su nadležni za suđenje u građanskim parnicama koje pokreću oštećeni građani radi dobivanja naknade štete koja im je pričinjena aktivnostima službenika sistema sigurnosti.

Peto, sudovi su često ovlašteni da kontroliraju zakonitost pojedinačnih upravnih akata u posebnom sudskom postupku. Ova vrsta kontrole ima za cilj zaštitu građana od nezakonitih pojedinačnih akata organa uprave sistema sigurnosti.

Jedan od osnovnih problema u odnosima sistema sigurnosti i sudova jeste činjenica da i pripadnici sudske profesije mogu biti pod utjecajem politike, odnosno izvršne vlasti. Pitanje o istinskoj nezavisnosti sudstva jeste pitanje od univerzalnog značaja, u tom smislu što se ono svugdje postavlja i što se širom svijeta nailazi na slučajeve nedopuštenih utjecaja političara na sudije.

Druga sredstva za kontrolu u sistemu vlasti – Među ostalim sredstvima kontrole u sistemu vlasti redovno se susreće tužiteljstvo, organi za budžetsku kontrolu i neka druga sredstva. Najvažnije je istaći važnost budžetske kontrole zbog činjenice da sistem sigurnosti spada u red najvećih budžetskih korisnika. Praksa je da se organizira poseban organ za budžetsku kontrolu, tzv. revizorske službe. Cilj ovakve kontrole jeste osiguravanje da se sredstva izdvojena za rad i funkcioniranje sistema sigurnosti svrsishodno koriste.

Neformalna sredstva vanjske kontrole

Kao i u slučaju unutrašnje kontrole i ovdje se radi o sredstvima neformalne vanjske kontrole. Može se izdvojiti pet osnovnih sredstava kontrole koji svojim oblikom spadaju u vanjsku kontrolu: *mediji, javno mnijenje, građani, političke partije i interesne grupe i grupe za pritisak*.

Mediji – Od strane mnogih istraživača, mediji se uvrštavaju među najvažnija sredstva u podsistemu sredstava za vanjsku kontrolu sistema sigurnosti. Takvu ulogu medijima priznaju i predstavnici sistema sigurnosti.

Sistem sigurnosti je nekad bio u službi kontrole medija, od strane vlade, ali se ta uloga u demokratskim društvima gotovo izgubila, tako da su sistem sigurnosti i njegovi elementi prinuđeni da prihvate i poštuju sasvim suprotnu ideju: da mediji sada kontroliraju sistem sigurnosti.

Da bi se shvatila takva uloga medija u kontroli sistema sigurnosti, potrebno je imati u vidu da su aktivnost sistema sigurnosti i problematika na koju se ta aktivnost odnosi izuzetno interesantni medijima. To interesiranje je u vezi sa istovrsnim interesiranjem medijske publike, ali isto tako prezentiranje rada sistema sigurnosti predstavlja veliki biznis.

Mediji su u centru odnosa javnosti i sistema sigurnosti, tako da slika koju stvaraju mediji o sistemu sigurnosti ima vitalnu ulogu u procesima legitimiranja sistema sigurnosti.

Javno mnijenje – Kao posebno sredstvo u sistemu kontrole, javno mnijenje se izražava kroz oblike utjecaja opće javnosti na rad sistema sigurnosti. Ono se formira kao javno mišljenje i izražava skup refleksija, stavova, gledišta građana određene sredine o javnim poslovima, a na njegovo oblikovanje utiče čitav niz individualnih i socijalnih činilaca. Kada se radi o sistemu sigurnosti, javno mnijenje izražava stavove građana o određenim pitanjima ili većini pitanja njegovog rada, uključujući zadovoljstvo ili nezadovoljstvo njegovim radom, odobravanje ili neodobravanje i osude njegovih konkretnih akcija.

Građani i njihova udruženja – Pod uvjetom da postoje slobode izražavanja mišljenja i javne kritike i sloboda djelovanja udruženja građana, ta udruženja i građani mogu da predstavljaju značajan kontrolni instrument i oblik utjecaja na rad sistema sigurnosti, ili barem na neke njegove podsisteme. Pravo građana da upućuju kritike, prijedloge, predstavke i pritužbe u vezi sa radom sistema sigurnosti u današnje vrijeme je priznato širom svijeta i zagarantirano osnovnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. Građani mogu biti efikasan kontrolni mehanizam.

Političke stranke – u izuzetnim slučajevima mogu neposredno kontrolirati sistem sigurnosti, osobito u jednopartijskim sistemima. To je bio slučaj kod nas do raspada SFRJ.

U demokratskim državama razlikuju se kontrolne uloge političkih stanaka na vlasti i opozicionih stranaka. Kada se radi o političkim strankama koje se nalaze u opoziciji, one bi trebale da predstavljaju veoma konstruktivno sredstvo neformalne kontrole sistema sigurnosti.

Opozicione političke stranke često imaju u domenu svog interesiranja sistem sigurnosti kao predmet kritike, ali one u isto vrijeme gledaju na sistem sigurnosti kao na snagu koju žele da podrede svom utjecaju i kontroli. Na drugoj strani, sistem sigurnosti je često potican od strane vladajućih političkih snaga na nekorektno ponašanje prema opoziciji.⁸

Interesne grupe i grupe za pritisak – Prema mnogim mišljenjima, interesne grupe i grupe za pritisak mogu da predstavljaju neku vrstu fantomske četvrte vlasti, odnosno da budu snažni centri neformalne moći u državi.⁹ One obuhvataju širok spektar grupa ljudi koje se labavije ili čvršće organiziraju radi ostvarivanja određenih svojih interesa.

Utjecaji ovih grupa mogu da se realiziraju posrednim ili neposrednim putem. Ako govorimo o kontroli sistema sigurnosti kao društveno korisnoj mjeri, onda bi se mogli tolerirati oni utjecaji interesnih grupa koji su legitimni po tome što su suglasni težnjama većine članova zajednice, dok bi nelegitimni utjecaji interesnih grupa izlazili iz okvira takve vrste težnji i potpadali pod vrstu aktivnosti od koje bi sistem sigurnosti trebalo zaštititi.

Kontrola je posebno važna, jer od toga zavisi hoće li se jedan demokratski režim izroditi u autokratski. Politička borba među partijama, strankama, stoga je vidljiv pokazatelj ograni-

⁸ Bisić Mirza, Kovačević Goran: nav. djelo. str. 32.

⁹ Šiljaković Ivan: Izbori i demokratija, Art print, Banja Luka, 2007. str. 54.

čavanja demokratije. Zato ni jedna politička snaga, ukoliko je istinski za demokratiju, ne treba da očajava ako nema apsolutnu većinu u državnim organima.

Opozicija je korektiv, jer budno prati šta radi snaga na vlasti i ukazuje na to. Bez obzira što je osnovni motiv opozicije da osvoji vlast, njihovo ukazivanje na slabosti i propuste demokratskog režima nužno ima i svoj pozitivni odraz na ponašanje snaga na vlasti. Ukoliko bi to zanemarile, mogu se neprijatno iznenaditi brojem dobijenih glasova na izborima.

Osim toga, istinske demokrate sami razrađuju mehanizme koji će biti u funkciji kontrole njihovog ponašanja u vršenju vlasti, naravno s krajnjim ciljem da zadrže povjerenje naroda, odnosno birača. Jedan od tih mehanizama je i inspekcija. Jer, inspekcija, pored niza zadataka, koje ima, mora zapažati i ukazivati na probleme u vezi ograničavanja demokratije od strane režima, ali i na djelovanja protiv demokratije od strane formalnih ili neformalnih grupa, pa i pojedinaca. Ako sagledamo situaciju koja se može javiti unutar multietničkih država, evidentna je potreba državnog angažmana u organiziranju efikasne kontrole sistema sigurnosti.

Sistem sigurnosti se tradicionalno dijeli na podsisteme: vojsku, policiju i obavještajno-sigurnosne agencije.

Svaki od ovih podsistema ima određene specifičnosti koje su ugrađene u njega i koje po sebi generiraju ugrožavanje. Elementi sistema sigurnosti u demokratskim društvima obavljaju korisne zadatke u zaštiti nacionalne sigurnosti i slobodnog poretka demokratske države.

Metode rada ovih elemenata su velikim dijelom tajne, pa su u neskladu sa načelima otvorenog društva. Upravo zbog toga paradoksa, podsisteme sistema sigurnosti treba podvrgnuti demokratskoj provjeri odgovornosti i građanskoj kontroli. Kontrola tih elemenata važna je zbog najmanje pet razloga.

Prvo, suprotno pojmu otvorenosti i transparentnosti, koji je temelj demokratske kontrole, elementi sistema sigurnosti često djeluju u tajnosti. Kako tajnost može štititi njihovo djelovanje od javne provjere, važno je da te operacije pomno prate parlament i izvršna vlast.

Drugo, elementi sistema sigurnosti imaju posebne ovlasti, mogu da zadiru u privatno vlasništvo ili komunikaciju, što očito može ograničiti ljudska prava. Stoga je nužno da ih prate institucije zadužene za kontrolu ili nadzor.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe zauzima slijedeći stav po pitanju kontrole i nadzora: Postoji ozbiljna zabrinutost da elementi sistema sigurnosti država članica Vijeća Europe često stavljaju interese koje smatraju interesima državne sigurnosti i interesima države iznad poštovanja prava pojedinca.¹⁰

¹⁰ Bisić Munib: Evropska sigurnost i Bosna i Hercegovina, Šahinpašić, Sarajevo, 2007 str. 121.

Treće, nakon Hladnog rata, a osobito nakon 11. septembra i događaja u SAD, sigurnosni sistemi, gotovo svih država našli su se u procesu prilagodbe novim prijetnjama sigurnosti. Najvećom prijetnjom za sigurnost funkcioniranja demokratskih društava više se ne smatra mogućnost vojnog napada, nego organizirani kriminalitet, terorizam itd.

Taj proces prilagodbe bi trebao biti pod nadzorom i kontrolom civilnih vlasti, koje su jamstvo da će reforma sistema sigurnosti biti u skladu s potrebama građana.

Četvrto, elementi sistema sigurnosti imaju zadatak sakupljati i analizirati podatke o mogućim prijetnjama, te procjenjivati te prijetnje. S obzirom na to da su te procjene polazne tačke ostalih aktivnosti sistema sigurnosti, važno je da se one donose pod demokratskim vodstvom. Važnost ovoga proizlazi iz činjenice da se prioriteta daju prijetnjama koje obično imaju velike političke implikacije.

Peti se razlog odnosi na države koje su imale autokratski režim i koje su nedavno postale demokratske. U tim je državama u prošlosti glavni zadatak sistema sigurnosti bio zaštita režima od vanjskih i unutrašnjih ugrožavanja. Elementi sistema sigurnosti postupali su uglavnom represivno. Preobrazbu sistema sigurnosti, iz mehanizma represije u moderni mehanizam sigurnosne politike, treba pažljivo nadzirati i kontrolirati.

Zaključak

Za elemente sistema sigurnosti, moguće je iznijeti neke generalizirane stavove:

Za vojsku je u teoriji prihvaćeno stajalište da teži da se osamostali i postavi iznad države, tako da postoji permanentna potreba kontrole vojske, kako ne bi postala samostalan faktor u odnosu na državnu političku organizaciju.¹¹ Situacija se dodatno komplicira ako je država višetnička, jer se onda postavlja i pitanje prema kojem etnosu bi vojska mogla uperiti negativnost.¹²

Kod policije, kao podsistema sistema sigurnosti, izražena je volja države da je podčini kontroli zakona. Uz uslov da je društvo stabilno, liberalna i demokratska tradicija snažna, policija je uglavnom ograničena na zaštitu javnog reda i poretka, zatim opće, lične i imovinske sigurnosti. Policija mora u svako doba djelovati u okviru vladavine prava. Ona podliježe istim zakonima koje provodi.

Pri kontroli policije potrebno je primjenjivati razne mehanizme, i formalne i neformalne.

Kontrola obavještajnih službi treba započeti jasnim i izričitim zakonskim okvirom, kojim se uspostavljaju obavještajne organizacije putem državnih zakona, koje odobrava parlament.

¹¹ Bisić Mirza, Kovačević Goran: nav. djelo. str. 144.

¹² Eklatantan primjer za to je JNA, koja je iz višetničke, zajedničke vojske prerasla u vojsku jednog naroda

U demokratskom društvu, obavještajne službe moraju nastojati da djeluju politički neutralno, da se pridržavaju profesionalne etike, da djeluju u okviru zakonskog mandata i u skladu sa ustavno – pravnim normama i demokratskom praksom države.

Nakon nekoliko godina od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, u Bosni i Hercegovini je došlo do objedinjavanja obavještajno – sigurnosnih agencija entiteta u jedinstvenu državnu agenciju (OSA), stvorena je Agencija za istrage i zaštitu (SIPA), objedinjene oružane snage entiteta u jedinstvenu vojsku države Bosne i Hercegovine. Policija je još uvijek organizirana samo po entitetima, kao i civilna zaštita i neke druge službe (agencije) sigurnosti. Sukladno tome, organizirana je i njihova kontrola.

Kontrola je ključna funkcija u održavanju stabilnosti države općenito i, sistema sigurnosti posebno. Ova potreba je dodatno naglašena u multietničkim društvima.

LITERATURA

- Bisić, M., Kovačević, G. (2008). *Inspekcija u sigurnosnoj sferi obrane*. Zenica: Dom štampe.
- Bisić, M., Ljeljak, H. (2008). *Terorizam i civilna zaštita*. Mostar: Slovo.
- Bisić, M. (2007). *Evropska sigurnost i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Bisić, M. (2005). *Sigurnosne determinante Evrope 80 – ih godina XX stoljeća*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Bisić, M. (2008). *Vladari svijeta*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Dinarević N. (2008). *Demokratski nadzor nad službama sigurnosti*. Sarajevo: Be-must.
- Edgerton, R. B. (1992). *Sick Societies*. New York: Free Press.
- Klaić, B. (1983). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Muhić, F. (1978). *Teorija države i prava*. Sarajevo: Svjetlost.
- Saad-Ghorayeb, A. (2002). *Hizbu'llah: Politics And Religion*. London: Pluto Press.
- Sasson, J. P. (1992). *Princess: A True Story Of Life Behind The Veil*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Šiljaković I. (2007). *Izbori i demokratija*. Banja Luka: Art print.
- Vujaklija M. (1991). *Leksikon stranih riječi i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Wright, R. (1985). *Sacred Rage: The Rise Of Militant Islam*. New York: Simon & Schuster.
- World Fact Book. <http://education.scd.yahoo.com/reference/factbook/>

Bezbednosni sistem u Republici Makedoniji – izazove i perspektive

Atanas Kozarev - *Centar za demokratija i bezbednost, Skoplje*

Abstrakt

According to Constitution, Republic of Macedonia is unitary state in which there are guaranteed the basic human rights and freedoms for all citizens according to the liberal and democratic principals. Establishment of standards, in the field of human freedoms and rights, justice and internal affairs were basis for building of contractual relations with European Union and assigning the Agreement for stabilization and association between Republic of Macedonia and European community. On the way of Euro - Atlantic integrations through reforms in political, economic and other fields, one of the most important reforms were reforms in security sector and their adaptation to postulate on legitimate state, democratic principals, legality and legitimate in practicing the powder in our multiethnic community. In these efforts, important place took implementation of Framework agreement in which there are guaranteed and promoted peaceful and harmonic development of citizen community, respect of ethnical identity and interests of all citizens in Republic of Macedonia.

On this way through the years of practice in security, promote Macedonia on regional and international level as a leader in respect of human rights and freedoms of different ethnical communities in the countries.

1. Postavljenost bezbednosnog sektora u Republici Makedoniji

Republika Makedonija je država koja je prolazeći kroz tranzicijski period postigla značajne reforme u celokupnom društveno – političkom i ekonomskom sistemu. Reforma sektora bezbednosti, kao proces koji je značajan za države Jugoistočne Evrope, predstavlja poseban teorijski koncept koji pod uticajem Evropske Unije (EU) i Severnoatlanskog saveza (NATO) je derivirao u celovitu političku strategiju, ovaj pojam se sve više koristi kao alat u društvenim i bezbednosnim procesima u nacionalnoj državi ili zajednici više njih. U tom kontekstu, domet reformi u sektoru za bezbednost često se koristi i kao važan pokazatelj pravca, tempa i opsega ukupne demokratske reforme celog društva¹.

Cilj reformskog kursa državnih politika je bio savlađivanje ozbiljnih postkonfliktnih problema i ozbiljnih pretnji i izazova, i trasiranje puta ka Nato Alijansi i Evropskoj Uniji. Mnogo sporim tempom i u odsustvu političke volje sprovodile su se reforme u bezbednosnom sektoru koji je trebao imati kao posledicu dobijanje pozitivnih ocena od strane nadležnih tela u Evropskoj Komisiji.

Praktično reforme u bezbednosnom sektoru su se odvijale u jednom jako teškom vremenu narušenih i neizbalansiranih međuetničkih odnosa, izgradnje mostova tolerancije i razumevanja između različnih etnikuma u državi, vojnog konflikta iz 2001 godine i posledica

¹ Smisao reforme sektora bezbednosti, Priručnik, SSVO, Beograd, 2004, str. 9

istog, nerešenih problema sa Republikom Grčkom , kao i granica sa novom državom – Kosovom.

Na tom je putu Vladin kabinet ispunjavao najvažniju agendu u svom radu – ispunjavanje međunarodnih obaveza , usaglašavanje makedonskog zakonodavstva sa evropskim, poštovanje ljudskih prava i sloboda , vladavina prava i pravne države. Ali, "imajući u vidu da novi sistem nije uveden preko noći i bez postojanja neophodnih pretpostavki, parlamentarna demokratija je bila više produkt ustavnog inženjeringa, nego realnih političkih procesa. Kao što je i korpus Ljudskih prava i sloboda bio prenesen iz niza međunarodnih dokumenata , tako je i sistem vlasti bio kopija zapadnjačkih institucija. Međutim čak i kao kopija , nije bio konzistentan zbog nezrelosti političkih snaga koje su uradile niz neprincipijelnih kompromisa i pomeranja. Ustavno – politički poredak Republike Makedonije u periodu od osamostaljenja do 2001 godine sadrži dosta nedostataka i u formalno – pravnom , institucionalnom i funkcionalnom smislu. Realno to je bio izvanredno težak period preživljavanja države u komplikovanoj regionalnoj i međunarodnoj konstelaciji."²

Politički i pravni okvir o postavljenosti i funkcioniranju bezbednosnog sektora u Republici Makedoniji u jednim tako složenim bezbednosnim uslovima i bezbednosnom okruženju je bio bitan fundament , pre svega u demokratizaciji bezbednosnih institucija i podizanju edukativnog i profesionalnog nivoa njihovih pripadnika.

Organizacija bezbednosnog sistema je bila logična konsekvencija ustavom uspostavljenog sistema organizovanja vlasti. U saglasnosti sa Ustavom Republike Makedonije iz 1991 godine , organizacija državne vlasti se zasniva na principu podele vlasti. Što znači , podela državne vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast zauzima jako važno mesto u Ustavu. To se posebno vidi u faktu da se taj princip ubraja u red temeljnih vrednosti ustavnog poretka Republike Makedonije. Ako se uzme u obzir da se pod ustavnim poretkom podrazumeva jedinstvo normativnog i stranog , odnosno ustavno uređenje Republike u njegovoj upotrebi i razložno – posledična veza u društvenoj sredini, moglo bi se utvrditi da Ustav načelo podele vlasti tretira kao suštinski faktor u demokratskom funkcionisanju organa državne vlasti. No, u sistemu vlasti veoma značajno mesto zauzima i predsednik Republike Makedonije. Pored funkcija kao šef države i vrhovni komandant oružanih snaga u Makedoniji, predsednik Republike ima i mnogo drugih izvršnih i drugih prava.³ Realna moć struktura od kojih je sačinjen bezbednosni sistem jedne države mora da je postavljen u zakonske okvire kako bi se onemogućile zloupotrebe ovlašćenja sa kojim raspolažu njihovi nosioci. Znači, svaki akt pripadnika bezbednosnog sistema mora da bude u saglasnosti sa zakonskim i podzakonskim odredbama. Za ostvarivanje legitimnosti i legitimiteta u svakodnevnom funkcioniranju bezbednosnog sektora važno je i pitanje koje se odnosi na nadzor nad bezbednosnim sistemom.

Ovo pitanje je usko vezano za prirodom političkog sistema u Republici Makedoniji, postavljenost i pravni okvir za funkcionisanje svih bezbednosnih institucija, kao i vladavina prava.

² Б. Ванковска, Политички систем, БОМАТ Графикс, Скопје, 2007 год. стр. 201-208.

³ С. Климовски, Уставно право и политички систем, Просветно дело АД Скопје, 2003, стр. 382-383.

Pravni okvir za funkcionisanje bezbednosne institucije u Republici Makedoniji je sačinjen od:

1. Uprave za bezbednost i kontraraznivanje od neovisnosti RM, regulisana je Zakonom o unutrašnjim poslovima i podzakonskim aktima. Nažalost donošenjem Zakona o policiji, ukinuti su većina članova postojećeg Zakon o unutrašnjim poslovima, ali ne i one odredbe sa kojima samo deklarativno i formalno se reguliše nadležnost, postavljenost i nadzor nad UBK. Danas u Evropi i svetu, zakonsko regulisanje institucija bezbednosnog sistema smatra se za standard, osnovu, bazu za njihov legitimitet i legalitet. Ne postoji poseban zakon o UBK.
2. Agencija za razuznavanje, je normirana sa Zakonom o Agenciju za razuznavanje, posebnim odredabama od Zakon o odbrani i podzakonskim aktima.
3. Biro za javnu bezbednost, reguliran je novim evropskim Zakonom o policiji.
4. Sektor za vojno razuznavanje, reguliran je Zakonom o odbrani i podzakonskim aktima.

Nadzor nad bezbednosnim sistemom u Republici Makedoniji pravno je pomenut u nekoliko dokumenata, jer ne postoji *lex specialis* za nadzor i demokratsku kontrolu. To ukazuje na голу deklaraciju i simplifikaciju i odsustvo političke volje za sistemsko rešavanje i regulisanje ključne i senzitivne oblasti kao što je bezbednosno polje.

Prema Zakonu o organizovanju i radu organa državne uprave, organi državne uprave kao deo izvršne vlasti osnivaju se u oblastima i područjima koji su od značaja za izvršavanje državnih funkcija i za efikasno ostvarivanje prava i dužnosti građana i pravnih lica. Oni rade prema načelima zakonitosti, odgovornosti, efikasnosti, ekonomičnosti, transparentnosti, jednakosti, pretpostavki i imaju dužnost da obezbede građanima efikasno i zakonsko ostvarenje njihovih ustavnih prava i sloboda. Organi državne uprave se osnivaju kao ministarstva, kao drugi organi državne uprave i upravne organizacije. Kao značajniji organi državne uprave koji po svojoj prirodi ulaze u bezbednosni sistem na osnovu kriterijuma dali imaju posebna ovlašćenja i dužnosti (nošenje pištolja ili drugog oružja, službene legitimacije) izdvajam sledeće :

1. Ministarstvo odbrane – Vojna obaveštajna služba;
2. Ministarstvo unutrašnjih poslova – Uprava za bezbednost i kontraobaveštavanje, Centralne policijske službe;
3. Ministarstvo pravde – Državni upravni inspektorat, Uprava za vršenje sankcija;
4. Ministarstvo za finansije – Carinska uprava, Uprava za javne prihode, Finansijska policija, Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma.
5. Svakako je deo bezbednosnog sistema u Republici Makedoniji i sektor privatne bezbednosti (agencije i druga tela za obezbeđivanje lica i materijalnih dobara).

Bezbroj faktora i determinanti su uticali na stvaranje i razvoj bezbednosnog sistema, a kao dokaz za to je fakt što njegove pojedinačne bezbednosne institucije nisu stvorene u istom vremenskom periodu nego datiraju različitim terminima. Ovi faktori koji se u osnovi mogu podeliti na endogene i egzogene su bili ključni i daju današnju sliku našeg bezbednosnog sistema, njegovu ulogu i (dostrelni) postignuti nivo.

Ustvari, savremeni politički sistem Republike Makedonije, i njegov bezbednosni segment, kako u pogledu njegove normativne, tako i stvarne dimenzije, je rezultanta međusobnog uticaja brojnih faktora koji opredeljuju njegovu suštinu i performansu. U različitim vremenskim periodima ovi faktori su igrali veću ili manju ulogu, ali je konačni rezultat odraz njihovog zajedničkog delovanja. Politička teorija potencira sledeće faktore:

Ekonomski i socijalni faktor predstavlja društvenu osnovu, govori i o društvenom kapacitetu o održavanju i funkcionisanju institucija, ali i o stepenu konfliktnosti.

Političko - organizacioni faktor, odnosno način organizacije vlasti u Republici, verovatno je najvidljivija determinanta, zato što se u većoj meri realizuje kroz tzv.ustavni i politički inženjering.

Javna administracija je faktor koji u svaki politički sistem unosi statiku i stabilnost, u uslovima kada političke elite rotiraju, a administracija ostaje da funkcioniše izvan političkih takmičenja i na osnovama principa profesionalizma i nepartizacije.

Politička kultura i tradicije su ocenjene kao dosta slabe i u fazi neujednačenog razvoja.

Ideologija je faktor koji skoro kao i da ne učestvuje, tj. odsustvuje u funkcionisanju makedonskog političkog sistema.

Međunarodni faktor ima duplu ulogu u toku celog razvoja političkog sistema. Jedan kolosek je onaj koji se odnosi na jačanje demokratizacije, preko programa o asistiranju, građenju kapaciteta institucija, treninga, monitoring legislativa, saradnje i sl. Drugi kolosek se više odnosi na bezbednosnu sferu, putem akcija koje su okrenute ka prevenciji konflikta, medijaciji ili postkonfliktnoj rekonstrukciji (UNPREDEP, monitoring komisije OBSE-a i EU, "Konkordija", "Proksima", itd.).

Geografski faktor, po tradiciji se računa kao glavni "krivac" za tešku istoriju zemlje i naroda ne samo na području Makedonije, nego i šireg Balkana.

Psihološko – biološki faktor se računa ili kao nebitan ili iskompromitiran u političkoj teoriji zato što je bio iskorištavan u opravdavanju različitih totalitarnih režima u istoriji.⁴

Svi ovi faktori objektivnog i subjektivnog karaktera, u prethodnim složenim konstatacijama su bili ključni za današnju bezbednosnu klimu i stabilnost države u celini. Zbog toga u Nacionalnoj koncepciji za bezbednost i odbranu je utvrđeno potreba od "postojanja demokratske i civilne kontrole i nadzor institucija i snaga čija funkcija je bezbednost i odbrana države." Dosadašnja praksa u sprovođenju nadzora i kontrole bezbednosnog sistema u RM ne daje garancije za unapređenje otčetnosti bezbednosnih institucija i reduciranje političkog uticaja na njih. Nosioци političke vlasti moraju pokazati veću političku volju za

⁴ Б. Ванковска, Политички систем, БОМАТ Графикс, Скопје, 2007 год. стр. 201-208.

uvid u rad bezbednosnih institucija, više se usmeriti ka nadzor, nego na kontroli. Znači one moraju da deluju proaktivno, preventivno.

Neophodna je participacija od strane eksperata, naučne i stručne javnosti u vršenju nadzora i kontrole bezbednosnog sektora. To treba da omogući da nadzor bude transparentan i kontinuiran, a ne ad hok, t.e onda kada se pojavi neka bezbednosna afera ili devijantno ponašanje pripadnika bezbednosnog sektora. I na kraju mora da se implementira funkcionalni pristap u ostvarenju nadzora i kontrole bezbednosnog sistema, koji omogućuje postojan nadzor u oblasti bezbednosti.

2. Makedonski nacionalni interesi i strateška bezbednosna opredelenja

Poslije osamostaljenja Republike Makedonije i savlađivanja tranzicijskih prepreka, njezini građani i politički subjekti jasno su izrazili svoja strateška opredeljenja za ulazak u NATO i Evropsku Uniju. Fundamenti za postizanje ovog strateškog cilja su bili mnogobrojni dokumenti među kojima su najznačajniji sljedeći:

- Deklaracija o razvoju odnosa između Republike Makedonije i Evropske Unije, koja je donesena od strane Skupštine Republike Makedonije 04.02.1998 godine.
- Deklaracija o podizanju nivoa odnosa Republike Makedonije sa Evropskom Unijom donesena od strane Skupštine Republike Makedonije 04.11.2000 god.
- Deklaracija o podnošenju aplikacije za članstvo Republike Makedonije u EU, donesena 13.02.2004 godine.
- Ispunjavanje kriterijuma iz Kopenhagena koji garantuju političku stabilnost, slobodu, bezbijednost kao i ekonomski prosperitet.
- Deklaracija sa Samita Evropske Unije, Zapadni Balkan koji je održan 21.06.2003 godine, i zaključci Savjeta; Solunska agenda za Zapadni Balkan: Prema Evropskoj integraciji.
- Ohridski ramkovni dogovor.
- Zaključci sa Evropskog Savjeta, 15/16.12.2005 godine sa kojima Republika Makedonija dobija kandidatski status.
- Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji između Republike Makedonije i Evropske Unije koji je stupio na snagu 01.04.2004 godine.
- Radni izvještaj Evropske Komisije o dostignućima Republike Makedonije u 2007 godini.
- Rezolucija o prioritetima priključivanja Republike Makedonije u Evropsku Uniju, i početak pregovora o članstvu u Evropskoj Uniji 27.11.2007 godine.
- Odluka o utvrđivanju strateških prioriteta za Vladu Republike Makedonije u 2008 godini.

Funkcija ovih dokumenata je da doprinese ispunjenju trajnog opredjeljenja Republike Makedonije, svoju budućnost graditi kao član evropske porodice i NATO –Alijanse. Ovo opredjeljenje u suštini podrazumijeva dosljedno garantovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, vladavina pravne države, ekonomski razvoj, građenje dobrosusjedskih odnosa i njihovo kontinuirano unapređivanje. Poseban segment u ovom procesu predstavlja poštovanje prava svih etničkih zajednica, izgradnja mostova za zajednički život i multietnička i vjerska tolerancija. Princip odgovarajućeg i pravnog učešća pripadnika zajednica u javnoj

administraciji je veoma značajna odluka naše države. Temeljne ustavne vrednosti determinišu njen demokratski progresivan karakter i na novi način utvrđuju odnos prema čoveku i građaninu. Poštovanje i unapređenje ljudskih prava i sloboda, pazarna ekonomija, vladavina prava, slobodno izjašnjavanje nacionalne pripadnosti i adekvatno i pravično učesšće nacionalnih manjina, politički pluralizam i slobodni neposredni i demokratski izbori, zaštita imovine, humanizam, socijalnu pravdu i solidarnost, lokalna samouprava, zaštita životne sredine, poštovanje normi međunarodnog prava predstavljaju fundamentalne norme i izražavaju političku filozofiju kompatibilna na jedno savremeno građansko društvo kao što je i naše – makedonsko. Značaj temeljne vrednosti ustavnog poretka koje sadrži novi ustav je toliko veće što najstoji civilizacijska bogatstva demokratske ustavnosti da poveže sa realnim društvenim odnosima u kontekstu saznanja prema kome, ako demokratski ustav je ustav naroda, tada put ka osvajanju demokratije od naroda vodi kroz ustav.⁵

Nasuprot ustavne i političke demokratske deklaracije, svaka savremena država vodi principelnu bezbednosnu politiku i razvija bezbednosni sistem adekvatan savremenim bezbednosnim izazovima. Politika nacionalne bezbednosti predstavlja vladin pristup i očekivanja dostizanja takve bezbednosti. Ono što je problem u funkcionisanju policije i vojske za tranzicione zemlje, u ovom smislu je "njihovo optimalno i za demokratiju primereno dimenzioniranje". To se podjednako odnosi i na njihov razmer, kao i na realnu moć sa kojom oni raspoložu.⁶

U tom kontekstu, Skupština Republike Makedonije potvrdila je svoju čvrstu odlučnost da poduzme sve potrebne korake i aktivnosti koje su neophodne za početak pregovora o članstvu u Evropskoj Uniji. Također, u Rezoluciji o prioritetima, o priključivanju u Evropsku Uniju iz 2007 godine, "potvrđujeda je sprovođenje Ohridskog ramkovnog dogovora od bitnog značaja za dalji demokratski razvoj i funkcioniranje Republike Makedonije" kao i „svoju odlučnost o daljem napredovanju i ostvarivanju ljudskih prava“.

Pravni okvir u oblasti Zajedničke nadvorešne i bezbednosne politike sačinjavaju Ustav Republike Makedonije, Zakon o organizaciji i rad organe državne uprave, Zakon o odbrani, Zakon o zaštiti i spašavanju, Zakon o upravljenju krizama, Zakon o klasificiranim informacijama itd.⁷

Republika Makedonija opredelila se da svoju bezbednosnu politiku gradi na nekoliko pretpostavka, i to na:

1. Racionalnost u izboru strategiskih ciljeva. Ova pretpostavka polazi od fakta da makedonska moć (akumuliranost, uticaj i funkciju) silima i sredstava (politička, ekonomska i vojna) može jedinstveno da se gradi i efektuiru samo preko punu integritetnost u evropskim i euroatlantskim strukturama.

⁵ S. Klimovski, Ustavno pravo i politički sistem, "Prosvetno delo" AD Skopje, 2003 god. str. 217.

⁶ B. Vankovska-Cvtekvoska, Policijata, vojskata i demokratijata, "Bezbednost" br. 4/1995, Skopje, str. 852.

⁷ Т. Гоцевски и др. Европската Унија низ призмата на Европската безбедност, Скопје, 2007 година, стр. 199.

2. Realnost u pogledu stvaranja najoptimalne predoslove za ostvarivanje ciljeve preko zajednički nastup institucije pred međunarodnim institucijama.
3. Izgrađivanje mira i bezbjednosti. Ovu strtešku pretpostavku polazi od određenja makedonske politike za vođenje aktivnu i miroljubivu politiku sa susjedima i za uspostavljenje prijateljskih odnosa sa svim državama u svetu, ako postoji uyajamni interes.⁸

Interesi⁹ Republike Makedonije-trajni, vitalni, nacionalni rezultat su ustavotvornog karaktera Republike Makedonije kao pravne i socijalne države.

U Nacionalnoj koncepciji o bezbjednosti i odbrani donesenoj od strane Skupštine Republike Makedonije kao trajni interes Republike Makedonije je potvrđeno postignuto „očuvanje i unapređenje njezinog državnog identiteta sa slobodom izražavanja etničkog identiteta svih građana Republike Makedonije, kao i čuvanje nezavisnosti i teritorijalnog integriteta“, dok kao vitalni interesi „sa kojima se podobrava bezbjednosna situacija i sa kojima se stvaraju uslovi za bolji život građana i funkcionisanje države i društva „ nabrajaju se sljedeći:

- čuvanje mira i bezbjednosti, života, zdravlja, imovine i lične bezbjednosti građana Republike Makedonije;
- razvoj multietničkog društva utemeljenog na međusobnom povjerenju , zajednički naponi i ciljevi svih etničkih zajednica za stabilnost i svestran napredak države;
- ekonomski razvoj zasnovan na principima pazarne ekonomije, privatna imovina, svakodnevno poboljšanje životnih standarda i kvaliteta života, kao i čuvanje vitalnih infrastruktura i resursa Republike Makedonije;
- zaštita i usavršavanje demokratskih osnova pravne države-političkog pluralizma, parlamentarne demokratije, podjele vlasti , fer i demokratski izbori, pravna vlast, dosljedno poštovanje ljudskih prava i sloboda, kao i prava i slobode svim građanima kojišto pripadaju drugim zajednicama, i kontinuirano održavanje i usavršavanje cijele unutrašnje bezbjednosti društva i države;
- političko-odbrambena integracija u NATO, politička, ekonomska i bezbjednosna integracija u Evropsku Uniju, kao i u druge sisteme kolektivne bezbjednosti;

Pored ovih kao „**bitnih interesa**“ za Republiku Makedoniju , koji su i preduslov za kreiranje i postizanje trajnih i vitalnih interesa“ utvrđeni su i sljedeći:

- izgradnja i razvoj svih oblika saradnje sa susjedima a sve u interesu mira , bezbjednosti i razvoja Republike Makedonije i njezinih susjeda;
- lični doprinos za očuvanje i razvijanje mira i stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi (JIE), zbog jačanja zone demokratije, bezbjednost i prosperitet svih zemalja u regionu;

⁸ Н. Кљушев и др. Интересите на Република Македонија за членство во НАТО, МАНУ, Скопје, 2007 година, стр.15-16.

⁹ Национална концепција за безбедност и одбрана, Службен весник на РМ бр. 40/2003.

- učešće u građenju mira i stabilnosti u regionu, Evropi i svijetu, kao i preventiva i pronalaženje instrumenata za predвременa upozorenja o tenzijama i krizama, sa ciljem - blagovremeno i efikasno rješavanje mirnim putem;
- čuvanje i napredak međunarodnog poretka koji je zasnovan na principima pravednosti i uzajamnog poštovanja međunarodnog poretka koji je utemeljen u međunarodnom pravu, kao i politička i ekonomska ravnopravnost svih država;
- obezbjeđenje uslova i unapređenje unutrašnje političke stabilnosti i mogućnosti zbog jednakog prava na učešće koje treba da sadrže opšteprihvatljiv konsenzus u vezi sa pitanjima koji su od trajnog, vitalnog i bitnog interesa za zemlju;
- stvaranje uslova za unapređivanje bezbijednosne kulture;
- izgradnja pravedne, socijalne države sa istim mogućnostima za sve građane bez obzira na njihovu polovu, rasnu, vjersku, političku, socijalnu, kulturnu ili drugu pripadnost;
- stvaranje uslova za izgradnju društva putem komunikacija i odnosa sa kojima će se razvijati zajedničke vrijednosti i kultura življenja, posebno kod mlade generacije, u duhu tolerancije, njegovanja demokratskih vrijednosti i poštovanje ličnog integriteta, utemeljenih u evropskoj demokratskoj tradiciji, bez obzira na etničku, vjersku ili drugu pripadnost i
- čuvanje i zaštita životne sredine u saradnji sa širim okruženjem.

Analizom sadržaja ova iz gorenavedenih dokumenata se pokazuje jedan odnos između želja, napora, strategijskih ciljeva i interesa o poštovanju ljudskih prava i sloboda, posebno etničkih zajednica u Republici Makedoniji i jasna opredjeljenost ka evroatlanskim integracijama. Sve ove vrijednosti su dio cjelokupnog sistema ustavnih garancija, utvrđene kao temelj ustavnih vrijednosti, nacionalnih interesa i potreba. U isto vrijeme one se približavaju savremenoj koncepciji jednog demokratskog društva koje obezbjeđuje optimalan stepen poštovanja i zaštitu ljudskih prava i sloboda. Na taj način nacionalna država postaje ram demokratskim okolnostima koje kreiraju pravila o poštovanju ljudskih prava.

3. Bezbijednosni sistem Republike Makedonije i savremeni izazovi

Savremeni svijet stoji pred mnogim potencijalnim i realnim rizicima, i opasnostima koji mogu dovesti do kriznih situacija i konflikata većih razmjera. Globalni bezbijednosni izazovi predstavljaju ozbiljnu prijetnju kako za nacionalnu tako i za međunarodnu bezbijednost. U isto vrijeme oni predstavljaju opasnost u ostvarivanju i poštovanju osnovnih ljudskih prava i sloboda svih građana. Bezbijednosni izazovi i rizici su prisutni u svakoj državi i društvu. Oni egzistiraju u svim oblastima u svijetu i sa svojim posljedicama ugrožavaju svjetski mir i bezbijednost uopšte.

Danas prijetnje mogu biti političkog, ekonomskog, socijalnog i ekološkog karaktera. Republika Makedonija kao tranzicijska država multietničkog karaktera od značajnijih rizika i opasnosti koji mogu narušiti njezin bezbijednosni sistem prepoznaje sljedeće;

- moguće manifestiranje ekstremnog nacionalizma, rasna i vjerska netrpeljivost;
- oblici i aktivnosti povezane sa međunarodnim terorizmom, organizovan kriminal, ilegalna migracija, ilegalna trgovina drogom, oružjem, ljudima strateški materijali

za dvojnju upotrebu kao i posljedice korišćenja sredstava za masovno uništavanje;

- posjedovanje većih količina ilegalnog oružja;
- problemi u toku tranzicije kao što su: korupcija, urbani terorizam, težak kriminal, uključujući ucjene, reketiranja, ubistva i napade na imovinu građana, ekonomski kriminal, nedovoljna razvijenost institucija demokratskog sistema, problemi u funkcioniranju sudstva, socijalni problemi i nezaposlenost;
- aktivnosti partija i specijalnih službi usmjerenih u pravcu pogoršanja bezbjednosne situacije, a samim tim i usporavanje demokratskih i integrativnih procesa, posebno onih prema NATO-u i EU;
- posljedice iz sukoba interesa o korišćenju izvora i puteva strateških energenasa kao i spriječavanje i blokiranje njihovog uvoza u Republiku Makedoniju;
- elementarne i druge nepogode, tehničko-tehnološke katastrofe, zarazne bolesti kod ljudi i životinja prouzrokovane od strane domaćih ili vanjskih faktora;
- kompjuterski kriminal, piraterija i zloupotreba informatičke tehnologije, posebno u dijelu vezanom za lične podatke građana, poslovna, službena i državna tajna;
- degradacija i uništavanje životne sredine.

Imajući u vidu opasnosti od strane savremenih bezbjednosnih rizika nameće se potreba za odgovarajućim preventivno-represivnim organizovanjem našeg bezbjednosnog sistema, usavršavanje, razvoj procedura i mehanizama suprotstavljanja, navremeno upozoravanje od rizika i opasnosti, predlaganje mjera zaštite kao i koordinacija sa svim nadležnim institucijama i organima u Republici Makedoniji. Pored ostalog, u planu je dugoročno strategijsko političko determinirano utvrđivanje potrebnih snaga i sposobnosti, kao i utvrđivanje njihove strukture, metoda

načina i nivoa saradnje, pomoć i koordinacija u izvršavanju zadataka, razvoj strategije menadžmenta, motivacija, profesionalizam, karijera i životni standard, kao i snage koje predstavljaju sliku etničkih zajednica u Republici Makedoniji. Zato i u Nacionalnoj koncepciji o bezbjednosti i odbrani Republike Makedonije je utvrđeno da „u realizovanju svojih nacionalnih interesa Republika Makedonija će voditi bezbjednosnu politiku sa ciljem usavršavanja bezbjednosnog sistema, koji će biti sposoban, efikasan i kreditibilan da odgovori bezbjednosnim izazovima ovog vijeka, da riješava krize unutra, da pomogne u rješavanju kriza u regionu i šire“¹⁰.

Kada se govori o vezi između uspješnosti i efikasnosti u funkcioniranju bezbjednosnog sistema, pitanju karijerizma u poslovanju svakako se mora voditi računa, ulagati napor u smjeru eliminacije političkog uticaja, diletantizma i ugrožavanja demokratije. Bezbjednosni sistem i njegovo funkcionisanje se ne može odvojiti od turbulentnih procesa, sa kojima mu se u pojedinim kriznim situacijama otvara prostor da od javne službe u funkciji građana, polako sa svim svojim elementima preraste u političkog glumca.

Sa tim vlast prava kao apsolutna vrijednost gubi svoju fundamentalnu ulogu. U tim slučajevima pojedini elementi sistema bezbjednosti služe kao odvodni kanal velikim političkim

¹⁰ Национална концепција за безбедност и одбрана, Службен весник на РМ бр. 40/2003.

grupacijama koje se poistovjećuju sa partijama, i na taj način indeks društvenih odnosa pravnički se ne gleda u Ustavu i zakonu nego u efikasnosti represivno-političkih mjera sa raznim oblicima nasilja. Tako ne samo policija nego i ostali elementi sistema bezbjednosti ukoliko ne ostvare jak uticaj u politici nastoje uspostaviti vlastitu autonomiju, koja u pojedinim slučajevima može imati dalekosežne posljedice. Tada dolazi do formiranja vlastite koncepcije i doktrine. Bez sumnje je da je želja svake aktuelne političke vlasti da ima uticaj na kadrovske ekipiranje subjekata bezbjednosnog sistema. Ali takve želje imaju za posljedicu ograničavanje ljudskih prava i sloboda i prava onih građana koji ne pripadaju aktuelnoj političkoj vlasti i njihova diskriminacija u svim oblastima življenja.

Zaključak

Proces građenje bezbednosne arhitekture Republici Makedoniji je kontinuiran i neprestan i u funkciji za ostvarenje strateških opredelenja za ulaz u NATO i Europska Unija. Efikasnost bezbednosnog sistema je determinirana od primene međunarodnim standardima za poštovanje ljudskih prava i sloboda, vladavina prava i pravne države. Demokratske promene i reforme bezbednosnog sektora su uslov i garancija za demokratizacija društva uopšte i obezbeđenje demokratski razvoj bezbednosnih institucija u celini. Reforme bezbednosnog sektora i njihova uspešnost su značajan test za demokratski kapacitet naše države i one mogu u praksi da stvaraju demokratske bezbednosne institucije kompatibilne na evropskim i svetskim bezbednosnim institucija.

Literatura

1. Smisao reforme sektora bezbednosti, Priručnik, SSVO, Beograd, 2004.
2. 2.Б. Ванковска, Политички систем, БОМАТ Графикс, Скопје, 2007 год.
3. 3.С. Климовски, Уставно право и политички систем, Просветно дело АД Скопје, 2003.
4. 4..В. Vankovska-Cvtekvoska, Policijata, vojskata I demokratijata, "Bezbednost" br. 4/1995, Skopje.
5. 5.Т. Гоцевски и др. Европската Унија низ призмата на Европската безбедност, Скопје, 2007 година.
6. 6.Н. Кљусев и др. Интересите на Република Македонија за членство во НАТО, МАНУ, Скопје, 2007 година.
7. 7.Национална концепција за безбедност и одбрана, Службен весник на РМ бр. 40/2003.

Etničke predrasude kao uzročnik teških oblika narušavanja sigurnosti (stanje u BiH)

Damir Bevanda – *Obavještajno-sigurnosna agencija BiH*

UVOD

Spontano i organizirano nasilje, pojedinačna i masovna ubojstva, masovni neredi, nogometno i drugo huliganstvo, neonacizam, neofašizam, teror i terorizam, ratni sukobi i zločini protivni međunarodnom humanitarnom pravu su delikti koji na najteži način ugrožavaju kako integritet života i tijela pojedinca tako i sigurnost kolektiviteta. Generator ovih ugrožavanja mogu biti duboko usađene etničke predrasude. One posebno dolaze do izražaja u višeetničkim državama, ali ne svim. Pojedine višeetničke države danas su u potpunosti funkcionalne i sigurnost njihovih građana ne ovisi o unutarnjim etničkim odnosima.

Predrasudni stavovi i vjerovanja zbog nacionalnih, plemenskih, rasnih, socijalnih, religijskih ili drugih obilježja po kojima se ljudi razdvajaju u skupine prožimaju društveni život ljudi. Čini se da prožimaju i današnju bosanskohercegovačku zbilju. Mora li to biti tako, mogu li se ukloniti ili bar reducirati etničke predrasude i kako? Može li se razina sigurnosti u bosanskohercegovačkom društvu podići uklanjanjem etničkih predrasuda? Da bi se dobio odgovor na navedena pitanja potrebno je dati prikaz pojma predrasuda posebno sa aspekta uzročnosti i posljedica po sigurnost koje mogu nastupiti zbog njih, a potom izvršiti uvid u stanje predrasuda u bh društvu.

UZROCI PREDRASUDA

Predrasuda se definira kao stav koji čini neku osobu sklonom da misli, osjeća, percipira i djeluje na povoljne ili nepovoljne načine prema nekoj skupini ili pojedinim članovima te skupine.¹ Etničke predrasude su predrasude prema pripadnicima određenih ili svih etničkih skupina, odnosno cijelim narodima izvan svog. Nastojeći utvrditi mehanizam usvajanja predrasuda socijalni psiholozi su razvili pojam kognitivne kategorizacije koji objašnjava način stvaranja predrasudnih stavova na temelju kognitivnih manjkavosti svojstvenih ljudskim perceptualno-interpretacijskim osobinama. Ljudi kategoriziraju i formiraju stereotipe kako bi pojednostavili i reducirali količinu informacija s kojom se bave dajući određeni pojmovima značenje.² Na temelju kategorizacije, pod utjecajem prvog dojma o određenoj kategoriji (skupini) stvaraju se stereotipi koji predstavljaju pojednostavljenu sliku socijalne stvarnosti, u pravilu pogrešnu. Stereotipi postupno prerastaju u predrasude prema pojedincima ili skupinama, a koje potom prerastaju u diskriminaciju koja posljedično može rezultirati deliktima nabrojanim u uvodnom dijelu.

¹ P.F. Secord, C.W. Backman, *Social Psychology*. Tokyo: McGraw-Hill, 1974.

² A.S.R. Manstead, M. Hewstone, *The Blackwell Encyclopaedia of Social Psychology*. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1996. str. 451.

U mnogobrojnim istraživanjima rađenim tijekom dvadesetog stoljeća nastojali su se otkriti i dokazati uzroci predrasuda i čimbenici koji pogoduju usvajanju i razvoju predrasuda. Pennington³ je socijalno-psihologijske pristupe proučavanju nastanka i razvoja predrasuda sistematizirao u tri skupine:

1. **Individualni** pristup koji stavlja najveći (ali ne isključivi) naglasak na ličnost pojedinca i/ili na emocionalnu osnovu predrasuda.
2. **Međuljudski** pristup koji se usredotočuje na ono što se događa unutar društvenih skupina.
3. **Međugrupni** pristup koji se bavi odnosima između društvenih skupina.

Veliki broj socijalno-psiholoških teorija objašnjenja predrasuda zasnovan je na ideji da predrasude nisu jednostavno apsorbirane iz socijalne okoline nego su također pod utjecajem specifičnih psiholoških i socijalnih individualnih osobina pojedinca. Loša psihološka prilagodba, koja se manifestira u niskom samopoštovanju, tjeskobi, nesigurnosti, otuđenju i drugim pokazateljima negativnih osjećanja i psihološke neprilagodbe, može predisponirati osobe k predrasudama.⁴ Manju sklonost predrasudama pokazuju osobe mlađe životne dobi, socijalno i zemljopisno mobilne, višeg socioekonomskog statusa, višeg stupnja obrazovanja, te iz urbanih sredina.⁵ Konzervativni politički stavovi, kao i religioznost koja je sama sebi svrha, a ne istinska vjera⁶ direktno su povezane sa sklonošću predrasudnim stavovima. Teorija autoritarne ličnosti⁷ ide izvan pristupa koji su povezivali izolirane crte s osobinama predrasuda i pruža umjesto toga brojne crte, potrebe, kognitivne i bihevioralne dispozicije kako bi se formirao općenitiji sindrom ličnosti. Ovaj sindrom onda determinira osjetljivost, ne samo na predrasude nego i na šire obrasce vjerovanja i ideologije.

Unutar pojedine socijalne skupine, posebno bitni procesi putem kojih se stavovi i vjerovanja prenose i stječu od strane individualnih članova ovih skupina su **socijalizacija i međugrupna kontaktna iskustva**. Opće je usvojeno da su osnovni socijalni stavovi društva ili kulture stečeni u djetinjstvu kao dio procesa socijalizacije. Čini se da su međugrupni stavovi naučeni na suštinski isti način na koji se drugi društveni stavovi stječu. U literaturi se javlja dihotomija izravnog nasuprot neizravnom procesu ili stjecanju predrasuda. Predrasude mogu biti izravno i namjerno naučene i pojačane. Nasuprot tome, one mogu biti prenošene neizravno,⁸ bez svjesne namjere od strane agenata socijalizacije i stečene kroz procese kao što je promatranje i imitiranje. Također, socijalna transmisija kulturalnih vrijednosti i vjerovanja, kao što su netolerancija razlika, nepovjerenje u strance i njihovo ponašanje i prekomjerni ponos u identitet vlastite skupine i običaja mogli bi generalizirati olakšavanje međugrupnih predrasuda. Ashmore⁹ je predložio da su sljedeća četiri primarna agenta uključena u socijalizaciju predrasuda i međugrupnih stavova: roditelji, vršnjaci, škole i masovni mediji.

³ D.C.Pennington, *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Slap, 1996., str. 110.

⁴ J.Duckitt, *The Social Psychology of Prejudice*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers, 1994., str. 169.

⁵ ISTO, str. 181-187.

⁶ ISTO, str. 180.

⁷ T.Adorno, E.Frenkel-Brunswick, D.Levinson, R. Sanford, *The authoritarian personality*. New York: Harper, 1950.,

⁸ «Predrasude su radije "uhvaćene" (engl. caught) nego "naučene" (engl. taught)»: G.W.Allport, *The nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1954., str. 300.

⁹ R. Ashmore, *The problem of intergroup prejudice*. 1970. prema Duckitt, 1994., str. 133.

Ideja prema kojoj izravni osobni kontakti s osobama iz nepovoljnih vanjskih skupina bi trebali reducirati predrasude prema takvim skupinama je uobičajeno poznata kao kontaktna hipoteza. U svom prirodnom obliku kontaktnom hipotezom je očekivano da, što su više međuosobnih kontakata članovi različitih skupina iskusili jedni s drugima, manje predrasuda će oni imati prema takvim skupinama. Kasnija iskustva su pobila ovu hipotezu i kako je Allport iznio samo određene vrste kontakata će smanjiti predrasude, posebno: kontakt između većinskih i manjinskih skupina u poziciji **jednakog statusa** i u traganju za **zajedničkim ciljevima**.¹⁰ Nasuprot tome, Stephan i Stephan su iznijeli da će predrasude biti pojačane kada je kontakt između osoba nejednakog statusa; kada postoji institucionalno protivljenje ili nedostatak potpore kontaktima; kada kontaktna situacija uključuje natjecanje, otkriva suprotstavljene interese i vrijednosti, neugodna je, napeta, frustrirajuća i uključuje površan umjesto intimnog kontakta; i kada kontakt ima za tendenciju da prije potvrdi nego negira negativne stereotipe.¹¹

Uvjeti međugrupnih kontakata i stvarni konflikti među socijalnim skupinama su glavni čimbenici utjecaja međugrupne dinamike na razvoj predrasuda. Teorija stvarnog konflikta promatra međugrupne stavove kao proizvod međugrupnih natjecanja, međugrupne dominacije i iskorištavanja i međugrupnog "žrtvenog jarca". U suštini, teorija pripisuje predrasude odnosima između skupina u kojima se javlja sukob interesa. Kada se skupine uključe u uzajamno natjecateljske i frustrirajuće aktivnosti, takve da ostvarenje željenih ciljeva od strane jednih rezultira gubitkom za druge, neprilичni stereotipi o vanjskoj skupini i njezinim članovima dolaze u uporabu. Vremenom ovi neprilični stavovi su standardizirani u setove i vanjska skupina je stavljena na predrasudnu distancu, čak do točke u kojoj članovi skupine ne žele ništa raditi s pripadnicima druge skupine.¹² Ponekad natjecateljska interakcija između skupina može kulminirati pobjedom jedne skupine na način da je ona u poziciji uspostaviti i institucionalizirati moć nad drugom skupinom i koristiti ovu moć (dominaciju) da zadrži ekonomske prednosti za sebe na račun drugih. Kada se ovo pojavi vjerovanje u inferiornost potlačene skupine čini se da gotovo neminovno raste. Opseg do kojeg su različite kategorije skupina osoba podvrgnute **različitom tretmanu** od strane vanjskih agenata, kao što su društveni ili organizacijski sustavi, čini se značajnim čimbenikom u stvaranju i pojačavanju identiteta skupina i naglašavanju međugrupnih razlika i sklonosti. Učinak različitog tretmana čini se posebno snažnim kada jedna skupina prima povoljniji tretman od drugih kao što je zabilježeno u režimu apartheida, institucionalne diskriminacije. Pretpostavlja se da **relativna veličina skupina** u interakciji može utjecati na međugrupne stavove. Brewer i Kramer su iznijeli da relativno jednaka zastupljenost dvije socijalne kategorije će učiniti razlike između kategorija manje istaknutim, dok postojanje jasne manjine će pojačati istaknutost kategorija.¹³

¹⁰ Allport, nav. dj., str.281.

¹¹ W.G. Stephan, C.W. Stephan, *The role of ignorance in intergroup relations*. 1984. prema Duckitt, 1994., str. 145.

¹² Duckitt, nav. dj., str. 97.

¹³ M.B. Brewer, R. Kramer, *The psychology of intergroup attitudes and behaviour*. *Annual review of Psychology*, 36, 1985., str. 285.

ODRAZ PREDRASUDA NA DRUŠTVO I STRATEGIJE ZA REDUCIRANJE PREDRASUDA

Odraz predrasuda na sigurnost u društvenim odnosima može varirati u svom stupnju jakosti.¹⁴ U mnogim slučajevima osobe koje drže negativne stavove prema članovima različitih skupina ne smiju izravno izražavati ove poglede. Zakoni, društveni pritisak, strah od odmazde - svi služe za odvratanje od stavljanja predrasudnih pogleda u otvorenu praksu. U drugim slučajevima, posebno u slučajevima rata ili neposredne ratne opasnosti takve sile odvratanja izostaju. Tada negativna vjerovanja, osjećaji i bihevioralne tendencije koje se odnose na već navedeno mogu naći izražaje u otvorenom djelovanju.

Razvoj modernih i tehnološki naprednih društava koja posjeduju naoružanja masovnog uništenja je dramatično promijenio situaciju. Od moguće evolucijske prednosti ovakvog razvoja, zbog postojanja predrasudnih međugrupnih stavova (s njihovom potencijalnom sklonosti k periodičnim erupcijama u otvoreni međugrupni konflikt), tehnološki napredak je postao ekstremno ozbiljna prijetnja nastavku opstanka ljudskog društva i civilizacije. Da bi se u odgovarajućoj mjeri umanjile prijetnje sigurnosti proistekle iz etničkih predrasuda potrebna je akcija na tri različite razine - prvo, na razini socijalne strukture međugrupnih odnosa; drugo, na socijalne utjecaje kojima su pojedinci izloženi; i treće, na individualnu osjetljivost.

U slučajevima intervencije na razini socijalne strukture i međugrupnih odnosa ključni čimbenik u bilo kojem društvu s povijesti ili pozadinom predrasuda i diskriminacije prema manjinskim skupinama gotovo sigurno uključuje kompletno **uklanjanje svih zakonskih i institucionalnih potpora diskriminaciji** ili drugom otvorenom izražavanju predrasuda. Politički čimbenici su često ključni za bilo pogoršavanje ili umanjivanje međugrupnih animoziteta. Jednom kada istaknute etničke ili kulturne podjele pretpostave politički značaj i postanu ispunjene prijetnjama, konfliktima i natjecanjem za moć, međugrupni stavovi i odnosi često se značajno pogoršavaju. Takve situacije, međutim, mogu se izbjeći ili učiniti bezopasnim dizajniranjem ustavnih i političkih sustava kojima se kanaliziraju politički procesi i tenzije od opasnih etničkih raskola i sukoba.

Intervencija za poboljšanje međugrupnih stavova uključuju sredstva javnog priopćavanja, obrazovni sustav i način na koji je organiziran međuosobni kontakt između pojedinaca iz različitih skupina u važnim okruženjima kao što su poslovni subjekti.¹⁵ U modernim industrijskim društvima masovni mediji su započeli igrati vrlo važnu ulogu u određivanju slike kakvu pojedinci imaju o svojim društvima. Pokazalo se da obrazovanje samo po sebi reducira predrasude. **Multikulturalan** pristup obrazovanju trebao bi biti oblikovan u svim područjima škole - u njezinoj administrativnoj politici, učenju, vezi s roditeljima, razvoju osoblja,

¹⁴ Allport (nav.dj.) je predložio «pet stupnjeva intenziteta izražavanja predrasuda u ponašanju:

- (1) antiizričaj ili verbalno izražavanje antipatije;
- (2) izbjegavanje;
- (3) diskriminacija, primjerice, u smislu isključivanja članova skupine o kojoj se radi u ostvarivanju određenih društvenih prava;
- (4) fizički napad;
- (5) istrebljenje.»

¹⁵ Duckitt, nav.dj.

jezičnoj i religijskoj politici itd. Način na koji su međugrupni kontakti strukturirani u učionici i situacijama učenja također ima značajne utjecaje na međugrupne stavove. Nakon obrazovnog okruženja, kontekst radne sredine je područje u kojem su sasvim uobičajeni osobni kontakti između članova različitih skupina. Radne organizacije mogu strukturirati ili utjecati na ovaj kontakt kako bi omogućile pozitivne međugrupne stavove na niz načina.

Intervencije koje ciljaju na mijenjanje pojedinaca jesu dvojake. One mogu pokušavati mijenjati, prvo općenito osobnu osjetljivost na predrasude i drugo, specifične međugrupne stavove.¹⁶ Ova vrsta intervencije je vrlo teška za sprovesti.

ISTRAŽIVANJE ETNIČKIH PREDRASUDA U BH DRUŠTVU

«Malo je zemalja u jugoistočnoj Europi koje su u svojoj prošlosti imale tako nestabilan položaj i složene, proturječne unutarnje odnose kao što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom. Također, malo je zemalja na označenom prostoru u kojima su ratovi, bilo da su poduzimani izvana ili pokretani i vođeni unutar zemlje, činili njezinu dominantnu stvarnost kao što je primjer Bosne (i Hercegovine op.a.).»¹⁷ U međunarodnoj zajednici su vrlo česta stajališta da je Bosna i Hercegovina područje na kojem su konstantno prevladavale etničke napetosti i sukobi između naroda koji su je nastanjivali, te da je rezultat toga opća mržnja jednih prema drugim.¹⁸ Većina domaćih ozbiljnih povjesničara se ne slaže s tim. Aničić kaže kako «valja svakako istaći kako je uobičajena predodžba o dugotrajnim i krvavim «plemenskim sukobima na Balkanu» doista posve nesukladna već izrečenom. Ovdje se stvarno može govoriti samo o latentnim društvenim napetostima koje su se kontinuirano održavale, povremeno se pretvarajući u oštre, pa i surove sukobe, ali uvijek i samo na jednoj crti - onoj pripadanju jednoj od triju velikih religija (Židovi su pri svemu tome uvijek ostajali po strani), čije su «interese» zastupala imperijalna carstva - Habsburško, Otomansko i Rusko.»¹⁹

Predmetno istraživanje etničkih predrasuda u bosanskohercegovačkom društvu provedeno je na prigodnom uzorku studenata prava II. godine pravnih fakulteta u Mostaru (Sveučilište u Mostaru i Univerzitet Džemal Bijedić), Sarajevu i Banjaluci. Uzorak nije nasumično odabran već su uvažene ranije navedene zakonitosti koje vladaju u generiranju predrasuda.²⁰ Ako se uzmu u obzir uvjeti socijalizacije vidljivo je kako se radi o osobama godišta

¹⁶ ISTO

¹⁷ E. Redžić, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*. Sarajevo: ANU BiH. 1993., str. 7.

¹⁸ Državni sekretar SAD-a Warren Christopher iznio je mišljenje da taj sukob (protekli rat op.a.) predstavlja "zaista tragičan problem. Mržnja između sve tri grupe - Bosanaca, Srba i Hrvata - gotovo je nevjerojatna. Ona je gotovo užasavajuća, a traje stoljećima. To je zaista pakleni problem": Campbell, David. *Nacionalna dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni*. Sarajevo: Izdanje - Međunarodni Forum Bosna, 2003., str. 63.

¹⁹ M. Aničić, *Tko je pogriješio u Bosni*. Mostar: Crkva na kamenu. 2001., str. 72.

²⁰ Ako se uzmu individualne karakteristike ispitanika u odnosu na druge pripadnike populacije vidljivo je da je uzorak odabran tako da bi trebao pokazati najmanji stupanj predrasuda. Studenti II. godine su već prošli glavni filter i teže visokom obrazovanju, a za razliku od studenata starijih godina nisu prekauzalni u smislu traženja pozadine pitanja anketnog upitnika. Studenti općenito su zemljopisno mobilni (velik broj dolazi iz drugih krajeva), socijalno mobilni (nisu ograničeni na nasljeđivanje jednostavnijih zanimanja), mlađe su životne dobi, te ako već nisu iz urbanih krajeva došli su studirati u urbane sredine. Opravdano je pretpostaviti i da kao studenti pravnih fakulteta, mlade osobe bez pravne prakse imaju sklonost i želju za pravičnim rješavanjem nastalih sporova ili bi takvu sklonost trebali imati.

1979. - 1984. koji su početkom ratnih sukoba imali 8-13 godina, dakle rano školsko doba. U ovoj dobi socijalizacijski čimbenici, pored roditelja čiji se utjecaj postupno smanjuje, započinju biti i vršnjačke skupine, škola, televizija i drugi mediji. S obzirom na ratno stanje, kada su ispitanici bili izloženi socijalizacijskim utjecajima u gotovo jednonacionalnim sredinama (izuzev osoba eventualno prognanih u inozemstvo), jednonacionalnim školskim razredima, ratnoj retorici medija i sl. za očekivati je da je takvo stanje ostavilo traga na njihovim današnjim stavovima. Tijekom proteklog rata unutar većine obitelji u Bosni i Hercegovini vladao je specifičan sustav vrijednosti koje su bile protkane nacionalnim osjećanjima i strastima. Članovi obitelji ispitanika su bili uključeni u vojne formacije matičnog naroda. Unutar obitelji, kao mjestu razgovora u kojem nije bilo straha od osude javnosti, često su korišteni pogrdni nazivi za pripadnike drugih naroda, stavljane su etikete. Vršnjačke skupine su, uglavnom, bile jednonacionalne, a vršnjaci pripadnici drugih naroda su redovno promatrani kao drugačiji i u njihovom odsustvu se ta razlika isticala i naglašavala. Škole su bile uglavnom jednonacionalne. Televizija je u godinama djetinjstva ispitanika svakodnevno bila "opterećena" ratnim izvještajima koji su bili obojeni, najblaže rečeno, "patriotskim" osjećanjima. Ispitanici su rasli u ovakvim uvjetima i prema navedenom moglo bi se zaključiti da su djeca razvijala osjećaj nacionalne pripadnosti čak snažnije nego njihovi roditelji. Uz taj osjećaj nacionalne pripadnosti kao nuspojava zbog neprimjerene retorike agenata socijalizacije mogle su biti razvijane i etničke predrasude. Ako se uzmu u obzir neuređeni odnosi intergrupne koegzistencije na etničkoj razini predrasudni stavovi mogu postati još jači. Naime, isprepletenost administrativnih ovlasti različitih razina vlasti u kojima sve skupine nisu jednako tretirane, kao i okolnost postojanja nedavnih sukoba utječu na zadržavanje predrasudnih stavova.

Anketiranje studenata je provedeno krajem 2003. godine kada nije bilo nikakvih velikih, medijima praćenih, događanja s nacionalnom pozadinom u Bosni i Hercegovini koji su mogli utjecati na trenutno raspoloženje ispitanika. Konačni uzorak je činilo 313 ispitanika. Dva ispitanika se nisu izjasnila o nacionalnosti, 65 ispitanika je hrvatske nacionalnosti (21 %), 129 je Bošnjaka (42 %), 91 Srbin (29 %) i 26 Ostalih²¹ (8 %). Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 17,27 % Hrvata, 43,74 % Bošnjaka, 31,33 % Srba, te 5,51 % Jugoslavena i 2,15 % Ostalih (Jugoslavena i Ostalih ukupno 7,66 %). Kako se može primijetiti u promatranom uzorku po pojedinim nacionalnim skupinama postoje neznatna odstupanja 3-4 % ukupne populacije, te se može reći da je što se tiče kategorije nacionalnosti u ukupnom uzorku reprezentativna zastupljenost pojedinih kategorija.

Razlozi nesigurnosti kretanja teritorijem BiH

Ispitanicima su postavljena pitanja o percepciji sigurnosti kretanja teritorijem Bosne i Hercegovine. Prvo pitanje je filter pitanje temeljem kojih odgovora su određeni ispitanici odgovarali i na drugo pitanje.

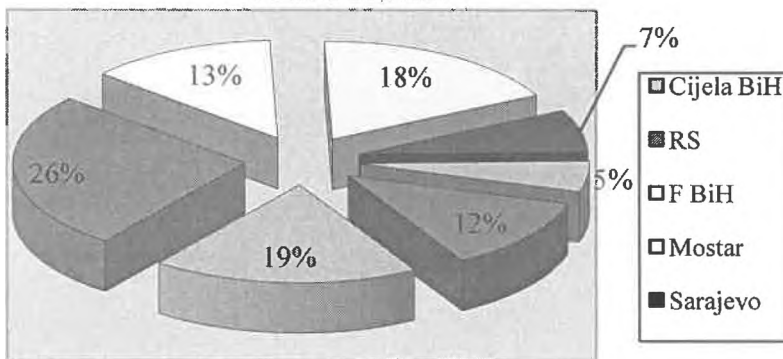
²¹ U nacionalnost Ostali ubrojeni su ispitanici koji su se u rubrici anketnog upitnika "nacionalnost" izjasnili kao BiH (15 ispitanika) ili Bosanac (10 ispitanika) što je po Ustavu Bosne i Hercegovine (Aneks IV Daytonskog sporazuma) nepostojeća nacionalnost, te jedan ispitanik Slovenac.

Koliko Vi mislite da je danas sigurno kretati se teritorijem Bosne i Hercegovine?

- a) potpuno je sigurno
- b) djelomično je sigurno
- c) nesigurno je
- d) ne znam

Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili sa b ili c molimo navedite jedan predio ili jedan grad u Bosni i Hercegovini koji smatrate nesigurnijim od ostalih i obrazložite zašto mislite da je taj predio ili grad nesigurniji?

Grafikon 1.
PODRUČJA KOJA ISPITANICI SMATRAJU
NESIGURNIM

Na pita-

nje o percepciji sigurnosti kretanja teritorijem BiH samo 39 ispitanika (12,6%) odgovorilo je kako je potpuno sigurno, 175 ispitanika (56,5%) misli kako je djelomično sigurno, 66 ispitanika (21,3%) smatra kako je nesigurno, a 30 (9,7%) je neodlučno. Nadalje na pitanje o području Bosne i Hercegovine koje ispitanici smatraju nesigurnim odgovor je dalo 199 ispitanika, a od toga 37 (19 %) je navelo kako cijelu Bosnu i Hercegovinu smatra nesigurnom, a čak 36 ispitanika (18 %) je navelo kako smatra Mostar²² nesigurnim gradom (Grafikon 1.).

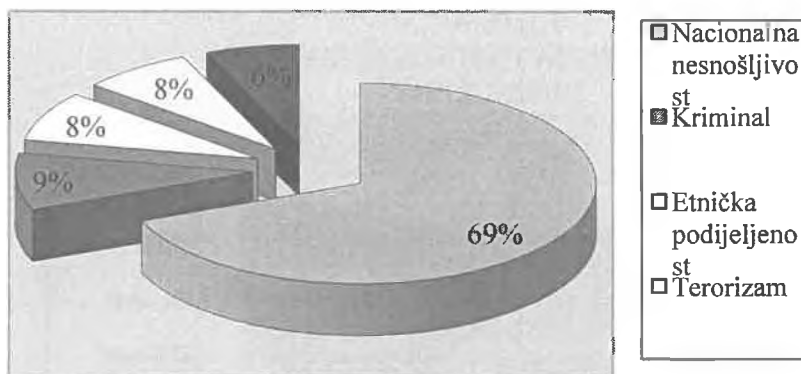
Republiku Srpsku²³ u cijelosti, te pojedina mjesta u njoj, nesigurnom smatraju 52 ispitanika (26 %), a Federaciju Bosne i Hercegovine²⁴ upola manje - 26 ispitanika (13 %). Sarajevo kao

²² Tijekom godine, na čijem završetku je održano testiranje (2003. godina) Mostar su potresale snažne eksplozije koje su bile vezane uz aktivnosti organiziranog kriminala. Prije toga Mostar je bio područje u kojem su se konstantno ponavljali određeni sitni i veći incidenti s etničkom pozadinom.

²³ Što se tiče rasporeda odgovora o nesigurnosti područja u Republici Srpskoj, istočni dio Republike Srpske 20 ispitanika smatra nesigurnim. Područje istočne Bosne i Hercegovine, odnosno Republika Srpska je bilo područje u kojem su Bošnjaci pretrpjeli najveća stradanja u Bosni i Hercegovini (zaštićene zone UN-a Srebrenica i Žepa). Nadalje, 15 ispitanika smatra cijelu Republiku Srpsku nesigurnom, a pojedina mjesta u istoj, najčešće mjesta iz kojih su ispitanici prognani ili susjedna mjesta mjestima u kojima ispitanici žive, nesigurnim smatra 11 ispitanika.

glavni grad Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine 14 ispitanika (7 %) smatra nesigurnim, a Banjaluku, glavni grad Republike Srpske 10 ispitanika (5 %). Ostala područja, Brčko i dr. podijeljena mjesta (7 ispitanika), zatim, uvjetno rečeno, nebošnjački dio Bosne i Hercegovine (13 ispitanika), te prostore koje su naselili mudžahedini (4 ispitanika) nesigurnim smatraju 24 ispitanika (12 %).

Grafikon 2.
RAZLOZI NESIGURNOSTI KRETANJA
TERITORIJEM BIH

Na pitanje o razlozima za nesigurnost odgovorilo je 187 ispitanika (Grafikon 2.). Na prvom mjestu razloga za nesigurnost kretanjem teritorijem Bosne i Hercegovine nalaze se *Nacionalna nesnošljivost i pretpostavljeni razlozi s etničkom pozadinom* - 68,5 % (128 ispitanika), potom *Kriminal* - 9 % (17 ispitanika), *Etnička podijeljenosti i problemi u odnosima većina/manjina* - 8 % (15 ispitanika), *Terorizam i nazočnost mudžahedina* - 7,5 % (14 ispitanika) i *Ostalo* (razlozi vezani uz rat, mine, i nepovjerenje u vlast) - 6 % (12 ispitanika). Kako se vidi u razlozima nesigurnosti kretanja apsolutno dominira nacionalna nesnošljivost i drugi pretpostavljeni motivi sa etničkom pozadinom.

Iluzija homogenosti vanjske skupine

Osobe u kategoriji "mi" se promatraju u poželjnim terminima, dok se osobe u kategoriji "oni" promatraju negativnije. Pripadnici vanjske skupine se smatraju kako imaju više ne-

S druge strane 6 ispitanika smatra nesigurnim mjesta u Republici Srpskoj u kojima su prije rata većina bili Bošnjaci.

²⁴ Kada je u pitanju Federacija Bosne i Hercegovine 13 ispitanika smatra nesigurnim područje Federacije u kojem su Bošnjaci većina, a 8 ispitanika područje Federacije u kojem su Hrvati većina. S druge strane jedan ispitanik smatra nesigurnim područje Federacije u kojem su prema popisu stanovništva iz 1991. godine većina bili Srbi. Četiri ispitanika nesigurnom smatraju cijelu Federaciju Bosne i Hercegovine.

poželjnih osobina, oni se promatraju da su više slični jedni drugima (tj. homogeniji) od pripadnika unutarnje skupine i često su jako odbojni.²⁵ Ova tendencija opažanja osoba koje pripadaju drugačijim skupinama od vlastite kao da su svi slični je poznata kao iluzija homogenosti vanjske skupine.²⁶ Iluzija homogenosti vanjske skupina u stvari je eufemizam za poznate tvrdnje "svi su oni isti" ili "svi se oni drže na okupu", što su vrlo jasno izrečeni predrasudni stavovi bez ikakve racionalne podloge. Ova činjenica znanstveno potvrđena u više istraživanja različitih autora je iskorištena u pitanju anketnog upitnika²⁷ koje je formulirano na sljedeći način:

Po Vašem mišljenju pripadnici kojeg naroda u Bosni i Hercegovini su najčvršće međusobno povezani unutar svoje etničke skupine?

- a) Hrvati
- b) Srbi
- c) Bošnjaci
- d) Ostali _____ (Koji?)
- e) Svi su isto povezani
- f) Ne znam

Dakle, za pretpostaviti je da će osoba, s predrasudama prema drugim bh. narodima, identificirati jedan od druga dva naroda i dati takav odgovor. Identifikacija svog naroda kao najhomogenijeg, ili odgovori Ne znam, Svi su isto povezani upućuju na osobu koja nema etničkih predrasuda. Generalno promatrano, jednaka distribucija svih odgovora podrazumijevala bi nepostojanje etničkih predrasuda u pojedinoj podskupini ispitanika s obzirom na nacionalnost.²⁸

Prema rezultatima istraživanja (Tablica 1.), odnosno odgovorima na postavljeno pitanje, vidi se da vrlo mali broj ispitanika svoj narod vidi kao homogen, odnosno čvrsto povezan unutar etničke skupine (Hrvati u svega 2 slučaja od 64 ispitanika - 3,1 %; Bošnjaci 7 od 129 - 5,4 % i Srbi 3 od 88 - 3,4 %). Također za 40,3% ispitanika se može reći da ne pokazuju postojanje predrasuda (odgovori Svi su isto povezani, Ne znam).

²⁵ R.A. Baron, D. Byrne, *Social Psychology-Understanding Human Interaction*. Massachusetts, USA: Allyn and Bacon, 1991., str. 229.

²⁶ ISTO, str. 237.

²⁷ Ovisno o fakultetu na kojem je istraživanje provedeno, kako bi se izbjegla sugestivnost redoslijeda odgovora, uvijek je na prvo mjesto odgovora u upitniku stavljana nacionalnost većinskog naroda na tom fakultetu, tj. naroda kojem većina ispitanika na tom fakultetu pripada.

²⁸ Obrada rezultata istraživanja ne obuhvaća ispitanike kategorizirane kao ostali iz razloga što se ispitanici definirani kao Ostali ne podudaraju s kategorijom Ostali definiranom u pitanju.

Tablica 1.

STAV ISPITANIKA ODREĐENE NACIONALNOSTI O ETNIČKOJ HOMOGENOSTI POJEDINOG NARODA U BIH

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ukupno
Bošnjaci	Aps	18	7	12	37
	%	28,1%	5,4%	13,6%	13,1%
Hrvati	Aps	2	52	21	75
	%	3,1%	40,3%	23,9%	26,7%
Srbi	Aps	18	15	3	36
	%	28,1%	11,6%	3,4%	12,8%
Svi su isto povezani	Aps	8	12	15	35
	%	12,5%	9,3%	17,0%	12,5%
Ne znam	Aps	17	28	33	78
	%	26,6%	21,7%	37,5%	27,8%
Ostali	Aps	1	15	4	20
	%	1,6%	11,6%	4,5%	7,1%
Ukupno	Aps	64	129	88	281
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ukupno gledano jednak broj Hrvata ispitanika ima predrasude prema svakom od druga dva bh. naroda (po 28,1 % ispitanika prema svakom narodu), odnosno ukupno 56,2 % ispitanika Hrvata ima etničke predrasude prema drugim bh. narodima. Mnogostruko više Bošnjaka pokazuju predrasude prema Hrvatima (40,3 %) u odnosu na Srbe (11,6 %). Ukupno promatrano prema druga dva bh. naroda 51,9 % ispitanika Bošnjaka ima predrasude. Veći broj Srba ispitanika također vidi Hrvate kao homogenije (23,9 %) nego Bošnjake (13,6 %).²⁹ Može se izvući zaključak da su Hrvati podjednako usmjerili svoje predrasude prema Srbima i Bošnjacima, dok su Srbi i Bošnjaci predrasude većim dijelom usmjerili prema Hrvatima. Razlog ovakve distribucije bi se mogao tražiti na više mjesta. Možda bi glavna pretpostavka mogla biti relativna veličina skupine, prema kojoj Hrvati kao najmalobrojniji narod u Bosni i Hercegovini podjednaku ugroženost vide i u Bošnjacima i u Srbima. S druge strane Srbi i Bošnjaci vjerojatno vide u Hrvatima "žrtvenog jarca", dakle imaju predrasude prema malobrojnijoj skupini. Također, evidentno je da kontaktna hipoteza nema uporišta jer Bošnjaci koji u Federaciji žive zajedno sa Hrvatima pokazuju u većoj mjeri predrasude prema Hrvatima nego prema Srbima, a ukupno gledano manji broj Srba (37,5%) pokazuje predrasude u odnosu na Hrvate i Bošnjake (iznad 50%). Promatrajući cijeli uzorak može se razlučiti kako tek 44,5 % ispitanika nema etničkih predrasuda (odgovori Ne znam i Svi su isti povezani uvećani za 12 ispitanika koji su svoj narod prepoznali kao najhomogeniji). Ovakvi rezultati se mogu smatrati nepovoljnim jer se, testiranjem populacije koja bi po

²⁹ Ovdje ponovno treba napomenuti da je riječ o mišljenju ispitanika glede homogenosti pojedinog naroda u Bosni i Hercegovini, te ovakvo mišljenje ne podrazumijeva generalno negativan stav ili odnos prema pojedinom narodu.

individualnim karakteristikama trebala imati najmanje predrasuda u odnosu na ostale skupine, pokazalo kako više od polovice ispitanika ima etničke predrasude.

Evidentno je kako distribucija predrasuda prema drugim bh. narodima varira. Sljedeći korak jest utvrđivanje značajnosti razlika u distribuciji predrasuda između pojedinih naroda u Bosni i Hercegovini, za što je korištena metoda Hi-kvadrat testa. Izvršena je međusobna usporedba odgovora ispitanika po pripadnosti određenom narodu i u svim cross tabulacijama utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika. Kako je svako provedeno testiranje rezultata pokazalo da postoje statistički značajne razlike između ispitanika različitih nacionalnosti ostaje zaključak da ove razlike nisu produkt slučajnosti, već da postoje određeni uzroci čije su posljedice ove razlike u stavovima.

Krivci za rat

U prilog nalazima istraživanja govore i odgovori ispitanika na pitanje³⁰ o odgovornosti za izbijanje ratnih sukoba na teritoriju Bosne i Hercegovine koje je formulirano na sljedeći način:

Tko su, po Vašem mišljenju, krivci za protekli rat koji se odvijao na prostoru Bosne i Hercegovine (upišite postotke sukladno krivnji, od 0 do 100 na način da ukupan zbroj iznosi 100%)?

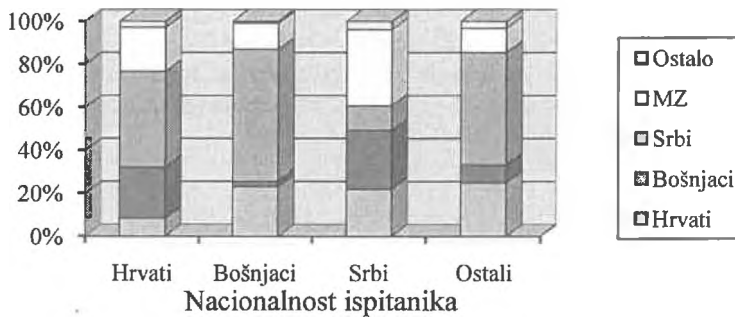
Hrvati	_____
Bošnjaci	_____
Srbi	_____
Međunarodna zajednica	_____
Ostali (moguće više)	_____ (tko i upišite %)

Izračunavanjem prosjeka odgovora (u postocima) za ispitanike razvrstane prema nacionalnoj pripadnosti dobijena je distribucija prikazana na Grafikonu 3. Kako se može primijetiti niti jedna skupina ispitanika ne vidi vlastiti narod kao najodgovorniji već, sasvim očekivano, vidi vlastiti narod kao najmanje odgovoran za izbijanje ratnih sukoba (ako izuzmemo krivnju ostalih razloga). Srbe najodgovornijim smatraju sve podskupine ispitanika (40-60 %) izuzev, naravno, ispitanika srpske nacionalnosti. Hrvate sve skupine, izuzev Hrvata vide jednako krivim (oko 20 %) krivice. Bošnjake Srbi i Hrvati smatraju podjednako krivim (oko

³⁰ Od ukupnog broja ispitanika (313) 19 ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje, a 22 ispitanika su pogrešno odgovorili na pitanje (ukupan zbroj postotaka nije iznosio 100 %) zbog čega ovi ispitanici nisu uzeti u razmatranje prilikom obrade odgovora.

25 %). Međunarodnu zajednicu najviše krive Srbi, potom Hrvati, Bošnjaci, i na kraju Ostali. Za ostale moguće razloge ispitanici se nisu rado odlučivali.³¹

Grafikon 3-KRIVCI ZA RAT PREMA MIŠLJENJU
ISPITANIKA RAZLIČITE NACIONALNOSTI

Postavlja se logično pitanje: kakva je povezanost stava o krivnji za rat s etničkim predrasudama? Iz predočenih rezultata uočljivo je da gotovo svi ispitanici kao krivce vide pojedine narode (dakle kolektive). Samo tri ispitanika³² su nastojala naglasiti krivnju pojedinaca ili skupina izvan krivnje cjelokupnih naroda. Dakle, velika većina ispitanika ima određene predrasudne stavove prema pripadnicima drugih naroda, odnosno cjelokupnim narodima koji žive u Bosni i Hercegovini, dok god su spremni izreći ovakve optužbe na račun cjelih naroda.

Mogućnost novog rata

Nadalje ispitanicima je postavljeno pitanje o mogućnostima novih sukoba na etničkoj osnovi koje je formulirano na sljedeći način:

Što Vi mislite kolika je mogućnost izbivanja novih sukoba na nacionalnoj osnovi obzirom na trenutno društveno-političko uređenje i okolnosti kakve vladaju u Bosni i Hercegovini?

- vrlo je moguće
- postoji određena mogućnost
- postoji vrlo mala mogućnost

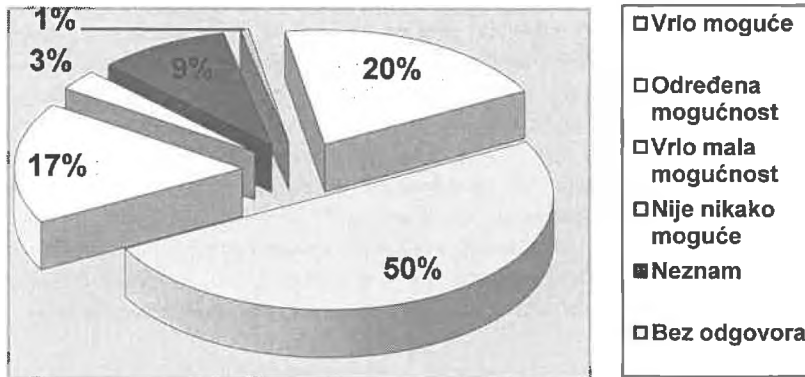
³¹ Svega devet ispitanika je dalo odgovor koga smatra krivcem pod kategorijom Ostali razlozi, od čega pet ispitanika smatra dodatnim krivcem SAD, a po jedan Njemačku, strane zemlje, velike svjetske sile i povjesničare koji stvaraju teze o "izabranom narodu".

³² Ispitanici su napisali "Narodi ne mogu biti krivci za izbivanje sukoba jer bi se na taj način prihvatila teza o genocidnosti jednog naroda;" "Narodi definitivno nisu krivci. Ako koga treba navesti kao krivca onda bi to mogli biti samo kriminogeni faktori iz svih navedenih potencijalnih krivaca;" "Ne volim generalizirati i iskreno glupo mi je pričati o postotcima kada je riječ o ratu u Bosni i Hercegovini. Ali moj odgovor bi bio 100 % nacionalisti iz svih etničkih grupa;"

- d) nije nikako moguće
e) ne znam

Odgovori su prikazani na grafikonu 4. gdje je vidljivo da čak 20% ispitanika smatra nove sukobe vrlo mogućim, a polovica kako postoji određena mogućnost novih sukoba. Uzimajući u obzir da se radi o odgovorima mladih ispitanika koji će tek preuzeti svoje uloge u društvu ovakva struktura odgovora govori da je nužno potrebno mijenjati društveno uređenje.

Grafikon 4. MOGUĆNOST IZBIJANJA NOVOG RATA

UMJESTO ZAKLJUČKA

Provedenom analizom rezultata istraživanja o etničkim predrasudama među mladim u Bosni i Hercegovini utvrđeno je kako polovica ispitanika ima predrasude prema drugim narodima u Bosni i Hercegovini. Predrasude, međutim, nisu jednako usmjerene kod svih naroda. Kod Bošnjaka i Srba one su više usmjerene prema Hrvatima, a Hrvati svoje predrasude jednako usmjeravaju i prema Srbima i prema Bošnjacima. Napominjemo da odabrani uzorak nije reprezent populacije, već onaj dio populacije koji je trebao pokazati najmanje predrasuda. Sukladno tomu, može se zaključiti kako mnogostruko veći dio populacije (od polovice) mladih, time i cijele populacije u Bosni i Hercegovini ima etničke predrasude.

Pažljiva analiza povijesne međugrupne situacije i prirode sadašnjih međugrupnih odnosa bi trebala prethoditi pokušajima postavljanja ciljeva i razvoju politike smanjivanja predrasuda.³³ Htjeli mi to priznati ili ne povijesni proturječni unutarnji etnički odnosi u Bosni i Hercegovini nastavljeni su i danas. Dubljim analizama uzročnosti etničkih predrasuda u

³³ Asimilacijski pristup sam po sebi ne bi imao kvalitetan učinak u Bosni i Hercegovini jer povijesne okolnosti prostora pokazuju da bi pokušaji asimilacije samo produbljivali jaz između već postojećih etničkih zajednica i dovodili do novih etničkih sukoba sve do konačnog istrebljenja jednog ili više naroda. Multikulturalni pristup, s druge strane, promatra kulturalnu raznolikost kao neminovnu i vrijednu samu po sebi i ima za cilj prihvaćanje, prepoznavanje i zadržavanje subgrupnih identiteta.

bosanskohercegovačkom društvu vjerojatno bi se našla potvrda svih teorija uzroka kako nalaze uporišta. Međutim neki uzroci su sigurno bitniji od ostalih.

Sa razine individualne osjetljivosti na predrasude izdvajamo konzervativna politička stajališta. Strah od nacionalne ugroženosti koja se ponavljala tijekom povijesti koegzistiranja na istom zemljopisnom prostoru, a svoje posljednje očitovanje imala u netom završenom ratu, konstantno dovodi narode Bosne i Hercegovine u poziciju biranja kandidata iz reda "nacionalnih" stranaka kao svojih reprezenata u vlasti. Drugim riječima, zbog straha od ugroženosti etničke skupine kojoj pripada, najveći dio populacije Bosne i Hercegovine ima **konzervativna politička gledišta** za koja je konstatirano da su izravno povezana za sklonošću predrasudama. Sa razina socijalne strukture međugrupnih odnosa i socijalnih utjecaja kojima su pojedinci izloženi posebno bitnim čine se procesi **socijalizacije** predrasuda, zatim **instucionalnog favoriziranja i relativne veličine skupine**. U vrijeme dok su se moderne nacije u Europi formirale Bosna i Hercegovina se nalazila pod tuđom upravom. Bez obzira pod čijom upravom su se Bosna i Hercegovina nalazile (otomanska, habsburška, jugomonarhistička itd.) uvijek je jedan narod bio favoriziran pred ostalima. Ovakav način instucionalnog postavljanja reda u državi, u interakciji s drugim čimbenicima uvjetovao je generiranje etničkih predrasuda među narodima Bosne i Hercegovine koje su se procesima socijalizacije dalje prenosile s generacije na generaciju i koje se i danas očituju u stvarnosti Bosne i Hercegovine. Također, nalaz ovog istraživanja u kojem dva brojnija naroda usmjeravaju veći dio predrasuda prema najmalobrojnijem narodu govori u prilog činjenici kako veličina etničke skupine igra vrlo važan čimbenik u razvoju ili održavanju predrasuda.

U skladu s navedenim u Bosni i Hercegovini je potrebno iznaći takvo ustavno-političko rješenje koje bi imalo trojaki učinak:

- Ustavom bi se moralo iznaći političko uređenje kojim bi se sprječavala mogućnost nastanka novih ratova s etničkom pozadinom (učinak na suzbijanje straha od pripadnika drugih naroda).
- Ustavom bi se morali svi narodi dovesti u stvarno jednak položaj (jednakost svih naroda pred instucionalnim autoritetom - ustavnim uređenjem), vjerojatno prvi put od XV. stoljeća (ili čak i prije).
- Ustavom bi se moralo modelirati političko rješenje kojim relativna ili apsolutna veličina određene etničke zajednice na bilo kojoj razini vlasti ne bi ugrožavala ostale (što sada nije slučaj).

Kompromisno donošenje Ustava bi samo po sebi imalo za rezultat smanjivanje predrasuda budući da bi prestali frustrirajući, natjecateljski odnosi među narodima. Napominjemo da je kompromis nagodba, sporazum postignut uzajamnim **ustupcima**.³⁴

Kada je u pitanju jednakost pred instucionalnim autoritetom potrebno je naglasiti da se ovo odnosi i na subjekt međunarodne zajednice koja se mora ponašati nepristrano u svim relevantnim pitanjima.

³⁴ B. Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora, 1966., str. 653.

Poseban proces bi trebao biti usmjeren na medije kao vjerojatno najjači agent socijalizacije po pitanju predrasuda. Stanje medija u Bosni i Hercegovini danas najbolje oslikava naslov članka Dnevnog avaza³⁵ o stavu poslanika Parlamenta BiH o BHRT: "Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal". Kako se može govoriti o programskoj politici kada koncenzusa nema niti o strukturi medija? Mediji ne izvještavaju objektivno, već u potpunosti subjektivno (većim dijelom se daju komentari događaja, a sama vijest je u drugom planu). Naravno, utjecati na uređivačku politiku medija u demokratskom društvu bilo bi izrazito pogriješeno. Upravo iz tih razloga nužno je da sami mediji prepoznaju njihovu važnost u socijalizaciji etničkih predrasuda i utjecaju na nesigurnost unutarnjih političkih odnosa. Mišljenja smo da bi kvalitetnim ustavnim rješenjem, koje bi zadovoljilo gornje kriterije, postupno dominantno unutarnjo-političko-etničke vijesti zamijenile ekonomske, socijalne, kulturne, znanstvene, vanjskopolitičke, itd.

Literatura

- Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford R. (1950), *The authoritarian personality*. New York: Harper
- Allport, G.W. (1954), *The nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley
- Ančić, M. (2001), *Tko je pogriješio u Bosni*. Mostar: Crkva na kamenu.
- Baron, R.A. and Byrne, D. (1991), *Social Psychology – Understanding Human Interaction*. Massachusetts, USA: Allyn and Bacon.
- Brewer, M.B., Kramer, R. (1985), The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual review of Psychology*, 36.
- Campbell, D. (2003), *Nacionalna dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni*. Sarajevo: Izdanje - Međunarodni Forum Bosna.
- Duckitt, J. (1994), *The Social Psychology of Prejudice*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers.
- Klaić, B. (1966), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora.
- Malagić, A. *Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal*. Dnevni avaz, 24. travanj 2008. str. 4.
- Manstead, A.S.R. and Hewstone, M. (1996), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Pennington, D.C. (1996), *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Slap.
- Secord, P.F. and Backman, C.W. (1974), *Social Psychology*. Tokyo: McGraw-Hill
- Redžić, E. (1993), *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*. Sarajevo: ANU BiH.

³⁵ A. Malagić, *Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal*. Dnevni avaz, 24. travanj 2008. str. 4.

ISSN 1512-5505